"Bu kitap, büyümenin ve dünyadaki fakirliğin geleceği hakkında endişelenen herkes tarafından okunmalıdır."
- **Daron Acemoğlu**

DÜNYA NASIL ZENGİNLEŞTİ?

Ekonomik Büyümenin Tarihsel Kökenleri

Mark Koyama - Jared Rubin

Çeviri: Uğur Gülsün

Antre

Antre

Copyright © 2022 by Mark Koyama ve Jared Rubin
Bu kitabın Türkçe yayın hakları, AnatoliaLit Ajansı aracılığıyla
Polity Press'ten alınmıştır.

© Antre, 2024
Sertifika no: 49821

Oruçreis Mahallesi, Tekstilkent Caddesi
Koza Plaza B Blok No: 12 Kat: 15/151 Esenler / İstanbul
Telefon: (212) 5207210
www.antrekitap.com
E-posta: bilgi@antrekitap.com

Antre Kitap: 7
ISBN: 978-625-94121-1-5
1. baskı, İstanbul 2024

Özgün Adı:
How the World Became Rich: The Historical Origins of Economic Growth

Editör: Selahattin Bayraktar
Son Okuma: Ayşenur Dilek
Kapak Tasarımı: Emir Tali
Sayfa Tasarımı: Medine Efe

Tüm hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Basıldığı yer: Çevik Matbaacılık (Sertifika no: 45509)
Davutpaşa Caddesi, Besler İş Merkezi No: 20/18-19 Topkapı-Zeytinburnu/İstanbul

DÜNYA NASIL ZENGİNLEŞTİ?

Ekonomik Büyümenin Tarihsel Kökenleri

MARK KOYAMA
JARED RUBIN

ÇEVİRİ: UĞUR GÜLSÜN

Antre

Mark Koyama; George Mason Üniversitesinde doçent olarak görev yapan İngiltere doğumlu ekonomi tarihçisi. Lisans eğitimini Oxford'daki Trinity College'da Modern Tarih ve Ekonomi alanında tamamladı. 2010 yılında Oxford'daki Wadham College'dan Ekonomi alanında doktora derecesi aldı. Oxford, Brown, York ve George Mason üniversitelerinde dersler veren Koyama, ayrıca Stanford Üniversitesinin Hoover Enstitüsünde ziyaretçi olarak görev aldı. Avrupa'daki ekonomik büyüme, kültür ve ekonomi arasındaki ilişkiler ve tarihsel kurumların işleyişi temel ilgi alanlarını ve çalışmalarının konularını oluşturmaktadır. Araştırmaları *Economic Journal*, *Journal of Economic Literature*, *Quarterly Journal of Economics* gibi önemli bilimsel dergilerde yayınlanmıştır. Din, Ekonomi ve Kültür Çalışmaları Birliği'nin (ASREC) yayın yer almaktadır. Koyama'nın *Dünya Nasıl Zenginleşti?* (How the World Became Rich: 2022) dışında, Noel Johnson ile birlikte kaleme aldığı *Persecution and Toleration: The Long Road to Religious Freedom* (CUP: 2019) kitabı bulunmaktadır.

Jared Rubin; Chapman Üniversitesinde profesör olarak görev yapan ekonomi tarihçisi. 2002 yılında Virginia Üniversitesinde lisansını tamamladı ve 2007 yılında Stanford Üniversitesinde ekonomi alanında doktora derecesi aldı. Aynı yıl California State Üniversitesinde yardımcı doçent olarak başladığı akademik kariyerine 2019'dan itibaren Chapman Üniversitesinde ekonomi profesörü olarak devam etmektedir. Akademik görevleriyle beraber Chapman Üniversitesi Din, Ekonomi ve Toplum Çalışmaları Enstitüsü'nün (IRES) eş direktörlüğünü ve Din, Ekonomi ve Kültür Çalışmaları Derneği'nin (ASREC) başkanlığını yürütmektedir. Siyasi ve dinî kurumlar arasındaki tarihsel ilişkilere ve bunların ekonomik kalkınmadaki rollerine odaklanan araştırmaları önemli akademik dergilerde yayınlanmaktadır. 2017 yılında yayınlanan *Rulers, Religion & Riches: Why the West Got Rich and the Middle East Did Not* kitabı, Kurumsal ve Örgütsel Ekonomi Derneği (SİOE) tarafından Douglass North En İyi Kitap Ödülü'ne ve Ekonomik Tarih Derneği (Economic History Association) tarafından Lindert-Williamson Ödülü'ne layık görüldü.

Uğur Gülsün; 1977 yılında Ankara'da doğdu. Gazi Üniversitesi Elektrik-Elektronik Mühendisliğini bitirdi. TODAİE'de Kamu Yönetimi yüksek lisansı ve Jean Monnet Bursuyla Berlin-Furtwangen Üniversitesinde Uluslararası Ekonomi ve Kültürel Diplomasi yüksek lisansı yaptı. Öykü, şiir, köşe yazısı çalışmaları çeşitli mecralarda yayınlandı. Çok geniş yelpazede 50'yi aşkın kitap çevirdi ve çeviri faaliyetlerine hız kesmeden devam ediyor.

İçindekiler

Tablolar ve Şekiller 6
Önsöz 11

1 Dünya Neden, Ne Zaman ve Nasıl Zenginleşti? 15

I. KISIM

Dünyanın Nasıl Zenginleştiğine Dair Teoriler

2 Bazı Toplumlara Coğrafya Piyangosu mu Vurdu? 41
3 Her Şey Sadece Kurumlardan mı İbarettir? 67
4 Kültür Bazılarını Zengin Bazılarını Fakir mi Yaptı? 112
5 Az Bebek mi? 146
6 Sadece Bir Sömürgeleştirme ve Sömürme Meselesi mi? 170

II. KISIM

Neden Dünyanın Bazı Bölgeleri Önce Zenginleşmiş, Bazı Bölgeler Onları İzlemiştir ve Bazıları Hâlâ Oralı Değildir?

7 Neden Önce Kuzeybatı Avrupa Zenginleşti? 203
8 Britanya'nın Sanayi Devrimi 235
9 Modern Ekonominin Yükselişi 277
10 Sanayileşme ve Yarattığı Dünya 311
11 Zengin Dünya 348
Referanslar 355

Dizin 393

Tablolar ve Şekiller

Tablolar

4.1 Batı Avrasya'daki en kalabalık şehirler, MS 800 129
5.1 Ülkelere göre Kara Ölüm'den ölüm oranları 156
6.1 İngiliz mahsul verimi, 18. yüzyıl 175
7.1 İngiliz borçlanması ve faiz oranları, 1693-1739 230
8.1 Londra hariç en kalabalık İngiliz şehirleri (en az 10.000 nüfusa sahip) 248
9.1 İkinci Sanayi Devrimi'nin başlıca buluşları 285

Şekiller

1.1 2018 yılında (kişi başına düşen yıllık gelir açısından) 1900 yılındaki ABD'den daha zengin olan ülkeler 16
1.2 2018 yılında (kişi başına düşen yıllık gelir açısından) 1800 yılındaki Büyük Britanya'dan daha zengin olan ülkeler 16
1.3 Aşırı yoksulluk içinde yaşayan insanlar, 1820-2015 18
1.4 Kişi başına düşen GSYH'nin (2018 dolar değerine göre) günlük 10 doları aştığı yıl 19
1.5 Bazı bölgeler için yıllık kişi başına gelir, MS 1'den günümüze 21
1.6 ABD kişi başına GSYH, 1720-2018 (2018 USD) 24
1.7 Afrika ve Afrika dışı ülkelerde engebelilik ve gelirler 33
1.8 Eskiden sömürgeleştirilmiş ülkelerde talihin tersine dönmesi, 1500-1995 34
2.1 Afrika ülkelerinin kıyı şeritleri 43
2.2 Afrika'nın "sıtma kuşağı" 43
2.3 Kıtaların dikeyliği ve yataylığı 46
2.4 1500 yılında teknoloji benimseme düzeyleri (benimsenen sınır ötesi teknolojilerin yüzdesi) 48
2.5 Avrupa genelinde sıcaklık sapmaları, 1100-1800 52
2.6 Roma yol ağı 54
2.7 İngiltere ve Galler'de Turnpike yollarındaki artış: 1680-1830 58

2.8 ABD'de pazara erişimde yaşanan değişiklikler, 1870-90 60
2.9 Roma ve Orta Çağ dönemlerinde İngiltere ve Fransa'daki şehirlerin yerleşimi 62
2.10 1700'lerin başında enerji fiyatları 63
3.1 Hukukun üstünlüğü ve kişi başına düşen GSYH 71
3.2 Kore Yarımadası'nda gece ışıkları 72
3.3 Hukukun üstünlüğü endeksi, 2017 75
3.4 İlk(?) resmî hukuk sistemi: Hammurabi Kanunları 78
3.5 Dünya genelinde hukukun kökenleri 82
3.6 Yönetim puanı, 2017 84
3.7 Demokrasi puanı, 2017 85
3.8 Avrupa'da parlamento faaliyetleri, 1100-1800 102
3.9 Altı Avrupa gücü için kişi başına vergi gelirleri, 1500-1900 105
3.10 Şehir devletlerinde ve bölgesel devletlerde faiz oranları, 1200-1800 108
4.1 ABD'nin Alt Kültürleri 113
4.2 Protestan, Katolik ve Müslümanların kişi başına düşen GSYH'ye göre yüzdesi 122
4.3 19. yüzyıl başlarında Prusya'da Protestanların yüzdesi ve okula kayıt oranı 125
4.4 Batı Avrupa ve İslam dünyasında tahtta kalma süresi 133
4.5 Kuzey-güney İtalya ayrımı: kuzen evliliği, güven ve yargısal etkinlik 136
4.6 Güven ve kişi başına düşen GSYH arasındaki ilişki 141
4.7 Geleneksel saban kullanımı, kadınların iş gücüne katılımı ve kadın firma sahipleri 144
5.1 Dünya genelinde ortalama yaşam süresi, 2015 147
5.2 Malthus modeli 150
5.3 Malthus modeli: doğum oranının düşmesinin etkileri 151
5.4 1347-52 yıllarında Kara Ölüm'den ölüm oranları (%) 154
5.5 İngiltere'de nüfus ve ücretler, 1209-1750 160
5.6 İngiltere'de doğurganlık ve kadınların evlenme yaşı, 1590'lar-1830'lar 161
6.1 Büyük Britanya, Fransa, İspanya, Portekiz, Hollanda veya Belçika tarafından sömürgeleştirilen ülkeler, 1500-1950 175
6.2 Okyanus ötesi köle ticaretinde taşıyıcıya göre köle sayısı 177
6.3 Köle ticaretinde alınan kölelerin sayısı 179
6.4 İhraç edilen köleler ile ekonomik göstergeler arasındaki ilişki 182

6.5 Afrika'nın sömürgeleştirme öncesi etnik sınırları ... 183
6.6 Yerleşimci ölüm oranları, kurumlar ve uzun vadeli kalkınma ... 186
6.7 Hindistan'da tarımsal yatırım ... 191
6.8 Etnik bölünme ve "Afrika'nın bölüşümü" ... 192
6.9 Hindistan demiryolu ağı, 1930 ... 194
6.10 Arjantin, Brezilya ve Paraguay'da modern okuryazarlık ve Cizvit misyonlarına yakınlık. Gruplandırılmış saçılım grafiği ... 199
7.1 Çin ve Avrupa'da bozkır ve devlet oluşumu ... 210
7.2 Reel kişi başına GSYH, 1450-1700, seçilmiş ülkeler ... 225
8.1 İngiltere'de GSYH, kişi başına düşen GSYH ve nüfus, 1270-1870 ... 236
8.2 İngiltere ve en büyük şehirleri, 1520-1801 ... 248
8.3 Eğirme makinesi ... 261
8.4 Arkwright'ın su çerçevesi ... 263
8.5 Crompton'un iplik eğirme makinesi ... 263
8.6 Newcomen buhar makinesinin şeması ... 266
8.7 Watt'ın buhar makinesi ... 267
8.8 Voltaire'in dâhil olduğu Mektuplar Cumhuriyeti'ndeki mektup yazışması sayıları, 1755-76 ... 271
9.1 İngiltere/Büyük Britanya'da kişi başına GSYH ve reel ücretler, 1270-1870 ... 280
9.2 İngiltere'de doğurganlık ve ölüm oranı, 1541-1839 ... 288
9.3 Batı Avrupa ve ABD'de kadın başına doğan çocuk sayısı, 1800-2000 ... 290
9.4 İngiltere'de beşerî sermaye ve demografik dönüşüm, 1730-1890 ... 292
9.5 Dünya endüstriyel ürünlerinde ülkelerin payları, 1750-1938 ... 300
9.6 ABD nüfusu ve göçmen payı, 1850-2010 ... 306
10.1 Bazı Asya ülkelerinde kişi başına düşen GSYH, 1960-2019 ... 312
10.2 Aşırı yoksulluk içinde yaşayan Hindistanlıların yüzdesi, 1977-2011 ... 317
10.3 İngiltere/Büyük Britanya ve Japonya'da kişi başına düşen GSYH, 1280-1850 ... 319
10.4 Güney Kore ve Nijerya'da kişi başına GSYH, 1960-2019 ... 325
10.5 Dünyanın çeşitli bölgelerinde kişi başına düşen GSYH, 1960-2019 ... 326
10.6 Çin'de kişi başına düşen GSYH, 1960-2019 ... 333

Mark: Desiree'ye.

Jared: Babam Thom'a ve annem Linda'nın anısına.

Önsöz

Her zaman öyle görünmese de dünya aslında zengindir. Evet, yoksulluk hâlâ çok yaygındır. Dünya genelinde yaklaşık bir milyar insan ancak hayatta kalabilecek kadar olanağa sahiptir. Venezuela, Suriye, Burundi ya da Demokratik Kongo Cumhuriyeti gibi yerlerde yoksulluk ve şiddet içinde yaşayan milyonlarca insanın yaşadıkları içler acısıdır. Gelişmiş dünyada bile yoksulluk çok ama çok yaygındır.

Yine de tarihsel standartlara göre, dünya çok zengindir. Çoğu insan atalarından çok daha iyi durumdadır. Aslında, şu anda yaşayan insanların çoğu, (lüks içinde yaşayan ya da o dönemde lüks olarak kabul edilen çok küçük bir elit kesim hariç) iki yüzyıl öncesine kadar yaşamış olan neredeyse tüm insanlardan daha iyi durumdadır. Dünya 20. ve 21. yüzyıllarda zenginleştikçe, giderek daha fazla insan yoksulluktan kurtulmuştur. Ve bizim yaşam süremiz içinde dünya genelinde kalan yoksulluğun önemli bir kısmının ortadan kalkacağını düşünmek için güçlü nedenlerimiz vardır.

Dünya nasıl zenginleşmiştir? Bu kitap işte bu soruyu cevaplamaya çalışıyor. Bu cevabı vermek hiç de kolay değildir. Aslında, kesinlikle hemen hemen tek bir doğru cevap yoktur! Yine de sosyal bilimlerdeki belki de en büyük soru olmaya devam etmektedir. Dünyanın bazı bölgelerinin neden zenginleştiğini -ve bazılarının neden (henüz) zenginleşmediğini- doğru bir şekilde anlamak, günümüzde karşı karşıya olduğumuz en büyük sorunlardan bazılarını çözmemize yardımcı olabilir.

Bu kitabı okurken, bir ülkeyi zenginliğe ulaştıracak her derde deva bir ilaç olmadığını göreceksiniz. Ancak, tarihsel olarak sürekli ekonomik büyümeyle birlikte var olma eğiliminde olan birçok faktör vardır. Amacımız hem bu faktörlerin altını çizmek hem de ne zaman büyümeye katkıda bulunup ne zaman bulunmadıkları konusunda fikir vermektir.

Bu kitap boyunca, dünya ekonomi tarihi alanında muazzam ve hızla büyüyen bir akademik birikimden yararlandık. Kitabımızın ilk yarısı, çoğunlukla dünyanın nasıl zenginleştiğine dair bize göre en önemli teorilere genel bir bakış niteliğindedir. Bu çalışmalara ne çok şey borçlu olduğumuz kitabın tamamında açıkça görülmektedir. Doğal olarak, bu kitap geniş bir kitleye hitap ettiği için, her uzmanlık araştırmasına atıfta bulunamadık. Herhangi bir eksiklik için şimdiden özür dileriz. Bununla birlikte, okuyucuyu mümkün olan her yerde ilgili literatüre yönlendiriyoruz.

Yol boyunca pek çok kişinin yardımını gördük. Hepsine teşekkür edebilmek için kitabın yarısı kadar önsöz yazmamız gerekirdi. Sascha Becker, Desiree Desierto, Anton Howes, Nathan Nunn, Tuan-Hwee Sng, Felipe Valencia Caicedo ve John Wallis kitabın bazı bölümlerini (veya tamamını!) okudular. Onların kavrayışlı yorumları taslakları önemli ölçüde geliştirmemize yardımcı oldu. *Polity*'deki editörümüz George Owers, sürecin her aşamasında mükemmel bir rehberlik sağladı. Dan Bogart, Dave Donaldson, Erik Hornung, Noel Johnson ve Jonathan Schulz, bu kitaptaki bazı şekilleri oluşturabilmemiz için veri dosyalarını paylaştılar. Mark, yıllar boyunca kendilerinden çok şey öğrendiği birçok yazar arkadaşına teşekkür eder. Jared, bulup bulabileceği en iyi danışmanlar, yazarlar ve arkadaşlar olarak Avner Greif, Timur Kuran, Larry Iannaccone ve Ran Abramitzky'ye her zaman borçlu kalacaktır.

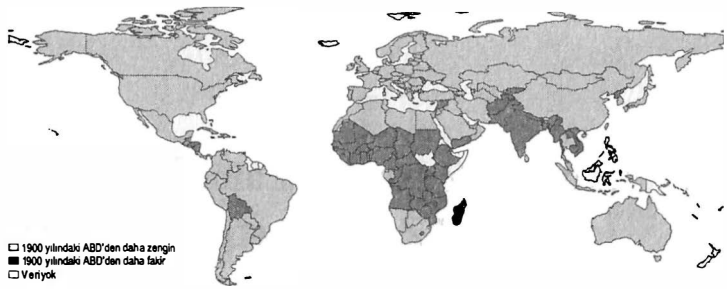
Bu kitabın büyük bir kısmı COVID-19 nedeniyle ABD'nin karşı kıyılarında karantinada olduğumuz sırada yazıldı. O dönemi atlatmamıza yardımcı olan insanlara teşekkür etmek istiyoruz; onlar olmasaydı bu kitap mümkün olmazdı. Mark için bunlar eşi ve sık sık birlikte çalıştığı Desiree, ebeveynleri Ninette ve Noboru ile kardeşi Jonathan'dır. Jared için bunlar ailesi -Thom, Debbie ve Tyler Rubin ile Samantha ve Ryan Sully- ve arkadaşları Rob Ainsley, Ted Chang, Doug Haney, Matt Menefee, Travis Menefee, Scott Shumate ve JJ Singh. Jared her şeyden önce muhteşem eşi Tina'ya ve iki güzel çocuğu Nadia ve Sasha'ya minnettardır.

1
Dünya Neden, Ne Zaman ve Nasıl Zenginleşti?

Dünya zengindir. Elbette dünyanın bazı bölgeleri diğerlerinden daha zengindir ve milyonlarca insan hâlâ yoksulluk içinde yaşıyor. Ancak dünya her zamankinden daha zengindir ve her geçen gün daha da zenginleşmeye devam ediyor.

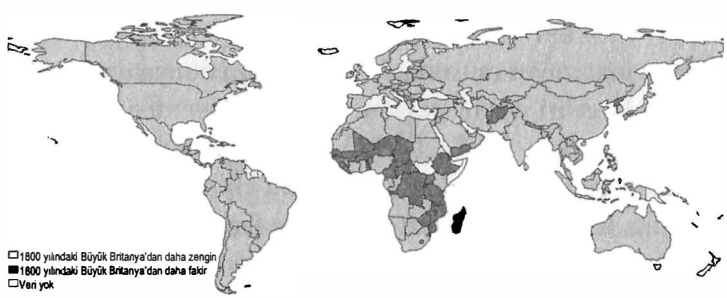
Bize inanmıyor musunuz? Gelin bugün dünyanın dört bir yanındaki geliri, geçmişteki en zengin ülkelerden bazılarıyla karşılaştıralım. Şekil 1.1'deki harita, 2018 yılında kişi başına düşen geliri 1900 yılında *dünyanın en zengin ülkesi* olan Amerika Birleşik Devletleri'nden daha fazla olan tüm ülkeleri göstermektedir. Şu anda dünyanın büyük bir bölümündeki ortalama gelir, bir asır önce dünyanın en zengin ülkesindeki ortalama gelirden daha fazladır. 1800 yılındaki en zengin ülke olan Büyük Britanya ile karşılaştırıldığında modern zenginliğin şaşırtıcı seviyesi daha da net bir şekilde ortaya çıkmaktadır (bkz. Şekil 1.2). Çoğunluğu Sahraaltı Afrika'da olmak üzere bazı istisnalar dışında dünyadaki hemen hemen her ülke, sadece iki yüzyıl önce dünyanın en önde gelen ekonomisinden daha yüksek bir ortalama gelire sahiptir.

Modern zenginlik elbette ortalama gelirin çok ötesine uzanır. Dünyanın en yoksul bölgelerinde bile atalarımızın ancak hayal edebilecekleri lükslere sahibiz. Akıllı telefonları ve LED televizyonları unutun; en zengin atalarımız bile kapalı tesisatımızı, elektriğimizi, aşılarımızı, düşük çocuk ölüm oranımızı ve ortalama yaşam sürelerimizin uzunluğunu kıskanırdı.

Şekil 1.1 2018 yılında (kişi başına düşen yıllık gelir açısından) 1900 yılındaki ABD'den daha zengin olan ülkeler

Veri kaynağı: Bolt ve van Zanden (2020). ABD'de 1900 yılında ortalama gelir 2011 yılı ABD doları cinsinden 8.970 dolardı.

Şekil 1.2 2018 yılında (kişi başına düşen yıllık gelir açısından)1800 yılındaki Büyük Britanya'dan daha zengin olan ülkeler

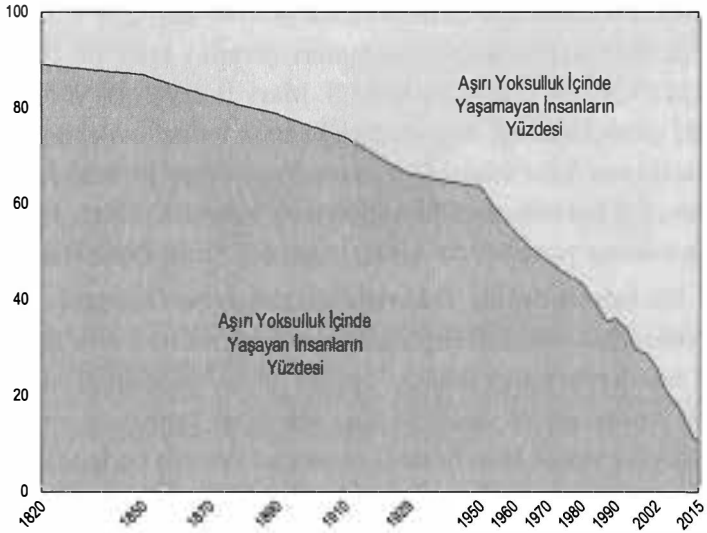
Veri kaynağı: Bolt ve van Zanden (2020). Büyük Britanya'da 1800 yılında ortalama gelir 2011 ABD doları cinsinden 3.731 dolardı.

Bir düşünün: Şu anki hayatınızı, diyelim ki 1200 yılında zengin bir İngiliz baronunun hayatına değişir miydiniz? Elbette, hizmetçileriniz olurdu ve üst tabakanın bir üyesi olmanın getirdiği sosyal ve siyasi avantajlara sahip olurdunuz. Ama aynı zamanda esintili, rahatsız bir şatoda yaşardınız ve muhtemelen birden fazla çocuğunuz bebekken ölürdü. Ve kötü bir ishal nöbetine yakalanmayagörün (muhtemelen hayatta kalamazdınız). Savaş meydanlarında genç yaşta

ölmediyseniz, (İngiliz kralları John [k.1199-1216] ve V. Henry [k.1413-22]'yi öldüren) dizanteri, (Fransız kralı XV. Louis [k.1715-74] ve İngiliz kraliçesi II. Mary [k.1689-94]'yi öldüren) çiçek hastalığı veya veba gibi artık tedavi edilebilir bir hastalıktan ölme ihtimaliniz vardı. Bazılarımız şu anki durumumuzu baronlarınkiyle değiştirmek isteyebilir elbet, ancak (bu kitabın yazarları da dâhil) çoğumuz bunu yapmazdık.

Biz kalpsiz değiliz. Dünyada hâlâ muazzam miktarda aşırı yoksulluk vardır. Dünyanın *tamamının* mevcut veya tarihsel standartlara göre aslında "zengin" olmadığını kabul ediyoruz. Ancak gerçek şudur ki aşırı yoksulluk hızla azalıyor. Bu düşüş iki yüzyıl önce başladı ve son on yıllarda hızlandı. Şekil 1.3'te özetlenen değişim çarpıcıdır. Sadece iki yüzyıl önce dünyanın %94'ü (2016 fiyatlarıyla) günde 2 dolardan, %84'ü ise günde 1 dolardan daha az bir gelirle yaşıyordu. 2015 yılına gelindiğinde, 1,90 dolardan daha az bir gelirle yaşayanların oranı dünyanın %10'unun altına düşmüştü ve bu sayı azalmaya devam etmektedir. Açıkçası, dünyanın %10'u hâlâ çok sayıda insan demektir. Ancak dünya zenginleşmeye devam ettikçe bu sayı daha da azalacaktır.

Mesele sadece dünya zenginleştikçe mutlak yoksulluğun azalması değildir. Son yüzyılda dünyanın giderek daha büyük bir kısmı asgari geçim sınırının üstüne çıkmıştır. Örneğin, 2018 ABD doları cinsinden günlük 10 dolarlık rastgele bir sınır değeri ele alalım. Bu çok fazla bir şey değildir: Yıllık 3.650 dolar eder ve hiç de servet sayılmaz. Ancak, çoğu ekonomide yaşamın temel gereksinimlerini (gıda, barınma, giyim vb.) karşılamak için fazlasıyla yeterlidir. Bu durum, mütevazı konut ve gıdalara ucuza sahip olunabilen görece yoksul ülkelerde daha fazla geçerlidir. Şekil 1.4 her bir ülkenin bu sınır noktasına ne zaman ulaştığını göstermektedir. Bu, insanlık tarihinin büyük bölümünde görülmemiş bir güvenlik seviyesini temsil etmektedir.

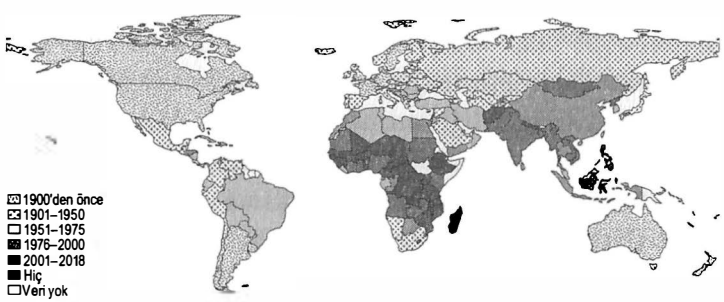

Şekil 1.3 Aşırı yoksulluk içinde yaşayan insanlar, 1820-2015
Veri kaynağı: Roser (*2021c*). Bu şekil için, aşırı yoksulluk günlük 1,90 dolardan daha az gelir olarak tanımlanmıştır.

Dünya nasıl zenginleşmiştir? Neden bazıları bu kadar zengin ve bazıları bu kadar fakirdir? Bu kitap bu sorulara cevaplar vermektedir. Cevaplar hiçbir şekilde açık değildir ve ekonomistler, tarihçiler ve diğer akademisyenler arasında pek çok tartışmaya konu olmaktadır. Bu da soruların ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Yoksulluğu azaltmak için zenginliği anlamamız gerekir. Hâlâ tüm cevaplara sahip değiliz, ancak bir kitabı "Dünyanın nasıl zenginleştiği konusunda ne biliyoruz?" sorusunu cevaplamaya adayabileceğimiz kadar ilerleme kaydedilmiştir.

Ekonomik Büyüme Nedir?

Dünya tarihinin büyük bir bölümünde, dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğu -%90'ın çok üzerinde- fakirdi. Atalarınız ister Çin'den ister Hindistan'dan ister Afrika'dan ister Avrupa'dan ister Orta Doğu'dan ya da başka bir yerden olsun, çoğu çok büyük olasılıkla günde birkaç doların üstünde bir gelirle yaşadı. Artık durumun böyle olmadığı açıktır. Şekil 1.3'te gösterildiği gibi, dünya nüfusunun aşırı yoksulluk içinde yaşayan oranı son iki yüzyılda hızla düşmüştür. Bu kitabın okuyucularının çoğu muhtemelen belli bir konfor seviyesinde yaşamaktadır ve en yoksul okuyucularımız bile atalarını kıskandıracak düzeydedir. Ne de olsa okuyabiliyorlar! Dünya bu noktaya nasıl geldi?

Şekil 1.4 Kişi başına düşen GSYH'nin (2018 dolar değerine göre) günlük 10 doları aştığı yıl

Veri kaynağı: Bolt ve van Zanden (2020). İtalya 15. yüzyılda dönem dönem günlük 10 dolara ulaşmıştır.

Yüzeysel olarak bakıldığında bu sorunun cevabı basittir: Son iki yüzyılda insanlık tarihinin geri kalanının toplamından daha fazla *ekonomik büyüme* yaşanmıştır. Ekonomik büyüme, ekonomide üretilen toplam mal ve hizmetlerle ölçülür (genellikle gayri safi yurtiçi hasıla veya GSYH olarak adlandırılır) ve ekonomik refahta sürekli bir artış anlamına gelir. Ekonomik büyümeyi kendi başına bir amaç olduğu için değil, 1800 yılından önce yaşayan hemen herkesin deneyimlediği ve

bugün hâlâ dünya nüfusunun çok büyük bir kısmının başına bela olan türden yoksulluğu hafifletmenin anahtarı olduğu için önemsiyoruz.

Ekonomik büyümeye odaklanmamız, insani kalkınmanın diğer yönlerine değer vermediğimiz anlamına gelmez. Boş zaman, uzun ve sağlıklı yaşam, okuryazarlık, eğitim, kadınların güçlenmesi ve güçsüzlere yönelik haklar ve korumalar, mutlu ve adil bir toplum olmanın merkezinde yer almaktadır. Fakat bu kitabın sonunda sizi tüm bu olanakların *ekonomik büyüme* ile *mümkün olduğuna* ikna etmeyi umuyoruz. Son 200 yılda insani kalkınmanın bu yönlerinde ciddi adımlar atılmış olması tesadüf değildir. Çoğumuzun istediği toplum tipine ulaşmak için önümüzde uzun bir yol olduğu açık olsa da ekonomik büyüme çözümün kilit bir parçası olacaktır.

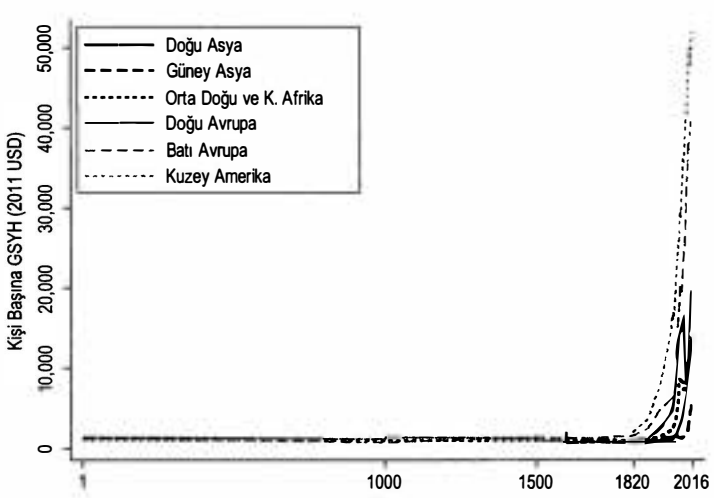
Ekonomik büyüme tek başına her derde deva değildir. Çevresel bozulma, eşitsizliğin artması veya sağlık çıktılarında kötüleşme de buna eşlik edebilir. Örneğin, İngiliz Sanayi Devrimi sırasında hava kalitesi düşmüş ve ortalama yaşam süresi azalmıştır. Günümüzde iklim değişikliği ve toplumsal kutuplaşma gibi konular politika yapıcıların karşılaştığı en önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Burada vurgulanması gereken nokta, ekonomik büyümenin bu önemli zorlukların üstesinden gelmek için gereken kaynakları ve yeni teknolojileri mümkün kılabilmesidir. Elbette insanlığın bu zorlukların üstesinden gelmek için bu kaynakları kullanması gerekiyor. Ancak ekonomik büyümenin yokluğunda böyle bir fırsata sahip olamayabiliriz.

Ekonomik büyüme ile (çevrenin korunması gibi) diğer değerler arasında *mutlaka* bir seçim yapmak zorunda olduğumuzu düşünmek hatadır. Örneğin, daha istikrarsız bir iklim toplumumuz için potansiyel olarak yıkıcı riskler oluşturmaktadır. Yine de son yıllarda karbon emisyonlarını azaltmaya yönelik tedbirlerin ekonomik büyümeyle birlikte yürütülebileceğini gördük. Örneğin Birleşik Krallık'ta karbon emisyonları

1990 ile 2017 yılları arasında %38 oranında azalarak 600 milyon tondan 367 milyon tona düşmüştür (Hausfather, 2019). Bu arada, (enflasyona göre ayarlanmış) toplam GSYH aynı dönemde %60'ın üzerinde artmıştır.

Ekonomik büyüme ile daha adil bir toplum arasında seçim yapmak zorunda da değiliz. Aslında, ekonomik büyüme *eksikliğinin* ciddi ahlaki dezavantajları vardır. Tarihsel olarak, en kötü şiddet, hoşgörüsüzlük ve siyasi kutuplaşma olayları durgun veya gerileyen ekonomilerde gözlemlenmiştir. Öte yandan, büyüyen bir ekonomide sosyal hareketlilik ve daha fazla fırsat eşitliği çok daha mümkündür. Friedman'ın (2005, s. 86) belirttiği gibi, durgun ekonomiler "ekonomik hareketliliğe ya da daha genel anlamda fırsat eşitliğine elverişli değildir."

Peki, dünya ekonomisi zaman içinde nasıl büyümüştür? Şekil 1.5, İsa'nın doğumundan bu yana dünyanın en kalabalık bölgelerinde kişi başına düşen GSYH'ye ilişkin bazı kaba tahminler vermektedir.

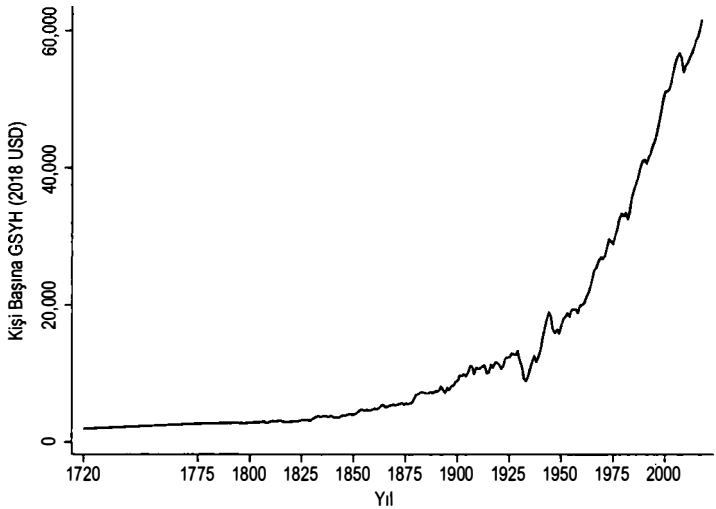
Şekil 1.5 Bazı bölgeler için yıllık kişi başına gelir, MS 1'den günümüze
Veri kaynağı: Bolt, Inklaar, de Jong ve van Zanden (2018).

Bu rakamlar kuşkusuz spekülatif olsa da -ve muhtemelen 18. yüzyıldan önce şekilde görüldüğünden daha değişken olsa da- model açıktır (ve tartışmasızdır). 19. yüzyıldan önce, dünyanın *en zengin* bölgesi hiçbir zaman (2011 ABD doları cinsinden) günde ortalama 4 doların üzerine çıkmamıştır. Dünya tarihinin büyük bölümünde günde 2-3 dolar normdur. Evet, inanılmaz derecede varlıklı insanlar vardı ve bu toplumlar dünyanın bildiği en büyük sanat, mimari ve edebiyat eserlerini üretti (ve bunlar genellikle açlığın eşiğindeki insanlarla alakası olmayan uğraşlardı). Bu sanatçılar ve yazarlar, tarih kitaplarımızı genellikle dolduran kişiler oldukları için geçmişten en aşina olduğunuz kişiler olsa gerektir. Ancak 19. yüzyıldan önce insanlığın neredeyse tamamının yaşadığı bu değildi. Gerçek şu ki, yaşamış olan insanların çoğu -en azından 20. yüzyıldan önce- bugün dünyanın en yoksullarınınkine çok benzer koşullarda yaşıyordu. Son iki yüzyıldaki ekonomik büyüme bu yoksulluğu büyük oranda hafifletmiş olsa da işimizin henüz bitmediği açıktır.

Açık konuşmak gerekirse, geçmişte de ekonomik iyileşme dönemleri olmuştur. Goldstone (2002) bu dönemleri "çiçeklenme" olarak adlandırmaktadır. Bu tür bir ekonomik iyileşme dönemi hem nüfus artışının hem de evlerin büyüklüğü ve kalitesiyle ölçülen yaşam standartlarında bir artışın olduğu Klasik Yunanistan'da meydana gelmiştir (Morris, 2005). Diğer dönemler, İslam'ın yayılmasını takip eden yüzyıllarda Orta Doğu, Kuzey Afrika ve İber Yarımadası'nın büyük bir bölümünde yaşanan "Pax Islamica" [İslam Barışı] gibi siyasi barış dönemlerinde yaşanmıştır. "İslam Barışı" daha yüksek seviyelerde ticarete ve tarımsal tekniklerin ve ürünlerin yayılmasına olanak tanımıştır (Watson, 1983). Moğol yıkımlarının ardından Asya'nın bazı bölgelerinin gelişmesini sağlayan "Pax Mongolica"nın [Moğol Barışı] da benzer etkileri olmuştur.

Geçici ekonomik iyileşmelerin bir diğer nedeni de hastalıklardan kaynaklanan yaygın ölümlerdi. Her ne kadar salgın hastalıklar, onları yaşayan insanlar için kuşkusuz korkunç olsa da -14. yüzyılda Kara Ölüm Avrupa nüfusunun üçte biri ila yarısını ve muhtemelen Orta Doğu'da da buna yakın sayıda insanı öldürdü- bu da beslenecek daha az boğaz olduğu anlamına geliyordu. Bu olayların ardından kişi başına düşen gelir en azından birkaç nesil boyunca artış yönünde olmuştur. Ancak ekonomik iyileşmenin en önemli nedeni teknolojik değişimdi. Hastalıklara dayanıklı yeni tahıl çeşitleri, toprak kalitesini ya da sulamayı iyileştiren yeni tarım teknikleri ve sabanda yapılan iyileştirmeler, daha az emekle daha fazla insanın beslenmesini sağlayan yeni teknolojilere örnek olarak verilebilir. Yine de 18. yüzyıldan önce, tüm ekonomik gelişme atakları *geçiciydi.*

Uzun vadede önemli olan büyümenin *sürdürülebilir* olup olmadığıdır. Sürdürülebilir ekonomik büyüme, 19. yüzyılın ortalarından bu yana ABD ve İngiltere gibi ülkeler tarafından tecrübe edilen sürekli pozitif büyüme oranlarını ifade etmektedir. Bugün gelişmiş ülkeleri benzersiz kılan şey, ekonomik büyümede hızlı bir ivme yaşamış olmaları değildir (Hausmann, Pritchett ve Rodrik, 2005). Bugün yoksul olan pek çok ülke geçmişte de geçici büyüme hızlanmaları yaşamıştır. Zengin ülkeleri farklı kılan ise *büyümede tersine dönüşler* yaşamamış olmalarıdır. Örneğin, ABD GSYH'si 1870'ten bu yana hemen hemen sürekli büyümüştür (Şekil 1.6).

Şekil 1.6 ABD kişi başına GSYH, 1720-2018 (2018 USD)
Veri kaynağı: Bolt ve van Zanden (2020).

Büyük Buhran bile -Şekil 1.6'da görülen tek şok- ekonomik büyüme üzerinde sadece geçici bir etki yaratmıştır. Mesele şu ki, 19. yüzyılın ilk birkaç on yılından önce, İngiltere, ABD ve diğer gelişmiş ekonomilerin son iki yüzyılda yaşadığı sürekli ekonomik büyüme neredeyse hiç görülmemiş türdendi. Daha yaygın olanı, Venezuela'nın 2011-2021 yılları arasında yaşadığı gibi, daralma dönemleriyle dengelenen büyüme dönemleriydi. Broadberry ve Wallis (2017) buna "küçülme" adını veriyor. Bu açıdan bakıldığında, zengin ve yoksul ülkeler arasındaki temel fark, zengin ülkelerin büyüme dönemlerinde hızlı büyümesi değildir. Zengin ülkeler, ekonominin küçüldüğü dönemleri daha az yaşamış olan ülkelerdir.

Sürdürülebilir ekonomik büyümeye, toplum ve üretim düzeninin dramatik bir şekilde değişmesi eşlik etmiştir. Biz buna *ekonomik kalkınma* diyoruz. Bununla, kentleşme ve ekonominin imalat ve hizmet sektörü gibi tarım dışı sektörlerinin

büyümesiyle bağlantılı olarak ekonominin temel ve dönüştürücü bir şekilde yeniden yapılandırılmasını kastediyoruz. Bu gelişme sürecinde aynı zamanda fabrikalar, şirketler ve borsalar gibi ekonomik faaliyetleri organize etmenin yeni yollarının ortaya çıkmasının da etkisi oldu. Buna karşılık, 1800'den önce nüfusun çoğunluğu kırsal kesimde yaşıyor ve toprakta çalışıyordu. Elbette, kentleşme ve imalat ya da hizmet sektörlerinin öne çıkmasında bazı farklılıklar yaşandı. İtalya'da MS 0 ile 200 yılları arasında kentleşme muhtemelen %30'a kadar yükselmişti (Wilson, 2011). Song döneminde Çin'de demir üretimi yükseldi. Ticaret ve uzun mesafeli ticaret, geç Orta Çağ Venedik, Bruges ve Antwerp ekonomisinin önemli parçalarıydı. Fakat tüm bu toplumların yapısı neredeyse tüm modern ekonomilerden çok daha basitti.

Gelişmiş dünyada ekonominin *yapısı* farklıdır. Daha da önemlisi, tarım hem toplam ekonominin içinde oran olarak hem de daha da dramatik bir şekilde istihdam kaynağı olarak küçülmüştür. Bugün ABD'de iş gücünün sadece %1,3'ü çiftçilik yapmaktadır. Birleşik Krallık'ta ise bu oran daha da küçüktür (sadece %1). Bu yapısal değişimin yanı sıra, organizasyonel karmaşıklıkta da bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu durum en belirgin şekilde şirketler gibi devletten bağımsız uzun ömürlü organizasyonların yükselişinde görülmektedir. Bunların hepsi gelişmiş bir ekonominin ayırt edici özellikleridir.

Geçmişi Ölçmek

Merak ediyor olabilirsiniz: Geçmişte insanların ne kadar yoksul olduğunu nasıl bilebiliriz? Hiçbir ülkede 20. yüzyılın ortalarına kadar bilgi toplayan ve GSYH tahminlerini derleyen bir ulusal istatistik ofisi yoktu. Bunun yerine, sosyal bilimciler ve tarihçiler geçmişi yeniden inşa etmek zorunda kaldılar. Bu türden ilk çalışma Angus Maddison'un öncü çalışmasıydı. Maddison, 1820'ye kadar kişi başına düşen GSYH'nin yüksek

kalitede tahminlerini oluşturmak için on yıllarını harcamıştır (Maddison, 1983, 1991, 2001). Maddison ayrıca Roma İmparatorluğu için bölgesel düzeyde kişi başına düşen gelir tahminleri gibi daha önceki dönemler için oldukça etkili bir dizi tahmin üretmiştir (Maddison, 2007). Ancak bu tahminlerin doğruluğu çok daha kuşkuluydu. Maddison projesi (Bolt ve van Zanden, 2020) ve van Zanden ve van Leeuwen (2012), Fouquet ve Broadberry (2015), Broadberry, Guan ve Li (2018) ve Palma ve Reis (2019) gibi çok sayıda akademisyenin çalışmaları da dâhil olmak üzere daha yakın tarihli çalışmalar, çok daha sağlam temellere dayanan güncel kişi başına GSYH tahminleri üretmiştir.

Ancak GSYH tahminleri geçmiş ekonomiler hakkında sahip olduğumuz tek bilgi kaynağı olmaktan çok uzaktır. 19. yüzyıldan bu yana ekonomi tarihçileri, vasıfsız bir işçinin geçmişte ne kadar satın alma gücü olduğuna dair tahminler üretmek için ücretler ve fiyatlar hakkındaki bilgileri bir araya getirmektedir. Robert Allen, Jean-Pascal Bassino, Greg Clark, Charles Feinstein, Peter Lindert, Debin Ma, Jeffrey Williamson ve diğerlerinin çalışmaları sayesinde, artık birçok Avrupa ve Asya şehri için işçilerin satın alma gücüne dair kapsamlı tahminler mevcuttur. Allen'ın yöntemi, temsili bir işçi için bir tüketim sepeti oluşturulmasına dayanmaktadır. Bu sepetler, çok sayıda günlüğe ve yoksul evleri ile yetimhanelerin bütçelerine başvurularak oluşturulmaktadır. Tüketim sepetleri oluşturmanın bir faydası, insanların tercihlerinin farklı zamanlarda farklı bölgelerde farklı olduğunu göz önünde bulundurarak, zaman ve mekânlar boyunca yaşam standartlarını karşılaştırmamıza olanak sağlamasıdır. Doğu Asya'da pirinç diyetin büyük bir bölümünü oluştururken, Batı Avrupa'da tahıl ya da ekmek bunun yerini alıyordu.

Geçmişteki yaşam standartlarını değerlendirmek için kullanabileceğimiz başka ölçütler de vardır. Yaygın ölçütlerden

biri boy uzunluğudur. Jorg Baten, Robert Floud, Robert Fogel ve Richard Steckel gibi ekonomi tarihçileri, yüzyıllar boyunca birçok ülke için boy tahminlerini bir araya getirmişlerdir (genel bir bakış için bkz. Steckel, 2009). Boy uzunluğu, genetik yapı da dâhil olmak üzere çeşitli faktörler tarafından belirlenir. Boy uzunluğu aynı zamanda çevre koşullarından ve annenin hamilelik ve çocukluk dönemindeki beslenmesinden de etkilenmektedir. Son 200 yılda boy uzunluğundaki artışlar ile kişi başına düşen GSYH arasında güçlü bir pozitif ilişki olduğunu gözlemliyoruz. Geçmişte insanlar kısaydı. İngiliz ordusunda 1763 ve 1767 yılları arasında 18 yaşındaki bir gencin ortalama boyu 160,76 cm (yaklaşık 5'3") idi (Floud, Fogel, Harris ve Hong, 2011, s. 27). Ortalama boy uzunluğundaki artış kısmen modern ekonomik büyümenin başlangıcından bu yana beslenme standartlarında sağlanan iyileşmelerin göstergesidir.

Yaşam standardının son bir ölçütü de yaşam süreleridir. Modern ekonomik büyüme yaşam sürelerindeki büyük artışlarda etkili olmuştur (Pritchett ve Summers, 1996; Fogel, 2004; Acemoğlu ve Johnson, 2007). Bu iki nedenden dolayı önemlidir. Birincisi, artan yaşam süreleri ekonomik büyümenin getirdiği ek refahın önemli bir bileşenini temsil etmektedir (Becker, Philipson ve Soares, 2005). İkincisi, artan yaşam süreleri ekonomik kalkınmanın da olası bir nedenidir. Yaşam sürelerindeki artış, ekonomistlerin eğitim ve bireyin üretim kapasitesine yapılan diğer yatırımları belirtmek için kullandıkları terim olan insan sermayesine yapılan yatırımın değerini artırır (Cervellati ve Sunde, 2005).

"Dünya nasıl zenginleşti?" sorusunun cevabı, insan toplumlarının nerede, ne zaman ve nasıl sürdürülebilir ekonomik büyüme sağlayabildiklerini açıklamalıdır. Nerede ve ne zaman sorularının cevabını biliyoruz: Kuzeybatı Avrupa ve Kuzey Amerika'da ve 19. yüzyılın başlarından ortalarına kadar.

Yukarıda tartıştığımız tüm ölçütler bu noktada hemfikirdir. Üçüncü soru -durgunluktan kurtulmanın *nasıl* gerçekleştiği- can sıkıcıdır.

Zenginliğin kökenlerini anlamak sosyal bilimlerin en önemli uğraşlarından biridir ve bu nedenle pek çok tartışmanın merkezinde yer almıştır. Bu kitabın amacı bu tartışmayı yürütmek ve net bir sonuca ulaştırmaktır. Sonuç olarak, herhangi bir hipotezin inandırıcı olabilmesi için bir dizi olguyu açıklayabilmesi gerekir. Birincisi, modern ve sürekli ekonomik büyüme, sürekli teknolojik yeniliklerin bir sonucudur. İngiltere, 18. yüzyılın sonlarında Sanayi Devrimi olarak bilinen dönemde böyle bir yenilik dalgası yaşamıştır. Başlangıçta ekonomik büyüme yavaş seyretmiştir. Ancak daha önceki ekonomik büyüme dönemlerinin aksine, bu büyüme durmamıştır. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, sanayileşme ve yapısal ekonomik değişim dünyanın diğer bölgelerine yayıldıkça hem yenilik hem de ekonomik büyüme oranı hızlanmıştır. Bu süreç neden ilk olarak İngiltere'de başladı? Neden 18. yüzyılda? Neden dünyanın başka bir yerinde değil? İkinci olarak, Avrupa MS 1000 yıllarında ekonomik, teknolojik ve kültürel açıdan geri kalmış bir bölgeydi. Bu kıtada ne değişti de Çin, Hindistan ve Orta Doğu'nun önüne geçti? Oysa bunların hepsi bir noktada Batı Avrupa'daki en gelişmiş toplumların bile çok ilerisinde toplumlara sahipti.

Bu Kitaptan Ne Öğreneceksiniz?

Bu kitabın amacı, modern ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin kökenlerine ilişkin çok sayıda sosyal bilimsel teoriyi bir araya getirmektir. Bu, önemli sonuçları olan büyük bir konudur ve doğal olarak birçok büyük beynin odak noktası olmuştur. Bu teorilerin neredeyse tamamı büyümenin kökenlerinin coğrafya, kültür, kurumlar, sömürgecilik veya demografi gibi bir yönüne odaklanmaktadır. Yapıları gereği bu

argümanlar genellikle birbirlerini görmezden gelirler. Argümanların yazarlarını bunun için suçlayamayız. Bir teoriyi inşa etmek ve kanıtlamak yüzlerce sayfa sürebilir. Uzun dönemli büyümenin diğer, uzak nedenlerini araştırmak zor bir okuma gerektirebilir. Çoğu araştırmacı bunun ve açıklamalarının sınırlarının farkındadır. Pek çok başarılı kariyer, modern zenginliğin kökenlerinin sadece bir yönünü araştırarak elde edilmiştir.

Bununla birlikte, "dünyanın nasıl zenginleştiğine" dair belirli teorilere yapılan vurgu, bilgi dağarcığımızda iki boşluk bırakmıştır. Bu kitap bu boşlukları doldurmayı umuyor. Birincisi, mevcut hiçbir çalışma sosyal bilimciler tarafından son birkaç on yılda kaydedilen tüm ilerlemeleri tarafsız ve objektif bir şekilde özetlememektedir. Sürdürülebilir ekonomik büyümenin kökenlerine ilişkin en ikna edici bulduğumuz hipotezler hakkında fikirlerimiz olsa da -her ikimiz de kendi akademik çalışmalarımızda bu konu üzerine yazdık- bu kitabın amacı tercih ettiğimiz teorilere diğerlerinin rağmına ayrıcalık tanımak değildir. Bu kitabın ilk yarısı, sürdürülebilir ekonomik büyümenin kökenlerine ilişkin başlıca hipotezleri ve tartışmaları mümkün olduğunca tarafsız bir şekilde sunmaktadır. Kitabımız olmasaydı, literatürün mevcut durumu hakkında bir fikir edinmek isteyen bir okuyucu, her biri kendi hipotezlerini ortaya koyan sayısız kitap ve makale okumak zorunda kalacaktı. Atlamak zorunda kaldığımız pek çok nüans olduğundan bu hâlâ faydalı bir egzersizdir. Ancak muhtemelen okuyucularımızın çoğunun akademik yazıları okumak dışında da bir hayatları vardır. Tartışmaların nerede durduğuna dair bir fikir edinmek istiyorsanız, sizin için zaman alıcı kısmı hallettik.

Kitabın ilk yarısı, sürdürülebilir ekonomik büyümenin kökenlerine ilişkin literatürü coğrafya, siyaset, kurumlar, piyasalar ve devletler, kültür, beşerî sermaye, demografi ve sömürgecilik

gibi ana kollarıyla sınıflandırmakta ve incelemektedir. Birçok açıklama birden fazla kategoriye girmektedir. Aynı şekilde, bazıları bir zaman ve mekân için uygunken diğerleri için uygun değildir. Örneğin, kömür yatakları İngiltere'nin yükselişinde rol oynarken Japonya'nın yükselişinde rol oynamamış olabilir, din Orta Doğu'nun ekonomik büyümesinde rol oynarken Çin'in büyümesinde rol oynamamış olabilir, vb. Bazı durumlarda, bazı koşullar altında ekonomik büyümeyi engelleyen faktörler diğerlerinde büyümeyi desteklemektedir. Örneğin Afrika arazisinin engebeli oluşunu ele alalım. Genel olarak engebelilik refah için kötüdür. Engebeli araziden geçmek zordur (dolayısıyla ticareti engeller) ve tarım yapmak zordur. Ancak Nunn ve Puga (2012) Afrika'da engebenin gelir üzerinde *olumlu* bir etkisi olduğunu saptamıştır. Bunun nedeni köle ticaretinin etkisini azaltmasıdır: Engebeli araziler baskıncıların geçmesi için daha zor ve takip edilenlerin saklanmasına daha elverişlidir. Bu durum köle ticaretinin üzerinde böyle büyük bir olumsuz etkiye sahip olduğu için (6. Bölüm'de ele alacağımız bir gerçek) uzun dönemli ekonomik büyümeye dolaylı olarak katkıda bulunmuştur (bkz. Şekil 1.7).

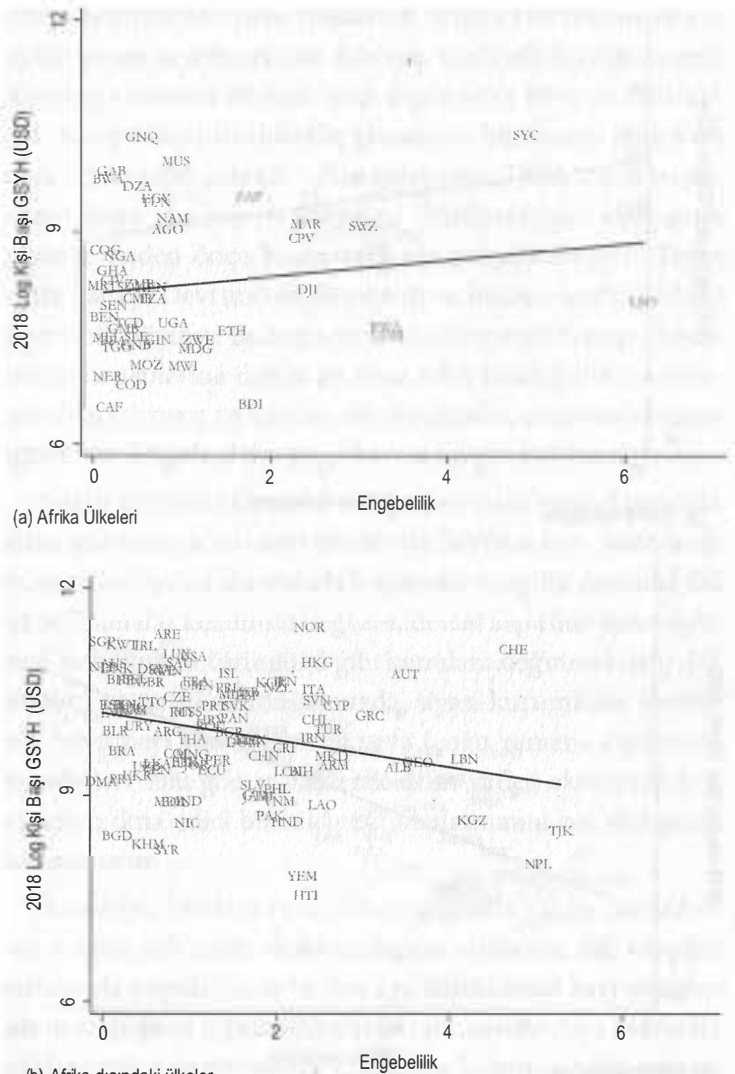
Ekonomik büyümenin kökenlerine ilişkin teorilerin çoğu, tartışmanın bir tarafını öne çıkarmaya çalışmaktadır. Sonuç olarak, çeşitli teorilerin birbiriyle nasıl *bağlantılı* olduğu konusuna daha az ilgi gösterilmiştir. Modern ekonomik büyümenin kökeni gibi önemli ve yaygın bir olgunun elbette kesinlikle tek bir nedeni olamaz. Örneğin, birçok teori kurumların ekonomik büyümede oynadığı rolü açıklamaya çalışmaktadır. Kurumlar, bir toplumun belirli eylemlerde bulunmanın maliyet ve faydalarını saptayan, "oyunun kurallarını" belirleyen yasal, siyasi ve dinî unsurlardır. Mülkiyet haklarını koruyan, kamu hizmetlerine yatırımı teşvik eden ve yasaları herkese eşit şekilde uygulayan kurumların ekonomik büyüme için iyi olduğu düşünülmektedir. Ancak "iyi kurumların" nereden

geldiği cevaplanması zor bir sorudur. Bazen coğrafi koşullardan kaynaklanırlar. Örneğin, coğrafi koşulların sömürü için uygun olmadığı yerlerde sömürgeci güçler, belki de istenmeyen nedenlerle, uzun dönemli büyüme üzerinde olumlu etkileri olan kurumsal gelişime yatırım yapma eğiliminde olmuşlardır (Acemoğlu, Johnson ve Robinson, 2001, 2002). Aslında Acemoğlu, Johnson ve Robinson (2002) bunun bir "talihin tersine dönmesi" ile sonuçlandığını savunmaktadır: Orta Çağ döneminin sonunda doğal zenginliklerle dolu olan yerler aynı zamanda en kolay sömürülen yerler olmuştur. Sonuç olarak, bu yerler genellikle daha kötü (sömürgeci) kurumlara sahip olmuştur ve bugün büyük ölçüde daha fakirdirler. Bu tersine dönüş, (ekonomik potansiyelin bir göstergesi olan) kentleşme oranlarını modern kişi başına düşen GSYH ile karşılaştıran Şekil 1.8'de görülmektedir. Geçmişteki kentleşme oranları modern gelirle negatif korelasyon gösterirken, modern kentleşme oranları gelirle pozitif korelasyon göstermektedir. Coğrafya bu kurumlar *aracılığıyla* talihin tersine dönmesini sağlamış olabilir ama tek başına bu seyri açıklayamaz.

Bazı durumlarda da kurumlar ekonomik büyümeye etki etmek için kültür üzerindeki nüfuzlarını kullanarak faaliyet gösterebilirler. Örneğin, güvenin uzun vadeli gelişimini inceleyen bir çalışmada Nunn ve Wantchekon (2011), Afrika'da geçmişte köle baskınlarının daha çok görüldüğü yerlerin *günümüzde de* daha güvensiz olduğunu saptamışlardır. Geçmişte köle baskınlarına maruz kalan insanların, kendilerini köleleştirmek istemiş olabilecek diğer insanlara, hatta komşularına bile güvenmiyor olmaları anlaşılabilir bir durumdur. Güvensizlik kültürünün günümüze kadar devam etmesi, kültürün "kalıcı" olduğunu ve bu nedenle uzun vadeli ekonomik gelişimin tespitinde yardımcı olabileceğini göstermektedir.

Kitap boyunca, ekonomi tarihçileri, kalkınma ekonomistleri, siyaset bilimciler ve tarihsel sosyologlar arasındaki son

tartışmalar bağlamında en güncel sosyal bilimsel araştırma ve verilerden yararlanıyoruz. Son yirmi yıldaki önemli bir gelişme de ekonomik büyümenin kökenlerine ilişkin tartışmaların küreselleşmesidir. Artık dikkatleri Büyük Britanya ya da Batı Avrupa'ya yoğunlaştırmak yeterli değildir. Örneğin, literatürdeki en büyük tartışmalardan biri Batı Avrupa ile Çin arasındaki "Büyük Ayrışmanın" kökenleri üzerinedir. "Büyük Ayrışma" terimi, Çin ve Batı arasındaki ayrışmanın nispeten geç bir dönemde (1750'den sonra) gerçekleştiğini ve İngiltere'de kömür rezervlerinin olması ile nüfus baskısını hafifleten ve yeni ve bol hammadde girişi sağlayan Yeni Dünya'nın açılmasının bir sonucu olduğunu savunan Pomeranz (2000) tarafından ortaya atılmıştır. Bu görüş, ayrışmanın sanayileşmeden önce meydana gelmiş olabileceğini öne süren yeni verilerle birlikte pek çok tartışmaya konu olmuştur (Allen, Bassino, Ma, Moll-Murata ve van Zanden, 2011; Brandt, Ma ve Rawski, 2014; Broadberry, Guan ve Li, 2018).

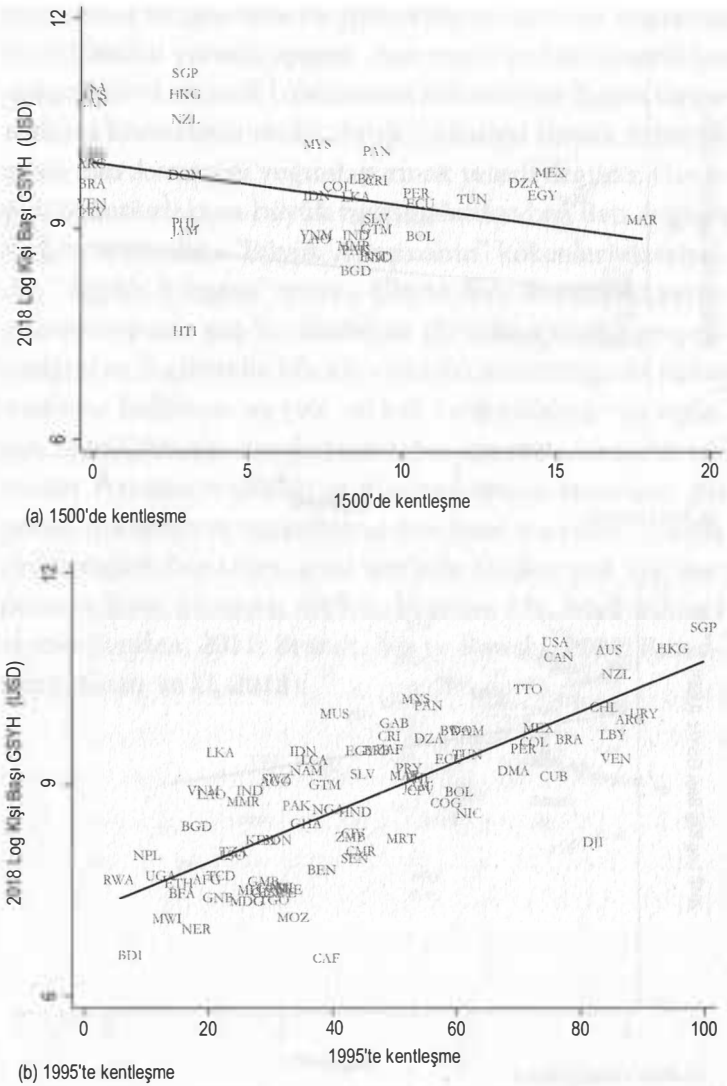

(a) Afrika Ülkeleri

(b) Afrika dışındaki ülkeler

Şekil 1.7 Afrika ve Afrika dışı ülkelerde engebelilik ve gelirler

Veri kaynakları: Engebelilik için Nunn ve Puga (2012), kişi başına düşen GSYH için Bolt ve van Zanden (2020).

(a) 1500'de kentleşme

(b) 1995'te kentleşme

Şekil 1.8 Eskiden sömürgeleştirilmiş ülkelerde talihin tersine dönmesi, 1500-1995
Veri kaynakları: Kentleşme için Acemoğlu, Johnson ve Robinson (2002), kişi başına GSYH için Bolt ve van Zanden (2020).

Son bölümlerde, başlıca argümanların göreceli olarak güçlü ve zayıf yönlerini değerlendiriyor ve en ikna edici bulduklarımızı

ortaya koyuyoruz. Odak noktamız, Sanayi Devrimi'ne ev sahipliği yapan ve nihayetinde modern, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi başaran ilk ülke olan İngiltere'ye kayıyor. "Kuzeybatı Avrupa'da sürdürülebilir ekonomik büyümeyi mümkün kılan ön koşullar nelerdi?" diye soruyoruz. Daha sonra bu sorunun öteki yüzünü ele alıyoruz: "Sürdürülebilir ekonomik büyüme neden önce başka yerlerde gerçekleşmedi?" Daha sonra Sanayi Devrimi'nin kendisini ve bunun sürdürülebilir ekonomik büyüme ile bağlantısını inceliyoruz. Sanayi Devrimi'nin nedenlerine ilişkin en ikna edici bulduğumuz açıklamaları araştırıyor ve bunları sürdürülebilir, uzun vadeli ekonomik büyümenin daha geniş kaynaklarıyla ilişkilendiriyoruz.

Tercih ettiğimiz ilk açıklama grubu -hem sanayileşmenin başlangıcı hem de modern ekonomik büyüme için- ekonomik ve *siyasi* kalkınma arasındaki bağlantıyı vurgulamaktadır. Bu tür açıklamalar kurumsal değişim, devlet kapasitesinin büyümesi ve hukukun üstünlüğü gibi konulara değinmektedir. Literatürü ve tarihi okuduğumuzda, siyasi kurumların ekonomik büyümeyi teşvik etmede veya (çoğu zaman) azaltmada oynadıkları rolü göz ardı ederek uzun vadeli ekonomik büyümenin ikna edici bir hikâyesini anlatmanın zor olduğunu düşünüyoruz.

İkna edici bulduğumuz ikinci açıklama grubu ise kültürün rolüne ışık tutan açıklamalardır. Açıkçası, 20. yüzyılın başlarında popüler olan ve Avrupa kültürünün bazı yönlerinin üstünlüğüne ilişkin iddialarda bulunan Avrupa merkezci açıklamaları kastetmiyoruz. Kültürden kastımız, kültürel antropologların bu terimi kullandıkları şekilde; insanların etraflarındaki karmaşık dünyayı yorumlamak için kullandıkları sezgisel yöntemlerdir (Cavalli-Sforza ve Feldman, 1981; Boyd ve Richerson, 1985; Henrich, 2015). Son zamanlarda yapılan çalışmalar, kültürün ciddi sosyal bilimsel çalışmalarla uyumlu olduğunu göstermektedir. Bu araştırma grubundan birkaç

tespit çıkarılabilir. Birincisi, kültürel değerler son derece kalıcı olabilir (Guiso, Sapienza ve Zingales, 2006; Nunn, 2012). İkincisi, kültürel değerler kurumsal gelişim ile etkileşim hâlindedir (Greif, 1994, 2006; Alesina ve Giuliano, 2015; Bisin ve Verdier, 2017).

Sondan bir önceki bölümde, dünyanın geri kalanının pek çok bölümü ile Batı arasındaki "Büyük Yakınsama"yı ele alıyoruz. Son yarım yüzyılın en büyük öykülerinden biri *milyarlarca* insanın yoksulluktan kurtulmasıdır. Çin bu ekonomik ilerlemede önemli bir kaynak olmuştur, ancak Güney Asya, Güneydoğu Asya ve Latin Amerika'nın pek çok bölgesi de öyledir. Biz bu kitabı yazarken Hindistan'da yarım milyar kadar insan daha mutlak yoksulluktan kurtulmanın eşiğinde görünüyor. Aslında son yirmi yıldır yoksul ülkelerde zengin ülkelere kıyasla daha hızlı ekonomik büyümeler göze çarpıyor (Patel, Sandefur ve Subramanian, 2021). Sahraaltı Afrika ile Latin Amerika ve Orta Asya'daki en yoksul ülkeler için zaman ufku biraz daha uzun olabilir, ancak yaşam süremiz boyunca bu bölgelerde yoksulluğun daha da dramatik bir şekilde ortadan kalkacağına dair iyimser olmak için nedenlerimiz var. Tüm bunlar ekonomik büyüme olmadan mümkün olamazdı.

Dünyanın nasıl zenginleştiğine dair bazı açıklamaları diğerlerinden daha ikna edici bulmamız, diğer teorilerin değersiz olduğu anlamına gelmez. Aslında, bu kitapta özetlenen tüm teorilerde önemli saptamalar olduğuna inanıyoruz. Sonuç olarak, "dünyanın nasıl zenginleştiği" gibi geniş kapsamlı bir konunun elbette birçok nedeni olduğunu hatırlamamız gerekir. Zeki insanlar bu nedenlerin her birine ne kadar ağırlık verileceği konusunda hemfikir olmayabilirler ve olmayacaklardır da. Önemli olan, belirli nedenlerin hangi koşullar altında önemli olduğunu ve hangi koşullar altında önemli olmadığını anlamaktır. Bu kitabın bu koşulların daha iyi anlaşılmasını sağlayacağını umuyoruz.

Bu Kitapta Ne Yok?

Bu kitapla başarmaya çalıştığımız tüm şeylere karşılık, yapmadığımız birkaç şey konusunda da açık olmak istiyoruz. İlk olarak, amacımız "dünyanın nasıl zenginleştiği" konusundaki tüm önemli argümanları adil bir şekilde sunmaktır. Bu, teorileri sunarken kendi ön yargılarımızı araya sokmamak için elimizden geleni yapacağımız anlamına geliyor. Kitapta sunulan çeşitli konular hakkında elbette görüşlerimiz var ve bazı görüşlerin diğerlerinden daha ikna edici olduğunu düşünüyoruz. Kitabın ilerleyen bölümlerinde, literatürde öne sürülen nedenlerden bazılarının diğerlerinden daha fazla açıklayıcı güce sahip olduğuna inanmamızın nedenlerini ortaya koyuyoruz. Bununla birlikte, ana açıklamaların her birine adil bir şekilde yer vermeyi ve bunları elimizden geldiğince, teorilerin yazarlarının sunulmasını isteyeceği şekilde sunmayı amaçlıyoruz.

Bu kitap tematik ve kavramsaldır. Akademik literatürde yer alan başlıca temaları açıklığa kavuşturuyor ve bunları anlaşılır bir şekilde bağlamına oturtuyoruz. Bu nedenle, belirli ülkelerin kapsamlı bir ekonomik tarihini sunmayacağız. Bu tür tarihler son derece değerli olabilir. Bazı durumlarda, ekonomik büyümenin kökenlerinin önemli yönlerine ışık tutarlar. Büyük Britanya'da 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan gelişmelere özellikle dikkat ediyoruz. Ancak bunun nedeni, modern ve sürekli büyümenin kökenlerini anlamaya çalışmamız ve Büyük Britanya'nın ilk modern ekonominin merkezi olmasıdır. Çin ve Orta Doğu gibi -Batı Avrupa'ya göre avantajlı bir başlangıç yapmasına rağmen- ilk modern ekonominin merkezi olmayı başaramayan yerlere de dikkat ediyoruz. Bu bölgelerin ekonomik tarihlerinin ayrıntılarına derinlemesine inmiyoruz. Bunun yerine, literatürde benimsenen teorilerin doğrulanmasına yardımcı olmak için bu tarihlerin çeşitli yönlerini seçiyoruz.

Son olarak, kirlilik, iklim değişikliği ve ölümcül silahlar üretme kapasitesi gibi ekonomik büyümenin dezavantajlarını tartışmaya fazla yer vermiyoruz. Bu konuların önemini hiçbir şekilde inkâr etmiyoruz, ancak bu konular bu kitabın kapsamı dışındadır. Modern ekonomik büyümenin *kökenleri* üzerine bir kitap yazdık. Ekonomik büyümenin genel olarak iyi bir şey olduğuna inanmakla birlikte, burada odak noktamız ekonomik büyümenin sonuçları değil, nedenleridir.

I. KISIM

DÜNYANIN NASIL ZENGİNLEŞTİĞİNE DAİR TEORİLER

2
Bazı Toplumlara Coğrafya Piyangosu mu Vurdu?

Coğrafya ulusların kaderi midir? Zenginliklerin kapısı iklim, doğal kaynaklar, toprak kalitesi ve okyanuslara erişim gibi faktörler tarafından en baştan mı açılır? Coğrafi açıklamalar uzun zamandır toplumlarının neden öne geçtiğine dair nedenler arayan düşünürlerin gözdesi olmuştur. Endülüslü Müslüman düşünür Ebu'l Kâsım Sa'îd'e (1068) göre: "[Kuzey Avrupalıların] güneşe olan aşırı uzaklıkları havayı kalınlaştırarak mizaçlarını soğuk, tabiatlarını kaba, ten renklerini beyaz ve saçlarını düz hâle getirir. Böylece ... donukluk ve cehalet onları alt eder" (aktaran: Chaney, 2008, s. 2). Öte yandan, Fransız filozof Montesquieu, *Kanunların Ruhu* adlı eserinin XIV. kitabında benzer bir argümanda bulunmuş ancak tam tersi bir sonuca varmıştır:

> İnsanlar ... soğuk iklimlerde daha dinç olurlar ... Sıcak ülkelerde yaşayanlar yaşlılar gibi ürkektir; soğuk ülkelerde yaşayanlar ise gençler gibi cesurdur. Son savaşlar üzerinde düşünecek olursak, güney bölgelerine nakledilen kuzeyli insanların, kendi iklimlerinde savaşan ve tüm güç ve cesaretlerine sahip olan yurttaşları gibi kahramanlık gösteremediklerini görürüz. (Montesquieu, 1748/1989, s. 317)

Modern akademisyenler de coğrafya ve iklimin ekonomik kalkınma modellerinin açıklanmasında çok önemli rol oynadığını ileri sürmüşlerdir. Belki de en meşhur görüşler, kıta ekseninin göreceli uzunluğu, hastalık ortamı, ekvatora yakınlık

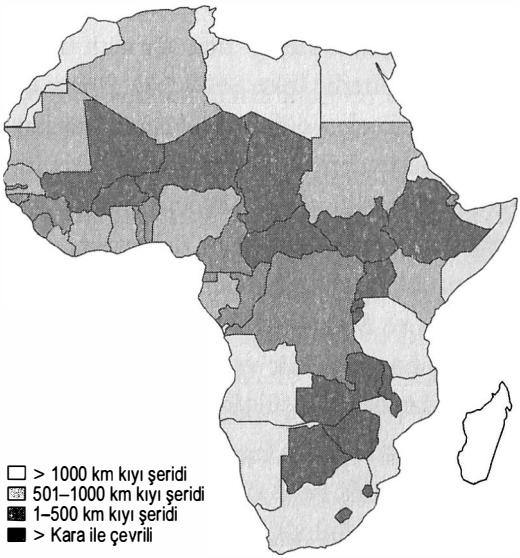
ve kıyılara ve nehirlere erişim gibi faktörlerin uzun vadeli ekonomik refah üzerinde muazzam bir etkisi olduğunu savunan Diamond'a (1997) aittir. Diamond'ın etkileyici hipotezini bu bölümde derinlemesine tartışıyoruz.

Ama coğrafya kader midir? "İyi" özelliklere sahip yerler daha gelişmiş olmaya mahkûm mudur? Davis ve Weinstein'ın (2002) İkinci Dünya Savaşı sonrasında Japon kentsel gelişimi üzerine yaptıkları ufuk açıcı çalışma, coğrafi altyapının önemine dair kanıtlar sunmaktadır. Yazarlar, Hiroşima ve Nagazaki'nin atom bombasıyla yok edilmesinin ardından kent merkezlerinin dağılımında nelerin değiştiğini incelemişlerdir. Tam bir yıkım yaşadıktan sonra hem Hiroşima hem de Nagazaki'nin yirmi yıl içinde Japonya'nın şehir dağılımındaki aynı göreceli konumlarına geri döndüklerini göstermişlerdir. Bu durum, nüfus dağılımında yaşanan büyük bir şokun, bu iki yerin kendine özgü coğrafi avantajlarını ortadan kaldırmaya yetmediğini göstermektedir. Bu tür bulguların genellenebilir olup olmadığını kitap boyunca tartışacağız.

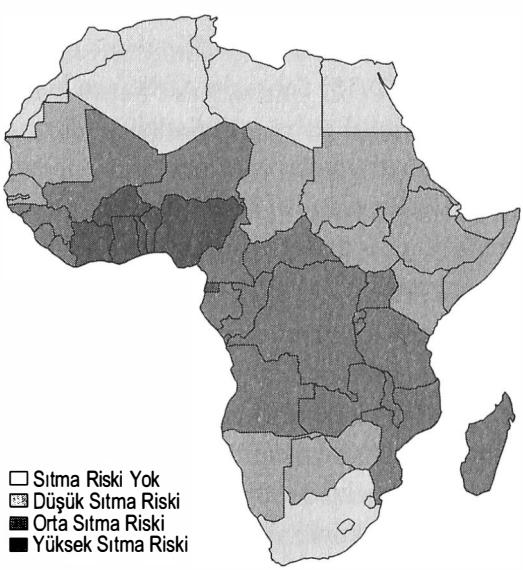
Peki ya Sanayi Devrimi? Britanya'nın Avrupa kıyılarında ılıman bir iklime, çok sayıda nehre ve uzun bir kıyı şeridine sahip büyük bir ada olarak konumu, siyasi kurumlarının şekillenmesine yardımcı olmuştur. Bol kömür kaynakları erken sanayileşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Şu soruyu sormaya değer: İlk sanayileşmenin İngiltere'de yaşanmasının nedeni bu olabilir mi?

Coğrafya ve Modern Kalkınma

Coğrafya günümüzde, özellikle de dünyanın en yoksul bölgelerinde ekonomik kalkınma için önemlidir. Örneğin, Sahraaltı Afrika'daki birçok ülke karaya kilitlenmiş durumdadır ve diğerlerinin çoğunun da çok az kıyısı vardır (bkz. Şekil 2.1). Kıyı şeridi olmayan bu ülkeler, mallarını diğer ülkelere doğrudan sevk edememektedir. Ayrıca komşuları tarafından kolayca engellenebilen veya kesilebilen pahalı ve bakımı zor karayolu ve demiryolu ağlarına güvenmek zorundadırlar.

Şekil 2.1 Afrika ülkelerinin kıyı şeritleri
Kıyı şeridi verileri: CIA (2019).

Şekil 2.2 Afrika'nın "sıtma kuşağı"
Veri kaynağı: Hay, Guerra, Gething, Patil, Tatem, Noor ve diğ. (2009).

Bir diğer önemli coğrafi faktör de hastalık yüküdür. Sahraaltı Afrika'daki "sıtma kuşağı"nda yer alan ülkeler az gelişmişliğini sürdürmektedir (bkz. Şekil 2.2). Sıtma, insanlık tarihi boyunca muhtemelen diğer tüm hastalıklardan daha fazla insanın ölümüne neden olmuştur. Ancak sıtmanın aynı zamanda ekonomik yükü vardır. Diğer her şey eşit olduğunda, nüfusun yüksek bir oranının sıtma ile enfekte olduğu ülkelerin büyüme oranları diğer ülkelere göre yaklaşık %1,3 daha düşüktür (Sachs ve Malaney, 2002). Ayrıca bu ülkelerde bebek ölümleri daha yüksektir ve fiziksel ve beşerî sermayeye yapılan yatırımlar daha düşüktür.

Sahraaltı Afrika'da başka hastalıklar da endemiktir. Özellikle güçlü bir hastalık, çeçe sineğinin parazitler yoluyla bulaştırdığı uyku hastalığıdır. Çeçe sineğinin etkileri insanlarla sınırlı değildir. Aynı parazit, çiftlik hayvanları için ölümcül olan "nagnana"ya neden olur. Hayvancılık, dünyanın diğer bölgelerinde tarımsal kültürel kalkınmada çok önemli bir rol oynamıştır. Çeçe sineğinden etkilenen bölgelerdeki insanların tarihsel olarak çiftlik hayvanlarını evcilleştirme olasılığı çok daha düşüktür. Alsan (2015) Sahraaltı Afrika'nın bu bölgelerinde yoğun tarımın nasıl daha az geliştiğini, sabanın nasıl daha az kullanıldığını ve büyük evcil hayvanların nasıl daha nadir olduğunu belgelemektedir. Bu ekonomik az gelişmişlik örüntüleri, merkezileşmiş devletlerin gelişme olasılığını azalttığı için siyasi sonuçlar da doğurmuştur.

Bu örnekler coğrafyaya dayalı argümanların cazibesine ve sınırlılıklarına işaret etmektedir. Bir yandan, coğrafya temelli argümanlar basittir ve coğrafya büyük ölçüde *dışsal* olma avantajına sahiptir. Bu, ilgilenilen diğer değişkenlerden etkilenmediği anlamına gelmektedir. Bu nedenle, coğrafyanın kültür veya kurumlar gibi ekonomik büyüme için önemli olan diğer faktörlerin bir sonucu olması konusunda endişelenmemize gerek yoktur. Dolayısıyla, coğrafi açıklamalar potansiyel

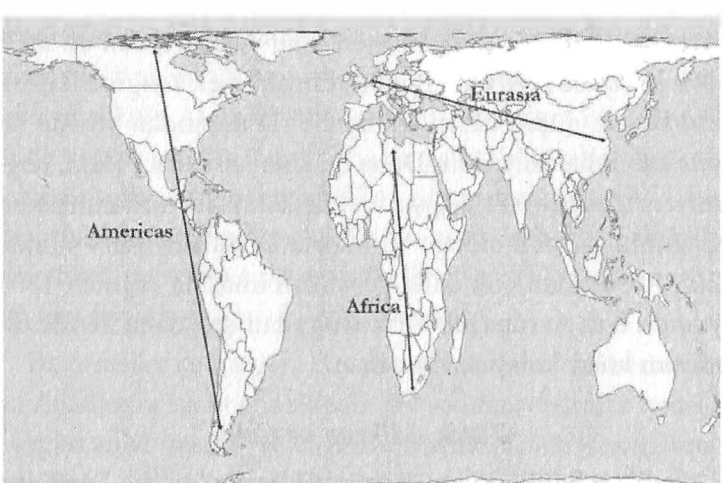
olarak ekonomik büyüme ve yoksulluğun doğrudan bir açıklaması olabilir.

Ancak coğrafi açıklamalarla ilgili en büyük sorun, coğrafyanın büyük ölçüde değişmez olmasıdır. Elbette coğrafya tamamen statik değildir. Örneğin, aşırı balık avı yapılabilir ve bu da toplumların buna uyum sağlamasına neden olabilir (Ostrom, 1990; Dalgaard, Knudsen ve Selaya, 2020). Ve doğal kaynaklar genellikle hazır alınmaya elverişli olarak bekliyor değildir; onları bulmak, keşif ve çıkarma kapasitesi gerektirir (David ve Wright, 1997). Ancak coğrafya, demografi, kurumlar veya kültür gibi diğer toplumsal özelliklere göre çok daha az değiştirilebilir. Bu durum, coğrafi yapıyı uzun dönemli ekonomik büyümeye bağlayan açıklamalar için bir sorun teşkil edebilir, çünkü bugün dünya genelinde gözlemlediğimiz gelir farklılıklarının çoğu, zaman içinde önemli ölçüde değişmiştir. 1750 yılında dünyanın en zengin ülkesi (kişi başına) muhtemelen Hollanda Cumhuriyeti'ydi. Yine de dünyanın en fakir ülkelerinden en fazla dört kat daha zengindi. Bugün dünyanın en zengin ülkeleri, kişi başına düşen hesaplanmış GSYH açısından yüz ila iki yüz kat daha zengindir. Daha da kafa karıştırıcı olanı, coğrafyanın ekonomik değişimleri açıklamakta zorlanmasıdır. Çoğunlukla sabit olduğu için, Orta Doğu'nun 1000 yılında Batı Avrupa'dan çok daha gelişmiş olmasına rağmen 1800 yılında Batı Avrupa'nın Orta Doğu'dan çok daha ileride olmasını kolay kolay açıklayamaz.

Tüfek, Mikrop ve Çelik

Pulitzer ödüllü kitabı *Tüfek, Mikrop ve Çelik*'te Diamond (1997) Avrupalıların Yeni Dünya'yı neden bu kadar kolay işgal edebildiklerini sormuştur. Nasıl oldu da sadece üstün silah ve teknolojiye değil, aynı zamanda Amerika'nın yerli sakinlerinden daha ölümcül mikroplara da sahip oldular? Onun

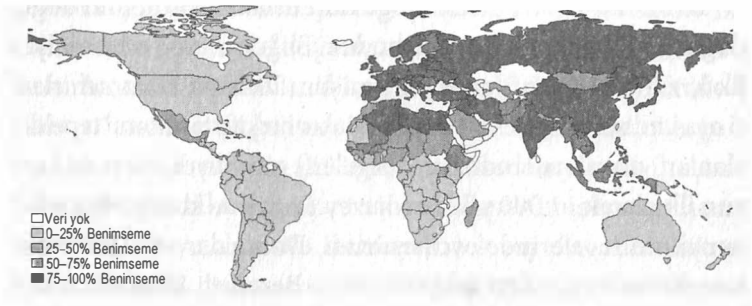
cevabı coğrafyadır. Avrasya toplumlarının neden teknolojik olarak daha gelişmiş olduğunu açıklamak için, Avrasya, Afrika ve Amerika kıtalarının dikey ve yatay göreceli büyüklüklerinin uzun dönemli gelişim üzerinde derin bir etkisi olduğunu savunan Crosby'nin (1986) çalışmasından yararlanmıştır. Dikey yönelimli kıtalar, ekinlerin, evcilleştirilmiş hayvanların ve insanların yayılmasını sınırlayan çok sayıda mikro iklim içerir. Sonuçta, yağmur ormanlarına uygun ürünlerin bozkırda ya da dağlarda yetişmesi pek olası değildir. Dolayısıyla Orta Amerika'nın evcilleştirilmiş bitki ve hayvanları Peru'ya ya da Amazon havzasına yayılmamıştır. Belki de daha önemlisi, teknoloji ve bilgi, iklimsel özellikler daha az değişkenlik gösterdiğinden, dikeyden ziyade yatay olarak daha kolay yayılmıştır. Amerika ve Sahraaltı Afrika'nın "dikeyliği" (bkz. Şekil 2.3) bu nedenle uzun vadeli ekonomik büyümenin önünde büyük engeller oluşturmuş olabilir.

Şekil 2.3 Kıtaların dikeyliği ve yataylığı
Diamond (1997)'deki harita kullanılarak yeniden üretilmiştir. Gall-Peters harita projeksiyonu.

Diamond'a göre, Yakın Doğu'nun insan uygarlığının doğduğu yer olmasının nedeni budur. Buğday, arpa ve bezelye ilk kez Yakın Doğu'da yetiştirilmiştir. Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki zengin ve verimli ovalar birkaç taraftan "tepelik alanlar" olarak adlandırılan bölgelerle çevriliydi. Keçi ve koyun ilk olarak 11.000 yıl önce kuzey Suriye ve kuzey Mezopotamya'nın tepelerinde evcilleştirildi. Domuzlar ve sığırlar da kısa süre sonra onları takip etmiş ve Bereketli Hilal'in tamamına yayılmıştır. Toplamda, dünyanın en ağır elli altı yabani otundan otuz üçü Avrupa, Yakın Doğu ya da Kuzey Afrika kökenlidir. Bu bitkilerin büyük çoğunluğu ilk olarak Bereketli Hilal'de evcilleştirilmiştir. Avrupa ve Orta Doğu arasındaki ılımlı iklim farklılıkları, tarım tekniklerinin ikisi arasında yayılabilmesini sağlamıştır.

Evcilleştirilebilir on dört büyük hayvan türünden sadece biri ve belki de en az kullanışlı olanı olan lama Yeni Dünya kökenlidir. Dünyadaki evcilleştirilebilir on dört büyük otoburun dokuzu Avrasya kökenlidir. Bu durum Yeni Dünya sakinlerini ekonomik açıdan dezavantajlı bir durumda bırakmıştır. Çiftlik hayvanları hem hayvansal güç hem de protein açısından muazzam bir kaynaktır. Ancak evcilleştirilmiş hayvanlar aynı zamanda salgın hastalık kaynağıdır. Evcilleştirilebilir büyük hayvanların yokluğu Yeni Dünyalıları yeni hastalıklara karşı özellikle savunmasız bırakmıştır. İnsanlar ve hayvanlar arasındaki etkileşimler önemli bir salgın hastalık kaynağı olduğundan, bu hastalıklara maruz kalma konusunda uzun bir geçmişe sahip olan insan popülasyonlarının bağışıklık kazanma olasılığı daha yüksektir. Avrupalılarla temasın Amerikan yerlileri için bu kadar ölümcül olmasının nedeni budur. Son tahminler, Kızılderili nüfusunun 1492 öncesi zirve noktası ile 1900 arasında %95-98 oranında azaldığını göstermektedir (Mann, 2005).

Şekil 2.4 1500 yılında teknoloji benimseme düzeyleri (benimsenen sınır ötesi teknolojilerin yüzdesi)
Veri kaynağı: Pavlik ve Young (2019).

Diamond'ın teknolojilerin bölgeler arasında yayılmasıyla ilgili argümanları ampirik destek almıştır. Pavlik ve Young (2019) teknolojilerin doğu-batı komşuları arasında kuzey-güney komşularına kıyasla daha kolay hareket ettiğini tespit etmiştir. Bu durum, 1500 yılında dünyanın farklı bölgelerinin teknolojik sınırlara ne kadar yakın olduğunu gösteren Şekil 2.4'te açıkça görülmektedir. Avrupa'nın Amerika'yı keşfinin arifesinde, Avrasya'nın doğu-batı ekseninin teknolojisi, Amerika'nın kuzey-güney ekseninden veya Sahraaltı Afrika'nın kuzey-güney ekseninden açıkça daha ileriydi. Bu farklılıklar kolonileşmenin başlamasıyla ancak daha da kötüye gidecekti (bkz. 6. Bölüm).

Dağlar, Kıyılar ve İklim

Malların ve insanların taşınmasının zor olduğu yerlerde pazarların oluşması pek olası değildir. Dolayısıyla coğrafya günümüzde pazar büyüklüğünün önemli bir belirleyicisidir (Redding ve Venables, 2004). Sanayi öncesi dönemde bu daha da önemliydi. Demiryolunun 19. yüzyılın ortalarında yaygınlaşmasından önce, su taşımacılığı malları bir yerden başka bir yere taşımanın açık ara en uygun maliyetli yoluydu. Bir malı

deniz yoluyla taşımak, karayoluyla taşımaktan genellikle yirmi kat daha ucuzdu. Dolayısıyla, seyahate elverişli su yollarına erişimin tarihsel olarak ekonomik büyümenin önemli bir bileşeni olduğunu düşünmek mantıklıdır.

Venedik ve Benelüks Ülkeleri bu konuda eğitici örnekler sunmaktadır. Her ikisi de geç dönem Orta Çağ Avrupası'nın ticaret merkezleri arasındaydı. İkisi de şehir kurmak için ideal yerler değildi. Her ikisi de sırf yaşanabilir hâle gelmesi için su mühendisliğinin kahramanca başarılarına gereksinim duyan bataklıklar üzerine kurulmuştu (ve bu nedenle, 21. yüzyılda deniz seviyeleri çok yükselirse her ikisi de tehlike altındadır). İnsanlar neden sadece bu bölgelerde yaşamakla kalmadılar, aynı zamanda bu bölgelerde geliştiler? Suya erişim açık bir cevaptır. Benelüks Ülkeleri, kârlı Kuzey Denizi ticaretine açılan çok sayıda limana sahiptir. Venedik, Adriyatik Denizi'nde yer aldığından Akdeniz'e birinci sınıf erişim sağlamaktadır. Ancak insanların oraya yerleşmesinin tek nedeni muhtemelen suya erişim değildir. Montesquieu, ticaretin ilk olarak toprağın verimsiz olduğu ve bireylerin yalnızca şiddet ve yağmadan kaçtıkları için yerleştikleri marjinal topraklarda geliştiği tahmininde bulunmuştur. Gerçekten de Venedik'in kuruluşuyla ilgili hikâyelerde sıklıkla vurgulanan bu faktörlerdir.

Bir diğer önemli coğrafi faktör de engebelilik, yani bir bölgenin ne kadar dağlık olduğudur. Engebeli araziler ticareti ve haberleşmeyi engeller. Bu engel özellikle otomobilin, buhar makinesinin ve uçağın icadından önceki sanayi öncesi dönemlerde çok şiddetliydi. Örneğin Japonya oldukça dağlıktır. Japon adalarının yalnızca küçük bir kısmı pirinç ekimine ya da şehirleşmeye uygundur. Sıradağlar ülkenin bir başından diğerine bir omurga gibi yükselir. Bu durum pekâlâ Japonya'nın geri kalmasına neden olmuş olabilir. Yine de 1. Bölüm'de tartıştığımız gibi, engebeli arazi genellikle ekonomik

kalkınmanın önünde büyük bir engel olarak görülse de, Nunn ve Puga (2012) Sahraaltı Afrika'da kötü coğrafyanın nimetlerini vurgulamaktadır. Tarihsel olarak, engebeli bölgelerin köle tacirlerinin baskınlarına maruz kalma olasılığı daha düşüktür. Bu nedenle Sahraaltı Afrika'da "kötü" coğrafyaya sahip bölgeler bugün daha fakir değil daha zengindir.

Bölümün başında Ebu'l Kâsım Sa'îd ve Montesquieu'dan yapılan alıntılarda coğrafyanın önemli olmasının bir nedeninin iklim olduğu savunulmaktadır. Ancak iklim, diğer coğrafi özelliklerin aksine, sabit değildir. Örneğin, Akdeniz'in iklimi MS 0 civarında hem daha sıcak hem de daha nemliydi. Güneş aktivitesi yüksek ve istikrarlıydı. Ağaç halkaları ve buz çekirdeklerinden elde edilen kanıtlar, MS 1. yüzyılın son bir buçuk yüzyıldan (1850'den beri) bile daha sıcak olduğunu göstermektedir (Manning, 2013). Sonuç olarak, tarım için kullanılabilir araziler genişledi. Harper (2017) gibi antik tarihçiler bu Roma Sıcak Dönemi Roma İmparatorluğu'nun yükselişiyle ilişkilendirmektedir.

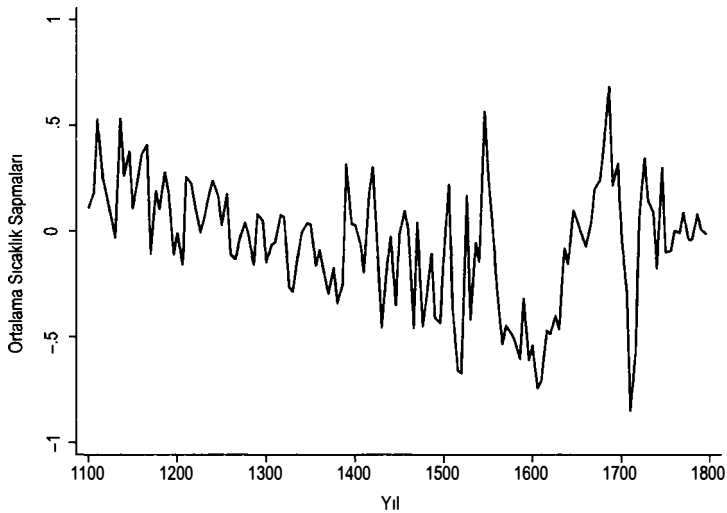
Buğday tarımı sıcaklığa karşı oldukça hassastır. Büyüme mevsimi sıcaklıklarının yüksek olması özellikle kritiktir. Yüksek sıcaklıkların dezavantajı çoraklık ve kuraklık riskidir. Ancak Roma'nın sıcak dönemi aynı zamanda daha yağışlı geçmiştir. Bu ortam Romalıların Akdeniz mahsullerinin ekimini iç kesimlere, dağlık arazilere doğru genişletmesini mümkün kılmıştır. Harper'a (2017, s. 53) göre bu sıcaklık "Roma mucizesinin arka planını oluşturuyordu. *Sadece* yüksek sıcaklıkların İtalya'da tarıma elverişli hâle getirdiği marjinal arazileri sayarsak, en muhafazakâr tahminlere göre, Augustus ile Marcus Aurelius arasında (yani MS 0 ile MS 150 arasında) elde edilen büyümenin tamamını fazlasıyla açıklayabilir."

Roma Sıcak Döneminin bitişi siyasi krizlerle ilişkilendirilmiştir. Özellikle MS 3. yüzyılda yağışların azaldığı dönemlerde, askerî isyanlar ve imparatorluk suikastları yaşanmıştır

(Christian ve Elbourne, 2018). Benzer şekilde, daha soğuk ve değişken hava koşulları ile salgın hastalıkların yayılması Roma İmparatorluğu'nu yeniden doğrultma girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Muhtemelen "Güneşsiz Yıl" (MS 536) olarak bilinen döneme volkanik patlamalar yol açmıştır. Bunu takip eden yüzyıl Geç Antik Dönem Küçük Buzul Çağı olarak adlandırılmıştır. Tarihçiler artık Orta Çağ'ın başlarını tanımlamak için "Karanlık Çağlar" terimini kullanmasalar da bu ifade MS 550'den sonra olanakların nasıl daraldığına dair güçlü bir fikir verir (Ward-Perkins, 2005).

İklim değişikliği 1000 yılından sonra da Avrupa ekonomisinin canlanmasında rol oynadı. Ekili araziler genişledi. İngiltere'de üzüm bağları çoğaldı. İzlanda ve Grönland'a Vikingler yerleşti. Bölüm 3'te, 1000 ile 1300 yılları arasında, alışılmadık derecede sıcak bir hava döneminde meydana gelen ve Ticari Devrim olarak bilinen ekonomik genişleme dönemini tartışıyoruz (Lamb, 1982). Kurumsal yenilikler kritik öneme sahipti. Ancak iklim önemli bir kolaylaştırıcı unsur oldu. Benzer şekilde, bu dönemde Güneydoğu Asya ve Kuzey Amerika'da nüfus ve şehirler genişlemiş, 13. ve 14. yüzyılların sonlarında ise yeniden çökmüştür (Richter 2011, s. 11-36; Reid 2015, s. 50-6).

13. yüzyılın sonlarında iklim daha dengesiz ve soğuk olmaya başlamıştır. Özellikle 15. yüzyıl, düşük seviyedeki güneş aktivitesi nedeniyle soğuk geçmiştir. Her ne kadar 16. yüzyılda daha sıcak koşullar olsa da 17. yüzyılda iklim tekrar kötüleşmiştir. Sonuç olarak, tüm dönem genellikle Küçük Buzul Çağı olarak adlandırılır. Şekil 2.5 1100 ila 1800 yılları arasındaki sıcaklık sapmaları tahminlerini göstermektedir. Küçük Buzul Çağı hem daha soğuk hem de daha dalgalı seyretmiştir.

Şekil 2.5 Avrupa genelinde sıcaklık sapmaları, 1100-1800
Veri kaynağı: Anderson, Johnson ve Koyama (2017).

Orta Çağ'ın sonlarında iklimde meydana gelen gerilemenin ciddi ekonomik sonuçları olmuştur. Birincisi, şehirlerin büyüme oranlarını etkilemiştir (Waldinger, 2019). Kötüleşen iklim koşulları Avrasya genelinde siyasi istikrarsızlık yaratmıştır (Parker, 2014). İklimdeki gerileme, Yahudiler gibi azınlık topluluklarını da zulme karşı daha savunmasız hâle getirdi. Avrupa genelinde yerleşik antisemitik tutumlar yaygın olduğundan, Yahudiler sıklıkla ekonomik buhranlar ve siyasi krizler için günah keçisi ilan edilmiştir. Alışılmadık derecede soğuk havalar, şehirlerin Yahudi cemaatine zulmetme olasılığını %50'ye kadar artırmıştır (Anderson, Johnson ve Koyama, 2017).

Küçük Buzul Çağı ile ilişkili soğuk hava, savaş ve çatışmaları daha genel olarak etkilemiştir. Iyigun, Nunn ve Qian (2017) coğrafi olarak kodlanmış savaş yerlerini kullanarak, soğuk havalarla eş zamanlı olarak 1400-1900 yılları arasında

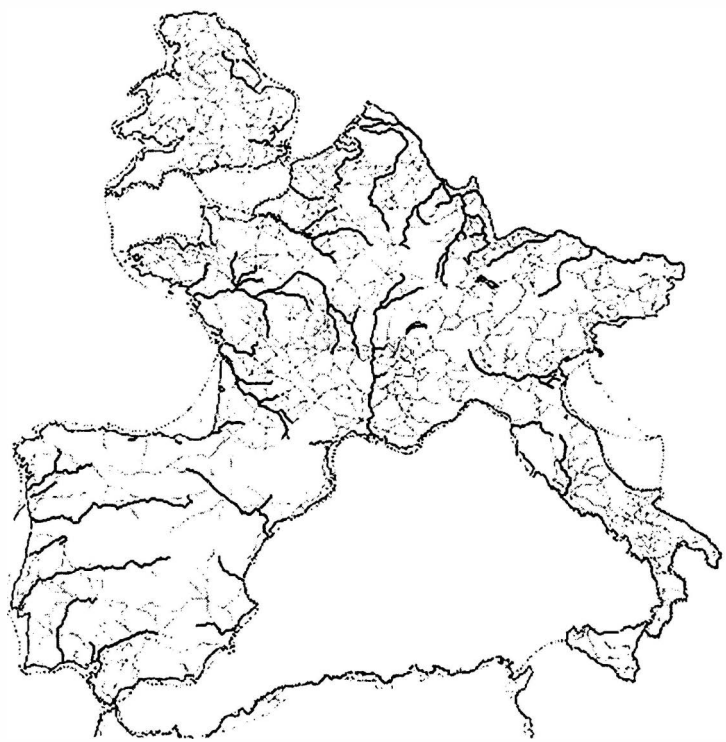
daha fazla çatışma olduğunu tespit etmişlerdir. Bu etkiler, daha kalitesiz toprağa sahip bölgelerde ve 1400 yılında zaten soğuk olan bölgelerde daha güçlü olmuştur. Bununla birlikte, soğuk havaya rağmen, modern ekonomik büyümenin tohumları bu yüzyıllarda atılmıştır. Bu durumda akla gelen ilk soru şudur: Coğrafi ve iklimsel kısıtlamaların üstesinden nasıl gelinebilir?

Coğrafya ve Ulaşım Altyapısı

Ulaşım altyapısına yapılan yatırımlar coğrafyanın lanetini kaldırabilir mi? Bu mümkün görünüyor. Trans-Sibirya Demiryolu, zorlu arazileri daha önce hayal bile edilemeyecek ölçüde pazarlarla ve mallarla buluşturdu. Ancak ulaştırma altyapısı kötü coğrafyanın lanetini tamamen ortadan kaldırabilir mi yoksa sadece iyileştirebilir mi? Altyapı projeleri özel şahıslar ya da devlet tarafından finanse edilebilir. Peki neden bazı kurumsal düzenlemeler altyapıya özel yatırımı kolaylaştırırken bazıları engellemektedir? Neden bazı devletler yatırım yaparken bazıları yapmaz? Devletler bu tür projelere ne zaman öncelik verirler? Bu sorular, "kötü" coğrafyanın üstesinden gelmenin, kaynakları altyapıya yönlendirebilecek kurumlar gerektirebileceğini göstermektedir. Bu konuya 7. Bölüm'de tekrar dönecek olsak da, burada ulaştırma altyapısına yapılan yatırımların tarihsel ekonomik gelişmeleri nasıl etkilediğini özetliyoruz.

Roma İmparatorluğu bir yol sistemine yatırım yapmıştır. İmparator Trajan (MS 97-117) döneminde yol ağı 80.000 km'yi bulmuştu (bkz. Şekil 2.6). Bu ağ, imparatorluğu boydan boya geçen ve karayla çevrili şehirleri Roma'nın iç gölü olan Akdeniz'e bağlayan devasa iç su yolları ile tamamlanıyordu. Roma yol sistemi askerî nedenlerle inşa edilmiştir. Ancak kurulduktan sonra, imparatorluk coğrafyalarını ekonomik ve kültürel olarak birbirine bağlamada çok önemli bir rol oynadı. Akdeniz korsanlığının bastırılması ve güvenli deniz

yollarının kurulması, bölgeler arası ticareti ve uzmanlaşmayı mümkün kılan nakliye maliyetlerinin düşürülmesinde de kritik öneme sahipti. Arkeolojik bulgular, amfora (çömlek) gibi mamul malların seri olarak üretildiğini ve uzun mesafelere taşındığını göstermektedir.

Şekil 2.6 Roma yol ağı

Harita Erik Hornung tarafından Flückiger, Hornung, Larch, Ludwig ve Mees'den (yakında çıkacak) temin edilmiştir. Gri çizgiler yolları, düz siyah çizgiler seyahate elverişli nehir kesimlerini ve kesikli çizgiler kıyı nakliye rotalarını göstermektedir.

Akdeniz bölgesinin ele geçirilmesini takiben, Roma ekonomisi pazarın genişlemesine bağlı bir ekonomik büyüme dönemi yaşamıştır. Adam Smith (1776/1976), pazarın kapsamı

ne kadar büyükse, uzmanlaşma ve iş bölümünün kapsamının da o kadar büyük olduğunu tespit etmiştir. Bu da piyasa büyüklüğündeki artışın bizzat verimlilik artışı ve ekonomik büyümenin kaynağı olabileceğini göstermektedir. Bu tür büyüme genellikle Smithyen büyüme olarak adlandırılır. Zaman içinde Smithyen büyüme sermaye yatırımını teşvik eder. Bireyler daha uzun ve daha karmaşık üretim süreçlerine yatırım yaparlar. Bu yatırım da emeğin verimliliğini ve ticaretin getirisini artırarak pozitif bir döngüde ekonomik kalkınmayı harekete geçirir. Elverişli coğrafya veya altyapıdaki gelişmeler Smithyen büyümenin kaynağı olabilir. Smithyen büyüme, piyasaları altüst eden ve uzmanlaşma modellerini bozan savaş veya doğal afetler nedeniyle raydan çıkabilir. Sürekli yenilikler durunca sınırlanır ve nihayetinde azalan getirilerle karşılaşılır.

Roma örneğinde, Smithçi büyüme süreci yukarıda tartışılan iyi iklimsel ve jeopolitik koşullar ile desteklenmiştir. Bununla birlikte, ulaşım altyapısına yapılan yatırım Roma'nın ekonomik büyümesinde kritik bir rol oynamıştır. Flückiger, Hornung, Larch, Ludwig ve Mees (yakında çıkacak), kilden yapılmış kırmızı parlak bir sofra takımı olan terra sigillata'nın dağılımını inceleyerek, Roma'nın bu üründeki ticaret yoğunluğunun ulaşım maliyetlerini yansıttığına dair kanıtlar bulmuştur. Roma altyapısı nedeniyle ulaşım maliyetleri daha düşük olan yerlerde bölgeler arası uzmanlaşma daha fazla olurken, daha iyi bağlantılara sahip bölgelerde daha fazla ticaret yapılmıştır. Roma İmparatorluğu geriledikçe yol ağı yerinde kalmıştır. 18. yüzyıla kadar çok az yeni ulaşım altyapısı eklenmiştir. Flückiger ve diğerleri, Roma ulaşım ağının etkilerinin Roma İmparatorluğu'ndan daha uzun sürdüğünü ve buhar makinesinin icadına kadar çok daha fazla ticaret yoğunluğu getirdiğini tespit etmiştir.

Ulaşım altyapısı Çin'in ekonomik gelişimi için de önemliydi. Orta Krallık'taki ekonomik büyüme, Sui (MS 581-618) ve Tang (MS 618-907) hanedanları tarafından Büyük Kanal'ın oluşturulması ve halefleri tarafından geliştirilmesiyle büyük ölçüde desteklenmiştir. Genişliğinin 40 metre olduğu söylenen Büyük Kanal, Yangzi'yi Sarı Nehir'e bağlıyordu. İnşası için binlerce işçi kullanılmış ve yapılan büyük harcamalar Sui'lerin çöküşüne neden olmuştur. Kanal, başkent Luoyang'a tahıl taşımış ve kuzey sınırını koruyan ordunun ikmalinde kritik bir rol oynamıştır. Tang hanedanlığı döneminde her yıl 130.000 ton tahıl kuzeye taşınıyordu (Ball, 2017, s. 120).

Büyük Kanal'ın birincil amacı siyasi ve askerî olsa da oluşturulması ekonomik faydalar da getirmiştir. Scheidel'e (2019, s. 263) göre, Yangzi ve Sarı Nehirler arasında, "Büyük Kanal ve çok sayıda küçük nehir ve besleyici kanal, ucuz ve güvenli ulaşımla birleşince devasa verimli bir hilal yarattı. Büyük ve verimli toprakları bütünleştirmek için bir araç olması açısından dünya tarihindeki hiçbir iç su yolu sistemi buna yaklaşamamıştır." 3. Bölüm'de tartıştığımız gibi, Çin'deki pazar entegrasyonu 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar Avrupa'nın pek çok yerindekiyle yarışır durumdaydı. Bunun bir nedeni, çeşitli hanedanlar tarafından Büyük Kanal'a yapılan devasa yatırımlardı.

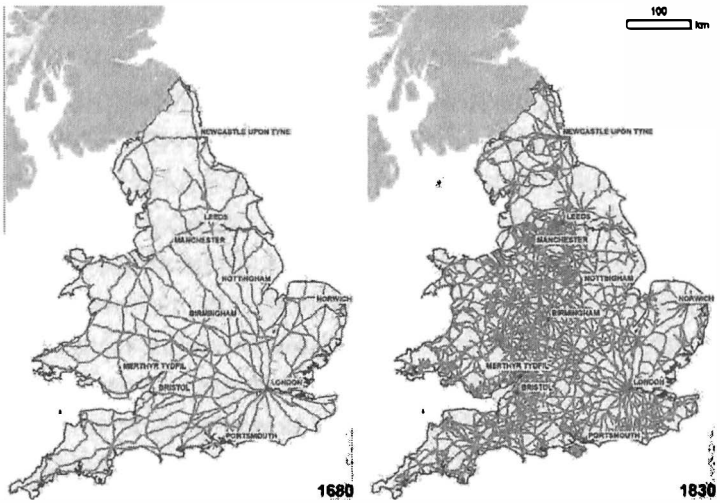
Ulaşım altyapısının önemine ilişkin son bir örnek sanayileşmekte olan Britanya'dan gelir. 1700'den önce Britanya (diğer sanayi öncesi ekonomiler gibi) son derece yüksek ulaşım maliyetlerinden mustaripti. 1870 yılına gelindiğinde bu durum değişti. Dan Bogart ve çalışma arkadaşlarının belgelediği gibi (Bogart, 2014; Bogart, Alvarez-Palau, Dunn, Satchell ve Taylor, 2017; Bogart, Satchell, Alvarez-Palau, You ve Taylor, 2017), bu dönüşüm kısmen buhar gücü ve demiryollarının kullanılmaya başlanmasından kaynaklanıyordu.

Ayrıca, 18. yüzyılda başlayan yol ve kanal ağına yapılan yatırımlar da bu dönüşüme katkıda bulunmuştur.

Ulaştırma altyapısına yapılan bu yatırımların hikâyesi kısmen teknolojik kısmen de kurumsaldır. Hikâyenin kurumsal yanı 3. Bölüm'de ele alınacaktır. Burada, bu iyileştirmelerin sonuçlarına odaklanacağız. Posta arabası hızları 1700 yılında saatte 1,96 yolculuk milinden 1820 yılında saatte 7,96 yolculuk miline yükselmiştir. Bunun nedeni yol ağındaki, posta arabası tasarımındaki ve durak sayısındaki gelişmelerdi. 1840 yılına gelindiğinde Britanya, Fransa ve İspanya'nın iki katı yol yoğunluğuna sahipti. Şekil 2.7'de İngiltere ve Galler'deki yol ağının genişlemesi gösterilmektedir. Kara taşımacılığındaki en büyük gelişme demiryoluyla geldi: 1870'te demiryolu seyahati, 1700'deki at arabası seyahatinden on kat daha hızlıydı. Mallar, fikirler ve insanlar artık İngiltere'de daha önce mümkün olmayan bir şekilde ve hızda hareket edebiliyordu.

Sanayileşen Britanya'da bir diğer önemli gelişme alanı da kanal ağıydı. Su yolu taşımacılığı, karayolu taşımacılığına göre çok daha uygun maliyetliydi. Kanallar, Britanya'nın kuzeybatıda büyüyen sanayi merkezini kömürle birbirine bağlamada önemli bir rol oynadı.

Bu ulaşım devriminin İngiliz ekonomisi üzerinde dramatik bir etkisi olmuştur. Bogart, Satchell, Alvarez-Palau, You ve Taylor (2017), paralı yollardaki ve iç su yollarındaki gelişmelerin nüfus artışını ve yapısal değişimi tetiklemede kilit bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Paralı yollardan ve kanallardan uzak yerler daha yavaş büyümüştür. Ayrıca bu bölgeler, gelişen ulaşım ağına daha yakın olan bölgelere kıyasla daha tarımsal kalmıştır.

Ogilby[1] yol ağı, 1680
Turnpike[2] yol ağı, 1830
a) Turnpike Yolları - 1680 **b)Turnpike Yolları - 1830**

Şekil 2.7 İngiltere ve Galler'de Turnpike yollarındaki artış: 1680-1830
Harita Dan Bogart tarafından Bogart, Satchell, Alvarez-Palau, You ve Taylor'dan (2017) temin edilmiştir. Çizgiler 1680 (a bölümü) ve 1830 (b bölümü) yıllarındaki paralı yolları göstermektedir.

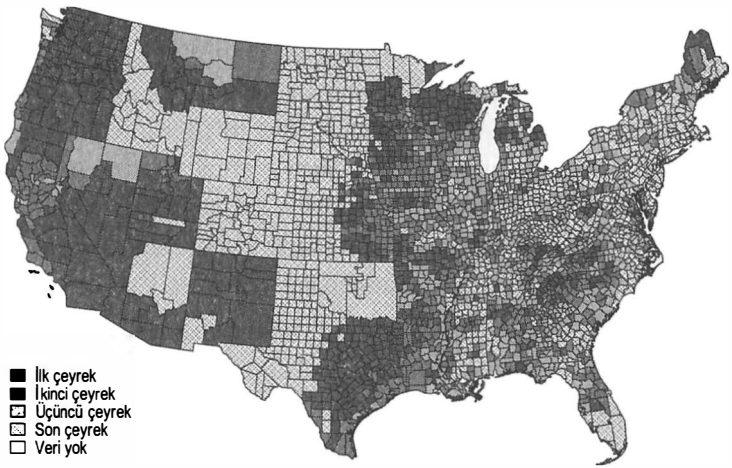
1 "Britannia" olarak da bilinen Ogilby Yolları, Büyük Britanya'da ilk kez 1675 yılında yayınlanan ünlü bir yol atlasıdır. Atlasta yer alan ayrıntılı haritaları çizmek için İngiltere ve Galler'deki yolları bizzat giderek ölçen İskoç kartograf ve coğrafyacı John Ogilby tarafından oluşturulmuştur. Bugün Ogilby's Roads değerli bir tarihi belge olarak kabul edilmekte ve tarihçiler, haritacılar ve coğrafyacılar tarafından hâlâ referans gösterilmektedir. Çevirmenin Notu (Ç.N.)

2 Turnpike (paralı) yol ağı, İngiltere'de 17. yüzyılın sonlarında ve 18. yüzyılın başlarında oluşmaya başladı. Bu ağ, özel şirketlerin finanse ettiği ve bakımını üstlendiği ücretli bir yol ağıydı. Bu yollar, daha önceki yolların aksine daha düzgün bir zemine ve daha iyi tabelalara sahipti. "Turnpike" yolları, İngiltere'deki ticaretin ve seyahatlerin hızlanmasına ve kolaylaşmasına katkıda bulundu. Aynı zamanda, bu yolların inşası ve işletilmesi, özel sektörün devletin geleneksel rollerinden bazılarını üstlendiği erken bir örnek oluşturdu. Bu model daha sonra diğer ülkelerdeki yolların inşasında da benimsendi. (Ç.N.)

Altyapı yatırımlarının faydalarının ölçülmesindeki zorluklardan biri, ulaşım maliyetlerini düşürmenin *doğrudan* etkilerinin ötesinde, çok sayıda (potansiyel olarak önemli) ancak ölçülmesi zor *dolaylı* etkilerin olmasıdır. Bu gelişmeleri, hem mal hem de faktör piyasalarının -yani iş gücü, arazi ve sermaye piyasalarının- ulaşım teknolojisi veya altyapısındaki bir değişikliğe yanıt olarak değiştiği tüm yolları özetleyen pazara erişim kavramı aracılığıyla düşünebiliriz.

Etkili bir kitapta Fogel (1964), demiryolunun Amerikan büyümesine sağladığı faydaların mütevazı olduğunu, çünkü demiryolunun yokluğunda su yolları ve kanallar gibi diğer ulaşım tekniklerinin kullanılacağını savunmuştur. Ancak Donaldson ve Hornbeck (2016), pazara erişimdeki gelişmeler dikkate alındığında, demiryolunun özellikle 19. yüzyılın sonlarındaki hızlı demiryolu genişlemesi döneminde ekonomik büyüme üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum en çok, Doğu deniz yolundaki büyük pazarlarla daha yakından bağlantılı hâle gelen Batı eyaletlerinde belirgin olmuştur (bkz. Şekil 2.8). Donaldson ve Hornbeck, 1890 yılında tüm demiryollarının kaldırılmasının tarım arazilerinin değerini %60,2 oranında azaltacağını, bunun da GSMH'nin %3,22'sine denk geldiğini belirlemiştir.

Dahası, Hornbeck ve Rotemberg (2021), demiryolu erişiminin ABD imalat çıktısını büyük ölçüde artırdığını göstermektedir. Demiryolları olmasaydı ABD'nin toplam verimliliğinin 1890'da %25 daha düşük olacağını tahmin etmektedirler. Bogart, Alvarez-Palau, Dunn, Satchell ve Taylor (2017, s. 23), Sanayi Devrimi Britanyası bağlamında, gelişmiş pazar erişiminin nüfus artışı üzerinde doğrudan bir etkisi olduğunu saptamıştır. Ulaşımda hiçbir gelişme olmasaydı, 1680 ile 1831 yılları arasında kentsel büyüme yüzde 25 puan, 1831 ile 1851 yılları arasında ise yüzde 97 puan daha az olacaktı. Bunlar muazzam rakamlardır. Bu da ulaşımdaki gelişmelerin İngiliz ve ABD ekonomilerinin büyümesinde ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Şekil 2.8 ABD'de pazara erişimde yaşanan değişiklikler, 1870-90
Veri kaynağı: Donaldson ve Hornbeck (2016).

Donaldson (2018) benzer bir metodolojiyi Britanya Hindistan'ı döneminde Hindistan'da inşa edilen demiryollarını incelemek için kullanmıştır. Ulaşım yatırımları, buğday ve pirinç gibi hacimli malların, sanayi öncesi teknolojilerle mümkün olandan yirmi kat daha hızlı bir şekilde karadan taşınmasını mümkün kılmıştır. Böylece demiryolu ağı, Hindistan'ın bazı bölgelerini neredeyse otarşi olmaktan çıkararak ülkenin geri kalanıyla ve dünyayla bütünleştirmiştir.

Altyapı yatırımları "coğrafyanın laneti"ni kaldırmaya yardımcı olabilir. Ancak uzun vadede öngörülemeyen, ters etki yaratan sonuçları da olabilir. Örneğin, ulaştırmaya yapılan önceki yatırımlar ülkeleri belirli ve potansiyel olarak verimsiz ekonomik konfigürasyonlara kilitleyebilir. Bu tür bir kilitlenmenin etkileyici bir örneği Roma İmparatorluğu'nun batı kesiminden gelmektedir. Michaels ve Rauch (2018) İngiltere ile Fransa'yı karşılaştırır. Fransa'da Roma şehirleri erken Orta Çağ boyunca yerleşik kalmıştır. Michaels ve Rauch, bu durumun erken Orta Çağ döneminde Fransız ekonomik

büyümesine fayda sağlamış olsa da, uzun vadede zarar verdiğini göstermektedir. Fransız şehirleri Roma yollarına erişim düşünülerek yerleştirildiği için, su yolculuğunun hâkim olduğu sonraki ekonomik gelişme açısından daha düşük seviyedeydi. İngiltere'de ise Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından kentsel ağ yeniden kurulmuştur. Bu durum, Orta Çağ İngiliz şehirlerinin sonraki yüzyıllarda ekonomik faaliyetler için daha faydalı olan kıyılar ve nehirler boyunca yer değiştirmesine olanak sağlamıştır (bkz. Şekil 2.9).

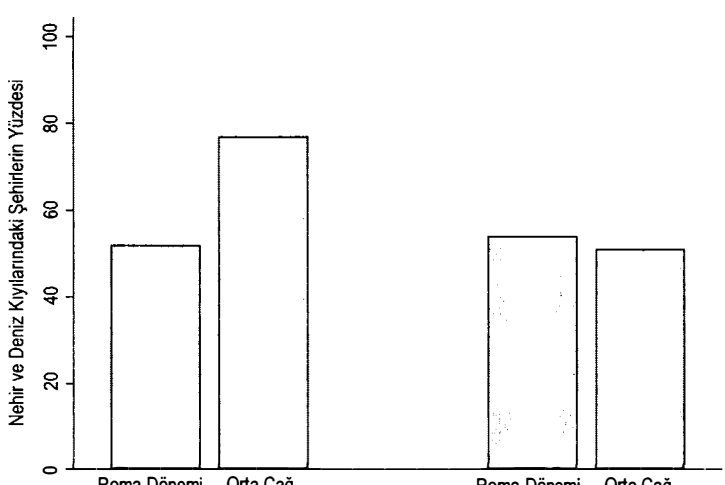
Coğrafya ve Sanayileşme

Bu bölüm "coğrafya kader midir?" sorusuyla açılmıştı. Coğrafyanın kader olmadığını gösterdik, ancak ekonomik sonuçları kuşkusuz etkilediği önemli durumlar vardır. Bu bölümde ele alacağımız son soru şudur: Coğrafya, Sanayi Devrimi'nin neden ve nerede gerçekleştiğini açıklamaya yardımcı olabilir mi? Diamond'ın *Tüfek, Mikrop ve Çelik*'teki mantığı, *Avrasya'da* sanayileşmenin neden Çin, Orta Doğu ya da başka bir yerde değil de Batı Avrupa'da başladığını açıklamak için kullanılabilir mi?

Avrasya içinde, Avrupa'nın coğrafi konumunun onu Amerika'yı keşfetmeye ve Atlantik ticaretinden faydalanmaya daha yatkın hâle getirdiği öne sürülmüştür (Fernández-Armesto, 2006). Ancak Avrupa'nın kendi içinde Atlantik'e erişim karmaşık bir nimetti.

Acemoğlu, Johnson ve Robinson (*2005b*) Atlantik ticaretinin Avrupa'nın ekonomik kalkınması üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Amerika'nın keşfinin ve yeni ticaret yollarının geliştirilmesinin, toplumun siyasi kurumlarına bağlı olarak ekonomik büyüme üzerinde farklı etkileri olduğunu saptamışlardır. Başka bir deyişle, coğrafya, kurumlar üzerindeki etkisi yoluyla ekonomik çıktıların oluşmasında rol oynamıştır. Uzun mesafeli ticaretin bizzat kraliyet tarafından

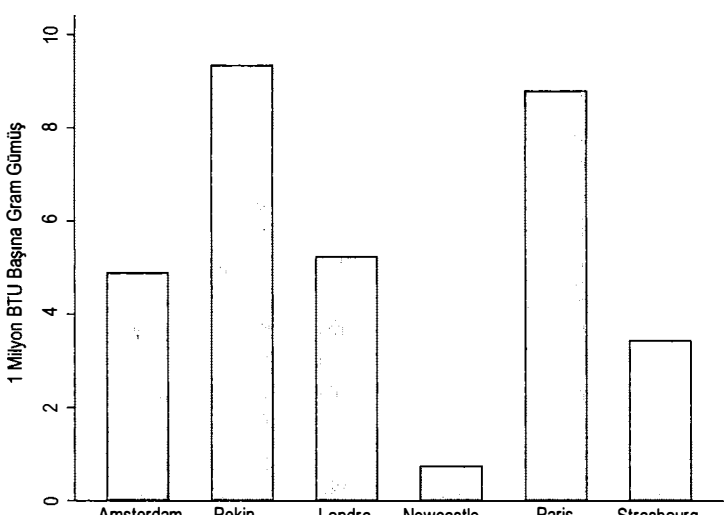
kontrol edildiği yerlerde, Atlantik'e erişim kraliyetin gücünü artırmıştır. Bunun en önemli iki örneği 16. yüzyılın büyük bölümünde İspanya'yı yöneten V. Charles ve II. Philip'tir. Atlantik'e erişim -ve Güney Amerika madenlerinden akan tüm zenginlik- temsil özelliğine sahip kurumlardan vazgeçilmesine neden olmuştur. Böylece İspanya başlangıçta Amerika kıtası sayesinde zenginleşirken, uzun vadede ekonomik büyümesi olumsuz etkilenmiştir, çünkü daha çok maden işleme ağırlıklı kurumlar oluşturulmuştur. Buna karşılık, hükümdarların uzun mesafeli ticareti kontrol etme ya da tekelleştirme yetisinden yoksun olduğu yerlerde (İngiltere ya da Hollanda Cumhuriyeti'nde olduğu gibi), Amerika'nın keşfi tüccar sınıfını güçlendirmiş ve kraliyet gücünün sınırlanmasını sağlamıştır. Bu noktayı 7. Bölüm'de daha ayrıntılı olarak tartışacağız.

Şekil 2.9 Roma ve Orta Çağ dönemlerinde İngiltere ve Fransa'daki şehirlerin yerleşimi

Veri kaynağı: Michaels ve Rauch (2018).

Coğrafyanın ekonomik büyüme üzerindeki belki de en doğrudan etkisi doğal kaynakların varlığıdır. Nef (1932), 16. yüzyıl İngilteresi'nin, yerel ormanlardan sağlanan odun kömürünün artan kentsel nüfusun taleplerini karşılayamaması nedeniyle bir enerji kriziyle karşı karşıya kaldığını göstermiştir. Kömür bu kısıtlamanın önüne geçmiştir. Elbette, İngiliz kömürü 16. ve 17. yüzyıllardan çok önce de vardı. Ancak buna talep yoktu. Buhar makinesi 18. yüzyılın sonlarında büyük ölçüde geliştirildiğinde, İngiltere'nin kuzeyinden gelen ucuz kömür (bkz. Şekil 2.10) İngiliz ekonomisinin daha önce mümkün olandan çok daha fazla enerji kullanmasına olanak sağladı (Allen, *2009a, 2011b).*

Şekil 2.10 1700'lerin başında enerji fiyatları
Veri kaynağı: Allen (*2011b*). (BTU[3] = İngiliz Isı Birimi.)

Bu argümanı temel alan Wrigley (1989, 2010), kömür olmasaydı Sanayi Devrimi'nin de olmayacağını savunmaktadır. Özellikle organik ekonomi (enerjinin insan ya da hayvan

3 1 BTU=1055,07 Joule= 0,2931 Wh (watt saat)=252,2 cal (kalori) (Ç.N.)

kaslarından ya da odundan elde edildiği ekonomi) ile mineral ekonomi (milyonlarca yıl boyunca depolanan enerjinin insan kullanımına sunulduğu ekonomi) arasında ayrım yapmaktadır. Organik bir ekonomide verim her zaman düşük olmak zorundadır. Kömür İngiltere'nin organik ekonominin kısıtlamalarından kurtulmasını sağlamıştır. Wrigley, tek başına kömürün varlığının ondan yararlanılacağı anlamına gelmediğini kabul etmektedir. Ancak kömür olmadan sanayileşme imkânsız olurdu.

Pomeranz (2000), Büyük Ayrışma tartışmasına yaptığı ünlü katkısında, İngiliz sanayileşmesinin önemli ölçüde kömür yataklarının yeni sanayi merkezlerine yakınlığına ve Amerika'dan gelen kaynaklara dayandığını ileri sürmüştür. Kereste gibi geleneksel enerji biçimleri yoğun arazi kullanımı gerektiriyordu. Buna karşılık kömür, birim arazi başına daha fazla enerji sağlıyordu. Başta patates olmak üzere Amerika'dan gelen yeni ürünler kuzeybatı Avrupa'daki arazilerin verimliliğini artırdı. Doğal kaynaklar Britanya ve kuzeybatı Avrupa'yı emek yoğun bir ekonomik kalkınma modelinden enerji yoğun ve yenilikçi bir kalkınma modeline kaydırdı. Pomeranz'a göre Yeni Dünya'ya erişim (ve kölelik):

> genişleyen bir iç pazarın sahip olamayacağı bir şey sunuyordu: İngiliz emeği fazla kullanılmadan üretilen fabrikasyon malların makul ve hatta düşen fiyatlarla giderek artan miktarlarda toprak yoğun gıda ve elyafa (ve daha sonra keresteye) dönüştürülmesi olanağı. Değerli metaller Avrupalıların Asya ile ticaret yapmasını sağladı. Gümüş olmadan bu kadar çok ihraç edilen başka bir Avrupa malı hayal etmek zordur.

Bu argüman eleştiriye uğramıştır. Ne de olsa Çin'de bol miktarda kömür yatağı vardı. Almanya'daki Ruhr Vadisi de öyle. Bunların sanayi merkezlerine yakın olup olmadığı sorusu belki de yanlış bir sorudur. Britanya'da sanayi kentleri

kömürün bol ve enerjinin ucuz olduğu yerlerde büyüdü. Londra'nın enerji ihtiyacını karşılamak için Newcastle'dan deniz yoluyla ucuza kömür taşımak da mümkündü.

Mokyr (1990) ise çeşitli nedenlerden dolayı, kömürün belirleyici olma ihtimalinin düşük olduğunu savunmaktadır. Birincisi, Sanayi Devrimi buhar gücünden daha geniş kapsamlıydı ve buhar gücü bile kesinlikle kömür gerektirmiyordu. Su gücü önemli bir ikameydi. Kömür daha pahalı olsaydı, yenilikçiler kömürden tasarruf etmek ve alternatif enerji kaynakları geliştirmek için bir teşvike sahip olacaklardı. Kömür arzı oldukça esnekti (Clark ve Jacks, 2007). Bu, sanayileşmeyle birlikte kömüre olan talep arttıkça kömür üretiminin de genişlediği anlamına gelmektedir. Bu hesaba göre, talep olsaydı kömür üretimindeki artış daha önceki yıllarda da gerçekleşebilirdi. Başka bir deyişle, Britanya'da hiç kömür olmasaydı, bu durum sanayileşmeyi engellemezdi. Kömür basitçe İrlanda, Fransa ya da Kuzey Avrupa'nın başka yerlerinden ithal edilirdi. Bu maliyetli olurdu, ancak ek maliyetlerin Britanya'nın sanayileşmesi için belirleyici olması pek olası değildi. Bu, Pomeranz'ın kömür arzının sanayileşmenin gerçekleşmesi için bağlayıcı bir kısıtlama olduğu iddiasına karşı bir görüştür.

Bölüm Özeti

Sanayi öncesi dünyadaki pek çok örüntünün açıklanmasında coğrafyanın gücü yadsınamaz. Coğrafi özellikler, Bereketli Hilal'de tarımsal ve kentsel yaşamın ortaya çıkmasında kritik öneme sahipti. Nehirlere ve kıyılara erişim ve yüksek kaliteli tarım arazileri gibi coğrafi özellikler de sanayileşme öncesindeki birçok karşılaştırmalı kalkınma modelinin açıklanmasına yardımcı olmaktadır.

Ancak bu, coğrafyanın, karşılaştırmalı ekonomik kalkınma bilmecesine tam bir cevap verebileceği anlamına gelmez. 1800'den önce, daha iyi donanımlı topraklar, daha az donanımlı

topraklara göre kişi başına çok daha zengin değildi. Sadece genellikle daha yoğun nüfuslu idiler. Dahası, coğrafi özellikler ekonomik faaliyetlerin konumundaki değişikliklerin çoğunu açıklayabilse de hikâyenin tamamını anlatmaz. Firmalar birbirlerine yakın olmaktan fayda sağlar. İşçiler de öyle. Ölçek ekonomileri ve yakınlıkla ilişkili ağ etkileri (ekonomide kümelenme etkileri olarak bilinir), coğrafi temellerden ziyade, genellikle bazı şehirlerin neden diğerlerinden daha iyi performans gösterdiğini açıklar. En önemlisi, coğrafya tek başına Sanayi Devrimi'nin *zamanlamasını,* 19. yüzyılda modern, sürekli ekonomik büyümenin başlangıcını veya tarihsel kayıtlarda gözlemlediğimiz çeşitli talih dönüşlerini açıklayamaz.

Bu bizi nereye götürür? Dünyanın neden zenginleştiğini açıklamada coğrafyanın bir rolü var mıdır? Umarız bu bölüm sizi coğrafyanın toplumlar arasında farklılık gösteren bazı sonuçların belirlenmesinde önemli bir rol oynadığına, ancak her şeyi açıklayamayacağına ikna etmiştir. Eğer her şeyi açıklayabilseydi, kaderimiz binlerce yıl önce insan müdahalesine çok az yer kalacak şekilde yazılmış olurdu. Kalan bölümlerde, insan eylemlerinin toplumların ekonomik yörüngelerini belirlemede önemli bir rol oynadığını göstereceğiz. Bu kararlar (kaç çocuk yapılacağı gibi) en mahrem olanlardan toplumların sahip olduğu yasal ve siyasi sistemlere kadar uzanmaktadır. Yine de, insan eylemleri dünyanın ekonomik dağılımını belirlemede kilit bir rol oynamış olsa da, coğrafya da bu kararlarda muhtemelen bir rol oynamıştır. Coğrafya bir dereceye kadar toplumların kurumlarını (3. Bölüm'ün konusu), kültürlerini (4. Bölüm'ün konusu), (5. Bölüm'ün konusu) ve kolonileşmelerini (Bölüm 6'nın konusu) şekillendirmiştir. Kitabın ilk yarısında ilerlerken bu etkileşimleri hep aklımızda tutacağız.

3
Her Şey Sadece Kurumlardan mı İbarettir?

Afganistan'da adalet çoğunlukla aşiret düzeyinde sağlanır. Davanızı kazanıp kazanmamanız kısmen davanın haklılığına bağlıdır. Ama aynı zamanda kim olduğunuza, hangi kabileye mensup olduğunuza ve davanıza kimin baktığına da bağlıdır (Murtazashvili, 2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda iyi işleyen bir mahkeme sistemi mevcuttu. Ancak bu sistem ön yargılıydı: davaların esasına bakılmaksızın erkekleri, Müslümanları ve elitleri kayırıyordu (Kuran ve Rubin, 2018). Bu adalet sistemleri, çağdaş dünyanın daha zengin bölgelerinde bulunanlardan önemli ölçüde farklıdır. Doğrudur, zenginler daha iyi avukatlar tutabiliyor ve özellikle ABD'de adaletin renk körü olduğu söylenemez. Ancak gerçek şudur ki, gerçekler kendi lehlerine olduğunda dezavantajlılar davaları kazanabilir ve sıklıkla da kazanırlar. Mahkemelerin göreceli tarafsızlığı da ekonomik faaliyetlere cesaret verir. İnsanlar, eşlerinin kendilerini aldatması durumunda yasal yollara başvurabileceklerini bildiklerinde, evlilik yükümlülüğü altına girme olasılıkları daha yüksektir. Hukuk sistemlerindeki bu farklılıklar dünyanın hangi bölgelerinin zenginleşeceğini belirlemede bir rol oynamış olabilir mi?

Toplumlar arasındaki farklılıklar yasal alanla sınırlı değildir. Siyasi sistemlerdeki farklılıklar ekonomik karar alma sürecinde

daha yüksek düzeyde önemli bir rol oynayabilir. Otokratların hüküm sürdüğü yerlerde, sıklıkla şiddet görülür. Kuzey Kore'de rejimin yanlış tarafında yer alanların ömrü uzun olmaz. Stalin'in Sovyetler Birliği'nde, rejim karşıtı duygulara sahip olduğu düşünülen herkes ya soluğu gulag'da alır ya da idam edilirdi (bu tür duygulara sahip olmayan pek çok kişi gibi).

Siyasi sistemlerin etkisi şiddetle sınırlı kalmaz. Siyasi sistem, iş yapmak için rüşvet ödemek zorunda olup olmadığınızı, mülkünüzü istediğiniz gibi satma ve kullanma hakkına sahip olup olmadığınızı ve ekonomik fırsat ortaya çıktığında hareket etme özgürlüğüne sahip olup olmadığınızı da etkiler. Bir toplumun insanları bu anlamda ne denli özgür bıraktığı -ya da kısıtladığı- ekonomik potansiyelinin belirlenmesinde birinci dereceden öneme sahiptir.

Bu siyasi, hukuki, dinî ve ekonomik örgütler bir toplumun *kurumlarıdır*. Bu bölümde kurumlar hakkındaki literatürü inceleyeceğiz. Kurumların ne olduğunu ve ekonomik kalkınmayı neden etkilediklerini açıklayarak başlayacağız. Daha sonra dünyanın neden farklı bölgelerindeki farklı kurumların toplumları farklı ekonomik yörüngelere yerleştirdiğini göstereceğiz.

Kurumlar Nelerdir?

Yakın zamana kadar, ekonomik büyümeye ilişkin ders kitaplarındaki anlatımlar, büyümenin temel belirleyicileri olarak fiziksel sermaye yatırımlarına ve teknolojik değişime odaklanmaktaydı. Böyle bir yaklaşım, ekonomik büyümenin matematiksel modellerini oluşturmakla ilgilenen ekonomistler için doğaldır. Ancak, ekonomik büyümenin tarihsel kökenlerini anlamada sınırlı bir değere sahiptir. Büyümeyi yatırım kararlarına indirgemek için, sermayeye ya da teknolojiye yatırım yapmayan toplumlara dair bulunabilecek çok fazla örnek vardır. Bu durum bugün olduğu kadar geçmiş için de geçerlidir.

Afganistan, Haiti ve Nijer gibi yerlerde yatırım nispeten seyrektir. Bu ülkelerde sermayenin marjinal getirisi muhtemelen çok yüksektir. O hâlde bu toplumlardaki bireyler neden aşağı yukarı bedava sayılabilecek bir fırsatı değerlendirmezler? Bu toplumlarda insanların karşılaştığı kısıtlamalar nelerdir? Ve bu kısıtlamalar zaman içinde nasıl gelişir?

Bu soruları North ve Thomas (1973) ortaya atmıştır. Araştırmacılar, ekonomistlerin odaklandığı -sermaye makinelerine, fabrikalara ve okula yatırım gibi- faktörlerin ekonomik büyümenin bağımsız nedenleri olmadığını savunmuşlardır. Bunlar ekonomik büyümenin *kendisidir.* Büyümenin nedenlerini anlamak için, bazı toplumlardaki bireyleri fabrika kurmaya ve yatırım yapmaya, okula gitmeye ve yeni beceriler edinmeye yönelten teşvik edici unsurları incelemek gerekir. Diğer toplumlardaki bireylerin neden bunları yapmaya heveslenmediğini de incelemek gerekir. North ve arkadaşları, toplumun bu teşvikleri sağlayan yönlerinin *kurumlar* olduğunu söylemiş ve ekonomik büyüme çalışmalarının bu kurumların incelenmesi yönünde yeniden şekillendirilmesini önermişlerdir.

North için kurumlar oyunun kurallarıdır. Örneğin, bir futbol oyununda kurallar oyunun doğasını ve böylece oyuncuların kapıldıkları güdüleri belirler. Futbol oyuncularının ragbi oyununa kıyasla farklı davranışları açıklanmak istenirse, en iyi açıklama iki oyunu oynayan bireylerdeki farklılıklarda değil, karşılaştıkları farklı kurallarda ve dolayısıyla güdülerde bulunabilir.

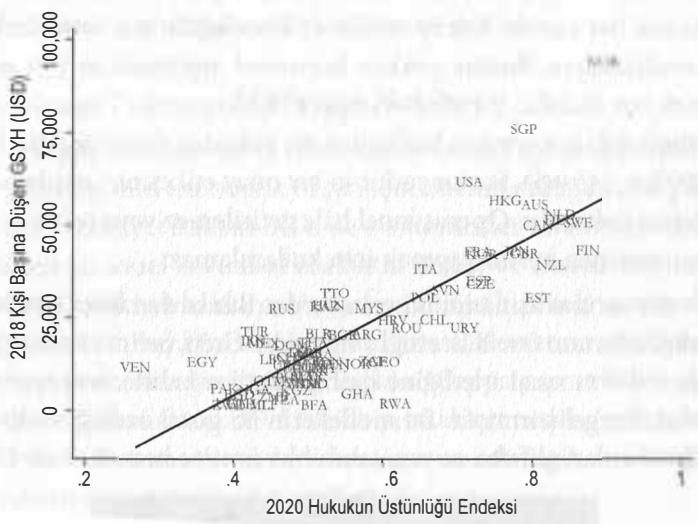
North'un kurumlar hakkındaki düşünceleri kariyeri boyunca evrim geçirmiştir. Başlangıçta, North ve Thomas (1973) kurumların verimliliğe doğru evrilme eğiliminde olduğunu öne sürmüştür. Zaman içinde, piyasa rekabetinin daha verimsiz firmaları daha verimli rakipleri lehine ayıklaması gibi, verimsiz kurumlar ayıklanacak ve daha verimli kurumlar yükselişe geçecektir.

Daha sonra North (1981), en etkin kurumları "seçmede" rekabetçi piyasa sürecinin benzeri bir süreç olmadığı görüşüne varmıştır. Siyasi alandaki teşvikler piyasadakilerden farklıdır. Bu nedenle, verimsiz kurumlar on yıllar hatta yüzyıllar boyunca varlığını sürdürebilir. Bu tür verimsiz kurumlar kalıcı yoksulluğun kaynağı olabilir. Hatta bazı ülkelerin zengin, bazılarının ise fakir olmasının başlıca nedenlerinden biri olabilirler.

North'un tespitlerini temel alan Greif (2006) alternatif bir kurum tanımı geliştirmiştir. Greif'in çerçevesi, kültürel inançların kurumların çalışmasında ve hatta oluşturulmasında oynadığı kritik rolü anlatır. Greif'e göre kurumlar sadece "oyunun kuralları" değil, aynı zamanda bu kuralları destekleyen inançlar ve sosyal normları da içermektedir. Kurumlar gibi inançlar ve sosyal normların da değiştirilmesi zor olabilir. Bu durum, değiştirmenin ekonomik faydalarının açık olduğu durumlarda bile geçerlidir. Greif'in temel görüşlerinden biri, kültürel inançların ve kurumların birbirlerini güçlendirebileceğidir. Biri diğerini güçlendirdiğinde, her ikisini de değiştirmek daha da zorlaşır. Greif bunu, bazı ekonomiler büyürken diğerlerinin gelişememesinin temel nedeni saymaktadır. Bu görüşleri 4. Bölüm'de daha ayrıntılı olarak ele alacağız.

Kurumların kilit bileşenlerinden biri, *ekonomik özgürlüğe* ne ölçüde yer verdikleridir. Bir toplum ne kadar çok ekonomik özgürlüğe sahipse, bireyler kaynaklarını uygun gördükleri şekilde tahsis etmekte o kadar özgürdür. Ekonomik özgürlük hukukun üstünlüğü ile yakından ilişkilidir. Bir toplum hukukun üstünlüğünü benimsediğinde, kanunlar eşit şekilde uygulanır ve her türlü hak korunur. Buna elbette ekonomik haklar da dâhildir. Ekonomik özgürlük kişi başına düşen gelirle güçlü bir ilişki içindedir (Gwartney, Lawson ve Holcombe, 1999; Gwartney, Lawson, Hall ve Murphy, 2019). Rodrik, Subramanian ve Trebbi (2004), bir toplumun hukukun üstünlüğüne bağlı olma derecesini bir standart sapma kadar

artırmanın -kabaca Bolivya ve Güney Kore arasındaki kurumsal farka karşılık gelmektedir- kişi başına düşen gelirde 6,4 katlık bir fark sağlayacağını göstermektedir (bkz. Şekil 3.1). Bu arada, bu fark zaten Bolivya ile Güney Kore arasındaki gelir farkıdır. Ancak bu bulgu kesin olarak kabul edilmemelidir. Yalnızca ülkeler arasındaki farklılıklara dayanarak kurumların önemini tahmin etmenin büyük zorlukları vardır. Bunun nedeni, ülkelerin pek çok boyutta farklılık göstermesi ve kurumsal kalitenin spesifik etkilerini izole etmenin zor olmasıdır.

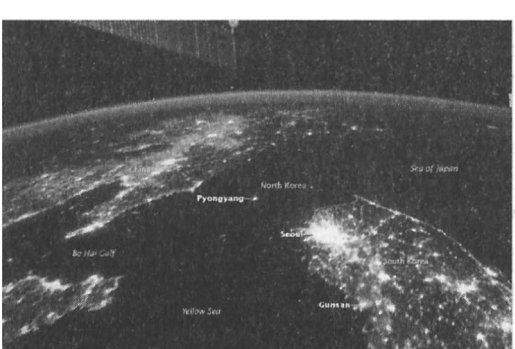

Şekil 3.1 Hukukun üstünlüğü ve kişi başına düşen GSYH
Veri kaynakları: Hukukun Üstünlüğü için World Justice Project [Dünya Adalet Projesi] (2020), kişi başına düşen GSYH için Bolt ve van Zanden (2020).

Bu nedenle, kurumların önemini gösteren en ikna edici örneklerden biri Kuzey ve Güney Kore arasındaki karşılaştırmadır (Acemoğlu, Johnson ve Robinson, *2005a*). Yüzyıllar boyunca Kuzey ve Güney Kore aynı dil, kültür ve dinî geleneklere sahip tek bir ülkenin parçasıydı. Büyük bölgesel farklılıklar da vardı ve ülkenin kuzeyi daha sanayileşmiş ve gelişmişti. Daha sonra, 1948'de Komünistler Kuzey'in yönetimini ele geçirdi.

Bunu takip eden savaştan bu yana iki ulus arasında yaşanan ekonomik hikâye bir ayrışma hikâyesi oldu. Güney'in refahı ile Kuzey'in yoksulluğu arasındaki tezat, Güney'de piyasa temelli, Kuzey'de ise komünist, farklı kurumların önemini ortaya koymaktadır. Bu farklılıklar, Şekil 3.2'de görülen, iki ülkenin gece uzaydan çekilmiş fotoğrafında hemen görülebilir. Gece ışıkları ekonomik refahın bir ölçüsüdür çünkü ekonomik faaliyeti ve elektriğe ulaşımı ortaya koyarlar. Güney Kore'nin sınırı ve birçok ekonomik merkezi net bir şekilde görülebilmektedir. Kuzey Kore ise neredeyse tamamen zifiri karanlık. Ancak her zaman Kuzey ve Güney Kore kadar net örneklerle karşılaşmayız. Bunlar yokken kurumsal argümanları test etmek zor olabilir. Bir eleştiriye göre "iyi kurumlar", yazarların onayladığı her şey için kullanılan bir etiketten ibarettir (Clark, 2007, s. 145-65). Sorun şudur ki bir onay etiketinin açıklayıcı değeri çok azdır. Operasyonel hâle getirilemez veya bakış açıları arasında ayrım yapmak için kullanılamaz.

Bu sorunu aşmanın iki yolu vardır. Bunlardan biri Greif ve arkadaşlarının öncülük ettiği yöntemdir. Greif, belirli ekonomik kurumların nasıl işlediğine dair dikkatlice belirlenmiş teorik modeller geliştirmiştir. Bu modellerin iki güzel özelliği vardır: Varsayımları şeffaftır ve yeni tahminler üretme becerileri vardır.

Şekil 3.2 Kore Yarımadası'nda gece ışıkları
Kaynak: https://visibleearth.nasa.gov/view.php?id=83182.

Bir diğer yaklaşım ise "doğal deneyler" olarak adlandırılan çalışmalara dayanmaktadır. Acemoğlu, Johnson ve Robinson (*2005a*) tarafından yapılan Kuzey ve Güney Kore karşılaştırması böyle bir doğal deneydir. İki Kore'nin karşılaştırılmasında kültür ve tarih gibi faktörler sabit tutulmuştur. Sınırlar genellikle kurumların etkilerini test etmek için iyi bir yol sağlar. Sınırlar değiştiğinde, insanlar kültürleri, tarihleri veya coğrafyaları hakkında hiçbir şey değişmese de hemen yeni bir kurumsal çevreye maruz kalırlar. Yine de temiz doğal deneyler bulmak zordur ve cevaplamak istediğimiz birçok soru vardır ki bunlar için doğal deneyler mevcut değildir.

Mülkiyet Hakları

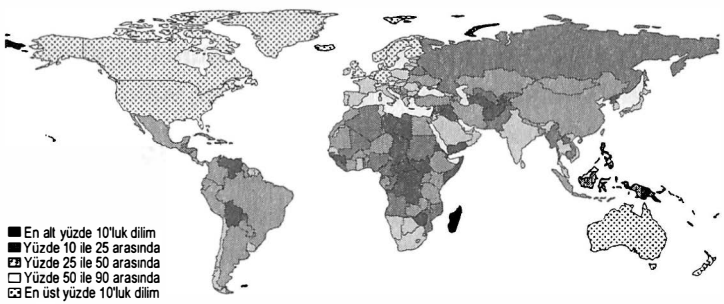
İngiltere'nin siyasi ve ekonomik yükselişi iyi işleyen mülkiyet haklarının ekonomik başarı için önemli olduğunu da gösterir. Mülkiyet hakları belki de ekonomistler tarafından incelenen en temel kurumsal özelliktir. Besley ve Ghatak (2010, s. 4526) mülkiyet hakkını, bir mal sahibinin bir malı veya varlığı (tüketim veya üretim için) kullanma, devretme veya buna dayanarak (örneğin ipotek ederek) sözleşme yapma hakkı olarak tanımlamaktadır. Peki mülkiyet hakları neden önemlidir? Neden ekonomistler onlarla bunca zamandır ilgilenmektedir? Kurumlarla ne alakaları vardır?

Güvenli mülkiyet hakları, bireylerin yatırımlarından bir getiri elde etmelerini sağlar. Mülkiyet haklarının yaygın olarak kullanılan bir ölçütü Dünya Bankası Yönetişim Göstergeleridir (WBGI). Bu göstergeler hukukun üstünlüğü, devletin nitelikleri ve düzenlemelerle ilgili bir dizi faktörü ölçmektedir. Daha önce hukukun üstünlüğünün ekonomik özgürlüğün anahtarı olduğundan kısaca bahsetmiştik. WBGI'ye göre hukukun üstünlüğü endeksi "aktörlerin toplum kurallarına ne ölçüde güvendikleri ve bunlara ne ölçüde uyduklarına dair algıları, özellikle de sözleşmelerin uygulanması, mülkiyet hakları, polis ve mahkemelerin kalitesi ile suç ve şiddet olasılığını"

yansıtmaktadır (Kaufmann, Kraay ve Mastruzzi, 2011). Şekil 3.3, 2017 yılında dünya genelinde hukukun üstünlüğünde görülen farklılıkları göstermektedir. Mülkiyet güvenliği için yaygın olarak kullanılan bir diğer ölçüt de kamulaştırma riskidir. Bu, devletin ister yerli ister yabancı olsun, özel işletmelerin varlıklarını ellerinden alma, kamulaştırma, devletleştirme veya el koyma riskidir. Bu tür bir el koyma yatırım için felaket olabilir. Eğer yatırım yapmak onları kamulaştırmanın hedefi hâline getirecekse neden yatırım yapsınlar ki?

Mülkiyet hakları üzerindeki kısıtlamalar, modern öncesi Avrupa mülkiyet hukukunun baskın bir özelliğiydi. Özellikle feodal mülkiyet hakları, arazi piyasalarının gelişmesine ya da altyapı yatırımlarının teşvik edilmesine engel teşkil ediyordu. Örneğin İngiltere'de miras hukuku, arazinin bölünmeden tek bir erkek varise geçmesi gerektiğini söylüyordu. Bu yasanın amacı, savaş zamanlarında krala hizmet edecek atlı bir savaşçı sağlamak için yeterli toprağa sahip olması beklenen soyluların topraklarını korumaktı. Yasa askerî güvenliği ekonomik üretkenlikle takas ediyordu. Toprak, kullanıcıları onu satma ya da bölme hakkına sahip olduğunda daha değerlidir. Yüzyıllar geçtikçe, profesyonel ordular şövalye ordularının yerini aldıkça miras hukukunun askerî gerekçesi zayıfladı. Yine de yasa toprağın hükmü olarak kaldı.

Mülkiyetin en verimli şekilde kullanılabilmesi için, verimli olduğu durumlarda mülkiyet haklarını yeniden düzenlemenin de bir yolu olmalıdır. Farklı mülkiyet hakları sistemlerinin ekonomik kalkınmada farklı sonuçları vardır. 17. ve 18. yüzyıl İngilteresi'nde, madencilik gibi alanlardaki yeni yatırım fırsatlarından en iyi şekilde faydalanabilmek için mülkiyet haklarının yeniden düzenlenmesi gerekmişti (Bogart ve Richardson, 2011). Bunun gerçekleşmesi için, mülkiyet haklarının yeniden müzakere edilebileceği ve faydalı olacaksa yeniden tahsis edilebileceği bir yol olması gerekir. Bu da ancak siyasi kurumlar da değiştiğinde mümkün olmuştur.

Şekil 3.3 Hukukun üstünlüğü endeksi, 2017
Veri kaynağı: Kaufmann, Kraay ve Mastruzzi (2011).
Veriler https://info.worldbank.org/governance/wgi/#home adresinde mevcuttur.

Cox'un (2016) işaret ettiği gibi, İngiltere'nin 18. yüzyılda sahip olduğu en önemli avantaj, Parlamento'da bu iddiaların karara bağlanabileceği merkezî bir foruma sahip olmasıydı. Mülkiyet haklarının yeniden tahsis edilmesinin getireceği kazanımlar yeterince büyükse, yerel veto ediciler devre dışı bırakılabiliyordu ve çoğu zaman da bırakıldı. Parlamento gibi kurumlar tarafından kısıtlanmayan yöneticilerin karşılaştığı sorun, yetkilerini mülkiyet haklarını kendi lehlerine yeniden tahsis etmek için kullanmayacaklarını inandırıcı bir şekilde taahhüt edememeleriydi. Fransa'da bu gücü kötüye kullanmaktan kaçınacağı konusunda monarşiye güvenilemezdi. Bu nedenle toprak sahipleri, arazi kullanımındaki her türlü düzenlemede yerel veto yetkisini ellerinde tutmakta ısrar ettiler. Tüm bunlar, mülkiyet haklarının bir bütün olarak hukuk sisteminden ayrı düşünülemeyeceğini göstermiştir.

Van Bavel, Buringh ve Dijkman (2018), zayıf mülkiyet haklarının yatırımları caydırdığına dair etkileyici bir örnek sundular. Geç Orta Çağ'ın başlıca emek tasarrufu sağlayan sermaye mallarına yapılan yatırımlar olan su değirmenleri, yel değirmenleri ve vinçleri incelediler. Bunların inşası pahalıydı, ancak muazzam bir yatırım getirisi sunuyordu. Maliyetleri

nedeniyle, tam da bu tür sermaye malları sadece mülkiyet hakları güvence altında olduğunda yatırımının yapılabileceği şeylerdi. Van Bavel, Buringh ve Dijkman, 900-1600 döneminde Batı Avrupa'da kullanımlarının zaman içinde arttığını, ancak Orta Doğu'da zaman içinde azaldığını tespit ettiler. Orta Doğu sermaye yatırımlarındaki düşüş tam da mülkiyet haklarının güvenliğindeki düşüşle aynı zamana denk gelmiştir.

Önemli olan sadece mülkiyet haklarının güvenliği değildir. Hakların nasıl tahsis edildiği de çok önemlidir. Özellikle, birden fazla tarafın aynı mal üzerinde hak iddia edebildiği çatışan mülkiyet hakları, bekletme şeklinde sorunlar yaratır ve yatırımı engeller (Lamoreaux, 2011). Bekletme sorunu, bir tarafın elde edilen kârdan daha büyük bir pay almak için yatırımı stratejik olarak geciktirme veya engelleme davranışı sergilemesiyle ortaya çıkar (Williamson, 1985). Örneğin, Devrim'den önce Fransa'da karmaşık ve katı mülkiyet hakları, toprak sahiplerinin sulama ya da drenaj projelerine yatırım yapmasını engellemiştir (Rosenthal, 1992). Hatta bu mülkiyet hakları "fazla güvenli" idi.

Mülkiyet haklarının bir ekonominin çöküşünün tohumlarını ekmesi de mümkündür. Van Bavel (2016), Abbasi Irakı'nın (750-1258), Orta Çağ Kuzey İtalyası'nın ve erken modern Hollanda Cumhuriyeti'nin yükseliş ve çöküşlerinin benzer bir model izlediğini göstermektedir. Bu örneklerin her birinde, faktör piyasalarındaki güvenli mülkiyet haklarının az kullanılan kaynakların daha verimli kullanılmasını sağladığı bir döngü söz konusudur. Bu durum uzmanlaşmaya ve iş bölümüne olanak sağlamıştır, bu da ekonomik büyümeye neden olmuş, bu da faktör piyasalarının daha fazla kullanılmasına yol açmış ve bu böyle devam etmiştir. Ancak faktör piyasasının büyümesi siyasi ve ekonomik eşitsizliği de beraberinde getirmiştir. Üretim faktörlerine sahip olanlar daha fazla siyasi güç kazanmıştır. Bu gücü toprak, emek ve sermaye piyasalarının

yanı sıra finans piyasalarına da hâkim olmak için kullanmış ve bu süreçte bu piyasaların özgürlüklerini kaybetmelerine yol açmışlardır. Bu çıkar çevreleri ekonomide kalan az miktardaki üretken gücü de sıkıştırmış ve toplumun geri kalanına pek bir şey bırakmamıştır.

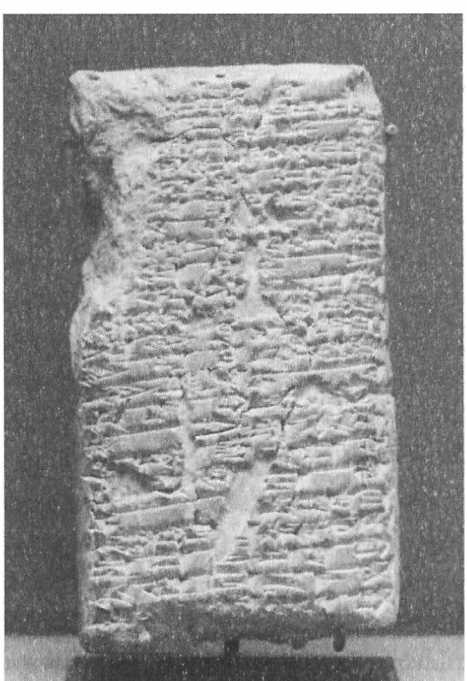
Hukuk Sistemi

Hukuk sistemi, oyunun resmî kurallarını ve bunların uygulanma biçimini ortaya koyan bir üst kurumdur. Hukuk sistemleri toplumlar arasında büyük farklılıklar gösterir. Pek çok küçük ölçekli toplum, dışlama ve kan davalarına dayalı gayri resmî ve dejenere edilmiş hukuk sistemlerine dayanır. Bu hukuk sistemleri, yüksek düzeyde ticarileşmiş, pazar odaklı toplumlar bir yana, büyük ölçekli tarım devletlerinin hukuk sistemlerinden de önemli ölçüde farklılık gösterir.

Küçük ölçekli toplumlar düzeni sağlamak için tekrarlı etkileşimlere ve sosyal yaptırımlara dayanır. Küçük ölçekli, birbirine sıkı sıkıya bağlı toplumlarda bu mekanizmalar iş birliğini zorlama konusunda güçlüdür. Bu toplumlardaki bireyler gelecekte de yüz yüze bakacak oldukları beklentisi içindedir. Dolayısıyla, adil davranma üzerinden bir itibar geliştirmek gibi bir güdüleri vardır. Gelecekteki ödülleri kaçırma tehlikesi, onları hâlihazırda şiddetten veya hırsızlıktan kaçınmaya teşvik eder (Kandori, 1992; Dixit, 2004).

Ancak, tekrarlanan anlaşmalara dayanan mekanizmalar, insanların sürekli olarak etkileşimde bulunma ihtimalinin düşük olduğu büyük ölçekli toplumlarda iş birliğini destekleyemeyebilir. Bu nedenle, toplumlar daha karmaşık hâle geldikçe, genellikle resmî hukuk sistemleri ortaya çıkar. Resmî bir hukuk sistemi, meşru ve gayrimeşru davranışların çerçevesini çizen ve yasalara uymayanlar için cezalar belirleyen kurallar öngörür. Elimizde kaydı bulunan bu türden ilk hukuk sistemi MÖ 1754 yılına tarihlenen Hammurabi Kanunlarıdır (bkz. Şekil 3.4).

Hukuk sistemleri bireylerin taşıdıkları dürtüleri yapılandırır. Örneğin, Hammurabi Kanunları çok sayıda sert ceza öngörmüştür. Bu kanunlara göre babasına vuran bir oğulun elleri kesilecek, kocasını öldürmek için komplo kuran sevgililer kazığa oturtulacaktır. Hammurabi Kanunları daha düşük statüdeki bireyler için ve kişinin sosyal üstlerine karşı işlenen suçlar için daha sert cezalar öngörmüştür. Örneğin, "eğer bir adam kendisine denk birinin dişini kırarsa, dişleri kırılır", oysa sosyal olarak daha aşağı seviyede olan birinin dişini kırmak sadece para cezasıyla sonuçlanır. Hammurabi Kanunları böylece mevcut iktidar yapılarını ve hiyerarşik bir sosyal sistemi pekiştirmiştir.

Şekil 3.4 İlk(?) resmî hukuk sistemi: Hammurabi Kanunları
Kaynak: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/06/Prologue_code_Lipit-Ishtar_AO_54 73.jpg.

Başka bir deyişle, Hammurabi Kanunları kimlikten bağımsız kurallara değil *kimlik kurallarına* dayanan bir dizi yasaydı (Johnson ve Koyama, 2019). Cezanın türü, ilgili tarafların sosyal kimliğine göre değişiyordu. Bu tür kimlik kuralları genellikle mevcut elitlerin gücünü pekiştirir. Kimlik kurallarının pek çok tarihsel örneği vardır. Orta Çağ Avrupa Yahudileri, ne giyebilecekleri ve nerede yaşayabilecekleri gibi kendilerine özgü yasalarla karşı karşıya kalmıştır. Birçok Orta Çağ Avrupa kentinde, bireylerin sosyal sınıflarına göre hangi kıyafetleri giyebileceklerini belirleyen kıyafet yasaları vardı (Desierto ve Koyama, 2020). Bunun aksine, *kimlikten bağımsız kurallar* etrafında yapılandırılmış bir toplum, bireylere sosyal kimliklerinden bağımsız olarak aynı şekilde davranmayı taahhüt eder. Kimlikte bağımsız kurallar genellikle mülkiyetin korunması konusunda kimlik kurallarından daha tutarlıdır. Kimlik alışverişini değil, kimlikten bağımsız alışverişi mümkün kılarlar ve bu nedenle yatırım ve ekonomik büyümeyi destekleme olasılıkları daha yüksektir.

Kimlik kuralları *ile* kimlikten bağımsız kurallar arasındaki ayrım, *hukukun üstünlüğü* ile *hukuk devleti* arasındaki temel farklardan biridir. "Hukuka dayalı" bir toplumda yasalar vardır ancak herkese uygulanmaları gerekmez. Yönetici elitler genellikle yasaların üstündedir. Bu toplumlarda "kurallar senin içindir ama benim için değildir" düsturu geçerlidir. Bu bölümde daha önce de belirttiğimiz gibi, böyle bir toplumdan yöneticilerin hukuk tarafından kısıtlandığı bir topluma geçiş ekonomik büyümenin anahtarı olmuştur (Greif ve Rubin, 2021).

Hukukun üstünlüğüne güçlü bir şekilde dayanan toplumlar genellikle daha zengindir (bkz. Şekil 3.1). Hukukun üstünlüğünde olumlu ekonomik sonuçlara yol açan şey nedir? Fuller (1969) hukukun üstünlüğünün (1) yasal eşitlik kavramını, yani yöneticiden aşağıya doğru tüm bireylerin eşit şekilde yasalara

tabi olmasını; (2) yasaların ileriye dönük, açık ve net olmasını; (3) yasaların zaman içinde istikrarlı olmasını; (4) yasaların yapılışının açık olmasını ve kişilerden bağımsız kurallar tarafından yönlendirilmesini; (5) yargının siyasi olarak bağımsız olmasını; (6) mahkemeler gibi yasal kurumların herkes tarafından erişilebilir olmasını; ve (7) kuralların genel olmasını ve aynı şekilde uygulanmasını gerektirdiğini öne sürmüştür. Bunların hepsi belirsizliği azaltan ve dolayısıyla yatırımı artıran ve alışverişi teşvik eden koşullardır.

Daha da önemlisi, hukukun üstünlüğü farklı kurumlardan oluşan bir bağ ile bağlıdır. Yürütmenin gücünü kısıtlayan kuralların işlediği bir siyasi sisteme bağlıdır. Aynı zamanda bireylerin ne bekleyeceklerini bildikleri ve yolsuzluk ya da patronaj yoluyla alt edilemeyecek açıkça tanımlanmış standartların bulunduğu standart bir hukuk sistemiyle de bağlıdır.

Birçok akademisyen hukukun üstünlüğünün Batı Avrupa'nın yükselişinde kritik bir rol oynadığını savunmuştur. Bu sistem, devletin gücü üzerinde bir kontrol sağlamış, her bireyin kendi özel alanına müdahale edilmemesini garanti altına almış ve uzun vadeli ekonomik büyümeye elverişli bir kurumsal istikrar platformu sunmuştur (Hayek, 1960; Cooter, 1997; Weingast, 1997). Buradaki fikir, insanlar tarafından yönetilmekten ziyade hukukun üstünlüğünün, bireylerin refaha giden yolda ürün, hizmet ve değer alışverişi yapmalarını sağlayan istikrar ve netliği getirmesidir (Dicey, 1908, s. 198-9). Asıl soru şudur: toplumlar kimlikten bağımsız kuralları nasıl geliştirir? Hukukun üstünlüğü nereden gelir?

Harold Berman (1983), *Law and Revolution [Hukuk ve Devrim]* adlı kitabında, Orta Çağ boyunca Batı hukuk geleneğinin oluşumuna özel bir önem atfetmiştir. Bu hukuk geleneğinin kökenleri Antik Roma'ya dayanmaktadır. Roma ekonomisi ticarileştikçe ve piyasa odaklı hâle geldikçe, Romalı hukukçular bir sözleşme ve mülkiyet teorisi geliştirmiştir (Arruñada, 2016).

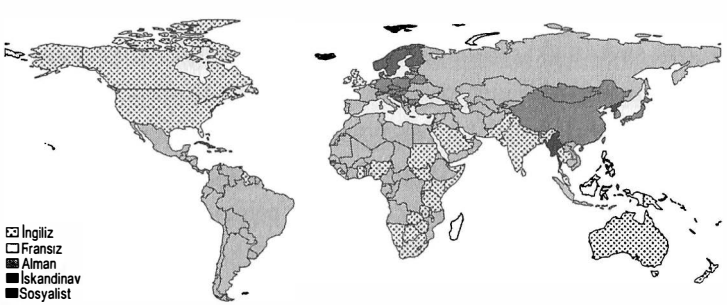
Roma hukuku, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından Batı Avrupa'da büyük ölçüde unutulmuştur. Bu dönemde Cermen hukuku ya da örfi hukuk kuralları hâkim olmuştur. Bu kanunlar kimlik kurallarına dayanıyordu ve kişisel olmayan ticaret için bir çerçeve sağlamaktan ziyade küçük ölçekli toplumları yönetmeye daha uygundu. Ancak 11. ve 12. yüzyıllardan itibaren Roma hukuku yeniden keşfedildi ve Roma sözleşmeler hukukunun altında yatan ilkeler Bologna gibi üniversitelerde kilise hukukçuları tarafından incelenmeye başlandı (Fernández-Villaverde, 2022). Örfi hukuk yüzyıllar boyunca yürürlükte kalsa da Roma hukukunun ilkeleri nihayetinde hem Fransız hem de Cermen hukuk sistemlerinin temelini oluşturacaktı.

Kabaca aynı zamanda, Cermen ve yerel hukuk sistemleri 12. ve 13. yüzyıllarda ortak hukukta birleştiğinde farklı bir hukuk sistemi ortaya çıkıyordu. İngiliz ortak hukuku Roma hukukundan etkilenmiştir, ancak bu sadece dolaylı olarak, kilise hukuku aracılığıyla olmuştur. Büyük hukukçular Pollack ve Maitland (1895) ve Dicey (1908) de dâhil olmak üzere çok sayıda akademisyen, Orta Çağ'da gelişen İngiliz ortak hukukunun mülkiyet haklarının güvence altına alınması ve korunmasında kritik bir rol oynadığını düşünmektedir. Onlara göre ortak hukuk, daha sonraki yüzyıllarda daha karmaşık örgütsel biçimlerin ortaya çıkmasını sağlayacak bir dizi sağlam ancak uyarlanabilir ilke getirmiştir.

Bu geleneği temel alan La Porta, de Silanes, Shleifer ve Vishny (1998), İngiliz ortak hukuk geleneğinin mülkiyet haklarının daha iyi korunması, daha sıkıntısız düzenlemeler ve piyasalar için Roma Hukuku'na dayalı sistemlerden (Fransız veya Alman hukuk sistemleri gibi) daha elverişli bir ortam sağladığını ileri sürmüştür. Özellikle La Porta ve arkadaşları, yatırımcılar için korumanın ortak hukuk ülkelerinde sistematik olarak daha güçlü olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ortak hukuk

ülkeleri, GSYH'den bağımsız olarak hem hissedarlara hem de alacaklılara genellikle en güçlü hakları verirler. Bu durum finansal kalkınma açısından önemlidir çünkü kurumsal imtiyaz sahiplerinin yatırımcıların malına el koyma olanaklarını sınırlar. Diğer araştırmalar, Devrim'den önce hem medeni hukuk hem de ortak hukuk geleneklerine sahip olan Fransa gibi bir ülkede, medeni hukukun ekonomik kalkınma için daha kötü olduğuna dair pek fazla kanıt olmadığını ortaya koymuştur (Le Bris, 2019). Yasal kökenler argümanı için özellikle sorunlu olan, finansal gelişmenin zaman içinde büyük farklılıklar gösterdiği ve 1913 yılında Fransa'nın borsa sermayesinin ekonomiye oranının ABD'nin neredeyse iki katı olduğu bulgusudur (Rajan ve Zingales, 2003).

Ancak ülkelerin sahip olduğu hukuk türü, sömürge döneminin önemli kalıntılarından biridir. Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilen ülkeler -ki 6. Bölüm'de göreceğimiz üzere dünyanın büyük bir kısmı böyleydi- kendi hukuk kurumlarını oluşturma eğilimindeydi (bkz. Şekil 3.5).

Şekil 3.5 Dünya genelinde hukukun kökenleri
Veri kaynağı: Shleifer, de Silanes ve Porta (2008).

Bazıları bu nedenle İngiliz kolonilerinin, İngiliz ortak hukuku ile yoğrulmuş oldukları için, genellikle diğer Avrupa kolonilerinden daha başarılı olduklarını düşünmektedir. Diğer araştırmacılar ise önemli olanın farklı hukuk geleneklerinin

kolonilere nasıl nakledildiği olduğunu öne sürmektedir (Berkowitz, Pistor ve Richard, 2003). Özellikle Oto-Peralías ve Romero-Ávila (2014), İngilizlerin bir koloniye ortak hukuku getirip getirmemesinin, yeni bir hukuk kuralını uygulamanın ne kadar maliyetli olacağını belirleyen başlangıçtaki nüfus yoğunluğu seviyelerine bağlı olduğunu savunmaktadır. Kolonileşmenin uzun dönemli etkilerine ilişkin tartışmayı 6. Bölüm'e bırakıyoruz.

Peki ya diğer hukuk sistemleri? Avrupalı olmayan hukuk sistemleri sömürgecilik öncesi dönemde dünyanın geri kalanına çoğunlukla hâkim olmuştur. Bunlar ekonomik büyümeyi nasıl etkilemiştir? Sosyal bilimlerde bu konuda çok daha az araştırma yapılmış olsa da Kuran (2011) İslam hukukunun katılığının Orta Doğu ekonomilerinin Avrupa'nın gerisinde kalmasında oynadığı rolü vurgulamıştır. Bu konuyu 4. Bölüm'de daha ayrıntılı olarak ele alacağız, zira bu konu kurumlar kadar kültürle de ilgilidir.

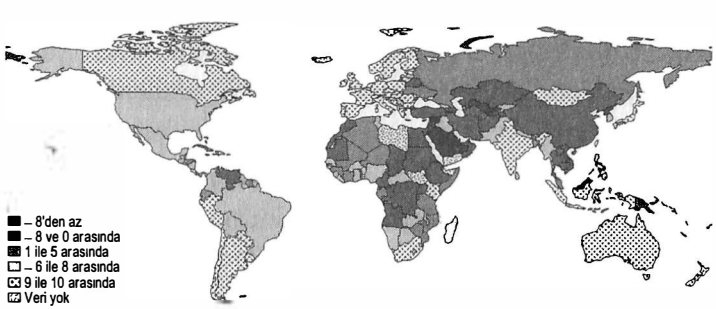
Siyasi Kurumlar

Eğer kurumlar insanların oynadığı "oyunun kurallarını" belirliyorsa, dünyanın dört bir yanındaki insanların farklı kurallara göre oynamasının bir nedeni de toplumlarının *siyasi kurumlarıdır*. Siyasi kurumlar hareket tarzımızı şekillendirir. Birincisi, devlet genel olarak şiddet konusunda tekele yakın bir güce sahiptir. Dolayısıyla insanları belirli şekillerde hareket etmeye yönlendirmek için güç -ya da güç tehdidi- kullanabilir.

Bir toplumun kaynaklarının dağılımı da büyük ölçüde siyasi kurumlara bağlıdır. Kaynak dağılımı genellikle siyasi güce sahip olanların arzularının yanı sıra onları iktidarda tutacak olanların arzularını da yansıtır. Bir demokraside bu "halk" olabilir. Başka bir yerde bu, savaş lordlarından oluşan seçkin bir grup olabilir. Siyasi kurumlar ekonomik faaliyeti teşvik etmede de çok önemlidir. Hakları korumak, müsadereyi

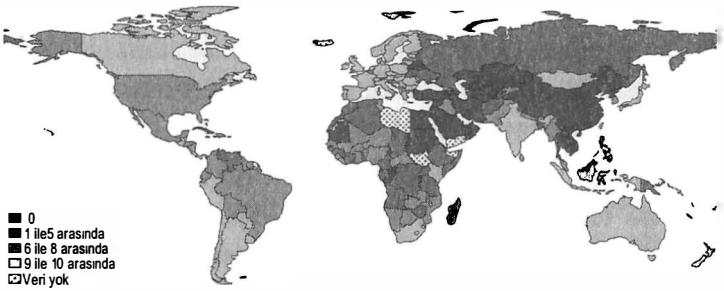
sınırlamak ve kamu mallarına yatırımı teşvik etmek üzere tasarlanmış kurumların yatırımı ve ekonomik etkileşimleri teşvik etmesi daha olasıdır.

Siyasi kurumlar büyük farklılıklar gösterir. Bu farklılıklar, ekonomik kalkınmadaki farklılıkların önde gelen nedenlerinden -ve sonuçlarından- biridir. Sosyal bilimciler bu kurumları ölçmek için çok sayıda yol bulmuşlardır ve bu da onları zaman ve mekân içinde karşılaştırmamıza olanak tanımaktadır. En yaygın kullanılan ölçütlerden biri olan yönetim skoru endeksi (Marshall ve Elzinga-Marshall, 2017), ülkeleri mutlak otokrasiden mutlak demokrasiye kadar uzanan bir aralıkta ölçmektedir (bkz. Şekil 3.6). Bu veriler ekonomik kalkınma ile iyi bir uyum göstermektedir. Avrupa ve Kuzey Amerika yüksek puanlara sahipken Afrika ve Orta Doğu düşük puanlara sahiptir. Bu durum demokrasi endeksi için de geçerlidir (bkz. Şekil 3.7). Elbette önemli aykırı değerler de vardır: Hindistan ve Moğolistan, OECD ülkelerinin kişi başına düşen gelirine yakın olmamalarına rağmen bu endekslerde görece iyi puanlar almaktadır. Dahası, bu endeksler bir toplumun kurumlarının otokratik ve demokratik eğilimlerini de gözler önüne sermektedir. Bu, siyasi kurumların "iyilik" ya da "kötülüğünün" sadece bir yönüdür.

Şekil 3.6 Yönetim puanı, 2017

Veri kaynağı: Marshall ve Elzinga-Marshall (2017). Not: yönetim skorları -10 (güçlü otokratik) ile 10 (güçlü demokratik) arasında değişmektedir.

Şekil 3.7 Demokrasi puanı, 2017

Veri kaynağı: Marshall ve Elzinga-Marshall (2017). Not: Demokrasi puanları 0 ile 10 arasında değişmekte olup, yüksek puanlar yönetici alımında daha fazla rekabetçiliği ve açıklığı, üst düzey yönetici üzerinde daha fazla kısıtlamayı ve siyasi katılımda daha fazla rekabetçiliği göstermektedir.

Peki, ekonomik büyüme için nasıl bir hükûmet altında yaşandığı önemli midir? Eğer öyleyse, neden önemlidir? Hükûmetler büyümeyi kolaylaştırmak için ne yapabilir - ya da yapmayabilir?

Kurumsal ekonomistler, siyasi kurumların büyüme için önemli olduğunu, çünkü nihayetinde toplumda var olan eğilimleri şekillendirdiklerini savunurlar. Sınırlandırılmamış bir otokraside, hukukun üstünlüğü işlemez çünkü hukuk sistemi, onu yandaşlarını kayırmak ve muhaliflerine zarar vermek için kullanabilecek olan yönetici için geçerli değildir. Otokratik rejimler genellikle otokratik olmayan rejimlere kıyasla daha fazla yolsuzluğa bulaşır. Yurttaşları için temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan liberal demokrasilerde genellikle daha az yolsuzluk görülür. Ancak (liberal) demokrasinin ekonomik büyümeyi teşvik edip etmediğine ya da ekonomik büyümenin bir ürünü olup olmadığına dair bulgular karışıktır. Demokrasilerin otokrasilerden daha iyi performans gösterdiğine dair örnekler olduğu gibi bunun tam tersi de söz konusudur. Bölüm 10'da daha derinlemesine

tartışacağımız gibi Çin, başlangıçtaki benzer kalkınma seviyelerine rağmen 1980'lerden bu yana Hindistan'ı geride bırakmıştır. Hindistan dünyanın en büyük demokrasisi iken Çin hükûmeti otokratiktir.

Bir ülkenin demokratik olup olmaması ekonomik büyüme için tek başına önemli değildir. Aşağıda tartışacağımız gibi, devlet gücünün sınırlı olup olmaması muhtemelen daha önemlidir. Dahası, demokratik olmayan devletler arasında iktidar koalisyonunun ne kadar geniş olduğu ve tüccarların ve sermaye sahiplerinin çıkarlarını temsil edip etmediği önemlidir. Aşağıda, siyasi kurumları ekonomik kalkınmayla bağlayan bazı ek faktörleri tartışacağız.

Herkes için Daha Eşit Haklar

Bir toplumun uzun vadede büyümesi için hangisi daha önemlidir: ekonomik kurumlar mı yoksa siyasi kurumlar mı? Siyasi kurumlar toplumda kimin güç sahibi olacağını belirler. Ancak, siyasi kurumlar genellikle ekonomik kaynaklara ve dolayısıyla eski ekonomik kurumlara bağlıdır. Siyasi kurumları kontrol edenler, bunları ekonomik kaynaklar üzerindeki kontrollerini artırmak için kullanabilir ve böylece siyasi güçlerini artırabilirler (Acemoğlu ve Robinson, 2006). Kurumların kalıcı yoksulluğun kaynağı olabilmesinin bir nedeni de budur. Siyasi sistemin dar bir elitin elinde olduğu toplumlarda, bu elit güçlerini kendilerine fayda sağlayan ancak toplumun geri kalanını yoksullaştıran ekonomik kurumlar inşa etmek için kullanabilir.

Dolayısıyla ekonomik kurumlar ile siyasi kurumlar arasında bir karşılıklı alışveriş söz konusudur. Bir toplumun ekonomik kurumları, siyasi kurumlarının bir işlevidir; siyasi kurumlar ise insanların karşılaştığı ekonomik teşviklerin belirlenmesini sağlar. Ancak bunu ne şekilde yaparlar? Bazı siyasi kurumlar büyüme için "iyi", bazıları ise "kötü" müdür?

Acemoğlu ve Robinson (*2012b*), siyasi kurumların büyüme için iyi ya da kötü olmasının, kapsayıcı ya da dışlayıcı olmalarına bağlı olduğunu savunmaktadır. Kapsayıcı kurumlar geniş tabanlı ekonomik teşvikler ve fırsatlar yaratır. Genellikle geniş bir siyasi güç dağılımı ile karakterizedirler. Farklı sosyo-ekonomik sınıflardan, etnik kökenlerden ve kültürlerden insanları siyasi pazarlık masasına getirirler. Bu da bir grubun diğerinin haklarını ihlal etmesini zorlaştırır. Demokratik kurumlar genellikle nispeten kapsayıcı olarak görülür. İyi işleyen bir demokraside, makam sahipleri sorgulanabilir, belirli nitelikleri (yaş, yurttaşlık) karşılayan herkes bu makamlara aday olabilir ve beğenilmeyen yetkililer oylanarak görevden alınabilir.

Yelpazenin diğer ucunda ise dışlayıcı ekonomik ve siyasi kurumlar yer alır. Bu kurumlar geniş tabanlı teşvikler yaratmazlar. Bunun yerine güç, toplumun geri kalanı tarafından çok az kısıtlamaya tabi tutulan küçük bir grup güçlü elit tarafından elde tutulur. Güç dar bir şekilde elde tutulduğunda veya devlet etkili olamayacak kadar zayıf olduğunda, bazı bireylerin veya grupların birbirlerinden çıkar sağlamaları için koşullar olgunlaşır. Böyle bir ortamda pek uzun süreli ekonomik kalkınma sağlanamaz. Dışlayıcı siyasi kurum örnekleri için günümüz otokrasilerinden başka bir yere bakmaya gerek yoktur. Kuzey Kore, Eritre ve Türkmenistan'da siyasi elit lüks içinde yaşarken nüfusun büyük bir kısmı kıt kanaat geçinmektedir. Kamu yararı için kullanılabilecek fonlar seçkinlerin ceplerini doldurmaktadır. Yerli veya yabancı yatırımlar için pek bir teşvik yoktur, çünkü bu tür yatırımların gelirleri güvencesizdir. Bu ekonomiler genellikle zaman içinde durağanlaşırlar.

Peki hangi kurumlar "dışlayıcı" değil de "kapsayıcı" sayılır? Bu sınıflandırmanın sorunu, bazıları için kapsayıcı olan kurumların bazıları için de dışlayıcı olabilmesidir. Atina demokrasisi

yetişkin erkek Atinalılar için oldukça kapsayıcı bir sistemdi (Ober, 2018). Fakat birçoğu Laurion'un gümüş madenlerinde korkunç koşullarda çalışan büyük köle nüfusuna ve pozisyonunu korumak için haraç ödemek zorunda olan ittifak ya da imparatorluk üyelerine karşı oldukça dışlayıcı bir şekilde davranmıştı. Atina demokrasisi, demokrasiyi uygulamayan ama aynı zamanda köleleri ya da imparatorluğu da olmayan daha sonraki toplumlardan daha mı kapsayıcı ve daha mı az dışlayıcıydı? Benzer bir anlayış, yurttaşlarına medeni ve siyasi haklar tanıyan ancak komşu kasaba ve şehirlere dışlayıcı kurumlar dayatan Cumhuriyetçi Floransa için de geçerlidir (Epstein, 2000). Daha yakın bir örnek vermek gerekirse, 17. yüzyıldan bu yana Kuzey Amerika'daki siyasi kurumlar -beyaz erkekler için- dünyanın neredeyse diğer bölgelerine kıyasla daha açık ve eşitlikçi olmuştur. Aynı zamanda, köleliğin kaldırılmasından sonra bile ABD, 1960'lara kadar Afro-Amerikalıların oy verme (ve diğer birçok) haklarını vermemiştir.

Acemoğlu ve Robinson (2019) bu bariz paradoksu çözmek için "özgürlüğe giden dar koridor" kavramını ortaya atmıştır. Onlara göre siyasi gelişim bir süreçtir. Kapsayıcı kurumlar, güçlü çıkar gruplarını veya yozlaşmış elitleri bastırabilen, işleyen bir devlet tarafından inşa edilebilir. Ancak aynı zamanda kapsayıcı kurumları aşırı güçlü devletler alaşağı eder. Sivil toplum, devlet gücünün büyümesiyle birlikte gelişmelidir çünkü devlet gücünü sınırlayabilecek olan sivil toplumdur. Devlet topluma göre çok güçlü hâle geldiğinde, toplum kapı dışarı edilebilir ve bu da despotik yönetimleri ve dışlayıcı kurumları doğurabilir. Ancak devlet çok zayıf da olamaz. Çünkü o zaman anarşizm ve kabilecilik ile kamu yararı sağlamada eksiklik ortaya çıkar. Acemoğlu ve Robinson'a göre ilk durum Çin gibi toplumları tanımlarken, ikinci durum Sahraaltı Afrika'nın çoğunun yoksulluğunu ve yaşadığı ekonomik durgunluğu açıklar.

İlgili bir kavram da North, Wallis ve Weingast'ın (2009) "doğal devlet" ve "açık erişim düzeni" olarak adlandırdıkları ayrımdır. Aşağı yukarı 18. yüzyıldan önceki tek siyasi örgütlenme biçimi olan doğal devlette, sosyal örgütlenmenin temelini kişisel ilişkiler oluşturur. İnsanlar kimi tanıdıklarına ve sosyal ve ekonomik hiyerarşide nerede durduklarına bağlı olarak farklı muamele görürler. Hukuk, uygulandığı yerlerde, kişinin konumuna bağlı olarak farklı şekilde uygulanır. Doğal devlette büyüme gerçekleşebilse de, bu sınırlıdır. Seçkinler, seçkin olmayanlardan bir şeyler koparabilir ve seçkinlere doğrudan fayda sağlamayan herhangi bir değere pek yatırım yapılmaz. Tarihteki hemen hemen her toplum ve günümüzdeki pek çok toplum da bu şekilde yapılandırılmıştır. Feodal Avrupa, Şogun Japonyası ve hemen hemen her Avrupa kolonisi doğal devletin siyasi kurumlarına sahiptir. Bugün Afrika, Orta Doğu ve Orta Asya'daki pek çok devlet de "doğal devlet" yapısındadır.

Bu argümanın anahtarı *rant* kavramıdır. Ekonomik rantlar fırsat maliyetinin üzerindeki getirilerdir. Rantlar, hükûmet politikaları ve ekonomik faaliyetlere girişi sınırlayan engeller ile yaratılabilir. Tullock (1967) rantların maliyetinin, ekonomik aktörlerin bu rantları elde etmek için harcadıkları tüm kaynakları içerdiğini belirtmiştir. Bu maliyetler çok büyük olabilir. Rant kollama kavramı, faiz oranları üzerindeki kısıtlamalar (Ekelund, Hebert, Tollison, Anderson ve Davidson, 1996; Koyama, *2010a*), tekellerin satışı (Ekelund ve Tollison, 1997) ve devlet daireleri de dâhil olmak üzere geçmişte yaygın olan birçok kurumu açıklamak için kullanılabilir. North, Wallis ve Weingast'ın (2009) rantların doğal bir devleti bir arada tuttuğunu iddia ederken kastettikleri şey, şiddet kullanma kapasitesine sahip bireyleri birbirine bağlamasıdır. Rantlar, mevcut siyasi düzene güç kullanarak meydan okumak yerine ona bağlı kalmayı kendi çıkarlarına uygun hâle getirir.

North, Wallis ve Weingast'a (2009) göre, uzun vadeli ekonomik kalkınma, bir toplumun açık erişim düzenine geçmesini gerektirir. Bu, Acemoğlu ve Robinson'un (*2012b*) "kapsayıcı" olarak adlandırdıklarına benzer bir siyasi sistem türüdür. Ancak North, Wallis ve Weingast'ın vurgusu, bireylerin ve grupların devletten bağımsız uzun ömürlü örgütler kurabilmeleri üzerinedir. Sürdürülebilir ekonomik büyüme için önemli olan, bir ülkenin resmî bir demokrasi olup olmamasından ziyade, rakip bir siyasi parti kurmanın ya da içeriden siyasi destek almadan büyük bir işletme kurmanın ne ölçüde kolay olduğudur. Bu ölçüye göre North, Wallis ve Weingast, günümüzde sadece az sayıda ülkede gerçekten açık erişim düzeni olduğunu savunmaktadır.

Sorulması gereken soru şudur: Toplumlar açık erişimli bir düzene ya da kapsayıcı kurumlara nasıl geçiş yapar? Acemoğlu ve Robinson'ın (2019) "dar koridor" olarak adlandırdığı yere nasıl girerler? Kalkınma açısından kilit soru budur. Hangi kurumların gerekli olduğunu belirtmek bir şeydir. Oraya nasıl ulaşacağımızı bulmak başka bir şeydir. Acemoğlu ve Robinson'a (*2012b*) göre, her toplumun geçmişinde, sıçrama yapmasını (ya da yapmamasını) sağlayan "kritik kavşaklar" vardır. North, Wallis ve Weingast'a (2009) göre, bir doğal devlet toplumunun sıçrama yapabilmesi için ulaşması gereken bir dizi "eşik koşulu" vardır. Ancak o zaman bile sıçrama kesin değildir.

Kısacası, bir toplumun "iyi" siyasi kurumlara nasıl ulaştığının genel bir cevabı yoktur. Bazı toplumlar bunu başarmış, bazıları ise başaramamıştır. Yine de bu, bu literatürün bize hiçbir şey öğretmediği anlamına gelmez. Başarılı olan toplumların bunu nasıl başardığını anlamak, bize neyin işe *yarayabileceğini* öğretmek açısından önemlidir.

Kurumlar ve Ticari Devrim

1000 ile 1300 yılları arasında Avrupa sürekli bir ekonomik büyüme dönemi yaşadı. Nüfus artmış, kişi başına düşen gelir yükselmiş, kentleşme oranları dramatik bir şekilde artmış ve ticaret hacmi kat kat genişlemiştir. Bu, 1. Bölüm'de anlattığımız gibi modern ekonomik büyüme değildi, çünkü eninde sonunda sona erdi. Ama yine de bir büyümeydi. Bazı ekonomi tarihçilerine göre bu büyüme, daha sonra yaşanacaklara zemin hazırlamıştır. Southern (1970, s. 34) "iktisatçıların şimdi az gelişmiş ülkelerde endişeyle aradıkları kendi kendini üreten atılım anının Batı Avrupa'ya on birinci yüzyılın sonlarında geldiğini" öne sürme noktasına kadar gelmiştir. Cipolla (1976, s. 139) 10. ve 12. yüzyıllar arasında Avrupa'da kentlerin yükselişini "Batı'nın ve bu bağlamda tüm dünyanın tarihindeki dönüm noktalarından" biri olarak tanımlamıştır. Bu ifadeler abartılı olabilir. Ancak bunun dikkate değer bir ekonomik büyüme dönemi olduğunda şüphe yoktur.

Ticaret Devrimi, uzun mesafeli ticaretin canlanmasıyla kendini göstermiştir. Bu ticaret siyasi sınırları ve otorite alanlarını aşıyordu. Ancak, farklı şehirlerde faaliyet gösteren tüccarlar arasındaki sözleşmeleri uygulamaya koyabilecek siyasi otoriteler yoktu. Peki ticaret nasıl gerçekleşiyordu? Bir tüccar kendisini aldatan birini nasıl cezalandırabiliyordu?

Farklı otorite alanlarında satış yapan Orta Çağ tüccarları şöyle bir sorunla karşı karşıya kalıyordu. Diyelim ki bir İngiliz tüccarın İngiltere'de 5 sterlin değerinde yünü var. Yünü, değerinin daha yüksek olduğu Flandre'a götürmeye karar veriyor. Yünü 8 sterline satabilecek Flaman bir tüccarla karşılaşıyor. Mal ve para o anda takas edilebilirse, alışveriş 5 ila 8 sterlin arasında bir fiyattan gerçekleşebilir ve her iki tüccar da kazançlı çıkar, ticaret karşılıklı fayda sağlardı.

Ancak şimdi malların ya da ödemenin ulaşması arasında bir gecikme olduğunu varsayalım. Diyelim ki Flaman tüccar

veresiye ödeme yapmak zorunda, zira nakit para arzı yetersiz. Satın alma ve ödeme arasındaki bu gecikme Flaman tüccara sözünden dönme fırsatı verirdi. Bu nedenle İngiliz tüccar, Flaman tüccarın ödemeyi fiilen yapıp yapmayacağını bilemezdi. Flaman tüccar yünü aldıktan sonra, parayı İngiltere'ye transfer etme ya da etmeme seçeneğine sahipti. Ama neden yapsındı ki? İki tüccarın gelecekte birbirleriyle düzenli olarak ticaret yapması beklenmiyorsa, geleceğin yarattığı gölge, bu iş birliğini zorlamak için yeterince güçlü olmayacaktı. Bunu bilen İngiliz tüccar, parasını peşin ve hemen alamadığı sürece ticaret yapmayı asla kabul etmeyecekti. Ticaretten elde edilecek potansiyel kazançlar da hiçbir zaman gerçekleşmeyecekti.

Greif (2000) bunu alışverişlerin temel sorunu olarak adlandırmıştır. Ticaret, ya spot takasın yapılabildiği ya da tüccarların birbirlerine veresiye ticaret yapacak kadar güvendiği durumlarla sınırlıdır. Bu anlayış genelleştirilebilir: Bu güvenin olmadığı durumlarda ticaret son derece maliyetlidir. Malların kalitesi hakkında bilgi eksikliği de benzer sorunlara yol açabilir. Üretilen mallar, satın alma sırasında tespit edilmesi zor olan ancak daha sonra ortaya çıkan kusurlar taşıyabilir. Kusurlu malları satın alan kişilerin pek bir telafisi olmadığı için, kusurlu alımların sonuçlarına yalnızca alıcılar katlanırdı (Richardson, 2008). Tüccarlar, kusurlu malları ilk defa gördükleri tüccarlara vermek ve kaliteli ürünleri kişisel alışverişleri için ellerinde tutmak gibi bir motivasyona sahipti.

Greif, Orta Çağ'daki tüccar topluluklarının bu temel ticaret sorununu çözme yöntemlerini açıklamak için oyun teorisini kullanmıştır. İlk olarak, 10. ve 11. yüzyıllarda Akdeniz ticaretinde öne çıkan Mağribi tüccarları -Müslüman Kuzey Afrika'daki Yahudi tüccarlar- ele almıştır (Greif, 1989, 1993, 2006). Güvenilir ve merkezî bir hukuk sisteminin yokluğunda uzun mesafeli ticaret yapan bu tüccarlar, bir tür ticaret

sorunuyla karşı karşıya kaldılar. Akdeniz'in farklı bölgelerinde işlerini yürütmek için aracılar tutmaları gerekiyordu. Ancak bir tüccar, aracının kendisini aldatmayacağını nereden bilebilirdi?

Mağripli tüccarların başarısının anahtarı, çok taraflı bir cezalandırma stratejisi kullanma becerileriydi. Bu stratejide, çok sayıda taraf, içlerinden herhangi birini aldatan herkesi cezalandırmak üzere anlaşmıştı. Bu cezalandırmanın etkinliği, topluluklarının birbirlerine sıkı sıkıya bağlı doğasıyla ilişkiliydi. Greif, Mağripli tüccarların ticari aracıların davranışları hakkındaki bilgileri bir tüccar birliği arasında yayabildiklerine dair kanıtlar sunmaktadır.

11. ve 12. yüzyıllarda Mağripli tüccarlar İtalyan tüccarlar tarafından Akdeniz ticaretinden uzaklaştırılmıştır. Greif (2002, 2006) topluluk bilincinin bu tüccarların takasta yaşadıkları sorunun üstesinden gelmelerini sağladığını belgelemektedir. Topluluk bilinci, bireysel tüccarların arkadaşlarının davranışlarından da sorumlu olması anlamına geliyordu. Bir tüccarın mallarına, sırf kendi kasabasından başka bir tüccar borcunu ödemeyi reddettiği ya da başka bir tüccarı dolandırdığı için el konulabiliyordu. Bu sistem altında, bireysel bir tüccarın hile yapmasının maliyeti topluluk tarafından karşılanıyordu. Bu, yerel tüccarları yabancıları aldatmaktan caydırmak için yerel topluluklar arası yaptırımların kullanılabileceği anlamına geliyordu. Flaman tüccarların mahkemesi, İngiliz tüccarların mahkemesinden gelen şikâyetleri dinlemek zorunda hissediyordu ve o da sadece gerçek şikâyetleri destekliyordu. Bu da borç alanların, gelecekte bir daha asla ticaret yapmayacak olsalar bile, borç verenlere geri ödeme yapma konusunda inandırıcı bir taahhütte bulunmalarını sağlıyordu.

Greif'in modelleri, yaygın hukuk kuralları olmadan ticaretin nasıl işlediğini açıklamaya yardımcı olur. Bu kurumlar zaman ve mekâna göre farklılık gösterse de ortak bir unsurları vardı:

insanları verdikleri sözleri yerine getirmeye zorluyorlardı. Böylece, devletler etki alanlarının tamamında hukukun üstünlüğünü sağlama yeteneğine sahip olmadan çok önce de ticareti geliştirmişlerdi.

Devlet ve Piyasa Arasında: Loncalar

Tüm kurumlar devlet kaynaklı resmî kurumlar değildir. Oyunun kuralları hayatın birçok yönünden gelmektedir. Ticaret Devrimi'nde rol oynayan önemli kurumlardan biri de *loncalar* olmuştur. Çeşitli zanaat ve ticaret loncaları, Orta Çağ'ın sonlarından Sanayi Devrimi'ne kadar Avrupa ekonomisinin büyük bölümünü düzenlemiştir. Gerçekten de Orta Çağ'daki ekonomik yükselişin hikâyesini lonca faaliyetlerinden bahsetmeden anlatmak imkânsızdır.

Zanaat loncaları 12. ve 16. yüzyıllar arasındaki dönemin büyük bir kısmında kent yaşamına hâkim olmuştur. Bir ticarete girmek için genellikle bir loncaya üye olmak gerekiyordu. Bu sistem demirciler, tabakçılar, kasaplar, fırıncılar, biracılar, katipler, eğlenceciler ve diğerleri için de geçerliydi. Lonca üyeliği sınırlıydı ve bir kişi usta olmadan önce uzun bir çıraklık dönemi geçirmek zorundaydı. Zanaat loncaları, mal ve iş gücü piyasalarını düzenlemek gibi bir dizi farklı işlevi yerine getiriyordu. Ayrıca vergi toplama konusunda yerel siyasi otoritelere yardımcı oluyorlardı. Yerel siyasi otoritelerle ittifak kurarak ayrıcalıklarını koruyorlardı (Ogilvie, 2019).

Zanaat loncaları önemli tartışmalara konu olmuştur. Loncalar, ekonominin geneline maliyet yükleyen rant peşinde koşan kurumlar mıydı? Yoksa önemli bir ekonomik işleve mi hizmet ediyorlardı? Teorik olarak her ikisi de mümkündür. Loncalar mesleğe girişleri kısıtlamış ve dolayısıyla üyelerine başka türlü elde edebileceklerinden daha yüksek kârlar sağlamıştır. Aynı zamanda, loncaların koordinasyon sorunlarını

çözmeye, tüccarları devlet baskısından korumaya ve piyasa aksaklıklarını gidermeye yardımcı olması da mümkündür.

Richardson (2008) zanaat loncalarının ürün kalitesinin kontrolü gibi asimetrik bilgi sorunlarının çözülmesine yardımcı olduğunu söylemiştir. Loncalar ürün kalitesini yüksek tutmak gibi bir göreve sahipti çünkü bir "marka değerine" sahiptiler ve bu da malları şehir dışında da satabilmelerini sağlıyordu. Bu yüzden bazı mallar hâlâ şehirlerle ilişkilendirilmektedir. Londra'nın kalaycılar loncası özellikle yüksek kaliteli kalaylar üretiyordu (biz buna hâlâ Londra kalayı diyoruz). Burgundy'nin şarap üreticileri özellikle zengin ve aranan bir kırmızı şarap yaparlardı. Parma'nın peynir yapımcıları çok güzel peynirler yaparlardı.

Zanaat loncaları başka amaçlara da hizmet etmiştir. Epstein (1998) zanaat loncalarının ve çırak sisteminin sektöre özgü beşerî sermayeye yatırım yapılmasını sağlamada kritik bir rol oynadığını ileri sürmüştür. Usta lonca üyeleri tarafından yapılan işler son derece yüksek beceri gerektirmekte ve öğrenilmesi yıllar almaktaydı. Epstein, çıraklık sistemi aracılığıyla iş gücünün kısıtlanmasının, ustaların beceri aktarma maliyetlerini telafi etmelerinin tek yolu olduğunu savunmaktadır. Bu becerileri öğretmek, çok az peşin getirisi olan ön maliyetler gerektiriyordu. Ustaların buna değmesi için maliyetleri daha sonra telafi etmeleri gerekiyordu. Lonca sistemi aracılığıyla elde edilebilen rantlar bu teşvikleri sağlıyordu. Ayrıca yenilikleri de teşvik edebiliyorlardı. Tekel rantları büyük ölçüde mucitlere gidiyordu, çünkü herkes kolay kolay bir ticarete ortadan giremiyordu. Sonuç olarak, geç Orta Çağ döneminde tekniklerde ve sermayede çok sayıda küçük iyileştirme yapılmıştır. De la Croix, Doepke ve Mokyr (2017) bu yeni tekniklerin kalfalar aracılığıyla yavaş yavaş Avrupa'ya yayıldığını göstermektedir. Bu usta loncacılar şehir şehir dolaşarak önceki işlerinde edindikleri "işlerin nasıl yapılacağına" dair zımni

bilgiyi kullanırlardı. Bu açıdan bakıldığında, loncalar yenilikçiliği ve en iyi uygulama tekniklerinin yayılmasını teşvik etmiş olmalıdır.

Buna karşılık Ogilvie (2019) zanaat loncalarının, üyeleri için en iyisini yapan ancak çoğu zaman toplumun geri kalanına maliyet yükleyen rant peşinde koşan kuruluşlar olduğunu savunmaktadır. Lonca faaliyetlerine ilişkin iki veri tabanından yola çıkarak, loncaların lonca üyesi olmayanların ekonomik faaliyetlerini rutin olarak kısıtladığına, ayrıcalıklar için devletler nezdinde lobi faaliyetlerinde bulunduğuna ve bu ayrıcalıkları uygulamak için para cezaları, harçlar, müsadereler ve zaman zaman da şiddetin bir kombinasyonunu kullandığına dair kanıtlar sunmaktadır. Loncalar kârlarını tehdit eden yeniliklere karşı çıkmışlardır. Bu görüşe göre, geç Orta Çağ ekonomisi lonca faaliyetlerinin engeliyle karşılaşmıştır. Elbette gerçek bu karşıt görüşlerin arasında bir yerde olsa gerektir.

Öte yandan tüccar loncaları, özellikle Kuzey Avrupa'nın özgür şehirlerinde, geç Orta Çağ'ın büyük bölümünde ticarete hâkim olmuştur (Ogilvie, 2011). Bu loncaların en ünlüsü Alman Hansa'sıydı. Hansa üyeleri günümüz Almanya'sı, Polonya, Danimarka, Hollanda, Belçika, İngiltere ve ötesindeki şehirlerde diğer üyelerle ticaret yapmıştır.

Yabancı topraklara seyahat etmek, özellikle de değerli yük taşıyan tüccarlar için tehlikeli olabilir. Haydutların yarattığı fiziksel tehlikelerin ötesinde, yerel yöneticiler yabancı tüccarların mallarına el koyacak bir güce sahiptir. Onları durduracak ne vardır? Tüccarlar kime başvurabilir? Greif, Milgrom ve Weingast'a (1994) göre, tüccar loncasının bir amacı, haklarını çiğnemek isteyen yöneticilere karşı kolektif bir ses yükseltmekti. Eğer bir tüccarın hakları çiğnenirse, lonca şehri boykot ederdi. Bu, yöneticilerin ticaretten elde ettiği vergi gelirini kurutur ve tüccarların haklarını çiğnemek konusunda büyük bir caydırıcılık sağlardı. Lonca bunu yapabilirdi ama bir birey yapamazdı,

çünkü boykot kolektif eylem gerektirirdi. Boykot altındaki bir şehirle ticaret yaparken yakalanan herhangi bir tüccar -modern tabirle bir "grev kırıcı"- loncadan atılabilir ve ömür boyu adamakıllı kazanç elde etmekten mahrum kalabilirdi.

Devletler büyüdükçe ve daha fazla vatandaşının haklarını koruyabilir hâle geldikçe, tüccar loncaları gereksiz hâle gelmiştir. Tekel ayrıcalıkları sayesinde topluma bir maliyet yüklemişlerdir (Ogilvie, 2011). Devletin ve yasal kapasitenin sınırlı olduğu Orta Çağ ortamında, bu maliyete değerdi çünkü bir dereceye kadar ticaretin gerçekleşmesi sağlanıyordu. Ancak devletler tüccar loncaları gibi kurumları gereksiz kılacak yasal kapasiteyi nasıl kazanmıştır? Şimdi bu konuya değineceğiz.

Parlamentolar ve Sınırlı Yetkili Hükûmet

Sanayi Devrimi'ne giden süreçte Avrupa'daki siyasi kurumlarda meydana gelen en önemli değişikliklerden biri *sınırlı yetkili hükûmetlerin* yükselişiydi. Adından da anlaşılacağı üzere, sınırlı bir hükûmette yönetici elitin yetkileri kısıtlanmıştır. Hükûmetin her bölümünde otorite üzerinde kontroller vardır. Bu kontroller ekonomilerin büyümesine olanak tanır. Herhangi bir grubun çok fazla şey elde etme kabiliyetini sınırlarlar. Hükûmet üzerinde bazı sınırlamalar olmadan kapsayıcı siyasi kurumlar veya açık erişimli yönetimler olmaz.

Peki toplumlar nasıl sınırlı yetkili hükûmetlere sahip olurlar? Tarih boyunca çoğu hükûmet sınırlı olmamıştır. Yönetici elitlerden oluşan küçük gruplar gücün çoğunu elinde tutmuştur ve toplumun geri kalanının buna karşı koyma kapasitesi nispeten azdır. Bu durum Avrupa'da Ticaret Devrimi sırasında değişmeye başlamıştır. 11. ve 12. yüzyıllarda Kuzey İtalya'da, Benelüks Ülkeleri'nde ve daha sonra Rhineland ve Almanya'da kendi kendini yöneten veya bağımsız şehirler ortaya çıktı. Tek bir güçlü hükümdarın yokluğu tüccarların siyasi olarak öne çıkmasını sağladı. Kendi çıkarlarını gözeten ama

aynı zamanda ticaretin genel olarak genişlemesine de büyük ölçüde elverişli olan reformları hayata geçirdiler. Bu nedenle bağımsız şehir devletleri, Ticaret Devrimi sırasında ticaretin canlanmasına öncülük etmiştir. Orta Çağ'ın sonları aynı zamanda *parlamentoların* yükselişine de tanıklık etmiştir. "Parlamento" terimi, hükümdarın gücünü sınırlama kabiliyetine sahip siyasi meclisleri ifade eder. Bu meclisler genellikle üç tür elitten oluşuyordu: kilise adamları, toprak sahibi soylular ve kent burjuvazisi. İlk Orta Çağ parlamentoları ya da *cortes*, 12. ve 13. yüzyıllarda Avrupa'ya yayılmadan önce Orta Çağ İspanyası'nda, Leon ve Kastilya'da ortaya çıkmıştır (van Zanden, Buringh ve Bosker, 2012). Parlamentolar önemliydi çünkü en azından teoride, daha geniş nüfusun çıkarlarının tek bir organda *temsil* edilmesine olanak tanıyorlardı. Antik dünyada demokrasi her zaman doğrudan demokrasi anlamına geliyordu. Klasik Atina'da mecliste toplanan tüm yurttaşlar egemendi. Bu yönetim biçiminin sınırı, zayıf ölçekli olmasıydı. Atina'da ikamet etmeyen bireyler meclise katılamıyordu. Parlamentolar gibi *temsili* kurumların gelişmesi, çok daha kapsamlı yönetimlerde yaşayan bireylerin dolaylı da olsa yönetim sürecine katılmasını mümkün kıldı.

Parlamentolar, Orta Çağ krallarının soyluları arasında topladıkları konseylerden ortaya çıkmıştır. İngiltere'de Kral John (1199-1216) ve baronları tarafından 1215 yılında imzalanan Magna Carta, Orta Çağ parlamentolarının oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Magna Carta, Fransa Kralı tarafından yenilgiye uğratılmasının (ve Norman topraklarını kaybetmesinin) ardından Kral John'un suiistimallerine tepki olarak ortaya çıkmıştır (Koyama, 2016). Bunun neden temsili kurumların yükselişine yol açtığını anlamak için, John'un yönettiği feodal sistemi anlamak gerekir. Bunu yapmanın bir yolu, North, Wallis ve Weingast (2009) tarafından ortaya konan doğal devlet çerçevesinin merceğinden bakmaktır.

Bu bölümde daha önce tartışılan çerçevelerinde, siyasi elitler tekel rantı elde etmek için ekonominin bazı alanlarına girişi kısıtlamaktadır. Bu rantlar, mevcut güç yapısını bozmaya yetecek kadar zorlayıcı güce sahip olanlara dağıtılır. Orta Çağ İngilteresi'nde bunlar, önemli topraklar üzerinde nüfuz sahibi olan büyük baronlardı. Böyle bir ortamda devletler herkese hukukun üstünlüğünü sağlayamazlar, çünkü siyasi düzeni korumak için bireylere farklı muamele etme esasına dayanırlar. Doğal devletler, yönetmek için kişisel olmayan kurallar yerine kişisel yaptırımlara ve kimlik kurallarına dayanır. Kimlik kurallarına olan bu güven, bireylerin dinlerine, sosyal sınıflarına, doğum yerlerine veya ikametgâhlarına bağlı olarak farklı muamele görmeleri anlamına geliyordu.

1200 dolaylarında İngiltere'de kralın otoritesi iki kaynaktan geliyordu. Birincisi, kral en büyük toprak sahibiydi. Kraliyet gelirlerinin çoğu topraktan geldiği için bu çok önemliydi. İkincisi, kral feodal sistemin en tepesindeydi. Ülkedeki diğer tüm lordlar ona sadakat yemini ediyordu. Doğrudan bir erkek varisin yokluğunda mülkleri paylaştırabilirdi ve mahkeme kurma ve adaleti uygulama hakkını da içeren bir dizi ayrıcalıkla donatılmıştı. Ancak bu ayrıcalıklar barış zamanlarında tebaasına serbestçe vergi koyma hakkını içermiyordu. Teorik olarak, kraliyet mirasının gelirleriyle "kendi başına yaşaması" bekleniyordu.

Fransa ile savaşın masraflarını karşılamak için John, feodal bir hükümdarın kullanabileceği tüm gelir kaynaklarını kullandı. Reşit olmayanların topraklarını reşit oluncaya kadar kontrol etme hakkı olan vasilikleri ve zengin varislerle evlenme hakkını sattı. Bu gibi feodal haklar geleneksel olarak soylular arasındaki ittifakları güçlendirmek için kullanılırdı. Ancak John bunları doğrudan gelir elde etmek için kullandı. Feodal bey olarak konumu, adaleti satmak üzere kraliyet mahkemeleri üzerindeki kontrolünü kullanmasını sağladı. Ve İngiltere'deki Yahudi toplumunu acımasızca vergilendirdi (Koyama, *2010b*).

John bu suiistimaller yoluyla 13. yüzyıl İngilteresi'nin iktidar koalisyonunu oluşturan güçlü lordları yabancılaştırdı. Bu lordlar, direnişlerini koordine edebilirlerse kralı yenebilecek askerî güce sahiptiler. Onu Magna Carta'yı kabul etmeye zorlayarak, kraliyet otoritesinin belirli sınırlarını, özellikle de rıza olmadan vergi toplama hakkının sınırlandırılmasını kabul etmesini sağladılar. Başarılı oldular: Magna Carta, kralın yasalara tabi olduğu düşüncesini güçlü bir şekilde dile getirdi.

John'un halefi III. Henry (1216-72) döneminde, kral ve önde gelen baronlar arasındaki toplantıları tanımlamak için "parlamento" terimi ortaya çıktı. Parlamento'nun ilk rolü yargısaldı. Çeşitli hukuki davalara bakmak için kullanıldı ve kısa süre sonra mali konularda da önem kazandı. I. Edward (hükümdarlığı: 1272-1307) döneminde Parlamento, krala vergi toplama hakkının verilmesinde çok önemli bir figür hâline geldi. Daha da önemlisi, I. Edward soylular ve din adamlarının yanı sıra kent burjuvazisinin temsilcilerinin de katıldığı Parlamentoları düzenli olarak toplantıya çağırdı. Bundan sonra Orta Çağ'ın sonuna kadar İngiliz kralları, özellikle savaş zamanlarında ihtiyaç duydukları vergileri alabilmek için Parlamento'ya başvurdular.

Orta Çağ boyunca Avrupa'da temsili kurumlar gelişti. Ancak bunların hepsi İngiliz Parlamentosu gibi ulusal kurumlar hâline gelmedi. Örneğin, Paris *Parlamentosu* köken olarak İngiliz Parlamentosu'na benzer bir organdı ve Fransa Krallığı'nın tamamını kapsıyordu. Ancak Yüz Yıl Savaşları sırasında ve sonrasında Fransız kralı yetkilerini Toulouse, Rouen, Guyenne ve Gaskonya, Burgonya ve Provence gibi bölgesel parlamentolara devretti. Bu *parlamentolar* ulusal çıkarlardan ziyade yerel çıkarları temsil etmeye başladı. Dolayısıyla Fransız hükümdarını sınırlayacak kadar güçlü bir kurumun gelişmesini engellediler. Benzer şekilde, Leon ve Aragon *cortes*'leri, aktif kalmalarına rağmen, 1469'da Aragon ve Kastilya

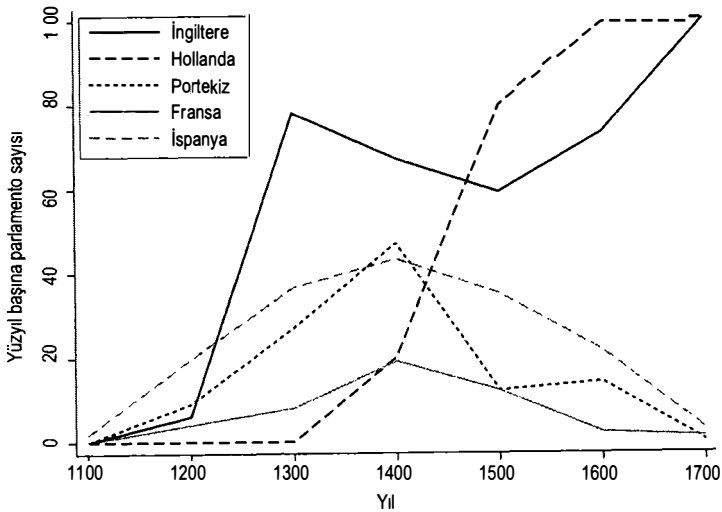
taçlarının birleşmesinden sonra İspanyol monarşilerine karşı sadece yerel direniş sağlayabildiler.

Günümüzden farklı olarak, parlamentolar sadece hükümdar tarafından çağrıldıklarında oturum yaparlardı. Ve hükümdarlar parlamentoları sadece bir şeye ihtiyaç duyduklarında -özellikle de vergiye- çağırırlardı. Bunun karşılığında parlamentolar bazı olumlu yasalar, politikalar veya haklar elde etmeyi bekleyebilirdi. Dolayısıyla, parlamentoların çağrılma sıklığı, kraliyeti kısıtlama güçlerini yansıtır ve bu nedenle sınırlı yönetişimin derecesinin bir göstergesi olarak kullanılabilirdi (van Zanden, Buringh ve Bosker, 2012). Şekil 3.8 çeşitli Batı Avrupa devletlerinde parlamento faaliyetlerinin sıklığını göstermektedir. Bir özellik hemen göze çarpmaktadır: Güney Avrupa'daki parlamentolar zaman içinde daha pasif hâle gelirken, kuzeybatı Avrupa'daki parlamento faaliyetleri 16. ve 17. yüzyıllarda hızla artmıştır. Bu durum kuzeybatı Avrupa'nın ekonomik yükselişinden hemen önce gerçekleşmiştir.

Bu sadece bir tesadüf müdür? Zamanlama öyle olmadığını gösteriyor. Başta İngiltere ve Hollanda olmak üzere kuzey-batı Avrupa parlamentoları, ekonomik büyümenin hızlandığı dönemde güçlenmiştir. Sınırlı hükûmet modern ekonominin oluşmasında bir rol oynadıysa, bu tam da görmeyi beklediğimiz şeydir. Bu bir tesadüf olsa da yukarıda açıklanan literatür bağlantının nedensel olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, sınırlı yetkili hükûmetlerin yükselişi, modern ekonominin yükselişinin ön koşullarını tartıştığımız 7. Bölüm'de döneceğimiz en önemli konular arasındadır.

Savaş ve Devlet Maliyesi

Bir toplum bireylere eşit haklar sağlayan, mülkiyet haklarını uygulayan ve faktör piyasalarının gelişmesine olanak tanıyan kurumlara nasıl sahip olur? Kurumsal gelişimin yolunu belirleyen önemli faktörlerden biri savaşlar olmuştur.

Şekil 3.8 Avrupa'da parlamento faaliyetleri, 1100-1800
Veri kaynağı: van Zanden, Buringh ve Bosker (2012). İspanya için değerler Leon ve Kastilya, Katalonya, Aragon, Valensiya ve Navarre'daki parlamento sayılarının ortalamasıdır.

Antik Atina'da, tüm yetişkin erkek yurttaşlara imtiyaz tanınması, kısmen sıradan vatandaşların Atina donanmasının ayakta tutulmasında oynadığı önemli rol nedeniyle idi (Stasavage, 2020). Ancak Avrupa tarihinde norm bu değildi. Neden değildi? Sonuçta, 19. yüzyıldan önce Avrupalılar neredeyse sürekli olarak birbirleriyle savaş hâlindeydi. Bu durum Avrupa'daki kurumsal gelişimi nasıl şekillendirdi? Bir dizi argüman, savaşların para gerektirdiği basit gerçeğine odaklanmaktadır. Para elde etmek ise genellikle vergi verme kapasitesini gerektirir. Ekonomistler ve siyaset bilimciler buna bir devletin "mali kapasitesi" adını vermektedir.

Devletler mali kapasiteye nasıl sahip olur? Bir devleti desteklemek için yeterli geliri toplamak çözülmesi zor bir sorundur. İnsanlar genellikle karşılığında bir şey aldıklarını hissetmedikleri sürece vergi ödemekten hoşlanmazlar. O zaman bile,

vergi kaçakçılığına ceza uygulamak zorsa, büyük bir bedavacılık sorunu ortaya çıkar. Bu sorunun çözülmesi, ilgili oyuncuların (yöneticiler, vergileri toplayanlar ve vergileri ödeyenler) motivasyonlarını aynı hizaya getiren kurumlar gerektirir. Ancak bu sorun çözüldükten sonra, devletin insanları vergi ödemeye ikna etmek için genellikle sadece savaş dışında da bir şeyler sunması gerekir. Bunlar arasında ulaşım ağları, eğitim ve altyapı gibi kamu malları yer alır.

Belki de daha önemlisi, mali kapasite durduk yerde ortaya çıkmaz. Genellikle akademisyenlerin devlet kapasitesi olarak adlandırdıkları diğer unsurlarla ilişkilidir. Devlet kapasitesi, devletin politika uygulama, adaleti sağlama, vatandaşlarını koruma ve benzeri konulardaki kabiliyetidir. Bunlar, bir devletin ekonomik büyümeyi desteklemek için sağlayabileceği temel olanaklardan bazılarıdır. Bu sorunları çözen devletler genellikle uzun vadede daha iyi ekonomik beklentiler gösterirler. Devlet kapasitesi devletin büyüklüğünden farklı bir kavramdır. Büyük ama verimsiz bir kamu bürokrasisine sahip geniş bir devlet birçok hedefi gerçekleştirmeye çalıştığı hâlde başaramayabilir. Öte yandan, daha küçük bir devlet daha mütevazı amaçlarına ulaşabilir.

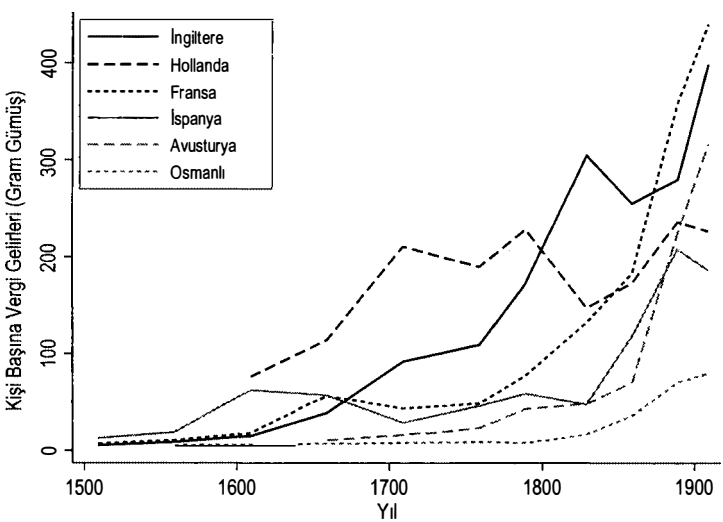
Uzun vadede, Avrupa devletlerinin mali kapasite oluşturmalarının bir yolu da karşılaştıkları inandırıcı olma sorununu çözmek olmuştur. Mutlak güce talip olan ya da yasalar veya Parlamento gibi diğer temsil organları tarafından kısıtlanmayan yöneticiler inandırıcı vaatlerde bulunamazlar. Orta Çağ ve erken modern dönem kralları tebaalarına verdikleri sözleri genellikle tutmamışlardır. Örneğin, bir Haçlı Seferi için para toplayıp, gelirleri kendi özel amaçları için kullanabilmişlerdir. Sözlerini tutmadıklarında, onlardan hesap sormak zordu. Ne de olsa onlar kraldı! İspanya Kralı II. Philip (1556-98 arası kral) borçlarını ödeyememek konusunda o kadar ünlüydü ki Drelichman ve Voth (2016) onu "cehennemden borç alan adam"

olarak adlandırıyordu. Bölüm 7'de daha ayrıntılı olarak tartışacağımız gibi, İngiltere'de vergi gelirleri ancak bu inandırıcılık sorunu çözüldükten sonra ciddi bir şekilde artmaya başladı. Bu da Parlamento'nun (hükümdar tarafından arada bir çağrılıp geri gönderilen bir kurum yerine) kalıcı bir kurum hâline getirilmesiyle mümkün oldu.

Sanayi öncesi devletler için bir başka sorun da genelde mali açıdan parçalı olmalarıydı. Sonuç olarak, yerel vergi kaçakçılığından mustarip oldular. Bir bölge, diğer bölgelerin masrafları karşılayacak kadar para göndereceğine inanırken neden merkezî hükûmete para göndersindi ki? Mali anlamda merkezileşme, eyaletlerin bu vergi ödememe sorununu çözmelerini sağladı. Bunu yaparken, devletlerin gelirlerini artırmalarını sağladı ve genellikle piyasalardaki genişlemenin ve iş bölümünün tamamlayıcısı oldu. Bu, sorumlu hükûmetlerin sağlam mali politikalar izlemesini kolaylaştırdı ve böylece kredi kaybetme riskini azalttı. Ancak, yöneticilerin yeni fonları pervasız savaşlar için israf etme ihtimali her zaman vardı. Dolayısıyla, devletlerin düşük maliyetle borçlanabilmesini sağlayan tek şey, hükûmetin takdir yetkisine getirilen sınırlamaların merkezî mali sistemlerle birleştirilmesiydi (Dincecco, 2009). Bu da 16. ve 19. yüzyıllar arasında Avrupa hükûmet gelirlerinde büyük bir artışa olanak sağladı (bkz. Şekil 3.9).

Bazı devletler bazı yerlerde ve bazı zamanlarda mali kapasiteye neden ve nasıl yatırım yapmıştır? Erken modern Avrupa'da parlamentolar vergi toplama yetkisi verme ve bunu yasalaştırmada kilit bir rol oynadı. Devletler mali açıdan parçalı olduğundan, yöneticilerin gelir toplamak için diğer elitlerin onayına ihtiyacı vardı. Parlamentolar bu desteği almalarını sağlayan araçlardı. Şimdiye kadar sadece parlamentoların yöneticilerin keyfi gücünü nasıl sınırlandırdığına odaklandık. Ancak parlamentolar, hükümdarın keyfi gücünü kısıtlayarak,

hükümdarlara inandırıcı taahhütlerde bulunma becerisi kazandırarak onları güçlendirdi. Bu da hükümdarların daha fazla para toplamasını ve daha uzun ve daha pahalı savaşlar yapmasını sağladı. Örneğin, 1568'de Habsburg yönetiminden kurtulan Hollanda Cumhuriyeti, İspanya İmparatorluğu ile seksen yıl sürecek bir savaşa ve ardından Fransa ile kırk yıldan fazla sürecek bir çatışmaya girdi. İngiltere için 1688'deki Şanlı Devrim, Fransa ile "İkinci Yüz Yıl Savaşları"nın başlangıcı oldu. Peki ama devletler nasıl ve neden bu kadar uzun ve pahalı savaşlar yürütebilecek şekilde kuruldular?

Şekil 3.9 Altı Avrupa gücü için kişi başına vergi gelirleri, 1500-1900
Veri kaynağı: Karaman ve Pamuk (2013).

Bu soru Tilly (1975, 1990) tarafından sorulmuştur. "Savaş devleti, devlet de savaşı yarattı" ifadesi konuyu özlü bir şekilde özetlemektedir. Savaş, Orta Çağ ve erken modern Avrupa devletlerinin ana faaliyetiydi. Devletler 1800'den önce gelirlerinin çoğunu savaşa ya da önceki savaşlarda oluşan borçların faizlerini ödemeye harcıyordu. Bununla birlikte, neredeyse tüm

modern öncesi devletler savaşla meşgul olsa da, Tilly (1990) devlet oluşumunun üç yolunu ayırt etmiştir: "baskı-yoğun" yol, "sermaye-yoğun" yol ve ikisinin karışımı yol.

Baskı-yoğun yol Prusya ve Rusya tarafından benimsenmiştir. Bu devletler savaş için kurulmuşlardı. Prusyalılar ve Ruslar halklarını sadece vergilendirmekle kalmadılar. Zorunlu askerlik yoluyla iş gücünü ve diğer kaynakları doğrudan seferber ettiler. Rusya 17. yüzyılda her iki yılda bir batı sınırında bir savaşa giriyordu. Güney ve doğu sınırlarında ise savaş esasen sürekliydi (Pipes, 1974). Savaş makineleri güçlendikçe, daha geniş bir halk kitlesi üzerinde nüfuz uygulayabiliyor ve onlardan vergi geliri talep edebiliyorlardı. Ancak bu durum uzun vadede olumlu ekonomik sonuçlara yol açmadı. Böyle bir rejimde bireylerin sermaye yatırımı yapması pek olası değildi.

Diğer uçta ise "sermaye-yoğun" yolda ilerleyen devletler vardı. Kuzey İtalya, Orta Avrupa ve Benelüks Ülkeleri'ndeki şehir devletlerinin çoğu bu yolu seçti. Bu devletler zenginlikleri arttıkça genişlediler. Sermaye-yoğun devletler aynı zamanda sık sık savaşa da dâhil oldular. Genellikle vatandaşlarının, özellikle de ticaretle uğraşanların haklarını korudular. Böylece koruma karşılığında ekonomik elitten vergi geliri toplayabiliyorlardı. Bu şehir devletleri, tam da tüccarlar *tarafından* tüccarlar *için* yönetildikleri için nispeten düşük oranlara borçlanabiliyorlardı (Stasavage, 2011). Tüccarların devletin kredi değerini korumaktan çıkarı vardı ve bu nedenle temerrüt riski düşüktü. Bu önemlidir: Krediye erişim modern devlet için gerekli bir özelliktir. Doğal kaynaklar gibi bir şansı olmadığı sürece, modern bir devletin borçlanma kapasitesi olmadan iyi işleyeceğini düşünmek imkânsızdır. Ancak Stasavage'ın (2014) işaret ettiği gibi, belirli gruplar siyasi sahneye çok uzun süre hâkim olduğunda, çıkarlar eninde sonunda daha fazla büyümeyi baltalamaktadır.

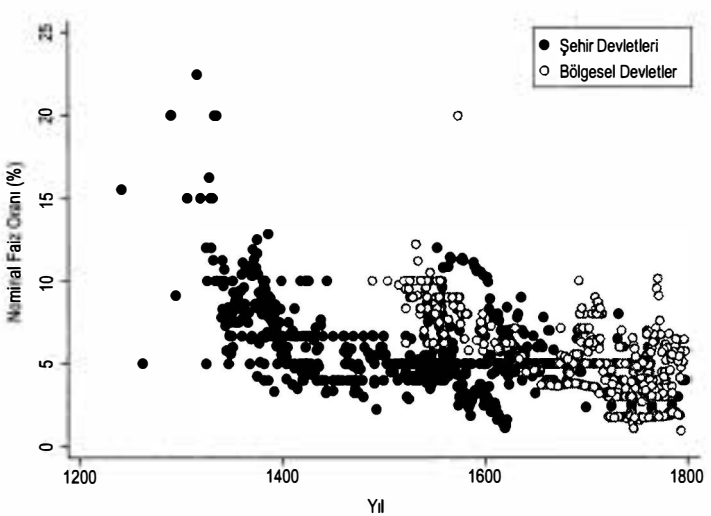
Geç Orta Çağ İtalyan şehir devletleri, savaşla ilişkili kurumsal yeniliklerin özellikle önemli bir örneğini oluşturmuştur. Neredeyse sürekli savaş hâlinde olan Venedik ve Floransa, kendilerinden çok daha büyük devletlerle rekabet edebilmelerini ve paralı ordularına ödeme yapmak için giderek daha büyük gelirler elde etmelerini sağlayan kurumsal yeniliklere öncülük etmiştir. Floransa'nın 14. yüzyıldaki yıllık geliri 250.000 ila 350.000 florin arasında değişmekteydi, ancak tarihçiler 1375-8'de Floransa ile Papalık arasındaki üç yıllık savaşın doğrudan maliyetinin 2,5 milyon florini aştığını tahmin etmektedir (Caferro, 2008, s. 177). Bu açığı kapatmak için İtalyan şehir devletleri kişisel olmayan kamu borcu sistemleri ve kalıcı vergilendirme sistemleri geliştirdi (Epstein, 2000). Bu şehirlerde sermaye sahipleri hükûmette temsil ediliyor, böylece geri ödeme güvenliğinin olması sağlanıyordu. Bu sayede siyasi kurumları şehir devletlerinin, borçları için bölgesel monarşilerden daha düşük faiz ödemelerine olanak sağlamıştır (bkz. Şekil 3.10).

Fakat Tilly (1990) modern ekonomiye giden yolun şehir devletlerinin tamamen sermaye yoğun siyasi kurumlarında yatmadığını savunmaktadır. Bunun yerine, hem baskı hem de sermayeyi birleştiren melez bir model kullanan devletlerde yatmaktadır. İngiltere bunun güzel bir örneğidir. Bu devletler sermaye birikimini teşvik ederken aynı zamanda nüfuslarının geniş kesimlerini vergilendirme kapasitesine de sahipti. Sermayesi olanlar da mülkiyet haklarının korunması karşılığında vergi vermeye razıydı.

Hoffman (2015) bu tezin farklı bir versiyonunu sunar. Tilly gibi o da, Avrupa'nın ekonomik başarısının başlıca itici gücü olarak aralıksız devam eden Avrupa savaşlarına odaklanmaktadır. Ancak devlet oluşumundaki rolünü vurgulamak yerine, savaşın askerî teknolojide yeniliği teşvik etmede oynadığı rolü vurgular. Bu teknolojik ilerlemeler, özellikle barutla

birleştiğinde, Avrupa'ya dünyanın geri kalanını sömürgeleştirmede üstünlük sağladı. Peki Avrupalıların savaş alışkanlıkları neden farklıydı? Hoffman, savaşa yönelik kültürel bir eğilimin Avrupa'daki askerî rekabeti diğer yerlere kıyasla daha yoğun hâle getirdiğini savunur.

Savaşın bir diğer etkisi de ekonomik faaliyetlerin yeri üzerindeki etkisidir. Rosenthal ve Wong (2011) Avrupa'daki savaşların kırsal bölgeleri orantısız bir şekilde etkilediğini, çünkü şehirlerin genellikle daha iyi tahkim edilmiş olduğunu söyler. Bu durum, daha az sıklıkta savaşın yaşandığı Çin'de kentsel ve kırsal alanların savaştan eşit derecede etkilendiği anlamına gelmektedir. Sonuç olarak ticaret ve üretim Avrupa'da kentsel alanlara kayarken Çin'de bu durum söz konusu olmamıştır. Bu da Avrupa'da daha yüksek kentsel ücretler anlamına geliyordu ki bu da emek tasarrufu sağlayan teknolojilere yatırımı teşvik ediyordu. Bölüm 8'de göreceğimiz gibi, bunlar tam da Avrupa'nın sanayileşmesinde kilit rol oynayan teknoloji türleriydi.

Şekil 3.10 Şehir devletlerinde ve bölgesel devletlerde faiz oranları, 1200-1800
Veri kaynağı: Stasavage (2016).

Avrupa'nın kurumsal gelişiminde savaşın oynadığı rolü vurgularken, savaşın ekonomi için "iyi" olduğunu söylemeye çalışmıyoruz. Bunu öne süren bazı naif tarihsel anlatılar genellikle yanlıştır. Savaş yıkıcıdır. Doğrudan maliyetler arasında savaşın neden olduğu yıkım ve savunmaya, duvarlara, silahlara ve ordulara yapılan yatırımların fırsat maliyetleri yer alır. Ayrıca, savaşın kurumsal kalite veya kültür üzerindeki etkisini içeren, tespit edilmesi daha zor dolaylı maliyetler de vardır.

Her hâlükârda, savaşın Avrupa'ya özgü olduğu söylenemez. Örneğin, çatışma Hindistan alt kıtasında doğal bir durumdu. Nath (2018, s. 245, aktaran Dincecco, Fenske, Menon ve Mukherjee, 2019) "Babürlülerin düşmanlarıyla durmaksızın savaştığını... savaşın Babür İmparatorluğu'nun sürekli bir meşguliyeti olduğunu" belirtmektedir. Babür Devleti de neredeyse tamamen askerî faaliyetlere adanmıştı. Güneydoğu Asya'da, Burma'daki Toungoo İmparatorluğu Pagan, Ava ve Siyam ile aşağı yukarı sürekli savaştı. Bölüm 2'de tartıştığımız gibi, Çin'in kuzey sınırında da Çin ile çeşitli göçebe gruplar ve konfederasyonlar arasında sık sık savaşlar oluyordu. Ancak kritik nokta, bu tür savaşların Avrupa devletleri arasındaki devletlerarası savaşlardan temelde farklı olduğudur.

Geç Orta Çağ döneminden itibaren Avrupa'daki savaşlar benzer büyüklükteki devletler arasında gerçekleşmiştir. Scheidel'in (2019, s. 338-9) gözlemlediği gibi:

> Roma'nın çöküşü nihayetinde yetenekleri (daha küçük ama daha uyumlu yönetimler daha kötü organize olmuş büyük devletleri dengeliyordu), seferberlik yoğunluğu (Roma tarzı zorunlu askerlik Fransız Devrimi'ne kadar geri dönmedi), üretim tarzı (Avrupalıların çoğu çiftçiydi ve bozkır topraklardan uzakta yaşıyordu) ve din (Hristiyanlık kıtanın kuzey ve doğu bölgelerine istikrarlı bir şekilde yayılırken İslam fazla ilerleme kaydedemedi) açısından dramatik farklılıklar göstermeyen çok sayıda devletin ortaya çıkmasına neden oldu.

Avrupa devletlerarası çatışmasının simetrik doğası, kalıcı bir hegemonik imparatorluk ortaya çıkmadan savaşın nasıl devam ettiğini açıklamaktadır. Bu simetri, Bölüm 2'de tartışıldığı üzere, Avrupa coğrafyası ve bu coğrafyadan kaynaklanan ekonomi-politik faktörlere dayanmaktadır.

Bazı yazarlar bu kavgacı hipoteze karşı çıkmaktadır. Karşı argümanlardan biri, sık savaşların dünyanın diğer bölgelerinde kentleşmeyi, ekonomik kalkınmayı veya daha kapsayıcı kurumların yükselişini teşvik etmediğidir (Centeno, 1997). Bir başka eleştiri de nüfus yoğunluğunun düşük olduğu durumlarda savaşın devlet inşasından ziyade köle avcılığını teşvik edebileceği yönündedir (Herbst, 2000). Bu son noktayı Afrika bağlamında 6. Bölüm'de tartışacağız.

Avrupa'da bile tüm devletler 1688'den sonra mali kapasiteye İngiltere kadar yatırım yapmamıştır. Gennaioli ve Voth (2015), bazı Avrupa devletlerinin neden diğerlerinden çok daha fazla mali kapasite inşa ettiğini açıklamak için, kapasite inşa etme güdüsünün bir devletin rakiplerini yenme şansına bağlı olduğu bir model ortaya koymuştur. Bu modele göre, devletlerarası rekabet -bu tür yatırımların göreceli getirisinin yüksek olduğu- bazı devletler için mali sistemlerini standartlaştırmak ve daha sermaye yoğun savaş biçimlerine yatırım yapmak için teşvik sağlamıştır. Ancak daha heterojen oldukları için merkezileşmenin başlangıç maliyetleri daha yüksek olan diğer devletler bunu değerli bulmayabilirdi. Güçlü bir orduya sahip olmayan uluslar, Polonya-Litvanya'da olduğu gibi genelde rakipleri tarafından yutulabiliyordu.

Bölüm Özeti

Bu bölümde *kurumların* ekonomik kalkınmadaki rolünü değerlendirdik. Kurumlar, insanların günlük yaşamlarında oynadıkları "oyunun kurallarını" oluşturur. Siyasi, ekonomik, yasal, sosyal ve dinî olmak üzere pek çok biçimleri

vardır. İnsanların nasıl hareket edeceğini şekillendiren ortamları oluştururlar. Kurumlar tarih boyunca toplumlar arasında farklılık göstermiştir. Bu nedenle farklı toplumların neden farklı derecelerde ekonomik başarılara sahip olduklarını açıklamaya yardımcı olabilirler.

Bir toplumun büyümesini kolaylaştırmak için sahip olabileceği en önemli kurumlar arasında hukukun üstünlüğünü destekleyen ve mülkiyet haklarını koruyan kurumlar yer alır. Bir toplumun bu tür kurumlara sahip olup olmadığı, siyasi ve hukuki kurumlarının bazı bağlantılarının bir sonucudur. Neden bazı toplumların bu bağlantı noktasında (veya yakınında) kurumlara sahip olduğunu ve diğerlerinin olmadığını anlamak, doğal olarak tarihsel bir meseledir. Bu bölüm, neden bazı toplumların bunu başarırken diğerlerinin başaramadığına dair fikir vermektedir.

Yine de çözülmemiş sorular var. En önemlisi, kurumlar dünyanın farklı yerlerinde neden farklı işlemektedir? Demokrasi buna en iyi örnektir. Demokratik kurumlar bazı ülkelerde, özellikle Avrupa'da, açık fikir alışverişini kolaylaştırmada, daha geniş bir yurttaş kitlesine güç vermede ve geniş tabanlı ekonomik ihtiyaçları karşılamada genel olarak başarılı olmuştur. Ancak demokratik kurumlar, Sovyet sonrası birçok geçiş ülkesi veya Arap Baharı sonrası Orta Doğu gibi diğer ortamlarda başarısız olmuştur. Benzer kurumlar neden bazı ortamlarda işe yararken diğerlerinde işe yaramamıştır? Kurumların etkinliğinde kültürün bir rolü var mıdır? Daha genel olarak, bir toplumun kültürü, o toplumun ekonomik başarısının önemli bir bağımsız belirleyicisi midir? Bu konulara bir sonraki bölümde değineceğiz.

4
Kültür Bazılarını Zengin Bazılarını Fakir mi Yaptı?

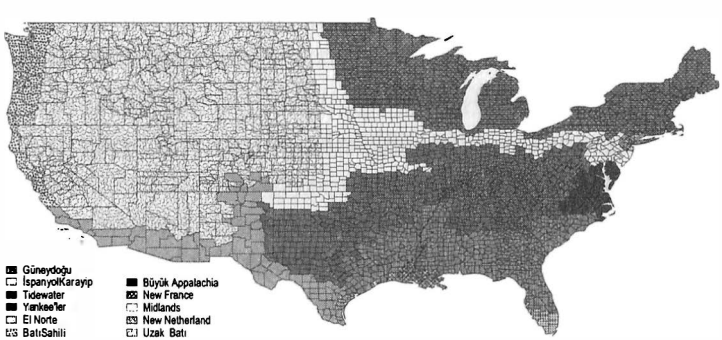
Kültür Nedir ve Neden Önemlidir?

Henrich (2015) kültürü bir dizi öğrenilmiş davranış kuralı olarak tanımlamaktadır. Bu kurallar, karmaşık bir dünyayı anlamlandırmak için uyguladığımız kısa yollardır. Beyin gücümüz sınırlıdır. Yaptığımız her eylemin sonuçlarını enine boyuna düşünmemiz mümkün değildir. Yabancılarla nasıl etkileşim kurarız? Dur işareti gördüğümüzde ne zaman ilerlemeliyiz? Ne tür yiyecekleri yemek sağlıklıdır? Bu soruların yanıtları bir toplumun kültürü içinde gömülüdür ve farklı kültürler bu soruları yanıtlamanın en iyi yollarına ilişkin farklı sonuçlara varmıştır.

Kişinin kültürü tarafından sağlanan zihinsel kısayollar hem taklit (başarılı insanların) hem de doğrudan aktarım yoluyla *öğrenilir*. Bu kavrayış, diğerlerinin yanı sıra Hayek'in çalışmalarına kadar uzanmaktadır. Hayek'e göre (1982, s. 157), "zihin, öğrenilmiş kurallardan oluşan geleneksel gayrişahsi bir yapı içinde gömülüdür". İnsanlar öğrenilmiş kurallara bağımlıdır çünkü "deneyimleri düzenleme kapasitemiz, her bireyin zihninin hazır bulduğu kültürel kalıpların edinilmiş bir kopyasıdır." Kültür, dünyaya bakışımızı şekillendirir. Bu perspektiften bakıldığında, kültürel öğrenme insanların bir tür olarak başarısını açıklamada kilit rol oynamaktadır. Nitekim bazı kültürel antropologlar, kültürel evrimin insanların genetik evrimin

önüne geçmesini sağladığını öne sürmektedir (Boyd ve Richerson, 1985; Henrich, 2015). Kültür sayesinde, neyin işe yarayıp neyin yaramadığını gelecek nesillere aktarabiliriz. Richerson ve Boyd'un (2010, s. 109) tanımladığı gibi: "Kültürel evrimin çarkları binlerce yıllık bir zaman ölçeğinde dönse de, herhangi bir topluma kısa süreli aralıklarla yakından baktığımızda, değişim genellikle kolayca algılanabilir."

Farklı toplumların farklı kültürel normları vardır. Bu ifade, az da olsa kendi memleketinin dışına seyahat etmiş olan herkes için makul olsa gerektir. Kültürlerin gelişimlerindeki farklılıklar sadece ülkeler ve kıtalar arasında görülmez, aynı zamanda ülkeler içinde bile kültürel normlar büyük ölçüde farklılaşabilir. Woodard (2011), ABD içinde bireysel özgürlük, devletin rolü, eğitim ve güvene ilişkin konularda çeşitlilik gösteren on bir bölgesel kültür tanımlamıştır (bkz. Şekil 4.1). Kaliforniya ve Teksas eyaletlerinde, siyasi yelpazenin her derecesini ve geniş bir etnik köken ve dinî inanç yelpazesini kapsayan çok sayıda farklı alt kültür mevcuttur.

Şekil 4.1 ABD'nin Alt Kültürleri
Veri kaynağı: Woodard (2011).

Kültür, dünyanın nasıl zenginleştiğini açıklamaya nasıl yardımcı olabilir? Bu soru genellikle tersi üzerinden ele alınır: kültürün hangi yönleri ekonomik kalkınmayı *engellemiştir?*

Kültürel evrim yoluyla edindiğimiz öğrenilmiş normlar ve inançlar yavaş geliştiği için -genellikle ekonomik ve teknolojik değişimden daha yavaş- kültürel inançlar ekonomik çevrelerine uyumsuz hâle gelebilir. Başka bir deyişle, bir dizi koşul altında ekonomik büyümeye fayda sağlayan kültürel inançlar, başka bir koşulda engel olabilir. Kültürel normların değişimi yavaş olduğu için de toplumlar kendilerine sunulan yeni fırsatlardan yararlanma durumuna gelemeyebilir.

Kültür önemlidir çünkü kültürel inançlar aynı zamanda kurumların işleyişini de etkileyebilir. Bunun, Greif'in 3. Bölüm'deki kurumlar tartışmasının temel tespitlerinden biri olduğunu hatırlayın. Bu perspektiften bakıldığında, kültürel inançlar önemlidir çünkü insanların neyi neden yaptıklarını ve dolayısıyla kurumların neden bazı bağlamlarda belirli davranış kalıplarını teşvik ederken diğerlerinde bunu yapmadıklarını açıklar. Örneğin bu durum, Arap Baharı'nın ardından bile demokrasinin Orta Doğu'da neden bu kadar zor yerleştiğini açıklayabilir. Hesap verebilirlik ve seçimlerin sonuçlarını kabullenme gibi demokratik normlar iyi bir şekilde tesis edilmemişse, demokratik kurumların olması gerektiği gibi işlemesi pek mümkün değildir.

Devam etmeden önce, kültürün "dünyanın zenginleşmesi" üzerindeki etkisiyle ilgili olarak, "Avrupa-merkezci" bir tarih görüşünden bahsetmediğimizi (ve kesinlikle bunu onaylamadığımızı) açıkça belirtmek isteriz. Yirminci yüzyılın başlarında tarihçiler arasında yaygın olan bu görüş, Batı kültürünün bazı yönlerini -çalışkanlık, yenilikçilik ya da risk almaya yatkınlık gibi- üstün ve modern dünyada iyi olan pek çok şeyin nedeni olarak gösterir. Bu türden görüşlerin çoğu kırıcı olmanın yanı sıra, sosyal bilim açısından da tatmin edici değildir. Bu tür kültürel özelliklerin toplumlar arasında farklılık gösterdiğine inansak bile, bu farklılıklar ilk etapta *neden* ortaya çıkmıştır?

Yirminci yüzyılın başlarında işaret edilen sözde kültürel farklılıkların çoğu, Batılı gözlemcilerin kültürel normlarını olduğu kadar gözlemledikleri grupları da yansıtıyor olabilir. Örneğin, 19. yüzyılın sonlarında Japonya'daki Batılılar Japon işçilerin tembelliği ve miskinliği hakkında yorumlarda bulunmuşlardır. Chang (2008), "1903 tarihli kitabı *Japonların Evrimi*'nde Amerikalı misyoner Sidney Gulick'in birçok Japon'un 'tembel ve zamanın geçişine tamamen kayıtsız olduğu izlenimi verdiğini' gözlemlediğini" belirtmektedir. Gulick sıradan bir gözlemci değildi. Yirmi beş yıl boyunca (1888-1913) Japonya'da yaşamış, Japon diline tamamen hâkim olmuş ve bir Japon üniversitesinde ders vermişti. ABD'ye döndükten sonra Asyalı-Amerikalılar adına ırksal eşitlik için kampanya yürüttü. Bununla birlikte, Japonların "gönül rahatlığı, gelecek kaygısından uzak durma, sadece şimdiki zaman için yaşama" gibi niteliklere sahip "rahat" ve "duygusal" insanlar olarak kültürel stereotipinin bolca doğrulandığını gördü. Ancak 20. yüzyılın sonlarında benzer gözlemciler Japonların disiplin, çalışkanlık ve dakikliklerinin köklü bir Konfüçyüs kültürünü yansıttığını iddia etti.

Bu tür kültürel stereotipleştirmelerden duyulan rahatsızlık, 20. yüzyılın sonlarında ekonomistlerin toplumlar arasındaki ekonomik farklılıkların nedeni olarak kültürü görmezden gelmelerine yol açmıştır. Ancak, aksi yönde çok ileri gitmek de bir hata olabilir. Son yirmi beş yılda yapılan araştırmalar, kültür incelemelerinin getirdiği tespitleri ortaya koymuştur. Bu bölümde, belirli kültürel özelliklerin toplumlar arasında nasıl ve neden farklılık gösterdiğine ve bunun ekonomik kalkınma için ne anlama geldiğine dair daha incelikli bir bakış açısı sunan son dönemdeki araştırmalara odaklanıyoruz. Bu kültürel özellikler arasında güven, aile yapısı, bireycilik ve (belki de en önemlisi) din ile ilgili olanlar yer almaktadır. Bu durumların hiçbirinde bir dizi kültürel özellik diğerlerinden

"üstün" değildir, ancak bazıları ekonomik büyümeyi diğerlerinden farklı şekilde etkilemektedir.

Avrupa'nın Yükselişi Kültürle Açıklanabilir mi?

Avrupa kültürünün, dünyanın geri kalanından daha önce zenginleşmesini açıklayan bir özellik var mıydı? Bu çetrefilli bir konudur. Bir yandan, Avrupalıların "daha iyi" bir özelliğe sahip oldukları düşüncesi etnosentrik veya ırkçı teorilere davetiye çıkarmaktadır. Bu argümanlar sıradan bir incelemede bile genellikle kusurludur ve bu kitapta bunları ele almayacağız. Öte yandan, bu durum bizi 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'nın yükselişine yardımcı olmuş olabilecek kültürel özelliklerin olup olmadığını sormaktan alıkoymamalıdır. Son zamanlarda yapılan araştırmalar, kültürün her türlü ekonomik sonuçta muazzam bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Kültürün Avrupa'nın yükselişinde bir rol oynamış olma ihtimalini göz ardı etmemeliyiz.

Bu bölümün başlığında sorulan sorunun cevabı, modern ekonomik büyümenin nasıl ve neden gerçekleştiğine dair yapılacak değerlendirmeye bağlıdır. Sürekli ekonomik büyümenin başlangıcını bir Avrupa olgusu olarak gördüğümüz ölçüde, incelememiz gereken kültürel faktörler tüm Avrupa'da ya da en azından Batı Avrupa'da ortak olan faktörler olacaktır. Ancak modern ekonomik büyümenin kuzeybatı Avrupa'da, özellikle de Britanya Adaları'nda başladığı düşünülürse, o zaman en çok Britanya'ya nüfuz eden ancak Avrupa'nın geri kalanına nüfuz etmeyen kültürel özelliklerle ilgilenmek gerekir.

Değerler bir toplumun ekonomik potansiyeli için ne kadar önemlidir? Çok çalışmayı, risk almayı ve servet biriktirmeyi yücelten değerlerin olmadığı bir toplum ekonomik olarak yükselebilir mi? McCloskey (2006, 2010, 2016) bu tür

değerlerin 17. ve 18. yüzyıllarda kuzeybatı Avrupa'nın yükselişi için elzem olduğunu savunmaktadır. Ona göre, tarihte büyümenin önündeki başlıca engellerden biri, insanların iş ve kazanç hakkındaki düşünce ve konuşma biçimleriydi. Örneğin eski Yunanlılar ve Romalılar için en az değer verilen uğraşlar arasında her türlü çalışma geliyordu. Zenginlik, özgürlük getirdiği ve boş zaman kazandırdığı için değerliydi (Finley, 1973). Orta sınıflar -burjuvalar- antik toplumda pek prestije sahip değildi. Eğer biraz olsun başarılıysanız, bir toprak sahibi olmak ve onun getirileriyle yaşamak için çabalamanız beklenirdi. Sosyal olarak yükselişte olan bir Romalının asıl hedefi tembel bir yaşam sürmekti.

Bu tür kültürel değerlere sahip bir toplumun ekonomik büyümeyi sürdürmesi pek olası değildir. Göreceğimiz üzere, büyümenin uzun vadede devam edebilmesi için teknolojik yenilik şarttır. Ancak yenilik, üretim süreçleri ve üretimi daha verimli hâle getirebilecek unsurlar hakkında ayrıntılı bilgi gerektirir. Çok çalışmaktan hoşlanmayan bir toplumun güçlü bir yenilikçiler sınıfına sahip olması pek mümkün olmayacaktır. Finansı küçümseyen herhangi bir toplumun gelişen bir girişimci sınıfa ya da sermayeye, kayda değer bir yatırıma sahip olması pek olası değildir. Roma İmparatorluğu sofistike bir piyasa ekonomisine ve Bölüm 2'de gördüğümüz gibi gelişmiş bir yol ağına sahip olmasına rağmen, sürekli bir ekonomik büyüme yaşamamıştır.

Çok çalışmayı küçümseyen kültürel değerler Orta Çağ boyunca, özellikle de Avrupalı seçkinler arasında devam etti. Seçkinlerin ellerini çalışma yoluyla değil, ancak savaş yoluyla kirletmeleri beklenirdi. Alt sınıflardan gelen ve ekonomik basamakları tırmanabilen şanslı azınlığın, servetlerini sosyal statü kazanmak için, belki de soylu bir unvan elde etmek için kullanmaları gerekiyordu. Bu unvanı elde ettikten sonra soyluların, kendilerine servet kazandıran meslekleri geride

bırakarak topraklarının ürünleriyle geçinmeleri gerekiyordu. McCloskey, bu kültürel değerlerin 17. ve 18. yüzyıllarda kuzeybatı Avrupa'da değiştiğini iddia etmektedir. Hollanda'da ve daha sonra İngiltere'de burjuvanın kâr peşinde koşması şeytanlaştırılmak yerine övülmeye başlandı. Burjuvaya ilişkin söylemler, finansörleri, yenilikçileri ve tüccarları, insanların imrenecekleri bir düzeye yükseltti. Ekonomik basamakları tırmanmak aynı zamanda kişiyi sosyal basamaklarda da yükseltiyordu ve bu sadece sosyal prestij için bir araç değildi. Bu kültürel değişimler de en iyi ve en zeki insanları üretken faaliyetlerde bulunmaya teşvik etti. Parlamentoya girip baronet olmadan önce tekstil endüstrisinde servet edinen Sir Robert Peel (1750-1830) ya da politikacı olmadan önce ayakkabı imalatçısı olan Joseph Chamberlain (1836-1914) gibi varlıklı tüccarlar, finansörler ve imalatçılardan oluşan bir sınıf ortaya çıktı ve İngiliz seçkinleri arasına girdi.

Diğer tarafta ise Çin vardı. Son iki bin yılın büyük bir bölümünde Çin teknoloji ve bilim alanında dünyanın lideriydi. Ancak 1850 yılına gelindiğinde teknoloji, bilim ve mühendislik alanlarında tartışmasız bir şekilde Avrupa'nın gerisine düşmüştü. Bu durum, adını büyük İngiliz kimyager ve bilim adamı Joseph Needham'dan (1995) alan ünlü Needham bulmacasının ortaya çıkmasına neden oldu. Çin nasıl oldu da antik ve Orta Çağ'da dünyanın bilim lideri iken 19. yüzyıla gelindiğinde teknolojik olarak geri kalmıştı?

Bu sorunun öne çıkan yanıtlarından biri kültürdür. Landes (2006, s. 7) Çin'in "bilimsel yetkinliğinin ekonomik potansiyelini toplumun daha büyük değerlerini içerecek şekilde gerçekleştiremediğini" belirterek bu düşünce tarzını özetlemiştir. Landes, siyasi rekabetin yokluğu, devletin gücü ve özgür tartışmaya izin veren kurumların eksikliği gibi kurumsal faktörlere işaret ederek, Çin ile Avrupa arasındaki kültürel farklılıklar üzerinde durmaktadır. Çin'in "Avrupa'ya özgü bu keşif

sevincinden... yeni ve daha iyi olanı keşfetmenin, yeni buluşlar yapmanın verdiği keyiften yoksun olduğunu" savunur (Landes, 2006, s. 9).

Bu açıklama doğru mudur? Çin kültürünün icatlara olan isteksizliğini gerçeklerle bağdaştırmak zordur. Birincisi, Needham bulmacasını açıklayamaz. Çin son iki bin yılın büyük bölümünde yenilikte dünyanın lideriydi! Her hâlükârda, Landes'in iddiasını destekleyen kanıtlar zayıftır. Landes'in öne sürdüğü başlıca kanıt, George Macartney'in 1793 yılında Qing İmparatorluğu'na yaptığı ziyarettir. Qing döneminde Çin Batı ile ticareti kısıtlıyordu ve Macartney'in görevi imparator Qianlong'u İngiltere ile daha kapsamlı ticaretin faydaları konusunda ikna etmekti. Macartney imparatoru etkilemek için en son üretilen malları sunduğunda, Qianlong çok etkilenmiş ve şu cevabı vermişti: "Tuhaf ve pahalı nesneler ilgimi çekmiyor... Biz her şeye sahibiz. Tuhaf ya da dahiyane nesnelere değer vermiyorum, ülkenizin ürettiği şeyler işime yaramaz." Ancak Platt'ın (2018, s. 97) da belirttiği gibi, bu ifadeler bilim ve yeniliğe yönelik olumsuz bir kültürel tutumun varlığını göstermez:

> Qianlong özel hayatında Batı icatlarından çok etkilenirdi. Yıllar boyunca topladığı yetmiş karmaşık İngiliz saatinden oluşan değerli koleksiyonu ve yabancı camların güzelliği üzerine yazdığı şiirlerin yanı sıra teleskoplarla ilgili de birkaç şiiri vardı. Düzenli aralıklarla Kanton'daki gümrük komiserine fermanlar göndererek başkente Avrupa malları veya zanaatkârları göndermesini isterdi. Sarayda astronom ve haritacı olarak çalıştırdığı Katolik misyonerlerin hamisiydi ve onlara pek özgürlük tanımamakla birlikte gösterdikleri becerilere değer veriyordu. James Dinwiddie, Qianlong'un alenen reddettiği bilimsel ekipmanı bir araya getirirken, imparatorun aslında görevlilere Dinwiddie'nin yaptıklarını yakından izlemelerini emrettiğini bilmiyordu. Böylece o gittikten sonra çalışmalarını kopyalayabileceklerdi.

Landes'in argümanındaki sorun, 18. yüzyıl Çin'inde yeniliğe ya da yeni fikirlere karşı kültürel bir isteksizlik olduğuna dair hiçbir kanıt olmaması değildir. Asıl Landes, Çin'deki yöneticilerin ve entelektüellerin karşılaştıkları farklı şeylere Avrupa'ya kıyasla gösterdikleri tepkiye sistematik bir açıklama getirmemektedir. 18. yüzyılda hiçbir Avrupalı hükümdar imparator Qianlong gibi davranmazdı. Ancak bu durum kültürden ziyade jeopolitik ile daha iyi açıklanabilir. 18. yüzyılın sonlarında Çin hâlâ ciddi bir askerî rekabet endişesi taşımıyordu. Qianlong'un odak noktası imparatorluğu içinde düzeni sağlamaktı. Dışarıdan gelen bir Mançu olarak, geleneksel Konfüçyüs kültürünün garantörü olarak görünmek onun için yabancı bir güçten teknoloji almaktan daha önemliydi.[4]

Din Ekonomik Büyümeyi Etkiler mi?

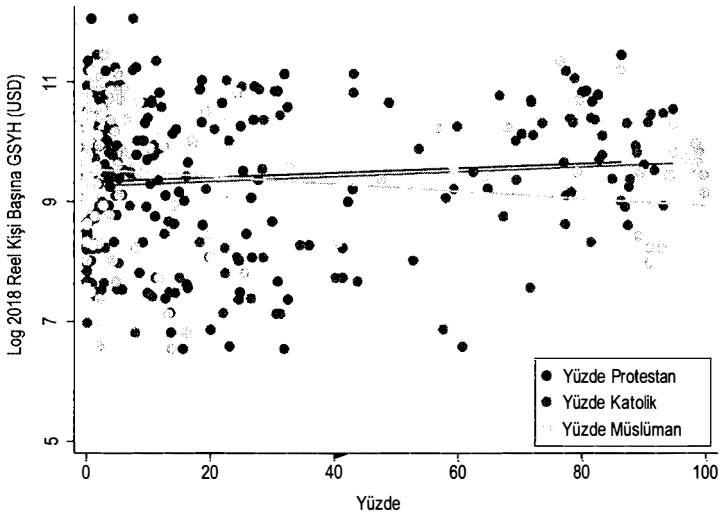
Ekonomik büyümeyi etkileyebilecek bir diğer kültürel özellik de dindir. Sosyal bilimciler, bazı (Protestan) toplumların ileride, bazılarının (Müslüman) geride olmasının nedeni olduğunu söyleyen basit teorilerden büyük ölçüde kaçınmış olsalar da, son araştırmalar dinin ekonomik büyümeyi daha ince yönlerden etkilediğini öne sürüyor. Bunlar arasında eğitimi teşvik etmek, evlilik düzenlemeleri yoluyla aile oluşumunu sağlamak ve siyasi gelişimi etkilemek yer almaktadır. Bu bölümde, dini ekonomik büyümeye bağlayan başlıca teoriler incelenmektedir.

4 Mançular Çin'in kuzeydoğusunda bulunan Mançurya bölgesi kökenli, Çin'deki azınlık bir gruptur. Mançular, 17. yüzyılda Çin'de yönetimi ele geçirerek Qing hanedanını kurdu ve 1912'ye kadar Çin'i yönetti. Hükümran sınıf olmalarına rağmen, Mançular, çoğunluğu oluşturan Han Çinlileri tarafından dışarıdan gelenler olarak görülüyorlardı. (Ç.N.)

Protestan Çalışma Ahlakı ve Kapitalizmin "Ruhu"

"Kültürün önemli" olduğuna dair belki de en ünlü argüman Weber (1905/1930) tarafından *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin "Ruhu"* adlı eserde ortaya atılmıştır. Weber'in hipotezine göre, kişinin ebedi kaderinin dünyadaki eylemlerinden bağımsız olarak belirlendiğini ifade eden Kalvinist kader doktrini, insanları daha *çok çalışmaya* ve daha çok tasarruf etmeye teşvik ediyordu. Çünkü ancak bu şekilde cennete girecek "seçilmişlerden" biri olduklarını göstereceklerdi. Bu ideal, Kalvinist etkinin olduğu yerlerde (ABD, Hollanda) sekülerleşti ve bu toplumlara nüfuz eden "kapitalist ruhun" kökeni oldu. Weber'e göre Benjamin Franklin gibi insanlar kapitalist ruhu sergileyen ideal tiplerdi. Onlar çalışkan, düzenli, tutumlu ve her zaman üretken amaçlar peşinde koşan kişilerdi (Franklin'in genellikle lüks yaşamın tadını çıkarmasını saymazsak).

Weber'in hipotezinin ilham kaynağı, Protestanların Katoliklerden çok daha başarılı göründüğü Almanya'daki memleketiydi. Ancak bu korelasyon Almanya'nın ötesine de uzanıyordu. 16. yüzyıldan bu yana dünyanın önde gelen ekonomileri hep Protestan ekonomiler olmuştur: 16. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın başlarına kadar Hollanda Cumhuriyeti, 18. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar Büyük Britanya ve o zamandan beri de ABD. Daha genel olarak, Protestanlık modern kişi başına düşen GSYH ile güçlü ve pozitif bir korelasyon gösterirken, bu korelasyon Katoliklik için daha zayıf ve İslam için negatiftir (bkz. Şekil 4.2). Peki Weber'in *nedensel* argümanı doğru mudur? Protestanlık (ve özellikle Kalvinizm) kapitalist bir çalışma ahlakı sayesinde ekonomik büyümeye *neden* olmuş mudur, yoksa bu sadece bir "korelasyon nedenselliği göstermez" vakası mıdır?

Şekil 4.2 Protestan, Katolik ve Müslümanların kişi başına düşen GSYH'ye göre yüzdesi

Veri kaynakları: Din oranları için Rubin (2017), kişi başına düşen GSYH için Bolt ve van Zanden (2020). Her ülke, her bir din için bir kez olmak üzere üç kez listelenmiştir.

Weber'in hipoteziyle ilgili iki sorun vardır. Birincisi, "çalışma ahlakının" gerçekten de ekonomik büyümeden sorumlu olabileceğinin ortaya konması gerekmektedir. Bu konuda lehte bazı kanıtlar mevcuttur. *A Farewell to Alms* [Fukaralığa Veda] adlı kitabında Clark (2007), geç Orta Çağ ve erken modern dönem boyunca İngiltere'de sıkı çalışma zevkinin daha belirgin hâle geldiğini ileri sürmüştür. İngiltere'de bunun nedeni, çalışkan burjuvaların hayatta kalan ve kültürel değerlerini aktardıkları daha fazla çocuğa sahip olmalarıdır. Doepke ve Zilibotti (2008) Clark'ın açıklamasına şekil vermiştir. Bazı insanların tutumlu olduğu ve böylece sermaye biriktirdiği (ki bu sermayenin geri dönüşünü görmek zaman alır) bir model türetmişlerdir. Nihayetinde, bu insanlar toplumda ekonomik olarak baskın grup hâline gelirler. Ancak, artan tutumluluğun tek başına kuzeybatı Avrupa ile dünyanın geri kalanı arasındaki

ekonomik ayrışmada itici faktör olması pek olası değildir. *Sorunlardan* biri, bireylerin ortamdaki *teşviklere karşılık olarak* daha çok çalışmasıdır. Dolayısıyla, Batılıların 19. yüzyıl Japonyası'nda gözlemlediği gibi gevşek bir çalışma ahlakı, çalışmaya yönelik içsel tercihlerin bir yansıması olduğu kadar, düşük ücretlere ve çalışma fırsatlarına da bir tepki olabilir.

Weber'in hipoteziyle ilgili ikinci ve daha büyük sorun, nedenselliği basit korelasyondan ayırmaktır. Weber'in tezinin önde gelen eleştirmeni Tawney (1936), argümandaki bariz bir kusura işaret etmiştir: "kapitalist ruh" John Calvin sahneye çıkmadan çok önce belirli yerlerde mevcuttu. Orta Çağ'ın sonlarında İtalyan şehir devletleri, Almanya'nın bağımsız şehirleri ve Flandre şehirleri kapitalist faaliyetlerin yuvasıydı. Akçomak, Webbink ve ter Weel (2016), Reformasyon öncesinde modern kapitalizme giden yolda ilerlediğini öne sürdükleri Hollanda'dan da benzer kanıtlar sunmaktadır. Okuryazarlığın gelişmesinden sorumlu olan Reform öncesi dinî yenilikleri (Ortak Yaşam Kardeşleri[5]) kilit bir faktör olarak göstermektedirler. Benzer şekilde Andersen, Bentzen, Dalgaard ve Sharp (2017), Weber'in Kalvinizm'e atfettiği çalışma ahlakının köklerini Reform öncesi Sistersiyen[6] manastırları-

5 Ortak yaşam kardeşleri (Devotio Moderna), 14. yüzyılda Hollanda'nın Deventer kentinde ortaya çıkan bir Hristiyan hareketidir. Bu hareket, dönemin Roma Katolik Kilisesi'ne eleştirel bir yaklaşım benimseyerek, daha sade bir Hristiyan yaşam biçimi ve manevi arayışa odaklanan bir topluluk oluşturdu. Bu topluluk, eğitim ve okuryazarlığı teşvik ederek, yerel halka ve özellikle gençlere yönelik okullar açarak önemli bir eğitim reformu başlattı. Bu hareket, Martin Luther gibi diğer Hristiyan reformcuları da etkileyerek, Reformasyon dönemindeki Hristiyanlık reformlarına katkıda bulundu. (Ç.N.)

6 Sistersiyen manastırları, 11. yüzyılda Fransa'nın Burgonya bölgesinde kurulan bir keşiş tarikatı olan Cistercian Tarikatı'nın bir kolu olarak ortaya çıktı. Sade bir yaşam tarzını benimseyerek Katolik Kilisesi'ndeki lüks ve gösterişli yaşam tarzına eleştirel bir yaklaşım sergilediler. Sistersiyenler, Cistercian Tarikatı'nın kurucusu St. Robert of Molesme'nin öğrencileri tarafından kuruldu ve Cistercian Tarikatı'na bağlı kalarak, daha katı bir disiplin ve ibadet programı benimsediler. Sistersiyen manastırları, özellikle 12. ve 13. yüzyıllarda

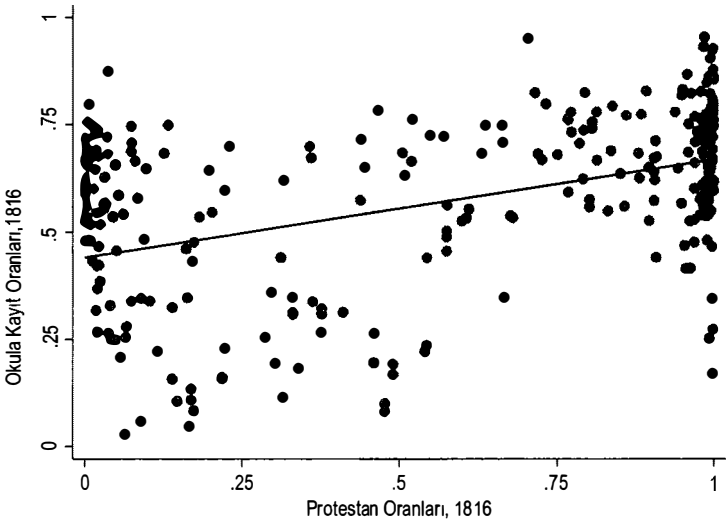
nın yayılmasına kadar götürmektedir. Sistersiyenler çalışkanlığın prototipleriydi. Gittikleri her yerde verimlilik artmış ve nüfus çoğalmıştır.

Protestanlığı ekonomik büyüme ile ilişkilendiren ülkeler arası çalışmalar daha karışık sonuçlar ortaya koymuştur. McCleary ve Barro (2006, 2019) dinî inançların ülkeler arasında ekonomik büyüme ile ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Ancak ülkeler arası analizler, bu kültürel veya dinî değerlerin ekonomik sonuçları etkilediği ilgili mekanizmalar hakkında fazla bir şey ortaya koymamaktadır. Protestan ülkeler Protestan olmayan ülkelerden daha zengin olabilir, ancak bu farklılıkların nedeninin Protestanlık olduğunu nasıl bilebiliriz? Bu sonuca varmak için daha derli toplu bir yaklaşım gereklidir.

Çalışma Ahlakı Değilse, Protestan Ülkeler Neden Daha Hızlı Büyüdü?

Eğer benzersiz bir "Protestan çalışma ahlakı" dünya genelinde uzun dönemli ekonomik farklılıkların bir açıklaması olarak biraz zorlamalı görünüyorsa, Protestanlık ve ekonomik büyüme arasında bağlantı kuran alternatif kanallar var mıdır? Becker ve Woessmann (2009) tarafından öne sürülen kanallardan biri okuryazarlıktır. Martin Luther İncil okumanın önemini vurgulamıştır. Gerçekten de, İncil'in yaygın olarak kullanılan ilk Almanca çevirisini o yapmıştır. Ancak okuryazarlığın (ve daha genel anlamda eğitimin) İncil'i okuyabilmenin çok ötesinde faydaları vardır. Protestanların ekonomik başarısı Luther'in Tanrı Sözü'nü yayma arzusunun bir yan getirisi olabilir mi?

Avrupa genelinde yaygınlaştı ve 15. yüzyıla kadar varlığını sürdürdü. Sistersiyenler, tarlalarda çalışarak kendi ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştılar ve ayrıca bölgedeki yoksullara yardım etmek için misyonerlik faaliyetleri yürüttüler. Sistersiyenler, tarikatın sadeliği, manevi arayışı ve çalışma etiği gibi özellikleri ile tanınırlar. (Ç.N.)

Şekil 4.3 19. yüzyıl başlarında Prusya'da Protestanların yüzdesi ve okula kayıt oranı

Veri kaynağı: Becker, Hornung ve Woessmann (2011).

Becker ve Woessmann bu bağlantıyı 19. yüzyıl Prusya'sı bağlamında -tam da Weber'in ilk gözlemlerine ilham veren ortamda- test ederler. Protestanlık ve eğitim arasında güçlü bir pozitif ilişki bulmuşlardır. Bu ilişki, 19. yüzyılın başlarında her bir Prusya eyaleti için Protestanların oranı ile okula kayıt oranları arasındaki ilişkiyi gösteren Şekil 4.3'te açıkça görülmektedir. Asıl soru, bu ilişkinin Protestan bölgelerinde daha fazla ekonomik çıktı sağlayıp sağlamadığıdır. Kanıtlar bunun böyle olduğunu göstermektedir. Becker ve Woessmann, Protestanlık ile gelir ve endüstriyel istihdam arasında güçlü bir pozitif ilişki olduğunu bulmuştur. Benzer şekilde Becker, Hornung ve Woessmann (2011) Protestan bölgelerin sanayi teknolojilerini benimseme konusunda avantajlı olduğunu bulmuştur. Protestanların eğitim avantajının başka sonuçları da olmuştur. Becker ve Woessmann (2008), Protestanların okumayı öğrenmeleri için teşvik edilmelerinin,

Protestan bölgelerinde okuryazarlık oranlarında ve okula kayıtta daha küçük bir cinsiyet farkı sağladığını tespit etmiştir. Dittmar ve Meisenzahl (2020), aynı zamanda zorunlu eğitim yasalarını uygulayan Protestan şehirlerin, genellikle elit düzeyde insan sermayesine sahip kişilerin toplandığı merkezler olduğunu bulmuştur.

Bu bulgular şu soruyu gündeme getirmektedir: Endüstriyel büyüme Protestanlığa mı bağlıydı yoksa başka bir şeyin sonucu muydu? Cevap ikincisi gibi görünmektedir. Bu çalışmalar Protestanların avantajının *tamamen* yüksek Protestan eğitim seviyeleri ile *açıklandığını ortaya* koymaktadır. Diğer bir deyişle, Protestanların eğitimdeki üstünlüğü hesaba katıldığında, Protestan bölgelerin sahip olduğu ek bir özel üstünlük kalmamaktadır. Dolayısıyla, Protestanların ekonomik avantajının benzersiz bir "çalışma ahlakı" ile ilgisi olması pek olası değildir, ancak kısmen eğitime değer veren bir geleneğin sonucu olabilir. Bu tür değerler Protestanlara özgü değildir. Botticini ve Eckstein (2012), Yahudilerin MS 70 yılında Kudüs'teki Tapınağın yıkılmasının ardından dinî reformlar nedeniyle tarihsel olarak yüksek düzeyde beşerî sermayeye sahip olduklarını bulmuştur.

Reformasyon ve Siyasi Meşruiyet Kaynağı Olarak Din

Protestanlığın ekonomik büyümeyi etkilemiş olabileceği bir diğer kanal ise siyasettir. Reformasyon siyasi statükoyu altüst etmiştir. Reformları benimseyen devletler ve şehirler genelde hâkim Kilise kurumunu kovma ve servetine el koyma yoluna gitmişlerdir. VIII. Henry (1509-47 arası), İngiliz manastırlarını feshederek belki de en ünlü müsadere eylemine girişmiştir. Bunun sonucunda kraliyet kasasına aktarılan servet, William'ın tüm İngiltere'yi ele geçirdiği 1066'dan sonra İngiltere tarihindeki en büyük ikinci servetti. Peki Kilise'nin

ortadan kaldırılması siyaset için ne anlama geliyordu? Ve bunun ekonomik büyümeyi etkilemesini nasıl bekleyebiliriz? Rubin (2017) Reformasyon'un Protestan yöneticilerin Kilise aracılığıyla meşruiyet kazanma kapasitesini zayıflattığını savunmaktadır. Orta Çağ döneminde Kilise, kral ve kraliçelere meşruiyet sağlamada önemli bir rol oynamıştır. Kilise ile arası kötü olan bir hükümdarın uzun süre ayakta kalması pek mümkün değildi. Kilise'nin nihai cezası olan aforoz, güvensiz bir hükümdar için ölüm çanlarının çalması demekti. Dinî meşruluğun gücü 15. yüzyılın sonunda zayıflamış olsa da, Reformasyon bardağı taşıran son damla oldu. Protestan yöneticiler artık rejimlerini desteklemek için bağımsız, yerleşik bir Kilise'ye başvuramazlardı. Elbette din insanların zihninde önemini korumaya devam etti. Ancak Protestan dinî elitler genellikle Kraliyet'in kontrolü altındaydılar. İngiltere'nin yeni kurulan Anglikan Kilisesi buna bir örnekti. Böylelikle, en azından Protestan topraklarda, dinî otoriteler, yönetimi meşrulaştırma yönünde sahip oldukları gücü büyük oranda kaybettiler.

Protestan yöneticilerin yönetimlerini din yoluyla meşrulaştırma kapasiteleri sınırlandıysa, iktidarda nasıl kalabildiler? Rubin (2017) *parlamentolardan* yardım aldıklarını ileri sürmektedir. Üçüncü Bölüm'de 16. ve 17. yüzyıllarda parlamentoların yükselişinin kuzeybatı Avrupa'nın ekonomik yükselişinde kilit bir rol oynadığını görmüştük. Bu yerlerin aynı zamanda Protestan olması tesadüf değildir. Parlamentolar genellikle güçlü insanlardan, soylulardan, kilise adamlarından, avukatlar ve tüccarlardan oluşuyordu. Yöneticiler iktidarda kalmak için parlamentolara ne kadar çok ihtiyaç duyuyorsa, bu güçlü insanlar da yönetimde o kadar çok söz sahibi oluyordu. Siyasetin sekülerleşmesinin ekonomik büyümeyi etkilemesinin nedeni budur. Parlamentolar, genellikle güvenli mülkiyet hakları ve altyapı yatırımları gibi şeyleri (kendi

çıkarları için) isteyen ekonomik elitin çıkarlarını temsil ediyordu. Onların çıkarları, daha geniş anlamda ekonomik başarı getiren bu tür şeylerle örtüşüyordu. Onlara siyasette daha fazla söz hakkı vermek, çıkarlarının daha fazla politikaya dönüşeceği anlamına geliyordu.

Rubin'e göre, İngiltere ve Hollanda Cumhuriyeti'nin Reform'dan sonra yükselişe geçmesinin, Katolik İspanya gibi yerlerin ise Yeni Dünya'dan gelen müazzam gümüş ve altın akışına rağmen geride kalmasının nedeni budur. Cantoni, Dittmar ve Yuchtman (2018), Almanya'da Reformasyonun ardından gücün dinî elitlerden seküler elitlere doğru benzer bir geçiş yaşadığını tespit etmiştir. Protestan bölgelerdeki üniversite mezunlarının daha fazla kamu sektöründe işe girdiğini ve inşaatın dinî binalardan kamu ve idari binalara kaydığını göstermişlerdir. Bu, Protestan yöneticilerin yararlanabilecekleri daha geniş bir yetkin bürokrat grubuna sahip oldukları anlamına geliyordu. Protestan devletlerin bürokratikleşmesinin artmasıyla eş zamanlı olarak, hukuk düşüncesinde de dinî düşünceden seküler düşünceye doğru bir kayma yaşanmıştır. Protestanlar dinî hukuku ruhani işlerle sınırlandırarak devleti dünyevi meselelerle baş başa bıraktılar (Berman, 2003). Bu değişiklikler bir araya geldiğinde, özellikle Kuzey ve Orta Avrupa'da modern devletin ayırt edici özellikleri olan bürokrasiler ve yasal formalizm için temel oluşturmuştur. Weber'in teorisinden farklı olarak, bu açıklamaların Protestan doktrininin *içeriğiyle* pek ilgisi yoktur, bunun yerine dinin siyasette oynadığı (ya da oynamayı bıraktığı) role odaklanmışlardır.

Orta Doğu'daki Ekonomik Durgunluğun Nedeni İslam mı?

Eğer Protestanlık (sebebi ne olursa olsun) ekonomik büyüme için iyiyse, diğer dinler büyüme için kötü olabilir mi? Bu sorunun yanıtı zamana ve mekâna bağlıdır ve bir dinin

baştan sona ekonomik büyüme için kötü olması mümkün değildir. Örneğin, İslam'ın varlığı ile ekonomik kalkınma arasındaki negatif korelasyon son birkaç yüzyıl için doğru olabilir (bkz. Şekil 4.2), ancak durum her zaman böyle olmamıştır. "İslam'ın Altın Çağı" boyunca -kabaca 7. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar- Müslüman Orta Doğu zenginlik, teknoloji ve kültür açısından Batı Avrupa'nın çok ilerisindeydi. Müslümanların ekonomik avantajının bir göstergesi de çok daha fazla kentleşmiş olmalarıdır (bkz. Tablo 4.1). Kentsel nüfus ancak gıda fazlası varsa büyük olabilir ve kentsel alanlar genellikle gelişen pazarların ve ticaretin oluştuğu yerlerdir. Bu nedenle, İslam'ın "muhafazakâr" veya "mistik" doğası gibi bazı özelliklerini suçlayan (Weber, 1978; Landes, 1998; Lewis, 2002) ancak İslam'ın yayılmasını takip eden yüzyıllar boyunca var olan Müslüman avantajını açıklayamayan ekonomik büyüme teorilerini kabul etmek zordur.

Tablo 4.1 Batı Avrasya'daki en kalabalık şehirler, MS 800

Şehir	Bugün Bulunduğu Ülke	Nüfus	Müslüman mı?
Bağdat	Irak	350.000	Evet
Konstantinopolis	Türkiye	250.000	Hayır
Basra	Irak	100.000	Evet
Fustat/Kahire	Mısır	100.000	Evet
Kûfe	Irak	100.000	Evet
Vasıt	Irak	100.000	Evet
İskenderiye	Mısır	95.000	Evet
Kordoba	İspanya	75.000	Evet
Şam	Suriye	50.000	Evet
Kairouan	Tunus	50.000	Evet
Napoli	İtalya	50.000	Hayır
Rakka	Suriye	50.000	Evet
Roma	İtalya	50.000	Hayır

Veri kaynağı: Bosker, Buringh ve van Zanden (2013).

Bu, ekonomik büyümeyi ya da bunun eksikliğini İslam'a bağlayan teorileri otomatik olarak bir kenara bırakmamız gerektiği anlamına gelmez. İslam hukuku ticari hayatın pek çok yönünü kapsamaktaydı ve pek çok Orta Doğu devletinde toprağın kanunu buydu. Hukukun sekülerleşmesi Protestanların ekonomik büyümesine yol açarken, dinî hukuk Orta Doğu'da ekonomik durgunluğa yol açmış olabilir mi? Kuran (2011), "dinî hukuk kötü, laik hukuk iyi"den çok daha karmaşık nedenlerle bunun gerçekleştiğini savunmaktadır. Kuran, İslam hukukunun birçok yönünün ilerici olduğunu ve ortaya çıktıkları 7. ila 10. yüzyıl bağlamında ekonomik büyümeye fayda sağladığını savunmaktadır. Bu özellikler arasında nispeten eşitlikçi bir miras sistemi, geniş bir ortaklık hukuku külliyatı ve *vakıflar* hukuku yer almaktadır. İslam'ın Altın Çağı'nda Orta Doğu ekonomilerine iyi gelen bu kanunlar neden bir yandan durgunluk kaynağı olmuş olabilir?

Kuran, İslam hukukunun ekonomik koşullardaki değişikliklere yanıt vermekte nispeten yavaş kaldığını savunmaktadır. Ancak dinin bununla fazla ilgisi yoktur. Ticaretle ilgili yasaları değiştirmek için çok az istek vardı. İslam'ın miras ve ortaklık kanunları buna güzel bir örnektir. İslami miras sistemi o gün için oldukça eşitlikçiydi: Kadınlar bir pay alıyordu (erkeklerin sadece yarısı kadar olsa da bu Avrupa'nın birçok yerinde norm olan sıfırdan daha iyiydi) ve çok sayıda mirasçı önceden tayin edilmiş bir formülle belirleniyordu. Bu durum, ortaklıklar üzerindeki etkisi nedeniyle ekonomik büyüme açısından önemliydi. İslam ortaklık hukuku, ortaklıkların herhangi bir ortağın ölümü üzerine dağılmasını öngörüyordu. Ortaklıklar teorik olarak yeniden kurulabilirdi, ancak bunun için ortakların mirasçılarının çoğunun iş birliği gerekiyordu. Mirasçılardan herhangi biri zor durumda kalırsa, ortaklığın varlıklarının tasfiyesini isteyebilir ve bu da potansiyel olarak ilgili herkes için maliyetli olabilirdi. Bu duruma

karşılık olarak Müslüman tüccarlar ve girişimciler ortaklıklarını küçük ve sınırlı süreli tutmuşlardır. Mantık basittir: Ne kadar çok ortak eklenirse veya anlaşmanın süresi ne kadar uzun olursa, ortaklardan birinin ölme olasılığı o kadar artar ve böylece zorunlu bir fesih meydana gelir. Daha da önemlisi, bu aynı zamanda kanunda değişiklik yapılması için fazla talep olmadığı anlamına geliyordu. Avrupa'daki iş düzenlemeleri giderek daha karmaşık hâle gelirken bile -özellikle de alınıp satılabilir hisselerin ve kurumsal yapıların yaygınlaşmasıyla birlikte- Müslümanların kanunda değişiklik yapılması yönünde pek bir talepleri yoktu. İşler yapısı gereği küçük olunca, alınıp satılabilir hisseler veya kurumsal yapı gibi şeyler -her ikisi de büyük işletmelerin büyümesine yardımcı olur- düşünülmedi.

İslam'ın ekonomik büyümeyi etkilemiş olabileceği bir diğer alan da siyasettir. Bunun bir nedeni, İslam'ın yönetimi meşrulaştırma konusunda iyi olmasıdır. Müslümanların İslam'a uygun hareket eden herhangi bir yöneticiyi takip etmeleri, etmeyenleri ise tahttan indirmeleri gerektiğini belirten bir İslami doktrin külliyatı bulunmaktadır (Rubin, 2011, 2017). Bu durum, iktidarlarına yönelik tehditlerle karşılaşan yöneticiler için dini cazip bir meşruiyet kaynağı hâline getirmiştir. Bunun karşılığında, Müslüman dinî otoritelerin siyasi karar alma süreçlerinde sesleri duyulmuştur (Rubin, 2017; Kuru, 2019). Bu mutlaka kötü bir şey olmasa da zararlı sonuçları da olabilir. Örneğin, Gutenberg'in icadından sonra yaklaşık *üç asır* boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap alfabesiyle baskı yapabilen bir matbaanın neden bulunmadığını açıklayabilir. Matbaa, dinî bilginin aktarılması ve yorumlanması konusunda dinî kurumların sahip olduğu tekeli tehdit ediyordu. Din adamları güçlü bir çıkar grubu olduklarından, tartışmasız son bin yılın en önemli buluşu olmasına rağmen bu icadı engelleyebilmişlerdir (Coşgel, Miceli ve Rubin, 2012).

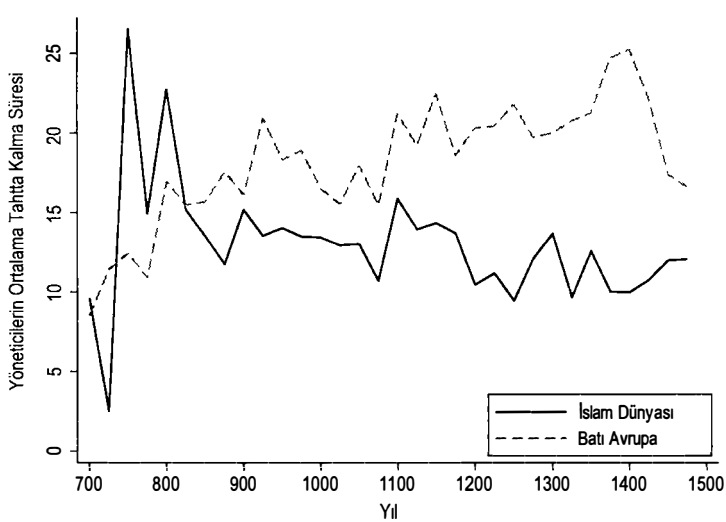
Dinî otoritelerin Müslüman toplumlardaki aşırı önemi, yöneticilerin seküler ve bilimsel eğitim pahasına dinî eğitimi destekleyecekleri anlamına da geliyordu. Chaney (2016), 11-12. yüzyıllarda Müslüman dinî kurumların güçlenmesinin ve medreselerin (İslami okullar) yükselişinin ardından, Müslüman dünyasında dinî kitap üretiminin hâkim olduğunu, bilimsel üretimin ise uçurumdan aşağı düşer gibi düştüğünü tespit etmiştir. Matbaa üzerindeki kısıtlamalarda olduğu gibi, Müslüman bilimindeki düşüş de muhtemelen dinî elitlerin artan siyasi pazarlık gücünden kaynaklanıyordu.

Blaydes ve Chaney (2013), Müslüman siyasetinin kritik bir özelliğinin, yöneticilerin köle askerlere erişiminin olması olduğunu ileri sürmektedir. Bu, askerî hizmet ya da kaynaklar için diğer elitlerle pazarlık yapmalarına gerek olmadığı anlamına geliyordu. Orta Çağ ve erken modern dönem Avrupa hükümdarlarının köle ordularına erişimleri olmadığı için, haklarını (Orta Çağ'da) feodal beylere ve (erken modern dönemde) parlamentolara devretmek zorunda kalmışlardır. Yürütmede bu görece kısıtlamasızlık, 21. yüzyılda hâlâ Ortadoğu siyasetinin bir özelliği olan siyasi istikrarsızlığın kaynağıydı. Orta Doğu'da iktidar dağınık olmadığından, statükonun değişmesinden fayda sağlayacak bir grup insan -siyasi gücü olmayanlar- her zaman vardı. Bu nedenle isyan yaygındı. Buna karşılık Avrupa'da gücün dağınık olması, güçlü insanların statükoyu korumakta çıkarları olduğu ve isyanın daha seyrek yaşandığı anlamına geliyordu. Sonuç olarak, Avrupalı yöneticiler, özellikle 9.-10. yüzyıllardaki feodal devrimin gücün dağılımını kurumsallaştırmasından sonra, genellikle daha uzun ömürlü olmaya başladılar (bkz. Şekil 4.4).

Ortadoğu'daki siyasi istikrarsızlıkla ilgili bir açıklama da Platteau (2017) tarafından yapılmıştır. Platteau'ya göre İslam'ın adem-i merkeziyetçi yapısı (Katolik Kilisesi'nin merkeziyetçi yapısının aksine), iktidar koalisyonunun dışında kalan ve

muhtemelen radikal olan din adamlarının her zaman var olacağı anlamına gelmektedir. Bu din adamları, 1979 İran Devrimi sırasında olduğu gibi, yerleşik güçlere karşı bir isyan başlatabilecek kişilerdi.

Kısacası, son zamanlarda yapılan çalışmalar Orta Doğu'nun tüm sorunlarına İslam'ı dâhil etmemektedir. Bununla birlikte, birçok Müslüman toplumunun karakteristik özelliği olan siyaset ve dinin iç içe geçmesinin ve İslam hukukunun devamlılığının ekonomik büyüme olanaklarını ciddi şekilde kısıtladığını öne sürmektedir. Orta Doğu'daki ekonomik durgunluk ve siyasi istikrarsızlık, İslam'ın güçlü elitler tarafından araçsallaştırılmasının yan ürünleridir. Bu sadece İslam'ın bir yansıması değildir, Hristiyanlık da dâhil olmak üzere diğer birçok din de bu şekilde kullanılmıştır.

Şekil 4.4 Batı Avrupa ve İslam dünyasında tahtta kalma süresi
Veri kaynağı: Blaydes ve Chaney (2013).

Kültürün Uzun Vadeli Kalıcılığı

Kültürün ekonomik büyüme üzerinde bu kadar büyük bir etkiye sahip olabilmesinin başlıca nedeni, çok *kalıcı* olmasıdır. Değişen ekonomik ve teknolojik koşullar karşısında bile kültürel değerler, bir toplumun geride kalması anlamına gelip gelmediğine bakılmaksızın, yavaş değişir. Aşağıda, kültürel normların ne kadar kalıcı olabileceğini gösteren son araştırmalardan bazılarına yer veriyoruz.

Kuzey-Güney İtalya Ayrımı

1954-5 yıllarında antropolog Edward Banfield ve ailesi Güney İtalya'da bir köyde yaşıyordu. Kendisi ve eşinin karşılaştığı köylüler arasında gördüklerini tanımlamak için "ahlak dışı ailecilik" terimini ortaya attı. Ahlak dışı ailecilik, kültürel inançların bir bağını ifade eder. Banfield'e göre ahlaksız aileciler, ailelerinin kısa vadedeki maddi çıkarlarını maksimize eder ve diğerlerinin de aynı şeyi yapacağını varsayar. Banfield'in tarif ettiği toplum, kamu mallarının hizmete sunulmadığı, sivil örgütlerin az olduğu ya da hiç olmadığı, insanların siyasetten koptuğu ve yabancılar arasında güvenin neredeyse hiç olmadığı bir toplumdu.

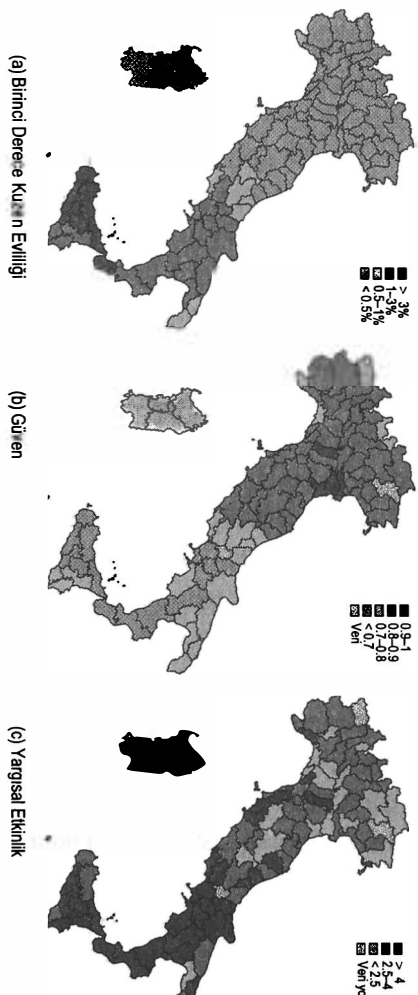
Ahlak dışı aileciliğin toplumsal düzeydeki sonucu, kamu mallarının yetersiz sunulması, yerel yönetimler üzerinde denetim ve denge eksikliği, yolsuzluk, yasaların hiçe sayılması ve endemik olarak düşük güven seviyeleridir. Bu tür davranışları değiştirmek zordur. Herkesin yolsuzluk yaptığına *inanılırsa,* yolsuzluk yapmanın çok az maliyeti vardır ve yolsuzluk yapmamanın da hiçbir faydası yoktur. Banfield'in (1958, s. 94) belirttiği gibi: "Bir makam sahibi olan ahlaksız bir aile babası, yanına kâr kalıyorsa rüşvet alacaktır. Ancak rüşvet alsa da almasa da, ahlaksız aileciler topluluğu tarafından rüşvet aldığı varsayılacaktır." Kültürel normlar böylece kendi kendini pekiştiren bir hâle gelebilir: Bir kişinin doğru davranacağı beklentisi

göz önüne alındığında, yolsuzluk yapan bir bireyin davranışını değiştirmek için hiçbir nedeni yoktur. Kültürel normların genellikle son derece kalıcı olmasının bir nedeni de budur.

Putnam, Leonardi ve Nanetti (1993) Banfield'in gözlemini temel alarak güney ve kuzey İtalya arasında sivil katılım açısından keskin farklılıklar tespit etmiştir. Bu farklılıkların Orta Çağ'a kadar uzandığını ileri sürmektedirler. Kuzey İtalya'da özgür şehir devletleri ve cumhuriyetler gelişerek zengin bir siyasi katılım ve sivil angajman kültürüne yol açmıştır. Buna karşılık Güney İtalya'da feodal ve mutlakiyetçi rejimler hâkim olmuştur. Sonuç olarak, siyasi ilgisizlik ve katılımsızlık kültürü ortaya çıkmıştır. Guiso, Sapienza ve Zingales (2016) bu hipotez için daha fazla ampirik kanıt sunmaktadır. Bir bölgedeki kâr amacı gütmeyen kuruluşların sayısıyla ölçülen sivil katılımın, bir Orta Çağ komününün varlığıyla pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermişlerdir. Bu çalışmalar bir araya getirildiğinde, yaklaşık bin yıl önce ortaya çıkan kültürel farklılıkların, aradan geçen süre zarfında yaşanan önemli siyasi ve ekonomik gelişmelere rağmen bugün hâlâ *varlığını* sürdürdüğünü göstermektedir.

Peki bu kültürel farklılıklar ilk etapta neden ortaya çıkmıştır? Schulz, Bahrami-Rad, Beauchamp ve Henrich (2019), Henrich (2020) ve Schulz (2020), Orta Çağ Katolik Kilisesi'nin evlilik politikalarının yanlış olduğunu savunmaktadır. Kilise, (altıncı dereceye kadar!) kuzenler arasındaki evlilikleri yasaklayarak akrabalık bağlarını koparmaya çalışmıştır. Sonuç olarak, Kilise etkisinin daha derin olduğu yerlerde akraba grupları küçülmüştür. Dolayısıyla bu yerlerde akrabalar arası iş birliğine dayanan yönetim kurumlarının olması daha muhtemeldi. İtalya bağlamında, bu yönetişim kurumları tam da Putnam, Leonardi ve Nanetti (1993) ve Guiso, Sapienza ve Zingales (2016) tarafından önerilen teorilerin merkezinde yer alan komünlerdir. Bu çalışmalarda olduğu gibi Schulz (2020) da kültürel normlardaki farklılıkların günümüze kadar devam ettiğini göstermektedir.

Orta Çağ'ın başlarında Katolik Kilisesi'nin etkisinin çok daha zayıf olduğu Güney İtalya'da kuzen evliliği oranları daha yüksektir ve güven, seçmen katılımı (sivil katılımın bir ölçüsü) ve yargı etkinliği daha düşüktür (bkz. Şekil 4.5).

Şekil 4.5 Kuzey-Güney İtalya ayrımı: kuzen evliliği, güven ve yargısal etkinlik
Veri kaynağı: Schulz (2020).

Greif (1994, 2006) bu tür kültürel farklılıkların ekonomik büyümeyi neden etkilemiş olabileceği konusunda ilave bilgiler vermektedir. En güçlü Orta Çağ İtalyan şehir devletlerinden biri olan Cenova'nın "bireysel" kültürü ile Kuzey Afrika'daki Yahudi tüccarların daha akraba temelli kültürünü karşılaştırmaktadır. Greif, akraba temelli kültürlerin, toplam ticaret düzeyi küçük olduğunda ticaret ağları kurmada avantajlı olduğunu, çünkü akraba ağları içinde ticaret yapabildiklerini ve hile yapanları cezalandırabildiklerini gösteriyor. Bu, akraba temelli kültürlerin sahip olduğu önemli bir avantajdır: *İş birliği* gerektiren etkileşimlerin burada gerçekleşmesi daha olasıdır (Enke, 2019).

Bireyci kültüre sahip toplumlar hile yapanları bu şekilde cezalandıramazlar. Bunun yerine, caydırıcılık sağlamak ve güveni sağlamak için *kurumlar* kurmaları gerekir. Bu tür kurumların kurulması maliyetlidir ve ticaret ölçeği küçük olduğunda buna değmeyebilir. Ancak, daha fazla ticaret fırsatı ortaya çıktıkça, bu tür kurumları kurmanın faydaları, bireyci toplumları bunları benimsemeye ikna edecek kadar yüksek olabilir. Bu kurumlar bir kez kurulduktan sonra, çok daha geniş bir potansiyel alışveriş ortağı grubuyla ticaret yapılmasına olanak sağlar.

Öte yandan, akraba temelli toplumlarda bir zamanlar avantaj olan şey bir dezavantaja dönüşür. Ağları akraba temelli olduğu için, maliyetli, kişisel olmayan kurumları benimsemek için çok az neden vardır. Yine de bunu yapmayarak, ticaret ortaklarını akraba grubu içindeki kişilerle sınırlarlar ve dış dünyanın büyük bir kısmıyla ticaret yapmaktan uzak dururlar. Bunun ekonomik büyüme üzerindeki sonuçları açıktır. Bölgeler arası ticaret daha yaygın ve kazançlı hâle geldikçe, mümkün olduğunca çok ortakla ticaret yapmanın avantajını kullanabilen toplumlar büyürken, eski (akraba temelli) ticaret ağlarıyla sınırlı kalanlar durgunlaşmıştır.

Benzer bir argüman Çin'e de uygulanabilir. Klan, Çin'de risk paylaşımı ve kaynak havuzu için kilit birim olmuştur. Klan üyeleri ihtiyaç anında birbirlerini destekler ve daha büyük projeler için kaynakları bir araya getirirdi. Bu, klan temelli yükümlülüklere odaklanan Konfüçyüsçü bir ideolojiye dayanıyordu. Bu da sermayeyi daha geniş bir alana dağıtabilecek daha büyük finansal piyasalara çok az talep olduğu anlamına geliyordu (Chen, Ma ve Sinclair, yakında yayınlanacak). Uğraşmanız gereken bir sürü akrabanız varken neden güvenemeyeceğiniz biriyle iş yapasınız ki? Sermayeye erişim sağlayacak daha büyük aile birimlerinin bulunmadığı Batı Avrupa'da durum böyle değildi. Nihayetinde, Avrupa'da bu boşluğu doldurmak için finansal piyasalar ortaya çıktı (Greif ve Tabellini, 2017).

Bireyci kültürün önemi, bir toplumun sahip olduğu ticaret ve finans kurumlarının ötesine uzanır. Bireyci kültür bireysel başarıyı ödüllendirir. Bu nedenle yenilikçilerin bireyci toplumlarda kolektivist toplumlara kıyasla daha fazla sosyal statü kazanması mantıklıdır. Gorodnichenko ve Roland (2011, 2017), daha bireyci olan toplumların işçi başına çok daha yüksek gelire sahip olduğunu ve bunun büyük kısmının daha fazla üretkenlik ve yenilikçilikten kaynaklandığını belirlemiştir. Bu önemlidir: 7. ve 8. Bölümlerde göreceğimiz gibi, yenilikler, modern ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin anahtarlarındandır.

Güven Normlarının Kalıcılığı

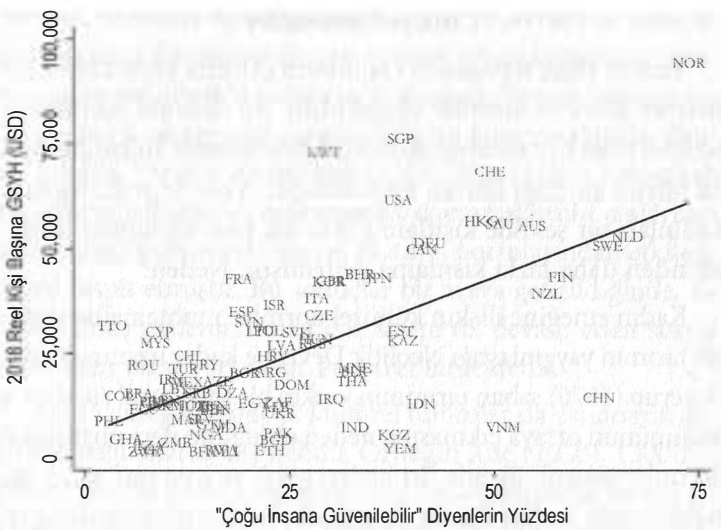
Ekonomistler *güvenin* ekonomik alışverişin ayrılmaz bir parçası olduğunu uzun zamandır kabul etmektedir. Güven önemlidir çünkü çoğu alışveriş sıralıdır. Bir taraf diğer tarafa bir şey verirken, karşılığında muhtemelen daha sonraki bir tarihte bir şey alacağı beklentisi içindedir (Greif, 2000). Bunu Bölüm 3'te alışverişin temel sorunu bağlamında tartışmıştık. Bu durum geçmişte olduğu gibi bugün de geçerlidir.

İnternetten bir şey satın aldığınızda, kredi kartı numaranızı verirsiniz ve ardından hesabınızdan hemen para çekilir. Daha sonra online satıcının, satın aldığınız şeyi birkaç gün içinde size göndermesi gerekir. Ama ya göndermezse? Paranız ondadır. Özellikle de size bir daha satış yapmayı düşünmüyorsa, neden malı size göndersin ki?

Çevrimiçi satıcılar örneğinde, malları size neden göndereceksiz açıktır. Müşterilerini düzenli olarak bu şekilde aldatan şirketler dava edilir ve tazminat ödemek zorunda bırakılır. Ayrıca kötü bir üne sahip olurlar ve muhtemelen uzun süre iş yapamazlar. Ancak mahkeme sistemleri ve itibar oluşturma araçları her zaman mevcut olmamıştır. Bunların yokluğunda, bir kişi neden muhatap olduğu tarafın pazarlığın kendi payına düşen kısmını yerine getireceğine güvensin ki? İşte burada güven devreye girer. Eğer çevrimiçi tüccarın beni aldatmayacağına güvenirsem -dava açma imkânım ne olursa olsun- o zaman alışverişi gerçekleştirebilirim. Elbette tüccarın da verdiği sözleri yerine getirme olasılığının yüksek olması gerekir. Bu nedenle yüksek güven düzeyine sahip toplumlar ekonomik olarak genellikle daha iyi durumdadırlar (Tabellini, 2010). Güven, aksi takdirde gerçekleşmeyecek olan karşılıklı fayda verici alışverişleri mümkün kılar. Arrow'un sözleriyle (1972, s. 357): "Neredeyse her ticari işlem kendi içinde bir güven unsuru barındırır, özellikle de belirli bir süre boyunca yapılan her işlem. Dünyadaki ekonomik geri kalmışlığın büyük bir kısmının karşılıklı güven eksikliği ile açıklanabileceği makul bir şekilde söylenebilir." Belki de ülkeler arasındaki güven farklılıkları, neden bazı ülkelerin zengin, diğerlerinin ise fakir olduğunu açıklamaya yardımcı olabilir? Sosyal bilimciler aslında ülkeler arasındaki güven farklılıklarına sıklıkla dikkat çekmişlerdir. Zengin ülkelerdeki insanlar, fakir ülkelerdeki insanlara kıyasla hem daha fazla güven duyar hem de daha güvenilirdir (bkz. Şekil 4.6).

Asıl soru şudur: Neden bazı toplumlar diğerlerine göre daha fazla güvenir? Güven havadan gelmez. İnsanlar daha güvenli ve aldatılma olasılığının daha düşük olduğu ortamlarda daha fazla güven duyarlar. Dolayısıyla, bir yandan, güven düzeyleri ayrı ve tanımlanabilir bir kültürel özellikten ziyade kurumsal kaliteyi yansıtabilir. Öte yandan, ekonomistler ve siyaset bilimciler tarafından yakın geçmişte yapılan çalışmalar, güven normlarının ilk ortaya çıkış nedenlerinden çok sonra da devam etme eğiliminde olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla, geçmişte güveni etkileyen tarihi olaylar bugün ekonomik refahı açıklamaya yardımcı olabilir.

Doğal deneyler, çağdaş kurumlar gibi modern faktörlerin aksine, güven normlarının gelişiminde tarihin rolünü ayırmaya yardımcı olabilir. Bölüm 3'te tartışılan Kore'nin bölünmesi gibi doğal deneyler, tıpkı tıbbi bir deneydeki klinik deneme gibi, bir popülasyondaki bazı insanların bir olaya "maruz kalması" ve diğerlerinin kalmaması durumunda ortaya çıkar. Tarih, genellikle değişen ulusal sınırlar nedeniyle doğal deneylerle doludur. Bir gün bir grup bir devletin egemenliği altındayken, ertesi gün nüfusun bir kısmı başka bir devletin egemenliği altına girer. Bu değişikliğin güveni etkileyebileceğine inanmak için bir neden varsa, güvenin sınır değişikliğinden gerçekten etkilenip etkilenmediğini ve bu farklılıkların devam edip etmediğini görmek için sınırın karşı tarafındaki insanları karşılaştırabiliriz. Örneğin Becker, Boeckh, Hainz ve Woessmann (2016) eski Habsburg-Osmanlı-Rus sınırının Habsburg tarafında yaşayan insanların *günümüzde* hükûmet yetkililerine, mahkemelere ve polise daha fazla güvendiğini tespit etmiştir. Habsburglar 18. ve 19. yüzyıllarda kamu hizmetlerini doğudaki komşularına kıyasla daha etkin bir şekilde sunarak devlete olan güveni artırmışlardır. Bu güven normlarının günümüzde de var olması, kültürel normların asıl nedenleri ortadan kalktıktan sonra da devam ettiğini güçlü bir şekilde göstermektedir.

Şekil 4.6 Güven ve kişi başına düşen GSYH arasındaki ilişki

Veri kaynakları: Güven verileri için Inglehart, Haerpfer, Moreno, Welzel, Kizilova, Diez-Medrano ve diğerleri (2018), kişi başına GSYH verileri için Bolt ve van Zanden (2020). Katar, verilerin geri kalanını daha görünür kılmak için çıkarılmıştır.

Lowes, Nunn, Robinson ve Weigel (2017), 17. yüzyılın başlarında bugünkü Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde kurulan bir devlet olan Kuba Krallığı'nın eski sınırlarının karşıt bölgelerinde yaşayan bireylerin kurallara uyma davranışları üzerine yaptıkları bir çalışmada kültürel normların sürekliliğine dair kanıtlar bulmuşlardır. Nispeten güçlü bir devletin varlığının toplum yanlısı normları teşvik edip pekiştireceği beklentilerinin aksine, Kuba soyundan gelenlerin kurallara uyma olasılığının daha düşük ve hırsızlık yapma olasılığının daha yüksek olduğunu bulmuşlardır. Bunun nedeni, Kuba yönetimi altında yaşayanların kurallara uyma normları üretmeye daha az ihtiyaç duymalarıdır. Kurallara uymayanlar krallık kurumları tarafından cezalandırılabiliyordu. Yine önemli bir çıkarım, kültürün, ortaya çıktığı kurumsal ve siyasi ortam değiştikten çok sonra da varlığını sürdürdüğüdür.

Cinsiyet Normları

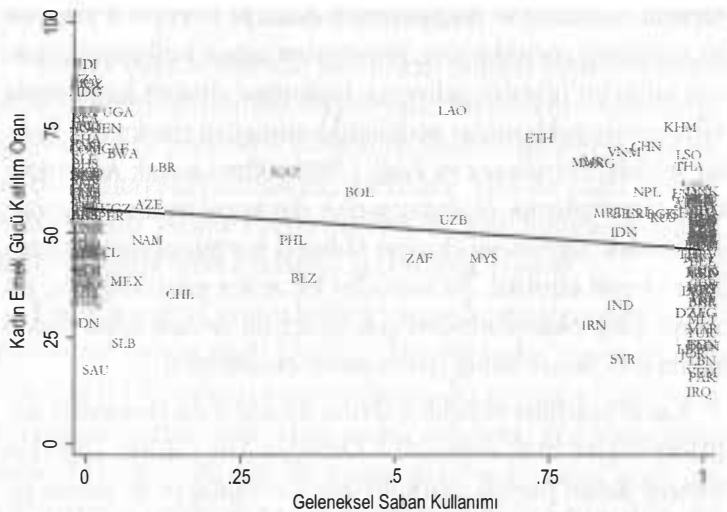
Tarihte çoğu toplumda, kadınların çalışma kapasitesini kısıtlayan kültürel normlar olagelmiştir. Bu nedenle, kadınların tarihsel olarak potansiyel ekonomik büyümenin kullanılmayan en büyük kaynağı olması mümkündür. Yine de çoğu toplum kadınları bir şekilde kısıtlamış olsa da, bazı toplumlar diğerlerinden daha fazla kısıtlama getirmiştir. Neden?

Kadın emeğine ilişkin kültürel normlar muhtemelen yerleşik tarımın yaygınlaştığı Neolitik Devrim'e kadar uzanmaktadır. Boserup (1970) saban tarımının keskin bir toplumsal cinsiyet iş bölümünün ortaya çıkmasına neden olduğunu ileri sürmüştür. Sabanlar önemli ölçüde üst beden gücü ve kavrama gücü gerektiriyordu ve her ikisini de erkekler kadınlara göre daha iyi yapıyordu. Sonuç olarak, saban tarımı yapan toplumlarda erkekler kadınlar üzerinde önemli bir pazarlık gücü kazanmıştır. Bu nedenle, bu tür toplumlarda erkeklerin lehine toplumsal cinsiyet normlarının ortaya çıkmış olması mümkündür.

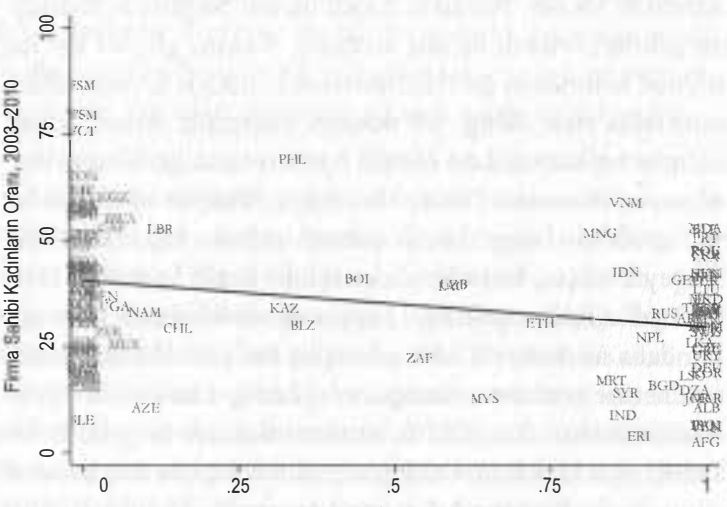
Alesina, Giuliano ve Nunn (2013) bu hipotezi test etmiştir. Sabanla tarım yapılan toplumlarda, erkeklerin tarlada açık havada çalıştığı ve kadınların kapalı alanlara hapsedildiği bir sosyal normun ortaya çıktığını belgelemişlerdir. Saban ağırlıklı tarım uygarlıklarında ortaya çıkan cinsiyete dayalı iş bölümünün kendi kendine güçlendiği kanıtlanmıştır. Kalorinin çoğunun tahıldan sağlandığı ve toplumun tarım etrafında örgütlendiği yerlerde, kadınların tarım ekonomisinde alt düzey bir rol oynaması, onların aşağı toplumsal statüsünü pekiştirmiştir. Alesina, Giuliano ve Nunn tarafından sunulan kanıtlar, insanların büyük çoğunluğunun tarım üzerine çalıştığı toplumlarda bu normların bugün bile varlığını sürdürdüğüne tanıklık etmektedir. 21. yüzyılda, geleneksel saban kullanımının daha yaygın olduğu toplumlarda kadınların iş gücüne katılımı daha düşük, firma sahibi kadınların oranı daha düşük ve kadınların siyasete katılımı daha azdır (bkz. Şekil 4.7).

Alesina, Giuliano ve Nunn ayrıca, ABD ve Avrupa'da yaşayan göçmenlerin çocuklarının, *ebeveynleri* saban kullanımı mirasına sahip bir ülkeden geliyorsa, toplumsal cinsiyet konusunda daha eşitsiz yaklaşımlar sergilediklerini göstermektedir. Benzer şekilde, Fernández ve Fogli (2009) ikinci kuşak Amerikalı kadınların çalışma ve doğurganlık davranışlarının atalarının ülkesindeki toplumsal cinsiyet kültürel normlarından etkilendiğini tespit etmiştir. Bu sonuçlar bir araya getirildiğinde, ilk ortaya çıkış nedenlerinden çok sonra da devam eden sosyal normların zararlı sonuçlarına işaret etmektedir.

Kadın emeğine yönelik kültürel tutumlar da ekonomik değişime bağlı olarak değişebilir. Örneğin Xue (2020), 1300'den itibaren kadın pamuk eğiricilerinin verimliliğini üç katına çıkaran ayakla çalışan çıkrıklı kirmanın Çin'de kullanılmaya başlanmasını inceler. Pamuklu tekstil üreten bölgelerde kadınların gelirleri önemli ölçüde artmıştır. Kazanç güçleri kat kat artarak, kadınların gelirlerinin erkeklerinkiyle kıyaslanabilir, hatta daha fazla olduğu bir noktaya ulaşmıştır. Sonuç olarak, kadınlar toplumun daha önemli üyeleri olarak görülmeye başlanmıştır. Pomeranz (2005) kadınların yükselen statüsünü tanımlamak için "saygınlık ekonomisi" terimini kullanmaktadır. Ebeveynler için, kadınlar ekonominin kendi başlarına üretken üyeleri hâline geldikçe, kız çocuk sahibi olmak mali açıdan daha az maliyetli hâle gelmiştir. Kız çocuklarının kendi kendilerine yetebilme olanağı, onlara sahip olmanın maliyetini düşürmüştür. Xue (2020), bundan etkilenen bölgelerde kadınlara yönelik kültürel tutumların dönüştüğüne dair kanıtlar sunmaktadır. Bugün, modern öncesi pamuklu tekstil üretimine sahip bölgelerde cinsiyet yaklaşımları kadınlara karşı daha ön yargısızdır. Ayrıca, modern öncesi pamuklu tekstil üretiminin yapıldığı bölgelerdeki bireylerin, erkeklerin doğal olarak daha yetenekli olduğu veya kadınların aile işlerine eğilmesi gerektiği yönündeki ifadelere katılmama ve kız çocuklarını erkek çocuklarına tercih etme olasılıkları daha yüksektir.

(a) Kadın Emek Gücü Katılımı

(b) Kadın Firma Sahipleri

Şekil 4.7 Geleneksel saban kullanımı, kadınların iş gücüne katılımı ve kadın firma sahipleri

Veri kaynağı: Alesina, Giuliano ve Nunn (2013).

Kadınların statüsü geçmişte ekonomik büyüme için önemli olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Yukarıda alıntılanan çalışmalar, kültürel normların kadın statüsünün ekonomik büyümeyi etkilediği bir kanal olabileceğini göstermektedir. Demografik eğilimleri ve beşerî sermayeye yatırımı inceleyen 5. Bölüm'de toplumsal cinsiyet ve ekonomik büyüme tartışmasına geri döneceğiz.

Bölüm Özeti

Bu bölümde kültürün ekonomik büyümede oynadığı role ilişkin giderek büyüyen literatür özetlenmiştir. Son dönemdeki kültürel açıklamalar, en iyi ihtimalle Avrupa merkezci ve en kötü ihtimalle ırkçı olan 20. yüzyılın başındakilere kıyasla çok daha inceliklidir. Modern teoriler, kültürü antropologların gördüğü şekilde düşünme eğilimindedir: Kültür, toplumun, insanların dünya görüşünü oluşturan yönleridir. Bu, insanların şartlar karşısında nasıl davranacağını, başkalarıyla nasıl etkileşime gireceğini, nasıl ve kiminle evleneceğini, kaç çocuk sahibi olacağını vb. şekillendirir. Kültür üzerine yapılan modern ekonomik çalışmalar, güven, toplumsal cinsiyet normları ve evlilik normlarının sonuçları belirlemedeki rolü gibi konulara odaklanmaktadır. Din de genellikle siyaset veya hukuk üzerindeki etkisi yoluyla ekonomik kalkınmayı etkileyebilir. Kültürün uzun vadede ekonomik kalkınmayı etkileyebilmesinin en önemli nedenlerinden biri *süreklilik* göstermesidir. Belirli kültürel özelliklerin ortaya çıkış nedenleri tarih olduktan sonra bile, bu özellikler geçmiş toplumların torunlarının bakış açısını şekillendirmeye devam etmektedir. Bu nedenle kültür, genellikle kurumlar ve demografi gibi uzun dönemli ekonomik kalkınmanın diğer bazı belirleyicileri ile etkileşim hâlindedir. Bölüm 7'de göreceğimiz gibi, bu etkileşimler hem iyi hem de kötü anlamda çoğu toplumun uzun vadeli ekonomik yörüngelerinin merkezinde yer almaktadır.

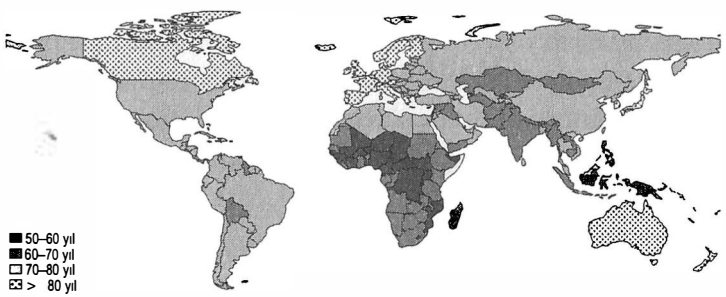
5
Az Bebek mi?

Tarih 24 Ocak 1700. Londra'nın merkezindeki Westminster Abbey'de soğuk bir kış havası esmektedir. Açık ateşler ve kömür mangalları bile kışın soğuğuna karşı mücadele etmektedir. İngiltere tahtının varisi Prenses Anne, hizmetçileri ve nedimeleriyle çevrili yatağında sessizce hıçkıra hıçkıra ağlamaktadır.

Anne yine düşük yapmıştı. Henüz 33 yaşında olmasına rağmen, bu onun on yedinci ve son hamileliğiydi. Yaşayan bir varis bırakmamıştı. Canlı doğan dört çocuğundan da sadece biri erken çocukluk dönemini atlatabildi. Ancak Prens William 11 yaşında zatürreden öldü, oysa doktorları tarafından hacamat ve yakı tedavisi bile yapılmıştı. Anne'in başarısız hamileliklerinin nedenlerini bilmiyoruz. Ama kendi sağlığı da kırılgandı. Tarihçiler, Lupus, diyabet veya Rhesus otoimmünizasyonu gibi bir dizi rahatsızlıktan mustarip olabileceğini öne sürmüşlerdir (Emson, 1992). Otuzlu yaşlarının başında, yürümesini engelleyecek ve 1702'deki taç giyme törenine taşınarak gitmek zorunda kalmasına neden olacak şiddetli gut hastalığından mustaripti. Anne 49 yaşında ölecekti.

Anne zamanının en iyi tıbbi tedavilerini karşılayabilecek durumdaydı. Ama bu ona ve ailesine pek fayda sağlamadı. Annesi sadece 34 yaşına kadar yaşadı. Kız kardeşi Mary 32 yaşında çiçek hastalığından öldü. Anne'in hikâyesi alışılmadık değildi. Zenginler için bile sanayi öncesi dünyada yaşam doğumlar, ölümler ve hastalıklarla geçiyordu.

Bu durumun artık geçerli olmadığı açıktır. Dünyanın en yoksul bölgelerinde bile ortalama yaşam süresi, Anne'in zamanında dünyanın en zengin bölgelerinde olduğundan daha yüksektir. 1703 yılında İngiltere'de ortalama yaşam süresi 38,5 yıldı (Roser, *2021c*). 2015 yılında, dünyadaki hiçbir ülkede ortalama yaşam süresi 51 yıldan az değildi (bkz. Şekil 5.1). Ne değişti? Bu değişiklikler büyümeyi etkilemiş olabilir mi?

Şekil 5.1 Dünya genelinde ortalama yaşam süresi, 2015
Veri kaynağı: Roser (*2021c*).

İnsanlık tarihinin büyük bölümünde aileler çok sayıda çocuğa sahipti ve bunların çok azı yetişkinliğe ulaşabiliyordu. Bu koşullar Thomas Malthus'un (1798/2007) insanlığın kalıcı durumunun bu olduğu sonucuna varmasına yol açmıştır. Çoğu insanın geçimlik düzeyde bir yaşamdan fazlasını sürdüremeyeceğini düşünüyordu. Malthus eserini 18. yüzyılın sonlarında vermiştir ve o zamana kadar insanlığın durumu hakkında yanılmamıştır. Demografiyi ekonomik gelişmeyle ilişkilendiren fikirleri sanayi öncesi ekonomi hakkında pek çok şeyi açıklamaktadır. Ancak son iki yüzyılda ortaya çıkan insanlık durumundaki inanılmaz dönüşümleri açıklayamazlar. Peki ne değişti?

Bu bölümde, dünyanın bazı bölgelerinin zenginleşmesinde demografinin oynadığı rolü tartışıyoruz. Malthus'un teorilerini ele alıyor ve onun öngördüğü dünyanın atalarımızın

ekonomik gerçeklerini ne ölçüde tanımladığını değerlendiriyoruz. Ardından şunu soruyoruz: Dünyanın bazı bölgeleri Malthus'un altını çizdiği güçleri nasıl önce yumuşattı, sonra da onlardan kurtuldu? Malthusçu bir dünyadan modern büyümeye geçişi mümkün kılan faktörler nelerdi? Özellikle, demografik değişim nasıl eğitim ve insan sermayesine yatırım yapılmasına yol açtı ve bu yatırımlar ekonomik büyümeyi nasıl teşvik etti?

Malthusçu Baskılar

Sanayi öncesi dünyada süregelen yoksulluğun en sık değinilen nedeni nüfus baskısıdır. Doyurulması gereken çok fazla boğaz vardı. Bu teori en yaygın olarak Malthus'a (1798/2007, s. 13) atfedilir ve Malthus bunu kısa ve öz bir şekilde ifade etmiştir:

> Geçim kaynakları olmadan nüfusun artamayacağı o kadar açık bir önermedir ki, örneklemeye gerek yoktur.
>
> Nüfusun, geçim araçlarının olduğu yerlerde her zaman arttığı, şimdiye kadar var olmuş tüm halkların tarihinde bolca kanıt bulur.
>
> Nüfusun büyük gücünün sefalet ya da ahlaksızlığa yol açmadan kontrol edilemeyeceği, insan yaşamının kadehindeki bu çok acı bileşenlerin bolluğu ve bunları üretmiş görünen fiziksel nedenlerin sürekliliği çok ikna edici bir kanıttır.

Malthus bu ilkeleri açıklamak için basit bir model öne sürmüştür:

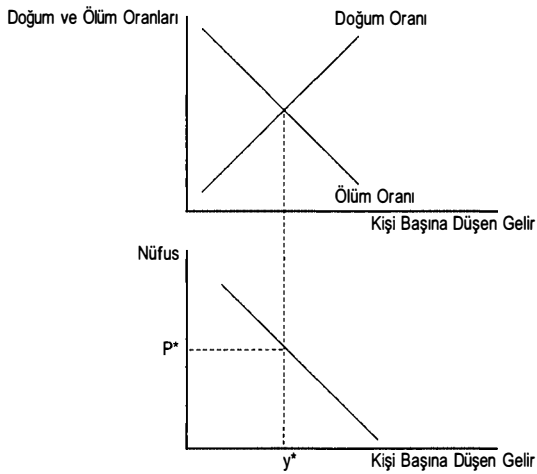
1. Gelir arttıkça, yetişkinliğe kadar hayatta kalan çocuk sayısı artar.
2. Gelir arttıkça, her yıl daha az insan ölür.
3. Nüfus arttıkça kişi başına düşen gelir azalır. Bunun nedeni emeğin azalan marjinal ürünüdür. Bunun anlamı, yapılacak çok fazla iş olduğunda, iş gücüne eklenen her ilave kişinin bir öncekinden daha az üretken olacağıdır.

Dolayısıyla, uzun vadede nüfus artışı gelirdeki her türlü artışı absorbe edecektir.

Malthus modeli basit bir diyagramla gösterilebilir (Şekil 5.2). Kişi başına düşen gelir yatay eksende yer almaktadır. Üst grafikteki dikey eksen doğum oranı ve ölüm oranını göstermektedir. Bu iki çizginin kesiştiği yerde nüfus durağandır. Alt grafik nüfus ve kişi başına gelir arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bu (3) numaralı varsayımı gösterir. Arazi gibi kaynaklar görece sabitse, nüfus artışı emeğin marjinal ürününü azaltır ve her bir çalışanın daha düşük gelir elde etmesine neden olur.

Kişi başına düşen gelirin y^*'yi aştığını varsayalım. Bu durumda doğum oranı ölüm oranını aşacak ve nüfus artacaktır. Ancak nüfus artışı kaynaklar üzerinde baskı yaratır ve kişi başına düşen gelirin düşmesine neden olur. Gelirler düştükçe, ölüm oranı yükselir ve doğum oranı düşer (daha az çocuk yetişkinliğe kadar hayatta kaldığı için), böylece ekonomi y^*'de dengeye döner.

Teknolojideki tek seferlik bir gelişme veya yeni bir ürünün piyasaya sürülmesi gibi ara sıra yaşanan olumlu değişimler verimliliği artırarak bir dönem nüfus artışına ve geçici olarak daha yüksek gelirlere olanak sağlar. Ancak uzun vadede kişi başına düşen gelir y^* seviyesine geri dönecektir. İnsanlar daha fazla bebek sahibi olacak ve bu bebekler tüm fazlalığı yiyip bitirecektir. Bu nedenle daha verimli topraklara veya daha iyi teknolojiye sahip ülkelerde daha yüksek yaşam standartları değil, daha yüksek nüfus yoğunlukları görülür.

Şekil 5.2 Malthus modeli
Not: Bu şekil Clark'tan (2007) alınarak uyarlanmıştır.

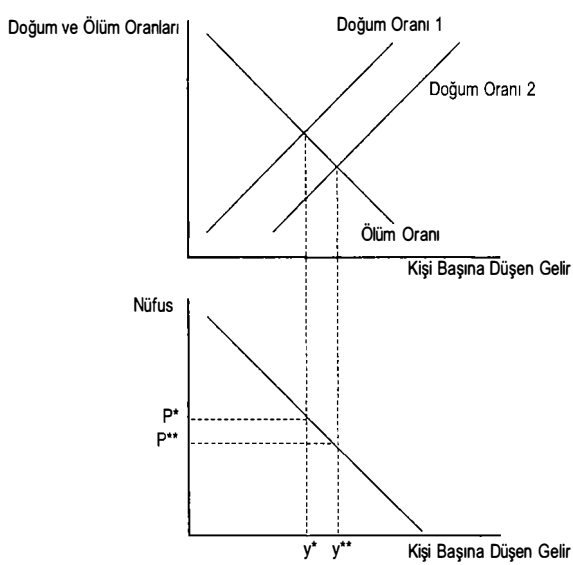
Demografik bir değişiklik olursa ne olur? *Doğum* oranındaki bir düşüşün etkilerini düşünün (Şekil 5.3'te *Doğum Oranı-1'den Doğum Oranı-2'ye*). Ölüm oranı çizelgesi değişmediği için nüfus düşer. Nüfus düştükçe, emeğin marjinal ürünü artar. Dengede, kişi başına gelir y^{**}'ye yükselir. Bu artış kalıcıdır. Benzer şekilde, ölüm oranındaki bir artış da kişi başına düşen geliri yükseltir.

Peki doğum ve ölüm oranları niçin değişir? Ölüm oranlarındaki dramatik değişimler insanlık tarihinde yaygındır. Veba, savaş, devrim ve devletin çöküşü gibi "büyük dengeleyiciler" insan nüfusuna defalarca büyük ve hızlı ölümler getirmiştir (Scheidel, 2017).

Malthusçu mantık, bu trajik durumların şer içinde hayır olabileceğini öne sürer: Bunlar ortalama geliri arttırırlar. Clark (2007, s. 101) genel kanının aksine, vurucu sonuçlara ulaşır: "Veba, intikamcı bir Eski Ahit Tanrısı'nın günahkâr Avrupa'yı sert bir şekilde cezalandırması değil, sadece hayırsever bir Yeni Çağ tanrısının hafif bir serzenişiydi... Tüm

Avrupa'da yaşam standartlarını yükseltti." der. Diğer taraftan Clark, temizlik, barış, hayırseverlik, sıkı çalışma ve ebeveyn ilgisini "Malthusçu kusurlar" olarak listeler. Bu uygulamalar, üretkenlikteki her türlü kazancı tüketecek daha büyük ve daha sağlıklı bir nüfusu mümkün kılmıştır.

En keskin Malthusçu tahminlere şüpheyle yaklaşmak için nedenler vardır. Yalnızca yaşam standartlarını değerlendirirken yüksek ölüm oranlarının maliyetlerini göz ardı edersek veba faydalı olmuştur. Ayrıca sık ve beklenmedik ölümlerin yol açtığı sosyal ve siyasi bozulmaları da hesaba katmadığı açıktır. Ancak basit Malthusçu çerçeve, geçmişe bakmak için ikna edici bir mercek olarak yeterli gerçekliği yakalamıştır.

Şekil 5.3 Malthus modeli: doğum oranının düşmesinin etkileri
Not: Bu şekil Clark'tan (2007) alınarak uyarlanmıştır.

Ashraf ve Galor (2011), Malthusçu çerçevenin 1500 yılına kadar dünyanın birçok gerçeğini açıkladığını göstermektedir. Özellikle, tarımsal geçişi daha erken yaşayan ülkelerin 1500 yılında daha verimli topraklara ve daha yüksek nüfus yoğunluğuna sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak bu ülkelerde kişi başına düşen gelirin yüksek olması gerekmez.

Yine de Malthusçu güçler kademeli olarak ve diğer faktörlerle birlikte işlemektedir. Malthusçu bir ortamda bile yaşam standartlarında çeşitlilik vardır ve ekonomik büyüme mümkündür. Daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, modern öncesi Avrupa'da göreceli refah dönemleri olmuştur. Klasik Yunan'da, Roma İmparatorluğu'nda ve Song Çini'nde kişi başına düşen gelirin asgari geçim düzeyinin çok üzerine çıktığı dönemler de olmuştur.

Dünya ekonomisinin uzun dönem dinamiklerinin Malthusçu modelle büyük ölçüde uyumlu olması, Malthusçu dinamiklerin kısa veya orta dönem büyüme dalgalanmalarına tam bir açıklama getirdiği anlamına gelmez. Malthusçu geri besleme mekanizması kademeli olarak işler ve belirli bir ekonomi onlarca yıl veya daha uzun süre "denge dışında" kalabilir. Bulaşıcı hastalık salgınları ve savaş gibi diğer faktörler, sanayi öncesi nüfusları kademeli Malthusçu geri besleme döngülerinden çok daha hızlı ve büyük miktarda etkilemiştir. Sonuç olarak, sanayi öncesi toplumlar Malthusçu denge etrafında dalgalanmış, ancak bazen önemli farklılıklar göstermiştir.

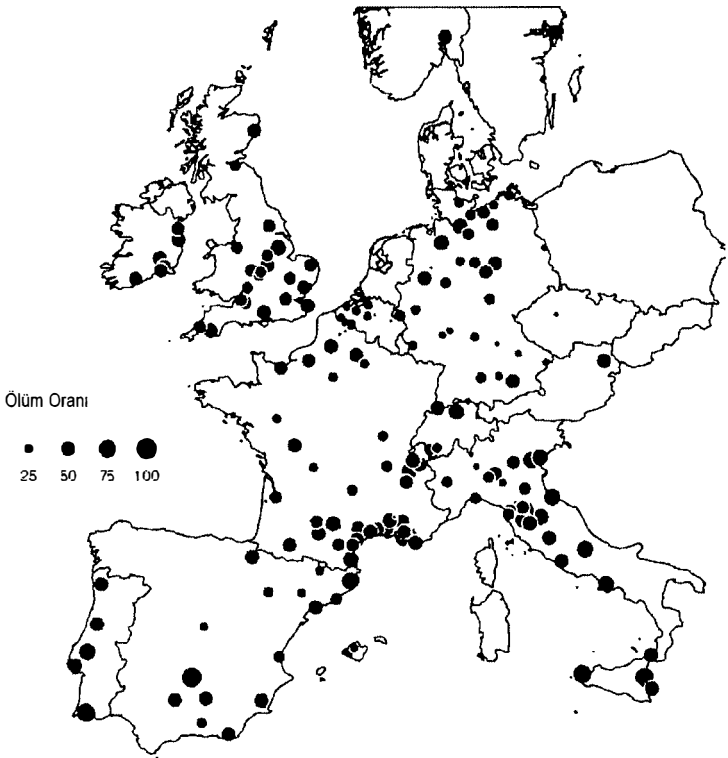
Kara Ölüm

Malthusçu modelin modern öncesi dünyada çalışıp çalışmadığını nasıl test edebiliriz? Bunun bir yolu, büyük bir demografik şokun ardından neler olduğunu görmektir. Böyle bir şokun en ünlü -ve ölümcül- örneği, 14. yüzyılın ortalarında dünyanın büyük bölümünü kasıp kavuran Kara Ölüm'dür.

Kara Ölüm, Avrupa ve Asya'yı vuran en ölümcül hastalıktı. Çağdaşları dünya nüfusunun üçte birinin öldüğünü tahmin ediyordu. Tarihçiler 20. yüzyılın büyük bir bölümünde bu kadar yüksek rakamlar söylenmesine burun kıvırmış ve genel ölüm oranının çok daha düşük, örneğin %5 veya %10 olabileceğini öne sürmüşlerdir. Ancak son araştırmalar önceki yüksek tahminleri doğrulamakta, bazı tarihçiler Batı Avrupa'daki nüfusun %60'ının ölmüş olabileceğini iddia edecek kadar ileri gitmektedir (Benedictow, 2005).

Bilim insanları Kara Ölüm'e neden olan bakterinin *Yersinia pestis* ya da hıyarcıklı veba olduğunu tespit etti. Avrupa ve Orta Doğu yüzyıllar boyunca veba salgınlarından uzak kaldığı için, bu bölgelerdeki nüfusun hastalığa karşı bağışıklığı yok denecek kadar azdı. Hastalık bugünkü Kırım'daki Kaffa'dan Avrupa'ya, oradan da İtalya ve Batı Avrupa'ya bulaşmıştır. Hastalığın ölüm oranı önceden var olan bedensel özelliklere göre de şekillenmedi. Kırsal kesimde de en az şehirlerdeki kadar insan ölmüştür. Güney Avrupa ve Akdeniz, ayrıca Britanya Adaları özellikle ağır darbe almıştır (bkz. Şekil 5.4).

Avrupa'nın Orta Çağ nüfusu 14. yüzyılın başlarında, Kara Ölüm'den birkaç on yıl önce zirveye ulaştı. 1315 ve 1322 yılları arasında, aşırı yaz yağmurları art arda hasadı olumsuz etkiledi. Sonuç olarak, korkunç bir kıtlık Kuzey Avrupa'nın büyük bölümünü kasıp kavurdu. Bruce Campbell (2010, s. 287) bunu muhtemelen "kayıtlı Avrupa tarihinde göreceli ölüm oranı açısından en kötü ekonomik kriz" olarak tanımlamaktadır. Bu krize, çiftlik hayvanlarını yok eden bir sığır vebası da eşlik etmiştir. Nüfus, Kara Ölüm vurmadan önce kendini toparlayacak zamanı ancak bulabilmiştir. Sonuç olarak, 1300 yılında 4,5 ila 6 milyon arasında olan İngiltere nüfusu 15. yüzyılın ortalarında yaklaşık 2 milyona düşmüştür (Smith, 1991; Campbell, 2010). Benzer bir nüfus çöküşü Avrupa (bkz. Tablo 5.1) ve Orta Doğu'da da meydana gelmiştir.

Şekil 5.4 1347-52 yıllarında Kara Ölüm'den ölüm oranları (%)
Not: Bu harita 1300 yılında mevcut olan ve 1347-52 yıllarındaki Kara Ölüm ölüm oranlarını (%) bildiğimiz tüm şehirlerin (yani nüfusu ≥ 1.000 olan yerleşim yerlerinin) konumlarını ve on sekiz Batı Avrupa ülkesinin modern sınırlarını göstermektedir.
Kaynak: Jedwab, Johnson ve Koyama (2019).

Böylesine büyük bir trajedinin anlaşılması zordur. Toplumsal düzenin bozulması ve psikolojik travma gibi, geleneksel ekonomi biliminin kapsamı dışında kalan pek çok sonucu olduğu açıktır. Ancak bu, ekonomik sonuçlarını görmezden gelmemiz gerektiği anlamına gelmez. Kara Ölüm halklar için büyük bir şoktu. Münferit bir olay da değildi: Hıyarcıklı veba,

sonraki üç yüzyılda Avrupa ve Orta Doğu'da ara sıra tekrarlandı. Bu durum ölüm oranlarını kalıcı olarak yükseltti. Ve Malthusçu modelin öngördüğü gibi, ölüm oranındaki artış kişi başına düşen geliri artırdı.

Pandemiyi takip eden ilk dönem ekonomik krizle geçti. Yiyecekler tarlalarda çürümeye terk edildiği ve mahsuller hasat edilmediği için ticaret çöktü ve reel ücretler düştü. Avrupa'daki siyasi elitler de ücretlerin yükselmesini engellemeye çalıştı. İngiltere'de İşçi Yasası (1349) nominal ücretleri sınırlamaya çalıştı. Fransa'da 1351 yılında ücretleri, fiyatları ve loncalara girişleri düzenlemek için benzer bir yasa çıkarıldı. Floransa'da ücretlerin kentli işçiler için artmasına izin verilirken, kırsal kesimdeki işçiler için artmasına izin verilmemiştir. Kırsal kesimdeki işçiler özellikle katı düzenlemelerle karşılaşmış ve temel ihtiyaç maddelerini aşırı şişirilmiş fiyatlardan satın almak zorunda kaldıklarından reel ücretlerindeki düşüşü hissetmişlerdir (Cohn, 2007, s. 468). Yeni iş aramak için çiftliklerini terk eden kişiler para cezasına çarptırılmıştır.

Ancak ekonomik baskılar nihayetinde elitlerin siyasi iradesinin önüne geçmiştir. Takip eden on yıllarda reel ücretler artmıştır. Pamuk (2007, s. 292), Kara Ölüm'ün 1350'den sonraki on yıllarda kentsel reel ücretlerin %100'e varan oranda artmasına neden olduğunu tespit etmiştir. Ücretler 16. yüzyılın sonlarına kadar daha önceki seviyelerinin üzerinde kalmıştır. Bu durum sadece Batı Avrupa ve Akdeniz'in batı yarısında değil, aynı zamanda Doğu Akdeniz çevresinde de yaşanmıştır.

Tablo 5.1 Ülkelere göre Kara Ölüm'den ölüm oranları

Ülke	1300 yılı nüfusu	Tahmini ölüm oranı (%)
Avusturya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan	10,0	20
Belçika	1,4	22,5
İngiltere	6,0	55
Fransa	16,0	50-60
Almanya	13,0	20-25
İtalya	12,5	50-60
Hollanda	0,8	30-35
Polonya	2,0	25
İskandinavya	1,9	50-60
İspanya	5,5	50

Kaynak: Jedwab, Johnson ve Koyama (2019). Orijinal veriler Ziegler (1969), Gottfried (1983) ve Benedictow'dan (2005) alınmıştır.

Arazi kullanımı da değişti. Ekime elverişli olmayan araziler terk edildi ve toprak sahipleri (nispeten emek yoğun olan) tarımdan (daha çok toprak yoğun olan) hayvancılığa kaydı. Sir Thomas More'un (1516/1997) ifadesiyle, koyunlar insanları yuttu. Jedwab, Johnson ve Koyama (2019), veba salgınının ardından insanların daha iyi ekonomik fırsatlar aramak için yer değiştirmesiyle birlikte önemli ölçüde coğrafi hareketlilik yaşandığına dair kanıtlar bulmuştur.

Kara Ölüm'ün en önemli kurumsal sonucu Batı Avrupa'da serfliğin ortadan kalkması oldu. İngiltere'de 1300 yılında kırsal nüfusun yarısı serfti. Lordlarına iş gücü ve diğer feodal aidatlar ödemekle yükümlüydüler. Bu durum Kara Ölüm'ün ardından değişti. Bailey (2014), İngiltere'de serfliğin 1350'lerden itibaren keskin bir düşüşte olduğunu tespit etmiştir. Bu durum, iş gücü kıtlığının ve düşen toprak

değerlerinin serflikteki düşüşte kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bailey tarafından incelenen malikanelerde, Kara Ölüm'den sonra serfliği yeniden uygulamaya yönelik bir girişim olmamıştır. Vebanın yarattığı keskin demografik şok, toprak sahiplerinin kölelik kurumlarını sürdürmesini ya da eski hâline getirmesini ve itaate yanaşmayan köylülere feodal vergiler dayatmasını imkânsız hâle getirmiştir. Bir malikânedeki baskıcı vergilerden ve çalışma şartlarından kaçan bir serf, başka bir lordun toprağında kolayca iş bulabilirdi. Batı Avrupa'daki toprak sahipleri buna nasıl tepki göstereceğini bilemedi. Sonuç olarak, serflik hiçbir zaman resmen kaldırılmamış olsa da 1500 yılına gelindiğinde İngiltere'nin büyük bölümünde ortadan kalkmıştı.

Brenner (1976), İngiltere'de serfliğin sona ermesinin tarımsal kapitalizmin yükselişine olanak sağladığını ileri sürmüştür. Eski serfler kiracı oldular ve toprak sahiplerine kira öder hâle geldiler. Böylece kolayca mülksüzleştirilebiliyorlardı ve toprak sahiplerinin mülkiyeti sağlamlaşmış oluyordu. Brenner'e göre, Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesinde kritik öneme sahip olduğunu düşündüğü tarımsal verimlilik artışını mümkün kılan da bu tarımsal kapitalizmdi. Buna karşılık, Fransız köylüleri topraklarının kontrolünü ele geçirdi. Bu da büyük mülklerin gelişimini ve konsolidasyonunu engelledi. Brenner'in geliştirdiği argümanın ayrıntılarına burada girmeye gerek yoktur. Daha sonra yapılan araştırmalar, Brenner'in daha geniş kapsamlı argümanının birçok unsurunun olgusal temelini güçlendirmiş ya da zayıflatmıştır. Ancak tartışmasız olan şey, Kara Ölüm'ün ve ardından gelen demografik gerilemenin etkisinin Batı Avrupa'da Orta ve Doğu Avrupa'ya göre farklılık gösterdiğidir. Serflik 14. ve 15. yüzyıllarda İngiltere ve Fransa'da ortadan kalkarken, Almanya, Polonya ve Rusya'da ortadan kalkmamış ve çoğunlukla daha sağlam bir şekilde yerleşmiştir.

Kara Ölüm neden Batı Avrupa'da bu etkiyi yaratırken Orta veya Doğu Avrupa'da yaratmamıştır? Acemoğlu ve Wolitzky (2011) toprak sahiplerinin köylüleri teşvik etmek için havuç (ücret) veya sopa (baskı) kullanabildiği bir model öne sürmektedir. Birini ya da diğerini kullanmaları, emeğin ne kadar kıt olduğuna, köylülerin sahip olduğu dış seçeneklere ve baskı kullanmanın maliyetlerine bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında, Kara Ölüm gibi büyük bir demografik şokun ters etkileri olabilir. Bir yandan, ortaya çıkan iş gücü kıtlığı, toprak sahiplerinin zor kullanma ve serfliği savunma ya da yeniden kurma güdülerini artırmıştır. Öte yandan, iş gücü kıtlığı köylülerin sahip olduğu dış seçenekleri de büyük ölçüde geliştirmiş ve bu da zor kullanma güdüsünü azaltmıştır. Hangi etkinin baskın olduğu, göreceli büyüklüklerine bağlıydı. Acemoğlu ve Wolitzky modellerini, Batı Avrupa'da baskıya güvenmenin maliyetinin nihayetinde faydalarından daha ağır bastığını gösterecek şekilde yorumlamaktadır. Bu büyük ölçüde köylülerin dışarıda iyi seçeneklere sahip olmasından kaynaklanıyordu. Şehre gidebilir ya da başka bir malikanede çalışabilirlerdi. Dolayısıyla, köylüleri köleleştirmek maliyetleri haklı çıkaramayacak kadar pahalıydı. Bu arada, Orta ve Doğu Avrupa'da zorlama daha uygulanabilir bir strateji olarak görünüyordu. Bunun nedeni daha az şehir olması ve var olan şehirlerin de genellikle daha küçük olmasıydı. Bu da köylüler için daha az dış seçenek anlamına geliyordu. Bu da zorlamayı toprak sahipleri için uygulanabilir bir strateji hâline getiriyordu.

Voigtländer ve Voth (*2013b*), Kara Ölüm şokunun Avrupa'yı daha yüksek kişi başına gelir anlamına gelen Malthusçu bir durağan duruma ittiğini savunmaktadır. Daha yüksek gelirler, lüks ürünler de dâhil olmak üzere mamul mallara olan talebi artırmıştır. İşçilerin gelirleri arttıkça, gelirlerinin daha büyük bir bölümünü şehirlerde üretilen mamul mallara

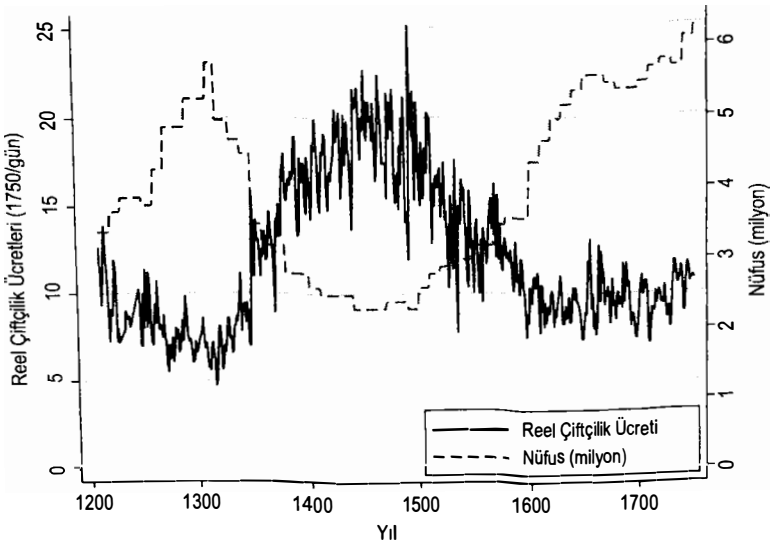
harcadılar. Daha fazla talep, Avrupa'nın birçok bölgesinde daha yüksek ticaret ve kentleşme seviyelerine yol açtı. Avrupa'da 1350'den sonra savaşların yoğunlaşması da insanları kentsel alanlara itti. Kentleşmenin daha yüksek seviyelere ulaşması, kentlerin sağlıksız nüfus yatakları olması nedeniyle ölüm oranını daha da artırdı. Dolayısıyla, Batı Avrupa'nın Sanayi Devrimi'nden önceki yüzyıllardaki görece yüksek gelirinin kökenleri "Zenginliğin Üç Atlısı"nda bulunabilir: savaş, veba ve kentleşme (Voigtländer ve Voth, *2013b*, s. 776).

Orta Çağ'ın sonları işçiler için görece bir altın çağdı. Sıradan insanlar daha zengin ve daha çeşitli beslenebiliyordu. Et tüketimi artmış, konutlar gelişmiş, giyim ve moda için daha fazla para harcanabilir hâle gelmişti (Dyer, 2005). İş gücü kıtlığı işçilerin pazarlık gücünü arttırmış ve bu gücü hem daha yüksek ücretler hem de daha fazla özgürlük talep etmek için kullanmışlardır.

1500 yılından sonra nüfus artışı yeniden başlamıştır. Malthusçu modele uygun olarak, sonuçta reel ücretler Orta Çağ'ın sonlarında ulaşılan yüksek seviyelerden kademeli olarak düşmüştür. 1550-1650 yılları arasındaki dönem, sıradan insanların yaşam standartlarının düştüğü "demirden bir yüzyıl" olmuştur (Kamen, 1971). Sanayileşme öncesinde ücretler ile nüfus arasında açık bir ters ilişki bulunan İngiltere'de bunun bir örneği görülür (bkz. Şekil 5.5).

Hane Oluşumu ve Avrupa'da Evliliğin Yapısı

Basit Malthus modelinde, yaşam standartları doğumlar ve ölümlerin karşılıklı etkileşimi ile belirlenir. Şekil 5.3'te gördüğümüz gibi, doğurganlık sınırlandırılabilirse kişi başına daha yüksek gelir elde edilebilir. Malthus'un kendisi de bu olasılığı göz önünde bulundurmuş ve (hastalık ve açlığa atıfta bulunan pozitif kontrolün aksine) bunu önleyici bir kontrol olarak nitelendirmiştir.

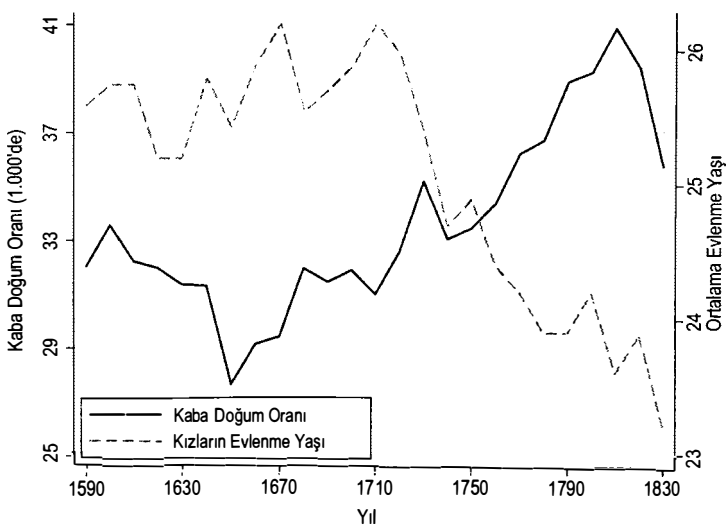

Şekil 5.5 İngiltere'de nüfus ve ücretler, 1209-1750
Veri kaynakları: Galor (2005) ve Clark (2010).

Önleyici kontrolün bir örneği de geç evlilik uygulamasıydı. Kadınlar için genç yaşta evlilik, evlilik kurumunun başlangıcından beri dünyanın pek çok yerinde yaygındı. Ancak geç Orta Çağ Avrupası'nın bazı bölgelerinde kadınlar genellikle yirmili yaşlarının ortalarında evleniyordu. Hajnal (1965) bu uygulamayı *Avrupa Evlilik Modeli* (EMP) olarak adlandırmıştır. 1900'de Avrupa'nın çoğunun karakteristik özelliği olan bu evlilik modelinin kökenleri birkaç yüz yıl önce kuzeybatı Avrupa'ya dayanıyordu. İskandinavya, Britanya Adaları, Benelüks Ülkeleri, Almanya ve Kuzey Fransa'da yaygın olan bu model, Güney Avrupa'da seyrekti ve Doğu Avrupa'da ise hiç yoktu. Bu evlilik modeli ekonomik büyüme için neden önemli olabilir?

Modern dönemden önce, kadınların evlilik yaşı toplam doğurganlığın belirlenmesinde önemliydi (bkz. Şekil 5.6). Evlilik dışı doğum nadirdi. Ancak evlilik içinde doğum kontrolü yaygın olarak uygulanmıyordu. Evlilik içi doğurganlık yüksek

olduğundan, evliliklerin gecikmesi toplam doğurganlığı önemli ölçüde azaltmıştır. Bir kadının evlenmediği her iki yıl, sahip olduğu çocuk sayısını ortalama olarak bir çocuk azaltmıştır. Malthusçu teori bu sayede EMP'nin kişi başına düşen gelirin aksi takdirde olacağından daha yüksek kalmasına yardımcı olduğunu öne sürmektedir. Bazı akademisyenler daha da ileri giderek EMP'nin modern ekonomik büyümeye geçişte belirleyici bir rol oynamış olabileceğini savunmuşlardır. Burada her iki iddiayı da ele alıyoruz.

Şekil 5.6 İngiltere'de doğurganlık ve kadınların evlenme yaşı, 1590'lar-1830'lar
Veri kaynakları: Wrigley, Davies, Oeppen ve Schofield (1997, s. 130) ve Galor (2005).

EMP, tek bir evli çifte dayanan küçük, çekirdek hanelerde görülmüştür. Evlendikten sonra koca ailesinin evinden ayrılır ve yeni bir hanenin reisi olurdu. Evlenmeden önce gençler başka hanelerde hizmetçi ya da ücretli işçi olarak çalışıyordu. Çalışırken, "kadınlar herhangi bir erkek akrabanın kontrolü altında değildi. Nerede yaşayacakları, çalışacakları ve hangi

işveren için çalışacakları konusunda bağımsız kararlar veriyorlardı" (Hajnal, 1982, s. 475). Bu durum, kuzeybatı Avrupa dışındaki sanayi öncesi toplumlarla keskin bir tezat oluşturmaktadır. Orada, iki ya da daha fazla evli çiftten oluşan ortak haneler yaygındı. Bu hanelerde geleneksel ve erken evlilik ve yüksek doğurganlık görülüyordu.

Bu iki sistem nüfus baskısına farklı şekilde cevap vermiştir. Birleşik evlerde, nüfus artışı evli yetişkinlerin istihdamını azaltıyordu. Buna karşılık, kuzeybatı Avrupa'da nüfus baskısı basitçe evliliklerin gecikmesine neden olabiliyordu. EMP'nin özellikleri bu nedenle aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- Yüksek ilk evlilik yaşı: kadınlar için ≈ 25.
- Çok düşük seviyelerde gayrimeşru çocuk.
- Asla evlenmeyen ≈ %10'luk bir kesim.
- Yetişkin evli çocukların, ebeveynleriyle yaşadığı büyük ailelerden ziyade çekirdek aileler.

EMP'nin bir sonucu, kadınların önemli bir kısmının evlenmeden önce bağımsız olarak para kazanabilmeleriydi. Geç evlilik, genç erkek ve kadınların ebeveynlerinin kararlarından bağımsız olarak kendi eşlerini seçebilmelerini sağlamıştır (de Moor ve van Zanden, 2010). İş gücü piyasaları bu gelişmede kritik bir rol oynamıştır.

EMP'nin miras ve evliliklerin düzenlenmesi üzerinde de etkileri olmuştur. Güney Avrupa'da kadınlar miraslarını çeyiz yoluyla alırlardı. Çeyiz sistemi hem gelin hem de ebeveynleri için erken evlilik için bir teşvik yaratmıştır çünkü evlenmek için çok uzun süre bekleyen bir kadın evlilik piyasasında daha az arzu edilir hâle gelmekte ve dolayısıyla damadın kabul edebilmesi için büyük bir çeyiz vermesi gerekmekteydi. Ancak Kuzey Avrupa'da kadınlar evlendiklerinde mirastan mahrum bırakılmıyordu ve çeyizlerin önemi daha azdı. Kuzey Avrupa'da yaygın olan evlilik mirası, kadınların ayrılma

veya dul kalma durumunda hane kaynaklarından adil bir pay almayı bekleyebilecekleri anlamına geliyordu. Bu da kadınların evlilik içinde para kazanmaya ve kaynak biriktirmeye teşvik edilmesini sağlamıştır.

EMP'nin kökenlerini tespit etmek zordur. Kara Ölüm'ü takip eden yüzyıllarda öne çıkmıştır. XIV. yüzyılın ikinci yarısındaki demografik çöküş iş gücüne olan talebi artırmış ve hem kadınların ücretli emek için sahip oldukları fırsatları hem de aldıkları ücreti yükseltmiştir. İşleyen bir emek piyasası olmasaydı, gençlerin kendi başlarına yola çıkmaları, para biriktirmeleri ve ebeveynlerinden bağımsız haneler kurmaları zor olurdu.

EMP Ekonomik Büyümeyi Destekledi mi?

EMP adına iki farklı iddia ortaya atılmaktadır. Zayıf iddia, doğurganlığın sınırlandırılmasında ve dolayısıyla Malthusçu ekonomide kişi başına düşen gelirin *korunmasında* önemli bir rol oynadığıdır. Daha güçlü olan iddia ise modern ekonomik büyümeye geçişte çok önemli bir rol oynadığıdır. Bu iddiayı ele almak için Şekil 5.3'teki gibi basit bir statik modelin ötesine geçmemiz gerekmektedir. Daha güçlü iddianın lehine olan kanıtları ele alalım.

Teorik olarak, EMP'nin Malthusçu bir dünyada denge gelir düzeyini makul bir miktarda artırabileceğini gördük. Bu, ekonomik büyümede sürekli bir artışa nasıl dönüşebilir? Voigtländer ve Voth (*2013a*), Kara Ölüm'ün yarattığı demografik şokun, toprağın tarıma daha uygun olduğu Güney Avrupa'ya kıyasla, toprağın hayvancılığa dönüştürülebildiği Kuzey Avrupa'da farklı bir etki yarattığını ileri sürmektedir. Hayvancılık, kadın emeğine olan talebi artırdığından, bu durum bireylerin geç evlendiği ve doğurganlığı kısıtladığı (EMP) iş gücü ve evlilik piyasasına katkıda bulunmuştur.

İlgili bir argümanda, Voigtländer ve Voth (2006) 1700 ve 1850 yılları arasında İngiliz ekonomisinin bir modelini simüle

etmiştir. Sanayileşmenin İngiltere'nin düşük basınçlı demografik rejimine bağlı olduğunu tespit etmişlerdir. Modellerine göre, yüksek doğurganlık rejiminde, ekonomik genişlemenin ilk aşamalarında daha hızlı nüfus artışı kişi başına düşen geliri düşürmekte ve mamul mallara yönelik efektif talebi azaltmaktadır. Bu da sürdürülebilir ekonomik büyümenin ilk etapta başlamasını engeller. İngiltere düşük doğum oranları sayesinde bu kaderden kurtulmuştur.

EMP'yi büyümeye bağlayan bir diğer kanal da beşerî sermaye yatırımıdır. Foreman-Peck (2011), EMP'nin doğum oranlarını düşürerek ölüm oranlarını da düşürdüğünü ve beşerî sermayeye yatırımı teşvik ettiğini savunmaktadır. Bu argüman Becker ve Lewis'in (1973) ailelerin göreli fiyatlara karşılık olarak çocuklarının nicelik ve niteliğini değiş tokuş ettikleri iddiasına dayanmaktadır. Foreman-Peck (2011), 19. yüzyıl İngilteresi'nde düşük doğum oranlarının daha düşük bebek ölümleri ve daha fazla beşerî sermaye yatırımı demek olduğuna dair düşündürücü deneysel kanıtlar sunmaktadır.

Şüpheciliğin Nedenleri

Dennison ve Ogilvie (2014), EMP'nin sürekli ekonomik büyüme ile herhangi bir ilişkisi olduğu iddiasına karşı çıkmaktadır. EMP'nin aslında en çok Orta Avrupa'nın erken modern dönemde büyümeden ziyade ekonomik durgunluk yaşayan bölgelerinde geliştiğini savunmaktadırlar. İngiltere'nin benzersiz bir demografik rejime sahip olduğu ve doğurganlığın özellikle ekonomik koşullara duyarlı olduğu iddiasına karşı çıkmışlardır. Bu iddiayı desteklemek için, ilk evlilik yaşı ölçüldüğünde, İngiltere'de EMP'nin diğer yerlere göre daha sık görüldüğünü göstermektedirler. Bu durum özellikle Orta Avrupa'nın daha yavaş büyüyen bölgelerine kıyasla böyledir. "Dennison ve Ogilvie (2014) tarafından belirtildiği gibi, EMP'nin belirli yönlerinin geniş kurumsal bağlamla

nasıl ilişkilendirildiğine dair teorik açıklama ve deneysel olarak tatmin edici bir hesaplamaya ihtiyaç vardır." (Dennison ve Ogilvie, 2014, s. 687).

Geniş kurumsal bağlamı dikkate almakla, EMP argümanlarına karşıt olmak zorunlu değildir. Aslında Carmichael, de Pleijt, van Zanden ve de Moor (2016) gibi savunucular, EMP'nin ortak hane halklarına ve rızaya dayalı evlilik fikrini içeren daha geniş bir kurumsal paketin yansıması olduğunu savunmaktadır. Buna göre, ilk evlenme yaşı dar anlamda basitçe ölçülemez. EMP'nin rızayı ve iş gücüne katılımı vurgulayan kurumları ilk evlilik yaşını yükseltmiştir. Ancak daha müreffeh ekonomik koşullar bunu düşürmüştür. Carmichael ve diğerlerine (2016, s. 202) göre, EMP kurumlarına sahip ekonomik açıdan başarılı bölgeler, durgunluk yaşayan EMP bölgelerine kıyasla daha düşük evlilik yaşına sahiptir.

Ancak, EMP'nin her zaman gelin ve damat arasındaki gönüllü bir kararı yansıtmadığı da açıktır. Dennison ve Ogilvie (2014), EMP'nin kadınların ekonomik fırsat ve durumları açısından iyi olup olmadığını tartışırken daha güçlü bir zeminde durmaktadır. Kadınların haklarının ve statülerinin, yüksek ilk evlilik yaşıyla karakterize edilen toplumlarda büyük farklılıklar gösterdiğini iddia etmektedirler: "İsviçre, Almanya ve Fransa'nın birçok bölgesinde, yerel çalışmaların da gösterdiği gibi, EMP hüküm sürmüş ancak kadınların çalışmaları, ücretleri, mülkiyet hakları ve hatta bazı durumlarda tüketim tercihleri yerel topluluklar tarafından kısıtlanmıştır" (Dennison ve Ogilvie, 2014, s. 674). Loncalar gibi yerel kurumlar kadınları dışlamış ve ekonomik olarak bağımsız kadınlar genellikle toprak sahipleri tarafından taciz edilmiştir.

EMP'nin uygulandığı pek çok örnekte zorlama söz konusudur. Evlilikler yerel topluluklar tarafından denetlenmiş, evlilik öncesi seks sert bir şekilde cezalandırılmış ve iş gücü piyasaları kadınlar için her zaman sıcak yerler olmamıştır. Ogilvie

(2003), loncaların ve yerel elitlerin erken modern Almanya'da kadınların çalışma olanaklarını ne ölçüde kontrol ettiklerini belgelemektedir. Kadınları özgürleştirmek bir yana, 17. yüzyıl Almanya'sının son derece düzenli ve lonca egemenliğindeki iş gücü piyasaları, kadın emeğinin sıklıkla sömürüldüğü yerlerdi.

EMP'ye yöneltilen bir diğer eleştiri de birçok Doğu Asya toplumunun doğurganlığı kısıtladığı yönündedir. Eğer doğurganlık kısıtlamaları kuzeybatı Avrupa'ya özgü değilse, o zaman bu kısıtlamaların Avrupa'nın ekonomik yükselişinde çok önemli bir rol oynamış olması mümkün değildir. Lee, Campbell ve Feng (2002) Çinlilerin doğurganlığı bir dizi farklı uygulama ile düzenlediğine dair kanıtlar sunmaktadır. Örneğin bebek öldürme yaygın olarak uygulanmıştır. Kız bebekler genellikle açıkta bırakılıyordu ve bunun sonucunda ortaya çıkan dengesiz cinsiyet oranı, erkek nüfusun %20'sinin evlenmediği ve üremediği anlamına geliyordu. Dahası, Çin'de genç evli çiftlerin ayrı zaman geçirmesi yaygındı, bu da doğurganlığı daha da azaltan bir uygulamaydı. Çinli aileler ayrıca belirli bir sayıda çocuk sahibi olmayı hedeflemişlerdir (Campbell, Feng ve Lee, 2002). Sonuç olarak, Çin'de evlilik doğurganlığı Avrupa'nın çoğundan daha düşüktü. Benzer şekilde Tokugawa Japonyası'nda da doğurganlığın kısıtlanması kürtaj, bebek öldürme ve erkek göçü yoluyla yaygın olarak uygulanmıştır (Hanley ve Yamamura, 1977, s. 25).

Bu uygulamalar Çin ve Japon demografisini şekillendirmede kesinlikle önemliydi. Bununla birlikte, EMP'nin önemine yönelik eleştiriler biraz yetersiz kalmaktadır. Carmichael, de Pleijt, van Zanden ve de Moor (2016) gibi EMP'nin önemini savunanların vurguladığı şey, EMP'nin sadece doğurganlığı kısıtlamak için bir araç olmadığıdır. Aynı zamanda haneleri ve özellikle de kadınları piyasaya ve beşerî sermaye birikimine yönlendiren bir dizi kurumsal düzenlemeydi. Bebek öldürme gibi uygulamalar doğurganlığı kısıtlamış olabilir, ancak bunu

maliyetli bir şekilde yapmışlardır. Bu uygulamalar, ekonomik kalkınma için elverişli bir kurumsal yenilikler paketinin parçası gibi görünmemektedir.

Demografik Değişim ve Modern Ekonomik Büyümeye Geçiş

Modern ekonomik büyümenin başlangıcının Malthusçu bir ekonomide ortaya çıkması mümkündür. EMP üzerine yaptığımız inceleme, farklı demografik rejimlerin kişi başına düşen gelir seviyelerini nasıl etkileyebileceğini göstermektedir. Ancak, 7, 8 ve 9. bölümlerde daha ayrıntılı olarak tartışacağımız üzere, modern ekonominin anahtarı *sürekli* yenilikçiliktir. Tüm toplumlar yenilikçi olmamıştır. Yenilikler için bir deha dokunuşu gerekebilir. Ayrıca bir toplum geçmişin bilgisini gelecek nesillere aktarma kapasitesine sahipse yeniliklerin gerçekleşme olasılığı daha yüksektir. Daha büyük nüfuslar da aynı şekilde yenilikler doğurur (Kremer, 1993; Henrich, 2004). Malthusçu bir ekonomide sürdürülebilir yenilikler nasıl ortaya çıkar?

Malthusçu durgunluktan modern ekonomik büyümeye geçiş Galor ve arkadaşları tarafından incelenmiştir (Galor ve Weil, 2000; Galor, 2005, 2011). Galor, Malthusçu durgunluktan sürdürülebilir ekonomik büyümeye geçiş için demografi ve beşerî sermayeye yatırım yapma güdüsünün etkileşimine dayanan birleşik bir teori önermiştir. Bu teoriye *birleşik büyüme teorisi* adını vermiştir. Birleşik büyüme teorisi iki önemli gelişmeyi açıklamaktadır: (1) Sanayi Devrimi sırasında büyüme oranlarında meydana gelen kademeli artış; ve (2) 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında yaşanan demografik değişim. Demografik değişim doğurganlık oranlarını düşürmüş ve gelirler arttıkça doğal nüfus artış hızının düşmesini sağlamıştır. Bugün birçok zengin ülkede nüfus artışı doğal ikame oranının altındadır. Galor'un teorisi, tarihin büyük bölümünde teknolojik ilerleme oranının düşük olduğu gerçeğiyle

başlar. Sonuç olarak, insan sermayesine yapılan yatırımın getirisi de düşüktü. Dolayısıyla ebeveynlerin eğitime yatırım yapmak için çok az nedeni vardı. Çocukların "niteliğinden" ziyade niceliğine yatırım yaptılar. Ekonomi Malthusçu olmaya devam etti. Gelişen teknoloji daha fazla insana kapı açtı ama kişi başına düşen geliri artırmadı.

Dolayısıyla beşerî sermayeye yatırım ancak insan bilgi birikimi teknolojik gelişmeyi yaygınlaştıracak kadar büyük olduğunda gerçekleşti. Peki ama insan bilgi birikimi ilk etapta nasıl ve neden arttı? Diğer her şey eşit olduğunda, nüfus ne kadar büyükse, büyük bir icat ya da yeni bir fikir ortaya çıkma ihtimali de o kadar yüksektir.

Zaman içinde bilgi birikimi arttıkça, beşerî sermayenin getirisi de yükselir. Sonuç olarak, ebeveynler için çocuklarının beşerî sermayesine yatırım yapmak faydalı hâle gelir. Bunun sonucunda ekonomik büyüme oranı daha da artar. Beşerî sermayenin getirisi, ebeveynlerin daha az çocuk sahibi olmaya başladığı noktaya kadar artar. Bu da modern büyüme rejimine demografik bir geçişe neden olur. Bu rejimde ebeveynler çocuklarının niceliğinden ziyade "niteliğine" odaklanır. Dolayısıyla, bu argümana göre, 1850'den sonra Sanayi Devrimi'nin ikinci aşaması, daha eğitimli işçilere olan talebin yaygın bir şekilde artmasına yol açmıştır. Bu düşüncelere 9. Bölüm'de, nüfus artışının modern ekonominin yükselişinde oynadığı rolü tartışırken geri döneceğiz.

Bölüm Özeti

Doğum ve ölümlere ilişkin temel gerçekler, ekonomi tarihinin büyük bölümüne hâkimdir. İngiliz kraliyet ailesinin yaşadığı sıkıntılara sıradan bir bakış bile zengin ve güçlülerin bu temel gerçeklerden muaf olmadığını göstermektedir. Makro düzeyde, tarihçiler sanayi öncesi tarihin iniş ve çıkışlarının en azından kısmen demografi etkisiyle olduğunu görmüşlerdir.

Bunun belki de en dramatik örneği Kara Ölüm'dür. Avrupa'nın nüfusunu azaltmış ve sıradan işçiler için daha yüksek ücretler getirmiştir. Ancak demografik faktörler tek başına işlememiştir. Doğum oranı büyük ölçüde evlilik ve hane oluşturma kalıpları (yani kurumsal ve kültürel uygulamalar) ile belirlenmiştir. Antik Roma'da kadınlar cinsel olgunluğa erişir erişmez evlenirlerdi. Roma İmparatorluğu'nda vasıfsız işçilerin elde ettiği düşük ortalama gelirin sorumlusu kısmen bu erken evliliklerin yarattığı yüksek doğum oranlarıydı (Harper, 2017). Orta Çağ Avrupası'nın sonlarında ve özellikle Kara Ölüm'den sonra ilk evlilik yaşı yükselmiştir. Bu Avrupa Evlilik Modeli, demografik baskının hafiflemesine ve ücretlerin normalde olması gerekenden nispeten daha yüksek tutulmasına yardımcı olmuştur, ancak uzun vadeli büyüme için önemi tartışmalıdır. Sanayi Devrimi'ni demografik bir geçiş izlemiştir. Sanayi Devrimi sırasında nüfus artışı GSYH'deki genel artışa eşlik ettiği için kişi başına düşen gelirler mütevazı bir şekilde artmıştır. Demografik değişimle birlikte nüfus artışı yavaşlarken, kişi başına düşen gelir sürekli bir şekilde artmaya başlamıştır. Demografik değişim konusuna 9. Bölüm'de tekrar döneceğiz. Bu, ekonomik büyümenin *sürdürülebilir* hâle gelmesinin temel nedenlerinden biridir. Her şeyden önce, demografik değişim beşerî sermayeye yatırımı teşvik etmiştir. Birleşik büyüme teorisine göre, teknolojik ilerleme hızlandıkça, beşerî sermayenin getirisi artar ve bu da ebeveynleri geniş ailelerden ve düşük eğitim seviyelerinden, yüksek eğitimli çocuklara sahip daha küçük ailelere geçmeye teşvik eder. Demografik faktörlerin dünyanın bazı bölgelerinin zenginleşmesini sağlamasının nedenlerinden biri budur. Ancak belirleyici miydi? Demografi, kurumlar ve kültür gibi diğer faktörlerle etkileşime girdi mi? Bunlara 7. Bölüm'de tekrar döneceğiz.

6
Sadece Bir Sömürgeleştirme ve Sömürme Meselesi mi?

15. yüzyılda Avrupa'nın kıyısında, güneyden gelen Müslüman istilası tehdidini henüz yeni atlatmış küçük, çevre bir krallık olan Portekiz'den denizciler Afrika kıyılarını keşfetmeye başladılar. Her yıl daha uzaklara yelken açtılar. Çok farklı motivasyonları vardı. Başlangıçta, kimileri İslam'a karşı savaşlara katılacak Hristiyan müttefikler arıyor ve Etiyopya hükümdarı efsanevi Prester John'u bulmayı umuyordu. Kimileri doğudan gelen egzotik ürünleri, özellikle de baharatların arayışıyla seyahat ediyordu. Kimileri de Afrika'nın Batı Kıyısı boyunca üretilen altın gibi değerli madenlerin peşindeydi. Kimileri ise köle arıyordu.

Portekizlilerin Denizci Prens Henry (1394-1460) yönetimindeki bu başarıları ve ardından 1488'de Bartolomeu Dias'ın Ümit Burnu'nu dolaşması Kristof Kolomb'a ilham verdi. Kolomb, Atlantik boyunca batıya doğru yelken açarak Hindistan ve Çin'e ulaşmayı umuyordu. Elbette bunun yerine Amerika kıtasına ulaştı. 1498'de Vasco da Gama, doğuya yelken açarak Avrupa'dan doğrudan Hindistan'a ulaşan ilk kişi oldu. Bu ilk yolculuklar İspanya'nın Atlantik imparatorluğunun, Portekiz'in Güneydoğu Asya'daki imparatorluğunun ve Hollandalıların, Fransızların ve İngilizlerin daha sonraki sömürge girişimlerinin temellerini attı. En başından itibaren, Avrupa sömürgeciliğinin karakteristik şiddet ve sömürü uygulamalarının

birçoğu belirgindi. Da Gama yerel gemileri taciz ediyor, şehirleri topa tutuyor ve Müslümanların Hint şehirlerinden kovulmasını talep ediyordu. Bir keresinde ele geçirdiği bir geminin tüm yolcularını yakarak öldürdü.

Asya ve Amerika'ya ticaret yollarının açılması dünya tarihinde dönüm noktası niteliğinde bir olaydır. Küresel imparatorlukların kurulmasına yol açmış ve yeni ticaret ve yerleşim modellerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak modern ekonomik büyümenin kökenleri açısından çok önemli miydi? Batı Avrupa'nın nasıl zenginleştiğine dair son bir dizi açıklama da kolonileşmenin önemine dayanır.

Avrupa'nın kolonileşme süreci kademeli olarak gerçekleşti. Portekizlilerin Asya'daki girişimlerinin ve İspanyolların Amerika'daki Aztek ve İnka imparatorluklarını ele geçirmelerinin ardından, diğer Avrupalı güçler de donanmalar oluşturdu ve filolarını donattı. Ayrıca sömürecekleri yeni topraklar aramak için yerleşimcileri teşvik ettiler. Başlangıçta Avrupa kolonileri Avrupalılarla temasın ardından salgın hastalıkların hızla kırıp geçirdiği Amerika kıtasında ve Asya ve Afrika'nın kıyılarında kuruldu. Avrupalılar Sahraaltı Afrika'nın içlerine kadar ilerleyemedi. Avrupa devletleri Hindistan'ın Mughal hanedanını ya da Çin'in Ming hanedanını yenecek kadar güçlü değildi. Afrika'nın, Güneydoğu Asya'nın ve Orta Doğu'nun büyük bölümlerinin de Avrupa'nın ilgi alanına girmesi ancak 19. yüzyılın sonlarında gerçekleşti.

Kolonileşmenin Batı Avrupa'yı zenginleştirmesinin en yaygın açıklaması *sömürüdür*. Koloni güçleri, kolonilerindeki doğal kaynakları sömürmüştür. Bunlar arasında değerli metaller (Güney Amerika), kauçuk (Kongo), baharat ve şeker (Endonezya), petrol (Orta Doğu) ve köleler vardı. Bunun iki sonucu oldu. Birincisi, sömürgelerden gelen ucuz girdiler ve iş gücü Batı Avrupa'da dramatik bir ekonomik genişleme sağladı. Bir başka deyişle, Avrupa'nın sanayileşmesini geniş

sömürge imparatorlukları olmadan hayal etmek imkânsızdır. İkincisi, sömürgeleştirilen ülkeler doğal kaynaklarının sömürülmesi nedeniyle yoksullaştı. Hiç sömürgeleştirilmemiş olsalardı, dünyanın pek çok bölgesi (Afrika, Güney Asya) şu anda olduğundan çok daha iyi durumda olurdu. Dolayısıyla, sömürgeciliğe dayanan teoriler hem Avrupa'nın neden önce zenginleştiğini hem *de* dünyanın geri kalanının bu zenginliği yakalamakta neden görece yavaş kaldığını açıklama çabasındadır. Bu açıklamalar daha detaylı incelendiğinde geçerliliğini korumakta mıdır? Sömürgecilik acımasız ve bencilceydi. Mirası pek çok açıdan hâlâ bizimle birliktedir. Ancak modern ekonomik büyümenin sorumlusu bu muydu?

Bu bölümde kolonizasyonun *ekonomik* sonuçlarına odaklanıyoruz. Bu kesinlikle tam bir muhasebe değildir. Kolonizasyonun maliyetleri ve faydaları yalnızca parasal olarak hesaplanamaz. Sömürgeleştirme geniş bir eylem ve sonuç yelpazesini beraberinde getirmiştir. Avrupalılar en kötüsü; soykırım yapmış, Afrikalıları ve yerlileri köleleştirmiş ve kolonilerin önceden var olan sosyal dokusunu parçalamışlardır. Bu maliyetler ölçülemez. Yine de sömürgeciliği dünyanın zenginleşmesinin temel nedenlerinden biri olarak göreceksek, bunu Avrupa sömürgeciliğinin hiç gerçekleşmediği karşı-olgusal dünyaya göre değerlendirmeliyiz. İngiltere'de yine bir Sanayi Devrimi olur muydu? Hindistan ve Sahraaltı Afrika hâlâ nispeten fakir olur muydu? Sosyal bilimlerdeki son araştırmalar bu ve benzeri soruları sormuştur. Burada, onların bulgularını inceliyoruz.

Sömürgeciler Ne Fayda Gördü?

İmparatorluk tarih kadar eskidir. MÖ 8. yüzyılda Asurlular İsrail'i, bir yüzyıl sonra da Babilliler Yahuda'yı ele geçirdiğinde, yağma ve köleler Ninova ve Babil şehirlerini zenginleştirmişti. Roma şehri büyüdü ve Romalı elitler Akdeniz ve Batı Avrupa'da kurulan imparatorluk sayesinde zenginleşti. Moğolların 13. yüzyıldaki işgalleri Çin ve Orta Doğu'daki

nüfusun çöküşüne tanık oldu. Osmanlılar 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupalıları ve Afrikalıları büyük ölçekte köleleştirdi. Ancak bu imparatorlukların hiçbirinde sürekli bir ekonomik büyüme görülmedi. Yağmalanan servet sadece bir yerden başka bir yere transfer edilmiş oldu.

Fakat Avrupa'nın yükselişini Amerika'dan (ve daha sonra Afrika ve Asya'dan) yağmalanan kaynaklara bağlayan yaygın bir açıklama vardır. Kuşkusuz çok fazla yağma oldu. Meksika ve Peru'yu yağmalayan Konkistadorlar gibi Thomas "Diamond" Pitt ve Robert Clive gibi kişiler de Hindistan'ı yağmalayarak son derece zengin oldular. Yine de Amerika ve Britanya Hindistanı'ndan alınan servet miktarı, 1800'den sonra gerçekleşen toplam millî gelir artışına kıyasla küçüktür.

Önceki imparatorluk inşa dönemleri modern ekonomik büyümeyle sonuçlanmamıştır. Sömürgeci güçlerin hepsi de sürekli ekonomik büyüme yaşamamıştır - İspanya ve Portekiz 17. ve 18. yüzyıllarda durgunluk yaşamıştır. Fakat sömürgeleştirmenin Britanya'da sürekli ekonomik büyümenin başlamasına ve bunun kuzeybatı Avrupa ve Kuzey Amerika'ya yayılmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuş olması mümkündür.

Bu argümanların çoğunun nihai kaynağı Karl Marx'tır. Marx, ekonomi politiğin dönüm noktası olan *Das Kapital* (1868/1990, s. 915) adlı eserinde İlkel birikim teorisinin ana hatlarını ortaya koymuştur:

> Amerika'da altın ve gümüşün keşfi, yerli halkın yok edilmesi, köleleştirilmesi ve madenlere gömülmesi, Doğu Hint Adaları'nın işgal ve yağmalanmaya başlaması, Afrika'nın siyah derili insan ticareti için bir cennete dönüştürülmesi, kapitalist üretim çağının pembe şafağını işaret ediyordu. Bu tasasız gelişmeler ilkel birikimin en önemli dönemidir. Bunların hemen ardından, Avrupa uluslarının ticari savaşı gelir ve dünya bir tiyatroya dönüşür. Hollanda'nın İspanya'ya isyanıyla başlar, İngiltere'nin Devrim Karşıtı Savaşı'nda dev boyutlara ulaşır ve Çin'e karşı afyon savaşlarında hâlâ devam etmektedir.

Bu argümana göre sömürgeleştirme, modern ekonomik sistemin inşası için gereken ilk sermayeyi sağlamıştır. Aynı zamanda kapitalist uygulamalar için de bir deneme alanı olmuştur. Bu nedenle Marx (1868/1990, s. 918), "Sömürge sistemi ticareti ve denizciliği serada bitki yetiştirir gibi olgunlaştırdı." der. Marx'a göre sömürge ticaretine hâkim olan ticaret tekeller:

> sermayenin birikimi için güçlü kaldıraçlardı. Sömürgeler, gelişmekte olan üretim için bir pazar ve ana ülkenin pazar tekeliyle garanti altına alınan büyük bir birikim artışı sağladı. Avrupa dışında açıktan yağma, köleleştirme ve cinayetler yoluyla ele geçirilen hazineler ana ülkeye geri akıyor ve orada sermayeye dönüştürülüyordu.

Kolonileşme ile İngiliz Sanayi Devrimi arasında özellikle bağlantı kuran bazı argümanları 8. Bölüm'de gözden geçireceğiz.

Daha yakın bir zamanda, "Büyük Ayrışma" terimini meşhur eden kitap, Avrupa'nın Çin'e göre yükselişinin anahtarlarından birinin Yeni Dünya'daki tüm yeni topraklar ("hayalet araziler") olduğunu iddia eder. Yeni topraklar Avrupa'daki nüfus artışını rahatlatmış ve yeni doğal kaynaklar getirmiştir (Pomeranz'ın [2000] argümanı hakkında daha fazla bilgi için bkz. 2. Bölüm).

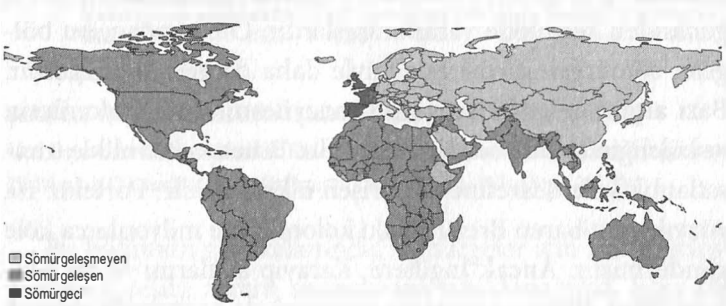
Avrupa'nın Yeni Dünya'nın kaynaklarından faydalandığına dair çok sayıda argüman vardır. Örneğin, Nunn ve Qian (2010) patatesin kolonileşmenin en büyük keşiflerinden biri olduğunu göstermektedir. Patates, Eski Dünya ürünlerinden çok daha besleyici ve daha verimli yetiştirilen bir Yeni Dünya ürünüydü (bkz. Tablo 6.1). Nunn ve Qian, 1700-1900 yılları arasında Eski Dünya'daki nüfus artışının ve kentleşmedeki artışın yaklaşık dörtte birinin patatesin kullanılmaya başlanmasının sonucu olduğunu tahmin etmektedir. Bu rakamlar, yeni "keşfedilen" topraklardan gelen mal akışının erken modern Avrupa ekonomilerinde önemli bir rol oynadığını açıkça ortaya koymaktadır. Ancak bu tür faktörler modern ekonomik büyümenin yaratılmasında belirleyici olmuş mudur?

Kolonileşmenin ekonomik büyüme için ne kadar önemli olduğu, dünyanın hangi bölgelerinden bahsettiğimize bağlıdır. Şekil 6.1'den, dünya karalarının büyük bir kısmının bir noktada Avrupa kontrolü altında olduğunu görebiliriz. Bazı ülkeler için sömürge yönetimi dönemi kısa ve geçiciydi. Bazıları içinse uzun sürdü. Avrupalıların 1800 sonrasına kadar Çin ve Japonya gibi Doğu Asya toplumları üzerinde pek fazla bir etkisi olmadı ve bu nedenle Büyük Ayrışma öncesinde sömürgeciliğin bu toplumlar üzerinde nasıl olumsuz bir etkisi olduğunu görmek zordur. Dolayısıyla bu ayrışmaya ilişkin argümanlar imparatorluğun Avrupalılara sağladığı *faydalara* odaklanmaktadır.

Tablo 6.1 İngiliz mahsul verimi, 18. yüzyıl

	Akre[7] başına ortalama verim (kg)	Bir aileyi bir yıl boyunca beslemek için gereken arazi miktarı (akre)
Buğday	650	1,7
Arpa	820	1,4
Yulaf	690	1,6
Patates	10,900	0,5

Bir aileyi bir yıl boyunca beslemek için gereken enerji günde 42 megajul enerji veya yaklaşık 10.000 kaloridir.
Veri kaynağı: Nunn ve Qian (2010).

Şekil 6.1 Büyük Britanya, Fransa, İspanya, Portekiz, Hollanda veya Belçika tarafından sömürgeleştirilen ülkeler, 1500-1950

7 1 Akre, 4,05 dönüme karşılık gelir. (Ç.N.)

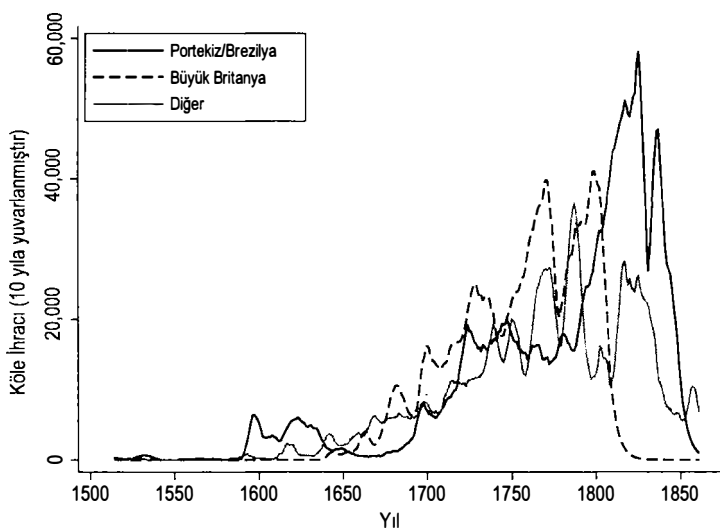
Orta Doğu ile ilgili olarak, (örneğin, bölgeyi önceden var olan etnik farklılıklar pek dikkat etmeden çeşitli etki alanlarına bölen 1916 tarihli Sykes-Picot anlaşması merkezinde) bazı argümanlar sömürgeleştirmenin olumsuz yönlerine odaklansa da Kuran (2011) bu tür argümanların zamanlamasının yanlış olduğunu belirtmektedir. Batı Avrupa ile Orta Doğu arasındaki ayrışma, Orta Doğu'nun sömürgeleştirilmesinden çok önce gerçekleşmiştir. Bu nedenle, ayrışmanın olası bir sorumlusu değildir.

Doğu Hindistan Şirketi'nin işgali ve İngiliz Raj'ının kurulmasının Hindistan ekonomisi üzerinde yıkıcı etkileri olduğuna dair güçlü iddialar ortaya atılmaktadır. Ancak bu iddialar gerçeklere uymamaktadır. İngiliz yönetimi Hintlilere kişi başına düşen gelirde çok az iyileşme getirmiş olsa da, kanıtlar Hint ekonomisinin İngiliz yönetiminden onlarca yıl önce derin bir gerileme içine girdiğini göstermektedir (Broadberry ve Gupta, 2006; Clingingsmith ve Williamson, 2008; Broadberry, Custodis ve Gupta, 2015; Gupta, 2019). Hindistan'ın ekonomik büyümesini 10. Bölüm'de daha ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

Afrika ve Latin Amerika'ya gelince, sömürgeciler bu bölgelerin sağladığı kaynaklardan ve köleler/zorla çalıştırılan iş gücünden kesinlikle yararlanmışlardır. Öte yandan, bu bölgeler sömürgeleştirme nedeniyle daha da geri kalmışlardır. Bazı argümanlar Britanya'nın sanayileşmesinde kolonilerin ve köleliğin rolüne odaklanmaktadır. Britanya kesinlikle transatlantik köle ticaretine ilk girişen ülke değildir: Portekiz 16. yüzyıldan itibaren Brezilya'daki kolonilerine milyonlarca köle göndermiştir. Ancak İngiltere, Karayip adalarını ve bu adaların şeker, tütün ve pamuğa erişimini ele geçirmede giderek daha başarılı oldukça köle ticaretine hâkim olmaya başladı (bkz. Şekil 6.2). Bu nedenle birçok akademisyen -özellikle Williams (1944), Solow (1987) ve Inikori (2002)- kölelik,

Karayip şeker ekonomileri ve sonraki sanayileşme arasında anlamlı bağlantılar buldu.

İngiltere'nin sanayileşmesinde kölelerin ve zorla çalıştırılan iş gücünün oynadığı rol, çok değilse de onlarca yıldır hararetli bir tartışmanın kaynağı olmuştur. Bu önemli bir tartışmadır. Ne de olsa Britanya'nın sanayileşmesi dünyanın zenginleşmesinde kilit bir rol oynamıştır. Ancak bu konuyu tartışabilmek için Britanya'nın Sanayi Devrimi'ni daha iyi anlamamız gerekir. Bu konu 8. Bölüm'ün odak noktasıdır. Bu nedenle bu konuyu o zamana kadar tartışmayacağız.

Şekil 6.2 Okyanus ötesi köle ticaretinde taşıyıcıya göre köle sayısı
Veri kaynakları: Transatlantik Köle Ticareti Veri tabanı www.slavevoyages.org, 23 Mart 2021 tarihinde indirilmiştir. Ayrıca bkz. Whatley (2018).

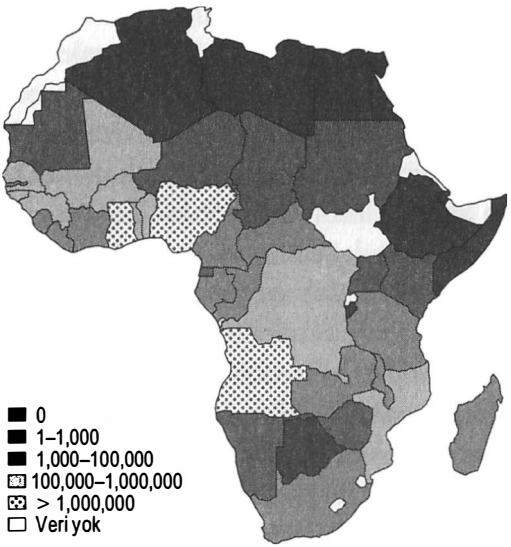
Bu bölümün geri kalanında, sömürgeler için sömürgeleştirmenin çeşitli zararlı sonuçlarına odaklanacağız. Eğer sömürgeleştirme sömürgeci güçlere fayda sağladıysa, dünyanın sömürgeleştirilen bölgeleri üzerindeki olumsuz etkileri daha da büyük olmuş olabilir. Son yıllarda sömürgeleştirmenin

sömürgeler üzerindeki kalıcı etkilerini açıklamaya çalışan geniş bir literatür oluşmuştur. Sömürge yönetimine maruz kalan bazı yerler (ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Hong Kong ve Singapur) oldukça iyi bir duruma gelirken, bazıları (Sahraaltı Afrika ve Güneydoğu Asya'nın çoğu) bugün hâlâ yoksuldur. Bu farklılıkların sebebi nedir? Eğer rolü varsa sömürgeciliğin nasıl bir rolü olmuştur? Birçok sömürgede yoksulluk neden *devam* etmiştir?

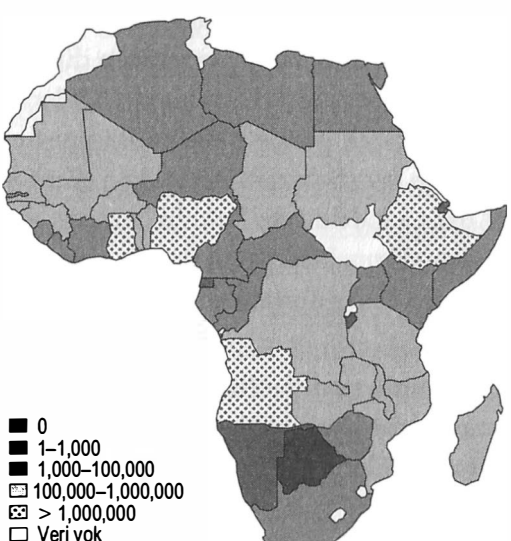
Köle Ticareti

Sömürgeciliğin pek çok çirkin yönü arasında en çirkin olanı köle ticaretiydi. Köle ticareti tarih kadar eskidir. Roma İmparatorluğu'nun genişlemesi sırasında milyonlarca köle İtalya'ya taşınmıştır. Sadece bir keresinde Sezar, Atuatuci yenilgisinin ardından 53.000 kişiyi köle olarak satmıştır. Kendi tahminlerine göre, Galya'nın fethi sırasında 1.000.000'dan fazla kişi öldürülmüş ya da köleleştirilmiştir. 7-8. yüzyıllardaki Arap İşgalleri sırasında Avrupa ve Orta Doğu, köleliğin yeniden canlanmasına sahne olmuştur.

1400 ile 1900 yılları arasında Afrika dört köle ticaretine sahne olmuştur: okyanus ötesi ticaret (Yeni Dünya'ya), Sahra ötesi ticaret, Kızıldeniz ticareti ve Hint Okyanusu ticareti. Sömürgeci güçler, 12 milyondan fazla köleyi Yeni Dünya'ya getiren okyanus ötesi ticaretin başlıca katılımcılarıydı (Nunn, 2008). Bu sayıya köle baskınlarında öldürülenler ya da deniz yolculuğu sırasında ölenler dâhil değildir. Dolayısıyla köle ticareti nedeniyle kaybedilen toplam Afrikalı sayısı söylendiğinden fazladır. Bu kölelerin çoğu Afrika'nın batı kıyılarından gelmiştir (bkz. Şekil 6.3). Köle ticaretinin ekonomik ve demografik büyüme üzerindeki etkisini abartmak zordur. Manning'e (1990) göre, 1850 yılına gelindiğinde Afrika'nın nüfusu, köle ticareti hiç gerçekleşmemiş olsaydı olması gerekenin sadece yarısı kadardır.

(a) Okyanus Ötesi Köle Ticareti

(b) Toplam Köle Ticareti

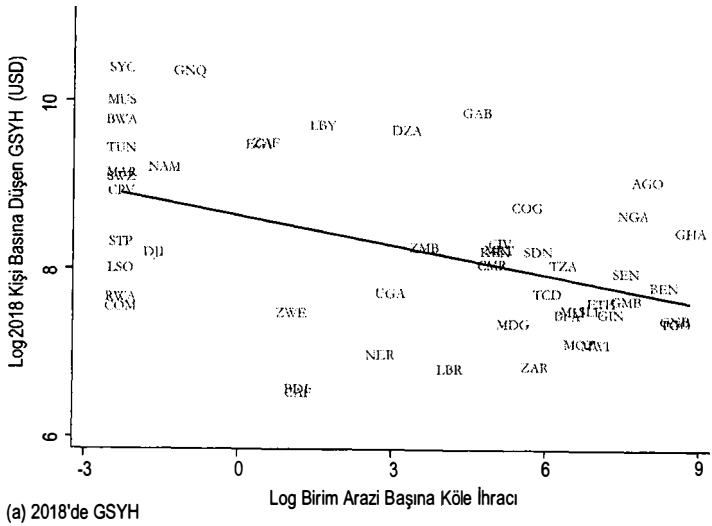
Şekil 6.3 Köle ticaretinde alınan kölelerin sayısı
Veri kaynağı: Nunn (2008).

Köle ticaretinin maliyetlerinin çoğu doğrudan ekonomik değildi. Köleleştirilmenin psikolojik maliyetleri hesaplanamaz. Köle ticaretinin Afrikalı topluluklara verdiği sosyolojik zararın yanı sıra Yeni Dünya'da parçalanan köle ailelerinin uğradığı zarar, kalkınmadan vazgeçmenin ekonomik maliyetinden çok daha büyük olabilir. Yine de bu, köle ticaretinin ekonomik maliyetleriyle ilgilenmememiz gerektiği anlamına gelmiyor. Köle ticareti Afrika'nın yoksulluğunun devam etmesinde önemli bir rol oynar. Nunn (2008), yüksek düzeyde köle "ihracatı" (insanlardan bahsederken talihsiz bir terim) yapan ülkelerin daha düşük GSYH'ye, daha fazla etnik bölünmeye (ki bu da birçok ekonomik çalışmada daha düşük gelirle ilişkilendirilmiştir) ve daha kötü siyasi kurumlara sahip olduğunu tespit etmiştir (bkz. Şekil 6.4). Aradaki fark Avrupa sömürge yönetiminin çöküşünün ardından artmıştır. 1950 ve 2000 yılları arasında, köle ihracatı yüksek olan ülkelerin kişi başına düşen GSYH'si neredeyse (günde 3 dolardan daha düşük bir seviyede) sabit kalırken, köle ihracatı düşük olan ülkelerin kişi başına düşen GSYH'si yaklaşık 4 dolardan, neredeyse iki katına çıkarak günde 8 dolara ulaşmıştır. Bu durum, köle ticaretinin *hem* Sahraaltı Afrika'daki göreli yoksulluktan hem *de* Afrika içindeki gelir farklılıklarından sorumlu olabileceğini düşündürmektedir. Ancak köle ticareti yüzyılı aşkın bir süredir sona ermiş durumdadır. Neden kalıntıları hâlâ sürüyor olsun ki?

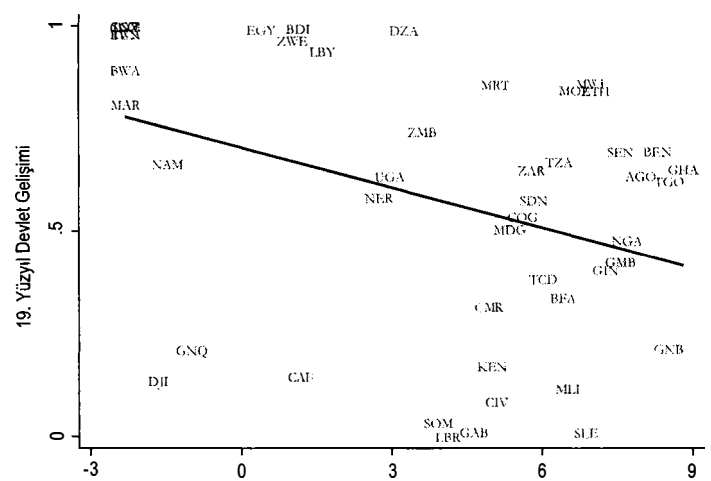
Köle ticaretinin sonuçları hâlâ etkilemesinin bir nedeni de bu ticaretten zarar gören toplumların kültürünü şekillendirmiş olmasıdır. Bölüm 4'te de belirttiğimiz gibi, kültür, kültürel özellik için asıl itici güç ortadan kalktıktan çok sonra da varlığını sürdürebilir. Köleliğin en kalıcı kültürel etkilerinden biri kölelerin ele geçirilme biçiminden kaynaklanır. Bazıları devlet tarafından organize edilen baskınlar ve savaşlar yoluyla ele geçirilirken, birçoğu da yakın arkadaşları ya

da aile üyeleri gibi kişiler tarafından kaçırılmış ya da kandırılarak köleliğe alınmıştır. Bu durum köle ticaretinden etkilenen bölgelerde bir güvensizlik ve belirsizlik kültürü yaratmıştır. Nunn ve Wantchekon (2011), ataları köle ticaretine yoğun bir şekilde maruz kalmış etnik gruplara mensup olan insanların bugün hâlâ akrabalarına, komşularına, ortak etnik gruplara ve yerel hükûmete daha az güvendiklerini tespit etmiştir. Bu durum Afrika'nın ekonomik kalkınmasını olumsuz yönde etkilemiştir ve Nunn'un köle ticaretini uzun vadeli ekonomik sonuçlarla ilişkilendiren yukarıda belirtilen bazı olguları açıklayabilir. Bölüm 4'te de belirttiğimiz gibi güven, özellikle önceden tanınmayan kişilerle yapılan alışverişin önemli bir bileşenidir. Sahraaltı Afrika'da köle ticaretinin yol açtığı güven eksikliği bu nedenle bölgenin kalkınmasına engel teşkil etmektedir.

Köle ticaretinin başka sonuçları da vardır. Whatley ve Gillezeau (2011) köle ticaretinden daha fazla etkilenen yerlerde bugün daha yüksek etnik hizipleşme olduğunu bulmuştur. Yani, bu bölgelerde birbirlerine yakın yaşayan daha fazla etnik grup bulunmaktadır. Afrika aslında *çok sayıda* etnik gruba sahiptir (bkz. Şekil 6.5). Peki bunun köle ticaretiyle ne ilgisi vardır? Mantık gayet açıktır: Köle ticaretinin kârlı olduğu yerlerde yerel gruplar daha büyük ve uyumlu devletler kurmak yerine birbirlerine baskın düzenliyordu. Köyler ve etnik gruplar arasındaki bağlar zayıfladı. Etnik gruplar arası ittifaklar ve evlilikler daha seyrekleşti. Bu da zaman içinde daha fazla etnik grubun ortaya çıkmasına neden oldu.

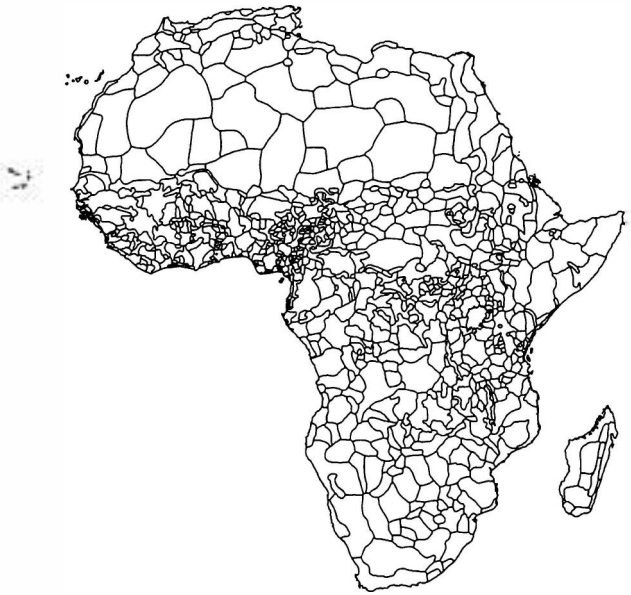

(a) 2018'de GSYH

(b) 1900'de Devlet Kalkınması

Şekil 6.4 İhraç edilen köleler ile ekonomik göstergeler arasındaki ilişki
Veri kaynakları: Köle ihracatı ve devlet kalkınması için Nunn (2008), GSYH için Bolt ve van Zanden (2020).

Şekil 6.5 Afrika'nın sömürgeleştirme öncesi etnik sınırları
Veri kaynağı: Nunn (2008).

Etnik bölünmenin ekonomik büyüme ile negatif ilişkili olmasının birçok nedeni vardır. Bölünmüş devletlerde bazı gruplar diğerlerini yönetir. Bu durum, özellikle de bu grupların birbirlerine karşı düşmanlık geçmişleri varsa, felaket olabilir. Bu tür ortamlarda, bölünme sivil çatışmalara, kamu yararında azalmalara ve daha düşük güvene neden olabilir. Aslında Easterly ve Levine (1997) etnik bölünmenin Afrika ve Asya'daki ekonomik büyüme farklılıklarının yaklaşık %25'inden sorumlu olduğunu tespit etmiştir. Whatley ve Gillezeau'nun (2011) sonuçlarının da gösterdiği gibi, bu durum köle ticaretinin bir kalıntısı olabilir.

Kaynaklara Hücum

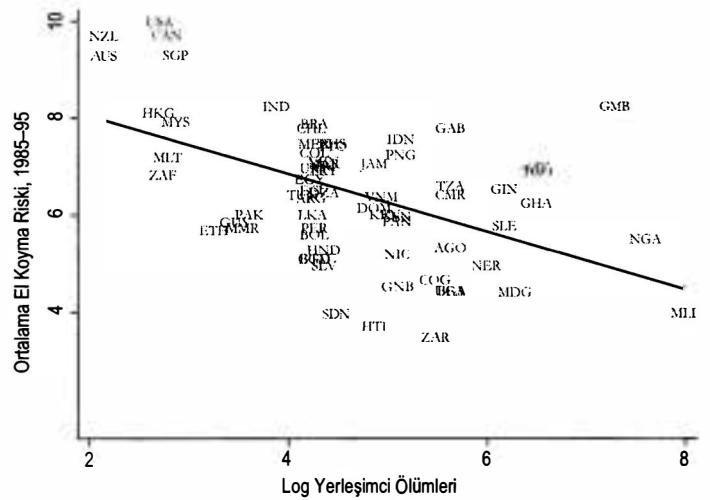
Uzun dönemli ekonomik büyüme açısından bakıldığında, sömürgeciliğin belki de en zarar verici yönü sömürgecilerin kurduğu kurumlardır. Bölüm 3'te gördüğümüz gibi, kurumları değiştirmek zor olabilir. Ayrıca genellikle asıl amaçlarının geçerli olduğu sürenin çok ötesinde varlıklarını sürdürürler. Bu durum, kurumlar daha baştan sömürü amacıyla kurulmuşsa, ekonomik kalkınma için gerçekten kötü olabilir.

Avrupalı sömürgeciler çoğunlukla sömürgelerinde çıkarılan kaynak miktarını en üst düzeye çıkarmak için kurumlar kurdular. Bu kurumlardan bazıları kolonileşme öncesinde var olan kurumların üzerine inşa edildi. Bazıları ise bölge için tamamen yeniydi. Kaynakların çıkarılması işleminde genellikle zorla çalıştırma ve acımasız baskı yöntemleri kullanılıyordu. Örneğin Belçika Kongosu'nda yerel şeflere kauçuk kotaları verilmişti. Zorla çalıştırılan işçiler bu kotaları karşılayamazlarsa hapsedilebiliyor, yakılabiliyor ya da öldürülebiliyorlardı (Lowes ve Montero, yayınlanacak). İspanyollar da Güney Amerika'daki sömürgelerinde benzer zorla çalıştırma kurumları kurarak yerlileri gümüş madenlerinde -özellikle Potosi'de- çalışmaya zorladılar. Bu kurumlar *madencilik* üzerineydi. Birincil amaçları, çoğu sömürgeci ülkeye geri dönecek kaynakları çıkarmaktı.

Maden çıkarma işletmelerinin kurulduğu yerlerde, yerli halkın hakları (eğer varsa) sınırlıydı ve kamu mallarına yapılan yatırımlar genellikle maden çıkarmayı kolaylaştıran yatırımlarla (madenlerden limanlara giden yollar gibi) sınırlıydı. Ne yazık ki, sömürge sonrası birçok hükûmet de bu maden çıkarma kurumlarını faydalı bulmuştur. Sonuç olarak, bu kurumlar bağımsızlıktan sonra da varlığını sürdürmüştür. Denge ve denetleme mekanizmaları ve güvence altına alınan özgürlükler açısından eski sömürgelerde Batı Avrupa'ya kıyasla daha yaygın bir durum olan "kötü" yönetişimin nedenlerinden biri de

budur. Bununla birlikte, eski sömürgelerin hepsinde kurumlar kötü değildir. Örneğin, Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada ve ABD'nin hepsinde devletin çıkar sağlama kabiliyetine sınırlamalar getiren kurumlar vardır. Neden bazı kolonilerde "iyi" kurumlar varken diğerleri "kötü" kurumlara sahip olmuştur?

Acemoğlu, Johnson ve Robinson (2001), eski kolonilerdeki çağdaş kurumsal kalite ve ekonomik sonuçlar açısından görülen büyük çeşitliliğe kapsamlı bir cevap sunan ilk kişilerdendir. Kolonicilerin, kurucularının kolonilerde ölüm oranına bağlı olarak farklı türde kurumlar kurduklarını ileri sürmektedirler. Avrupalıların yerleşimi için uygun olmayan iklimlere sahip yerlerde -Avrupalı ölüm oranlarının son derece yüksek olduğu Afrika'nın "sıtma kuşağı" gibi- Avrupalılar için amaç, çıkarabildikleri kadarını çıkarmaktı. Yerli nüfusu sömürme kapasitelerini sınırlayacağı için Avrupa tarzı kurumlar kurmak için pek bir nedenleri yoktu. Öte yandan, Avrupa'dakine benzer daha ılıman iklimlerde -ABD veya Avustralya'nın doğu kıyısı gibi- Avrupalıların yerleşmesi için daha fazla neden vardı. Daha fazla Avrupalı geldikçe, kıtalarının ekonomik büyümesi için hayati önem taşıyan yasal, siyasi ve dinî kurumları da beraberlerinde getirdiler. Acemoğlu, Johnson ve Robinson tarafından yapılan analiz bu ilişkileri desteklemektedir. Yerleşimci ölüm oranının yüksek olduğu yerlerin bugün hâlâ *daha* kötü kurumlara sahip olduğunu ve daha kötü kurumlara sahip olan yerlerin de daha fakir olduğunu tespit etmişlerdir (bkz. Şekil 6.6). Bu durum, takip eden bir çalışmada buldukları "talihin tersine dönmesinden" de sorumlu olabilir (Acemoğlu, Johnson ve Robinson, 2002: Bölüm 1'de tartışılmıştır, bkz. Şekil 1.8). 1500'de dünyanın en zengin yerleri, 20. yüzyılın sonunda en fakirler arasında yer almıştır. Uzun vadede zayıf ekonomik kalkınma gösterdiği görülen kötü sömürge kurumlarına sahip olanlar tam da kolaylıkla sömürülebilen doğal kaynaklara sahip olan yerlerdi.

Şekil 6.6 Yerleşimci ölüm oranları, kurumlar ve uzun vadeli kalkınma
Veri kaynağı: Yerleşimci ölümleri ve kamulaştırma riski için Acemoğlu, Johnson ve Robinson (2001), GSYH için Bolt ve van Zanden (2020).

Sokoloff ve Engerman (2000), talihin tersine dönmesinin özellikle Amerika kıtasında belirgin olduğunu, tarıma elverişli bölgelerin -Karayipler, Latin Amerika'nın büyük bölümü ve ABD'nin güneyi- küçük toprak sahibi seçkinleri güçlü bir şekilde destekleyen kurumlara sahip olduğunu ileri sürmektedir. Bu kurumlar elit kesime zenginlik getirmiş, ancak aynı zamanda büyük bir kısmı bugün hâlâ mevcut olan muazzam bir eşitsizliğe de neden olmuştur. Öte yandan, kuzey ABD ve Kanada'nın daha marjinal tarım arazileri endüstriyel bitkiler yetiştirmek için pek uygun değildi. Bu koloniler, yerli nüfusun sömürülmesine bel bağlamak yerine, nispeten yüksek düzeyde beşerî sermayeye sahip Avrupa kökenli işçilere bel bağladı. Endüstriyel bitkiler ve emek sömürüsü yerine yerel girişimciliği destekleyen kurumlar bu bölgelerde ortaya çıkmış ve günümüze kadar büyük ölçüde varlığını sürdürmüştür. Bruhn ve Gallego (2012) biraz alternatif bir görüş öne sürerek, Amerika'daki emek sömürücü kurumların günümüzdeki siyasi temsil eksikliğiyle ilişkili olduğunu savunmaktadır. Geçmişte sömürülen bölgelerin bugün hâlâ siyasi anlamda sesi cılızdır. Bu da plütokrat sınıfın daha fazla rant elde etmesine ve genel ekonomik kalkınmanın daha düşük olmasına neden olmaktadır.

Kaynaklara hücum, Güney Amerika'daki İspanyol sömürgeciliğinin baskın temasıydı. 16. ve 17. yüzyıllarda dünyanın değerli metallerinin büyük bir bölümünü bu madenler sağlıyordu. Madencilik tehlikeli ve yoğun emek gerektiren bir iş olduğu için İspanyollar yerlileri bu işi yapmaya zorladı. Bu zorla çalıştırmayı kolaylaştıran en zararlı kurumlardan biri, yerli toplulukların yetişkin erkek nüfuslarının yedide birini madenlerde çalışmaya göndermelerini zorunlu kılan bir sistem olan *mita* idi. Dell (2010), mita 1812'de kaldırılmış olmasına rağmen, eski *mita* sınırları içinde yaşayanların *bugün* daha az tüketim yaptıklarını, sağlık durumlarının daha kötü olduğunu tespit etmiştir. Bu durum muhtemelen *mita*

bölgelerinde kurulan sömürge kurumlarının yapısından kaynaklanmaktadır. Daha az eğitim veriliyor, yol ağlarıyla daha az bağlantı kuruluyor ve geçimlik tarım artıyordu. Tüm bunlar günümüze kadar bir şekilde sürmekte ve eski *mita* bölgelerinin ekonomik potansiyelini baskılamaya devam etmektedir.

Bir başka örnek de Belçika Kongosu'ndan geliyor. Belçika Kralı Leopold II (1865-1909) tüm sömürge döneminin en dışlayıcı kolonilerinden birini kurdu. Yukarıda tartışıldığı gibi, yerel şeflere kauçuk kotaları verildi ve kotaların karşılanmaması hâlinde şiddet uygulanabiliyordu. Nihayetinde bu, halkının haklarını çiğneyerek kauçuk kotalarını uygulamaya en yatkın şeflerin iktidarda kalması anlamına geliyordu. Bu örnek bir "kötü" kurumsal tasarımdır. Etkileri bugün hâlâ devam etmektedir. Lowes ve Montero (yakında yayınlanacak) kauçuk imtiyaz bölgesinde olan yerlerin olmayanlara göre çok daha kötü eğitim, refah ve sağlık özelliklerine sahip olduğunu saptamıştır. Bunun en olası nedeni, bu bölgelerdeki köy muhtarlarının -ki bunların çoğu babadan oğula geçer- yol bakımı ve anlaşmazlıkların uzlaştırılması gibi yerel kamu hizmetlerini sağlama oranlarının hâlâ düşük olmasıdır.

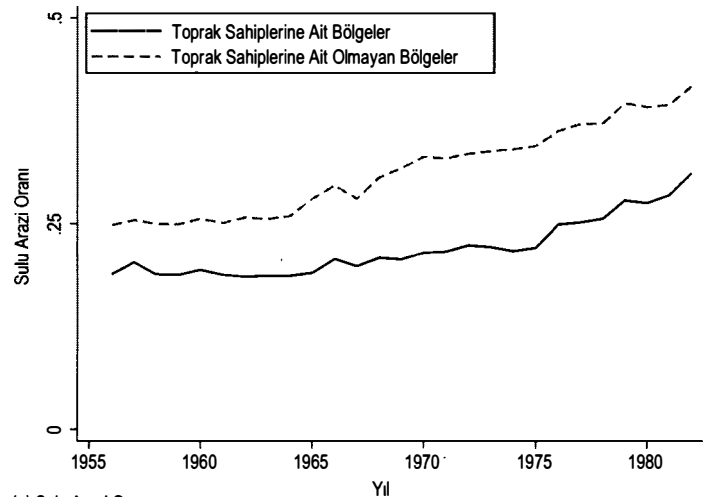
Sömürge kurumları sadece doğal kaynakları çıkarmak için değil, aynı zamanda yerel nüfusu vergilendirmek amacıyla da kurulmuştur. Bu vergilendirme sistemlerinin nasıl işlediği de önemliydi. Bazıları vergi toplama karşılığında yerel yönetimlere önemli yetkiler veriyordu. Bu, uzun vadede ekonomik kalkınma için kötü bir durumdu. Yerel güç simsarları bağımsızlıktan sonra da rantlarını devam ettirmek istediler ve böylece genellikle dışlayıcı kurumlar varlığını sürdürdü. Banerjee ve Iyer (2005) sömürge Hindistanı'ndaki bu vergilendirme kurumlarını inceledi. Bağımsızlıktan onlarca yıl sonra bile, yerel toprak sahiplerine haklar verildiği yerlerde daha büyük eşitsizlik, daha düşük tarımsal verimlilik ve sağlık ve eğitime daha az yatırım yapılmaya devam ettiğini tespit ettiler. Bu farklılıklar

çoğunlukla hükûmet harcamalarındaki farklılıklardan kaynaklanıyordu. Geçmişte toprak sahiplerinin hâkim olduğu yerler, günümüzde de genellikle daha az sulama ve gübreleme yapıldığı yerlerdir ve bu da mahsul verimini düşürmektedir (bkz. Şekil 6.7). Hindistan, sömürge yönetiminin etkilerini incelemek için verimli bir test alanı sunmaktadır. Avrupa sömürgeleri arasında açık ara en kalabalık olanı olmasının yanı sıra (sömürge Hindistan'ı günümüz Pakistan ve Bangladeş'ini de içeriyordu), sadece bir kısmı İngilizler tarafından yönetiliyordu. Yerel prensler tarafından yönetildikleri için "Prenslik Devletleri" olarak bilinen alt kıtanın geri kalanı bir dereceye kadar siyasi özerkliğini korumuştur. Iyer (2010), eskiden İngiliz yönetimi altında olan bölgelerin okullara, sağlık merkezlerine ve yollara çok daha az erişimi olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca tarımsal verimlilik veya yatırım açısından da daha iyi durumda değillerdir. Bu sonuçların bir açıklaması, yerel prenslerin vergi gelirlerini İngilizlere kıyasla kendi ceplerine daha az aktarmaları, bunun yerine kamu mallarına daha fazla harcama yapmalarıdır. Bir diğer neden ise İngilizlerin sömürge döneminde en kötü prensleri görevden almasıdır. Bu da prensleri görece iyi yöneticiler olmaya teşvik etmiştir. Ancak bu sonucun Hindistan'ın ötesine geçip geçmediği net değildir. Öte yandan Lange (2004), doğrudan yönetim altında olan (yani İngiliz idari aygıtı tarafından yönetilen) eski İngiliz kolonilerinin, dolaylı yönetim altında olanlara (Prenslik Devletleri gibi) kıyasla daha fazla siyasi istikrar, bürokratik etkinlik, hukukun üstünlüğü ve hükûmet yolsuzluğundan uzak olma eğiliminde olduğunu tespit etmiştir.

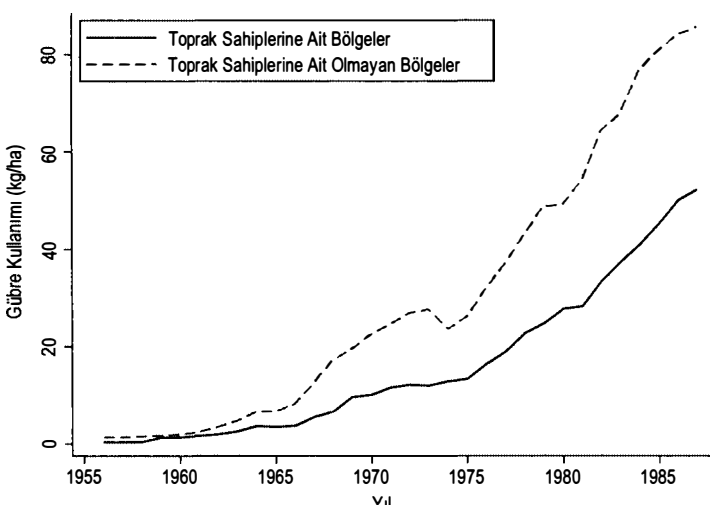
Sömürgeleştirmenin bir başka olumsuz sonucu da kötü siyasi tasarımdan kaynaklanıyordu. Sömürgeci güçler, hakkında nispeten az şey bildikleri insan gruplarını yönetmeye çalışıyorlardı. Bu da bazı feci kararlara yol açtı. ABD'de Amerikan yerlileri kabile düzeyinde rezervasyonlara yerleştirildi. Ancak

Amerikan yerlilerinin siyasi kararlarının çoğu tarihsel olarak alt kabile düzeyinde belirlenmiştir. Dippel (2014) bu zorunlu bir arada yaşamanın Kızılderili kabileleri üzerindeki etkisini incelemiş ve birden fazla alt kabile grubunu birleştiren rezervasyonların, birleştirmeyenlere göre bugün yaklaşık %30 daha yoksul olduğunu bulmuştur. Bunun birincil açıklaması zayıf yerel yönetimdir. Bu rezervasyonlarda daha fazla siyasi yolsuzluk ve iç çatışma yaşanırken, sözleşme çevresi hakkında daha çok belirsizlik bulunmakta ve yerel yönetim tarafından daha az yatırım yapılmaktadır.

Michalopoulos ve Papaioannou (2016) "Afrika'nın bölüşümü" döneminde sömürgeci siyasi tasarımın zayıf olduğuna dair ilave kanıtlar bulmuştur. 19. yüzyılın sonlarında Sahraaltı Afrika'nın büyük bir kısmı, yeryüzünde bir tür sömürge yönetimi altına girmemiş son yerlerdendi. Avrupalı güçler bunu değiştirmeye çalıştı. Berlin'de bir toplantı salonunda bir araya gelerek (1884-5 Berlin Konferansı) Afrika'yı Büyük Britanya, Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Portekiz ve İspanya arasında paylaştırdılar. Afrika'yı etki alanlarına bölmekle görevli kişiler kıta hakkında çok az bilgiye sahipti. Bunun sonuçları felaket oldu. Sömürgeci güçler önceden var olan etnik bölünmeleri pek düşünmediler. Onlar sadece pastadaki paylarını büyütmek istiyorlardı. Bu da rakip etnik grupların aynı devletlere yerleştirilmesi anlamına geliyordu ki bu durum bağımsızlıktan sonra da devam etti ve sömürge sınırları büyük ölçüde değişmedi. Michalopoulos ve Papaioannou (Afrika genelinde birçok etnik grubu etkileyen, bkz. Şekil 6.8) bu bölünmelerin siyasi şiddeti, siyasi istikrarsızlığı, ayrımcılığı ve etnik savaşları tetiklediğini tespit etmiştir. Bazı etnik grupların diğerlerine hükmettiği bir ortamda, özellikle de aralarında uzun bir düşmanlık geçmişi varsa, bunun olması kaçınılmazdı. Michalopoulos ve Papaioannou ayrıca etnik olarak bölünmüş grupların eğitim ve refah da dâhil olmak üzere bir dizi ekonomik özellik açısından daha kötü durumda olduğunu tespit etmiştir.

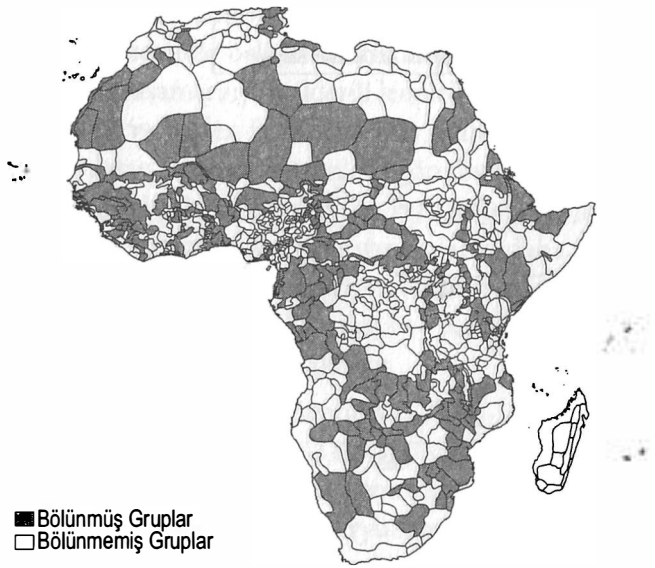

(a) Sulu Arazi Oranı

(b) Gübre Kullanımı

Şekil 6.7 Hindistan'da tarımsal yatırım
Veri kaynağı: Banerjee ve Iyer (2005).

Şekil 6.8 Etnik bölünme ve "Afrika'nın bölüşümü"
Veri kaynağı: Michalopoulos ve Papaioannou (2016).

Sömürgeciliğin Bazı Olumlu Tarafları Var mıdır?

Sonuç olarak, sömürgeleştirmenin sömürgeleştirilen dünya üzerindeki etkileri neredeyse kesinlikle olumsuz olmuştur. Bu durum, köle ticaretinin ekonomik maliyetinin köleleştirilenlerin ve onların soyundan gelenlerin karşılaştığı toplam maliyetin sadece bir parçası olduğu Afrika için geçerlidir. Latin Amerika, Güney Asya ve Güneydoğu Asya için de muhtemelen doğrudur. Yine de sömürge deneyiminin son derece heterojen olduğunu vurgulamakta yarar vardır. Bazı ekonomiler sömürge yönetimi altında durgunlaşmıştır. Bazıları ise hızla gelişmiştir. Elbette ekonomik kalkınmanın yaşanan adaletsizlikleri mazur göstermeyeceğini söylemeye gerek yoktur.

Sömürgeleştirme, bugün görece yoksul kalan yerlerde bile bazı ekonomik faydalar getirmiştir. Frankema ve van Waijenburg

(2012) sömürge dönemi boyunca İngiliz sömürgesi Afrika'da reel ücretlerin önemli ölçüde arttığını tespit etmiştir. Buna kentleşme ve yapısal değişim eşlik etmiştir. Sonuç olarak, 1950'de birçok Afrika ülkesindeki gelirler Asya'nın birçok bölgesindekilerin üzerindeydi. Frankema ve Van Waijenburg (2012, s. 912) "1900-1960 yılları arasında Akra'daki ortalama yıllık büyüme oranlarının on dokuzuncu yüzyıl Londrası'ndaki (1840-1900) ortalama büyüme oranlarına yakın olduğunu" belirtmektedir. Benzer şekilde, Avrupalı güçler tarafından sömürgeleştirilen adalarla ilgili bir çalışmada, Feyrer ve Sacerdote (2009) eski sömürgelerin sömürge yönetimi altında kaldıkları *süre uzadıkça* ekonomik durumlarının düzelme eğiliminde olduğunu tespit etmiştir. Bu durum tüm sömürgeciler için geçerli değildir - İspanyol ve Portekiz sömürgeciliği genellikle olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Diğer ülkelerin (Hollandalı, İngiliz, Fransız) sömürgecilik faaliyetleri neden daha olumlu sonuçlar doğurmuş olabilir? Bu ülkeler pek de iyi niyetli nedenlerle kolonileşmiş değildir. Yine de bu sömürgeciler bazen beraberinde (demiryolları gibi) modern ulaşım teknolojilerini, eğitime erişimi ve modern tıbbı getirmişlerdir. Son zamanlarda sömürgeleştirmenin bu yönlerinin modern ekonomik sonuçları nasıl etkilediğini anlamaya çalışan bir literatür ortaya çıkmıştır.

Kamu Hizmetleri ve Eğitim

Sömürgeciliğin çoğunlukla ürün çıkarma ile ilgili olduğu görüşü benimsense bile, bazı sömürgeci güçlerin sömürgelerine, amacı hasılatı artırmak da olsa yatırım yaptığı doğrudur. Bu yatırımlardan bazıları ya demiryolları gibi sabit oldukları için ya da okullar ve sağlık klinikleri gibi asgari bakım gerektirdikleri için bağımsızlıktan sonra da devam etmiştir. *Kolonileşme olmasaydı* ne tür kamu hizmetlerinin sağlanacağını çoğu zaman bilemesek de bu hizmetlerin bazılarının sağlanmış olması kolonileşmenin olumlu yönüdür.

Bazı sömürgeci güçler tarafından sağlanan en önemli hizmetler arasında, büyük ölçüde askerî ve (kendi çıkarlarına hizmet eden) ekonomik nedenlerle inşa ettikleri demiryolları vardı. Buna rağmen, demiryolları sömürgeciliğin kalıcı miraslarından biridir. Donaldson (2018), 1853'te (demiryollarının askerî amaçlar için kullanışlılığını vurgulayan 1857 isyanından kısa bir süre önce) başlayan İngilizlerin Hindistan demiryollarına yaptığı yatırımın etkisini incelemiştir. 1930 yılına gelindiğinde, Hindistan'da 67.247 kilometre ray döşenmiş ve bu da Hindistan'ı dünyanın dördüncü büyük demiryolu ağı hâline getirmiştir (bkz. Şekil 6.9). Bu, İngiliz Hindistan'ındaki kamu yatırımlarının açık ara en baskın biçimiydi. İngilizlerin bu kadar çok demiryolu döşemesinin birincil nedeni askerî olsa da demiryolunun genişlemesinin ekonomik faydaları da vardı. Hindistan'ın daha önce izole olan bölgeleri bu sayede hem yerel hem de uluslararası pazarlara bağlandı.

Şekil 6.9 Hindistan demiryolu ağı, 1930
Kaynak: Dave Donaldson tarafından Donaldson'dan (2018) sağlanan harita.

Donaldson, demiryollarına yapılan yatırımın İngiliz Hindistan'ı genelinde geliri, ticareti ve piyasa entegrasyonunu artırdığını tespit etmiştir. Chaudhary ve Fenske (2020) demiryolunun yaygınlaşmasının okuryazarlığı artırdığına dair ek kanıtlar sunmaktadır. Gana üzerine yapılan bir çalışmada Jedwab ve Moradi (2016), bağımsızlıktan sonra demiryollarının çoğunun kullanılmamasına rağmen, sömürge demiryollarının geçtiği yerlerin bugün daha gelişmiş olduğunu tespit etmiştir. Bunun nedeni, ağın demiryolu hatları etrafında kentleşmeyi teşvik etmesidir. Kentsel nüfusun görece yoğun olduğu yerlerde yatırım ve ekonomik faaliyetler de bunu takip etmiştir.

Bazen, dışlayıcı kurumların uzun vadede istenmeyen olumlu faydaları olabilir. Dell ve Olken (2020) böyle kurumlardan biri olan Cava'da (Endonezya) uygulanan Hollanda Tarım Sistemi'ni incelemiştir. Bu sistem kapsamında, köylüler şeker yetiştirmeye zorlanıyor ve bu şeker daha sonra Avrupa'ya gönderilmek üzere yakındaki fabrikalarda işleniyordu. Bu son derece kârlı bir ticaretti ve Hollanda hükûmetinin gelirlerinin üçte birini oluşturuyordu. Bu tarım sistemi Cava'daki ekonomik hayata yeni bir düzen getirdi. Milyonlarca Cava'lı şeker fabrikalarında (genellikle zorla) çalışarak, daha önce hâkim olan ağırlıklı olarak tarımsal toplumdan büyük ölçüde uzaklaştı. Fabrikaları çevreleyen köyler şeker kamışı yetiştirmek üzere yeniden organize edildi. Hollandalılar bunu üretimi en üst düzeye çıkarmak için yapmış olsalar da Dell ve Olken bugün de hâlâ etkileri görülen beklenmedik sonuçlar buldular. Eski fabrikaların yakınında yaşayan insanların *bugün* tarımda istihdam edilme oranı çok daha düşük, imalat veya perakende sektöründe istihdam edilme olasılığı ise daha yüksektir. Yani, eski fabrikalara yakın bölgeler, yakın olmayan bölgelere göre daha gelişmiştir. Bu haneler, eski fabrikalardan uzakta yaşayanlara göre yaklaşık %10 daha fazla tüketime sahiptir. Bu etkiler neden devam etmektedir? Birincisi, alt sanayiler (gıda işleme

gibi işlenmiş şekeri girdi olarak kullanan sanayiler) eski şeker fabrikalarının yakınında konuşlanmıştır. İkincisi, eski fabrikaların etrafındaki taşımacılık ağı daha iyiydi, çünkü Hollandalıların ham şekeri fabrikalara ve işlenmiş şekeri rıhtımlara ulaştıracak yollara ihtiyacı vardı. Üçüncüsü, fabrikaların çevresinde artan zenginliğin bir kısmı bölgeye yeniden kazandırıldı. Bu bölgeler, ortalama olarak, yakın bölgelere kıyasla daha fazla elektrik ve okul erişimine sahiptir. Yukarıdaki çalışmalarda olduğu gibi, bu çalışmada da bir uyarı bulunmaktadır. Cava'nın gelişimi kolonizasyon olmasaydı ne olacağıyla karşılaştırılmamıştır. Bunun yerine, niyet bu olmasa bile, sömürge deneyiminin bazı yönlerinin diğerlerine göre daha olumlu uzun vadeli ekonomik etkilere sahip olduğu belirtilmektedir.

Genel olarak, kalıcı olan kolonyal yatırımlarla birtakım fiziksel tesisler kurulmuş ve yerel anlamda amacını aşan sonuçlar doğurmuştur. Bu sayede ulaşım altyapısı ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmuş olabilir. Demiryolu hattı bir kez döşendiğinde, sökülmesi maliyetlidir. Bu durum okullar ve sağlık tesisleri için de geçerlidir. Huillery (2009) Fransız Batı Afrikası üzerine yaptığı bir çalışmada eğitim, sağlık ve altyapı alanlarındaki mevcut performansın yaklaşık %30'unun sömürge yatırımlarıyla açıklandığını saptamıştır. Bu tesislere yapılan fiziki yatırımların ve yerel kamu yatırımlarına yönelik artan talebin, bu yatırımların zaman içinde devam etmesinin nedeni olduğunu gösteren kanıtlar sunmaktadır. Sömürge Afrika'sında Grier (1999) eski İngiliz kolonilerinin eski Fransız kolonilerinden daha iyi performans gösterdiğini bulmuştur. Yukarıda belirtilen çalışmalara benzer şekilde, kamu hizmetlerine yapılan yatırımlar -bu örnekte eğitim- performanstaki farklılıkları açıklayabilir.

Ancak Frankema (2012) bunu İngilizlerin iyi niyetli bir politikası olarak görmememiz gerektiği konusunda uyarmaktadır. Sömürge tebaalarını eğitmek, sömürge politikalarının en

önemli önceliği değildi. İngiliz sömürgelerindeki eğitim avantajının çoğu, Hristiyanlığı kabul ettirmek için okullar kuran misyonerler için kullanılmıştır. İngilizler genellikle misyonerlerin çalışması için daha iyi ortamlar sağlama eğilimindeydi, bu da İngilizlerin eğitim avantajını açıklıyor. Daha genel olarak, misyonerler kolonilere fayda sağlayan bir dizi (dinî olmayan) ürün sağlamıştır. Bu nedenle, sömürgeciliğin "iyi yanlarından" biri olarak görülebilirler. Şimdi onlara bakacağız.

Misyonerler

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bazı eski sömürgeler diğerlerinden çok daha başarılı olmuştur. Bunlar sadece diğerlerinden daha iyi durumda olan (ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda gibi) zengin eski İngiliz sömürgeleri değildir. Arjantin, Brezilya, Kosta Rika ve Botsvana, ekonomileri önümüzdeki on yıllarda da büyümeye devam edecek olan orta gelirli ülkelerdir. Bu arada Haiti, Mali, Sudan ve Nijer gibi diğer eski sömürgeler hâlâ son derece yoksuldur. Sömürgeleştirilenler arasındaki bu sonuç farklılıkları nasıl açıklanabilir? Ekonomik kalkınmanın zenginlikleri neden bazılarına yayılırken diğerlerine yayılmamıştır?

Bu farklılık büyük oranda sömürge deneyiminin bir özelliği olan misyonerlerin varlığı ile açıklanabilir. Kolonizasyon sürecinin bir parçası olarak, Hristiyan kiliseleri yerel halkı Hristiyanlaştırmak amacıyla uzak diyarlara misyonerler göndermiştir. Açık olmak gerekirse, mevcut literatür bazı kolonilerin yoksulluk tuzağından kurtulmasını sağlayan şeyin Hristiyan değerleri ya da teolojisi olduğunu iddia *etmemektedir.* Bunun yerine, misyonerlerin yeni Hristiyanlar kazanma hedeflerine ulaşmak için yaptıkları ve birçoğu uzun vadede amaçlanmayan ekonomik etkiler doğuran başka şeyleri vurgulamaktadır.

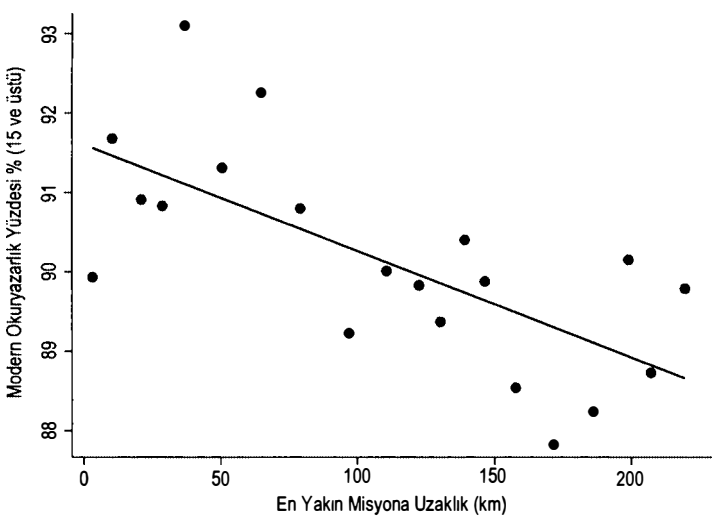
Woodberry (2012) misyonerlerin sömürgeciliğin bazı çok kötü sonuçlarını engellemiş olabilecekleri demokrasi gibi

önemli bir kanala dair kanıtlar bulmuştur. Woodberry, Protestan misyonlarının yerleşiminin Afrika, Asya, Latin Amerika ve Okyanusya'daki demokrasi çeşitliliğinin yaklaşık yarısının açıklaması olduğunu iddia etmektedir. Misyonerlerin bulunduğu bölgelerde demokrasinin gelişme olanağının daha yüksek olmasının nedeni herhangi bir dinî doktrin ya da misyonerlerin demokratik düşünceyi teşvik etmesi değildir. Çok daha önemlisi Protestan misyonerlerin kitlesel eğitimin, kitlesel basının, gazetelerin ve sivil toplumun gelişmesine yardımcı olmasıdır. Muhtemelen bunlardan en önemlisi, Lankina ve Getachew'in (2012) Hindistan'daki misyonerlik faaliyetleriyle pozitif ilişkili bulduğu eğitimdir.

Eğitim neden demokrasiyle ilişkilidir? Güçlü sivil toplumlara sahip okuryazarlığı yüksek toplumlarda genellikle demokrasiler daha çok gelişir. Bu toplumlarda nüfusun daha büyük bir kısmı yönetimde söz sahibi olmak ister ve bunun için mücadele edecek araçlara sahip olur. Bu durum misyonerlerle ilişkilidir, çünkü misyonerler eğitime kendi iyiliği için ya da ekonomik refaha katkıda bulunabileceği için değer vermiyorlardı. Misyonerlerin birincil amacı din tebliği yapmaktı ve eğitimi büyük ölçüde insanların İncil'i okuyup yorumlamalarını istedikleri için teşvik ettiler. Bu, uzun vadeli siyasi ve ekonomik kalkınmanın şekillendirilmesinde büyük bir rol oynayan istenmeyen sonuçların bir başka örneğidir.

Daha genel olarak, bu literatürdeki ortak temalardan biri, misyonerlerin faal olduğu yerlerde çağdaş eğitim kazanımlarının daha yüksek olduğudur. Örneğin, Afrika'da Cagé ve Rueda (2016) matbaası olan Protestan misyonlarına yakın yerlerin çok daha iyi çağdaş sosyo-ekonomik sonuçlara sahip olduğunu bulmuştur. Bunlar arasında daha fazla eğitim, daha fazla güven, daha fazla siyasi katılım ve daha yüksek gazete okuyuculuğu yer almaktadır. Güney Amerika'da Valencia Caicedo (2018), Cizvit misyonerlerinin 1767'de kovulmasına

rağmen (Katolik) Cizvit misyonlarına yakınlığın günümüzde daha yüksek eğitim ve dolayısıyla daha yüksek gelirle ilişkili olduğunu bulmuştur (bkz. Şekil 6.10). Bunun nedeni muhtemelen, dünyadaki diğer misyonlarda olduğu gibi, Cizvit misyonlarının da okuma ve yazmaya önem vermesidir. Waldinger (2017) Meksika'da (yerli nüfusu eğiterek yoksulluğu azaltmaya kendini adamış) Mendicant misyonlarının bulunduğu yerlerde çağdaş okuryazarlık oranlarının ve eğitim seviyesinin daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Bai ve Kung (2015) 19. yüzyıl Çini'ndeki Protestan misyonları için benzer bulgular öne sürmüştür.

Şekil 6.10 Arjantin, Brezilya ve Paraguay'da modern okuryazarlık ve Cizvit misyonlarına yakınlık. Gruplandırılmış saçılım grafiği.

Veri kaynağı: Valencia Caicedo (2018).

Bu literatürdeki iddianın, misyonerler eğitimi ve daha yüksek gelir sağlayan diğer kamu hizmetlerini teşvik ettiği için kolonileşmenin yerel halklar için iyi bir şey olduğu anlamına gelmediğini açıkça belirtmek isteriz. Mesele *basitçe*,

misyonerlerin *bulunduğu* yerlerin, *aynı zamanda kolonileştirilmiş diğer yerlerden* genellikle daha iyi durumda olduğudur. Bunun nedeni *daha gelişmiş* olmalarıdır. Tarih zengin ve karmaşıktır. Sömürgeciliğin ekonomik sonuçları oldukça çeşitlidir. Bazı yerlerde çok kötü, bazı yerlerde az kötü, bazılarında ise muhtemelen iyidir. Bu nüansları takdir etmek, sömürgeciliğin modern zenginliğe ve zenginliğin dağılımına nasıl katkıda bulunduğunu daha iyi anlamak için önemlidir. İyi tarafından bakılırsa, misyonerler kalkınma ve eğitim üzerinde olumlu bir rol oynamış olabilirler. En azından daha geniş kapsamlı sömürgecilik girişimlerinin bazı zararlı etkilerini hafifletmiş olabilirler.

Bölüm Özeti

Sömürgecilik, modern dünyanın oluşumunda büyük bir rol oynamıştır. Avrupa'da bazılarına büyük zenginlikler getirmiştir ve günümüzde de dünyanın sömürgeleştirilen bölgeleri üzerinde hâlâ etkileri sürmektedir. Ancak dünyanın zenginleşmesinden o mu sorumludur? Buna dair çok karışık kanıtlar vardır.

Yine de sömürgeleştirmenin sömürgeleştirilenler üzerinde oynadığı zararlı rol konusunda pek tartışma yoktur. Sömürgecilik mirasının dünyanın birçok yerinde hâlâ görülüyor olduğu çeşitli mekanizmaları gösteren geniş bir literatür oluşmuştur. Bu mekanizmalar arasında kurumsal gelişim, güven normları, beşerî sermaye birikimi ve kamu hizmetlerinin sağlanması yer almaktadır. Tüm bunlar, önde gelen ekonomilere ekonomik açıdan yaklaşmaya yardımcı ya da engel olan kilit faktörlerdir. Bu ölçütlere göre, sömürgeciliğin mirası gerçekten de karanlıktır.

II. KISIM

NEDEN DÜNYANIN BAZI BÖLGELERİ ÖNCE ZENGİNLEŞMİŞ, BAZI BÖLGELER ONLARI İZLEMİŞTİR VE BAZILARI HÂLÂ ORALI DEĞİLDİR?

7
Neden Önce Kuzeybatı Avrupa Zenginleşti?

"Dünya nasıl zenginleşti?" sorusunu yanıtlamaya çalışırken coğrafya, kurumlar, demografi, kültür ve sömürgeciliğin oynadığı rolleri göz önünde bulundurduk. İncelediğimiz faktörler arasında modern ekonomik büyümenin başlangıcının yeri ve zamanını en iyi açıklayan hangisidir?

Bu meseleleri kavrayabilmek için problemi yeniden ifade etmek faydalı olacaktır. 19. yüzyıl boyunca Batı Avrupa ve onun (ABD, Kanada, Avustralya gibi) bazı uzantıları sürekli bir ekonomik büyüme gösterir oldu. Onları Japonya ve Rusya gibi ülkeler ve daha sonra Doğu Asya'daki diğer ülkeler takip etti. McCloskey (2006) bunu Büyük Zenginleşme olarak adlandırmaktadır. Bu nasıl gerçekleşti? 1700 yılında dünyadaki hiçbir ekonomi sürekli ekonomik büyüme yeteneğine sahipmiş gibi görünmüyordu. Bu tipik olarak ekonomide tarımdan sanayi ve hizmet sektörlerine doğru hareket şeklinde yapısal bir değişimi gerektiriyordu. Ve kentleşme ile bu çok daha yüksek düzeyde gerçekleşti. Uzun vadede, daha düşük doğum ve ölüm oranlarına doğru demografik bir değişimle desteklendi. Hepsinden önemlisi, yenilik oranlarında büyük bir artış gerektirdi. Bu faktörler 18. ve 19. yüzyıllarda kuzeybatı Avrupa'da bir araya geldi ve nihayetinde 19. yüzyılın

ortalarında modern, sürdürülebilir ekonomik büyümeye yol açtı. Peki bu neden o zaman ve orada oldu?

Cevabın "Sanayi Devrimi" olduğunu düşünebilirsiniz. Tamamen haksız da sayılmazsınız. İngiltere'nin Sanayi Devrimi'nin modern ekonomiye giden yolda önemli bir basamak olduğu kesinlikle doğrudur. İlk olarak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere sanayileşti ve 19. yüzyılda ABD ve birkaç Avrupa ülkesi onu takip etti. Bu endüstriyel dönüşüm gerçekleşince, Avustralya ve Danimarka gibi ülkelerin ticari tarım gibi ekonominin endüstriyel olmayan sektörlerinde uzmanlaşarak zenginleşebileceği yeni bir küresel iş bölümü yarattı.

Ancak sanayileşme sadece yakın bir nedendir. Neden sanayileşme ve sürekli yenilik -ve bunların ardından gelen modern ekonomi- ilk olarak kuzeybatı Avrupa'da gerçekleşmiştir? Neden (Orta Çağ döneminde Avrupa ekonomisine hâkim olan) Güney Avrupa'da değil? Neden (İslam'ın yayılmasıyla birlikte yüzyıllar boyunca Avrupa'nın önünde olan) Orta Doğu'da değil? Neden (1500'lere kadar teknolojik olarak baskın olan) Çin'de değil? Dünya genelinde daha önceki büyüme dönemlerinde olduğu gibi yeniliklerin hızı bir süre sonra neden kesilmedi?

Bu kitap şu ana kadar bu sorulara verilen en iyi bilinen ve titizlikle araştırılmış cevaplardan bazılarının bir incelemesini sunmuştur. Bazıları diğerlerinden daha iyidir. Bize göre iyi bir cevabın en az üç soruyu ele alması gerekir. Birincisi, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü takip eden yüzyıllar boyunca Avrupa neden Avrasya'nın geri kalanının büyük oranda gerisinde kalmıştır? Avrupa'nın ekonomik hâkimiyetinin kaçınılmaz olduğunu varsayan cevapların çoğu bu soruya yanıt vermekte zorlanmaktadır. İkinci olarak, 19. yüzyıldan önceki iki ila üç yüzyılda Avrupa'da sahneyi hazırlayan nedir? Modern ekonomi durup dururken ortaya çıkmamıştır.

18. yüzyıla gelindiğinde, Britanya'nın sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sağlamak için görece elverişli bir konumda olduğu açıktı. Neden? Üçüncü olarak, modern ekonomik büyüme neden ilk olarak *kuzeybatı* Avrupa'da gerçekleşmiştir? Modern ekonomik büyüme tüm Avrupa'yı kapsayan bir olgu değildir. "Avrupa ve başka yerler" şeklindeki basit karşılaştırmalar yanıltıcıdır. 19. yüzyılda Güney ve Doğu Avrupa, çoğu ekonomik boyut açısından Orta Doğu veya Doğu Asya'ya kuzeybatı Avrupa'dan daha yakındı. 1700 yılına gelindiğinde Avrupa'nın ekonomik coğrafyasının merkezi İtalya ve Akdeniz'den kuzeye, Atlantik'e bakan ekonomilere, özellikle de Hollanda Cumhuriyeti ve Britanya Adalarına doğru kaymıştı. İkna edici bir açıklamanın bunu da açıklaması gerekir.

Umarız okuyucuya uzun soluklu büyümenin hâkim teorileri hakkında tarafsız bir bakış açısı kazandırmışızdır. Bu bölümde, modern ekonomik büyümenin kökenlerine ilişkin kendi görüşümüzü sunmak için 2-6. bölümlerdeki argümanları bir araya getiriyoruz. Modern ekonominin kökenleri gibi karmaşık bir konu tek nedenli değildir. Bizim görüşümüze göre, en ikna edici açıklamalar birden fazla argümanı bir araya getirerek, bunların nasıl etkileşime girdiğini ve birbirlerinin boşluklarını nasıl doldurduğunu dikkate alanlardır.

Sürekli büyümenin başlangıcına ilişkin kapsamlı bir açıklama, hem Avrupa ile Avrasya'nın geri kalanı arasındaki farklılaşmayı hem de Avrupa içindeki farklılaşmayı açıklamak zorundadır. Ayrıca büyümenin zamanlamasıyla da tutarlı olmalıdır. Kronolojik olarak, erken modern Avrupa'yı diğer yerlerden ayıran kurumsal gelişmelerin çoğu Orta Çağ'a kadar izlenebilir. Bunlar arasında temsili kurumların yükselişi, şehir devletleri, Roma hukukunun yeniden keşfi ve şirket formunun gelişimi yer almaktadır. Bunlar modern ekonomik büyümenin başlamasından yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Ancak modern ekonomik büyüme bu gelişmelere bağlıydı.

Tercih ettiğimiz argümanlar bu kitaptaki birden fazla bölüme dayanmaktadır. İlk olarak, kurumların merkezî bir öneme sahip olduğunu düşünüyoruz. Ancak kurumsal gelişmeler boşlukta meydana gelmemiştir. Örneğin hem ekonomik büyüme hem de kurumsal değişim olasılıkları coğrafya ile kısıtlanmıştır. Avrupa'nın parçalanmış coğrafyası ve bozkırlara olan uzaklığı, siyasi parçalanmanın devam etmesine yol açmıştır. Siyasi parçalanma, Orta Çağ Avrupası'na özgü bazı önemli kurumsal gelişmeleri açıklamaktadır. Bunlar arasında kendi kendini yöneten şehir devletleri ve parlamentolar gibi temsili kurumların yükselişi, kamu borçlanması ve din ile devlet işlerinin ayrılması kavramı yer almaktadır.

Bir diğer kilit etkileşim de kurumsal gelişim ve kültür arasındadır. Kültür, kurumsal, siyasi ve ekonomik faktörlerden soyutlanmış olarak görülmemelidir. Örneğin, Katolik Kilisesi'nin Orta Çağ'ın sonlarındaki kalıcı miraslarından biri akrabalık gruplarının parçalanması olmuştur. Katolik okullar da Roma hukukunun yeniden canlanmasında kritik bir rol oynamıştır. Buna karşılık, İslam hukuku Orta Doğu'da kurumsal gelişmeleri, özellikle de şirket oluşumlarını kısıtlamıştır (Kuran, 2011). Her iki durumda da Katolik ve İslami yasal kurumların Katolik ve İslami kültürel değerler ve normlardan tamamen ayrıştırılması zordur.

Bu bölümde, Batı Avrupa'nın Orta Çağ'ın sonlarından itibaren neden kendine özgü bir kurumsal yol izlediğini ana hatlarıyla ele alacağız. Açık olmak gerekirse, burada *kurumsal* ve *ekonomik* seyir arasında ayrım yapıyoruz. Orta Çağ'ın sonunda Avrupa'nın en zengin bölgeleri bile modern standartlara göre fakirdi. Bu noktada Orta Doğu'yu geride bırakmış olsa bile kıta, bir bütün olarak muhtemelen Çin'den daha az gelişmişti. Büyük ekonomik farklılaşma daha sonraları ortaya çıkmıştır.

Kuzeybatı Avrupa ile dünyanın geri kalanı arasındaki farklılaşmayı açıklamada çeşitli faktörler önem arz ediyordu. Bu

faktörlerin birçoğu kuzeybatı ve güney Avrupa arasındaki küçük ayrışmadan da sorumluydu. Bunlar arasında Atlantik ticaret ağlarının yükselişinin yanı sıra kültürel ve dinî gelişmeler de yer almaktadır. Belki de en önemli dinî gelişme Protestan Reformu'ydu. Ancak bunun nedeni Weber'in öne sürdüğü meşhur "üstün çalışma ahlakı" değildir (bkz. Bölüm 4). Daha ziyade, Reform'un kurumsal sonuçları kuzeybatı Avrupa'da temsili kurumların yükselişine neden olmuştur.

Bu bölümün son kısmında, *Britanya'da ortaya çıktığı şekliyle* sürdürülebilir ekonomik büyümenin başlangıcı için en önemli ön koşulların taslağını çiziyoruz. Bununla, 18. ve 19. yüzyıllarda Britanya ekonomisinin karakteristik yapısal değişimlerinde nihai olarak önemli bir rol oynayan kurumsal özellikleri kastediyoruz. Ön koşulların hiçbiri tek başına yeterli değildi. Aslında Hollanda Cumhuriyeti bu ön koşulların çoğunu Britanya ile paylaşıyordu. Ancak çok daha sonrasına kadar sürdürülebilir bir ekonomik büyüme elde edemedi. Büyük Britanya'nın ekonomik yükselişini, özellikle de Sanayi Devrimi'ni açıklamayı 8. Bölüm'e saklıyoruz. Burada, modern ekonominin ilk etapta ortaya çıkmasını sağlayan koşulları anlamaya odaklanıyoruz.

Coğrafya Kurumsal Gelişimi Nasıl Şekillendirdi?

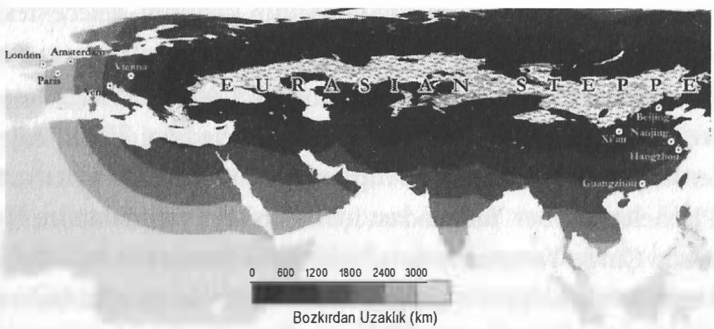
2. Bölüm'de ekonomik büyümenin temelinde coğrafyanın önemini incelemiştik. İncelediğimiz argümanlar, sanayi öncesi ulaşım ve iletişim teknolojilerinin sınırlamaları nedeniyle coğrafi faktörlerin tarihsel olarak bugünkünden bile daha önemli olduğunu söylüyordu. Ancak coğrafya tek başına en iyi ihtimalle sadece ekonomik faaliyetlerin *yerini* açıklayabilir. Ekonomik büyümenin *zamanlaması* hakkında söyleyeceği fazla bir şey yoktur. Coğrafyanın en önemli etkileri ekonomik ve siyasi kurumlar aracılığıyla ortaya çıkar.

"İyi" coğrafi yapının ekonomik başarıya yol açması her zaman kaçınılmaz değildir. Aslında, iyi coğrafi yapıya sahip olmak bazen ekonomik kalkınmanın önünde bir *engel* bile olabilir. "Kaynak laneti" olarak bilinen durumla ilgili geniş bir literatür bulunmaktadır (Sachs ve Warner, 2001; Mehlum, Moene ve Torvik, 2006; Robinson, Torvik ve Verdier, 2006; Ross, 2015; Desierto, 2018). Kaynak laneti, kaynakları bol olan birçok ülkenin hâlâ çok fakir olduğu gözlemini açıklamaktadır. Bu, Sahraaltı Afrika'da özel bir sorundur. Neden bazı ülkeler doğal zenginliklerini zenginliğe açılan bir kapı olarak kullanamaz? Bu sorunun cevabı öncelikle toplumların *siyasi kurumlarında* yatmaktadır. Siyasi kurumların dışlayıcı olduğu yerlerde, 3. Bölüm'deki bir ifadeyi kullanacak olursak, doğal kaynaklar yönetici elitlerin iktidar üzerindeki hâkimiyetini güçlendirir. Bu kaynakları dostlarına ödeme yapmak ve kendilerini zenginleştirmek için kullanabilirler. Bu da ileride daha da dışlayıcı kurumlara yol açabilir. Kısacası, doğal kaynaklar bazen bir nimet olabilir, ancak aynı zamanda bir lanet de olabilirler.

Kaynak laneti, coğrafya ve kurumların birbirleriyle etkileşime girmesinin sadece bir örneğidir. Coğrafya, uzun vadede ekonomik büyümeyi teşvik eden kurumsal gelişmelere de yol açabilir. Bu örneklerden biri "parçalanmış arazi" hipotezidir. Diamond (1997) ve Jones (2003) tarafından geliştirilen bu hipoteze göre, Avrupa coğrafyasının süregelen siyasi parçalanmışlığının açıklandığı öne sürülmüştür. Bu parçalanma da gelecekteki kurumsal gelişim için önemli sonuçlar doğurmuştur. Avrupa'nın topografik yapısı, "dağ zincirleri, kıyıları ve büyük yürüyüş yollarıyla, merkezî bölgelerden genişleyen devletlerin buluşabileceği ve duraklayabileceği sınırlar oluşturuyordu... Bu doğal engeller, Avrupa halklarını oluşturan çeşitli etnik ve dilsel gruplar arasındaki ayrıklığı korumaya yardımcı oldu" (Jones, 2003, s. 226).

Özellikle, Avrupa'nın sıradağlarının konumu, gelecekteki Avrupa devletlerinin çekirdeklerini oluşturabilecek kabaca eşit büyüklükte birkaç farklı coğrafi merkez olmasını sağlamıştır (Fernández-Villaverde, Koyama, Lin ve Sng, 2020). Alpler İtalyan Yarımadası'nı Avrupa'nın geri kalanından ayırırken Pireneler de İber Yarımadası için aynı şeyi yapmaktadır. Bu arada Çin'de Yangtze ve Sarı Nehirler arasında tek bir büyük kuzey ovası hâkimdir. Fernández-Villaverde ve arkadaşları, Çin'de yüksek arazi verimliliğine sahip çekirdek bir bölgenin (Kuzey Çin ovası) varlığının ve Avrupa'da bunun eksikliğinin, Çin'de siyasi birleşmenin ve Avrupa'da parçalanmanın ortaya çıkması için çok önemli olduğunu tespit etmişlerdir.

Çin'e kıyasla Avrupa'nın kalıcı parçalanmışlığını açıklayabilecek ilgili bir coğrafi faktör de Avrasya steplerinin konumudur. Doğu Avrupa ve Doğu Asya'yı birbirine bağlayan bu geniş otlaklar (bkz. Şekil 7.1) devletlerin gelişiminde kilit bir rol oynamıştır. Bozkır göçebeleri MÖ birinci binyılda atları evcilleştirdikten sonra, 18. yüzyıla kadar yerleşik halklar için sürekli ve bitmek bilmez bir tehdit oluşturmuşlardır. Cengiz Han ve Moğollar bu grupların en ünlüsü olsa da bunlar uzun bir hırçın bozkır göçebeleri zincirinin yalnızca bir halkasıdır. Bozkırın kırılgan ekolojisi, kuraklık veya soğuk hava dönemlerinde bozkır göçebelerinin komşu nüfusları istila etme olasılığının daha yüksek olduğu anlamına geliyordu (Bai ve Kung, 2011). Çin'in bozkıra yakınlığı, sınırlarını koruyabilmesi için güçlü, kuzey merkezli bir Çin devletinin ortaya çıkması gerektiği anlamına geliyordu. Böyle bir devlet bozkırdan gelen tehdidi savuşturabilirse, Çin'in geri kalanını birleştirecek kadar da güçlü olacaktı (Ko, Koyama ve Sng, 2018).

Şekil 7.1 Çin ve Avrupa'da bozkır ve devlet oluşumu
Her bir renk bölgesi bozkırdan 600 kilometre uzaklığı temsil etmektedir. *Kaynak*: Ko, Koyama ve Sng (2018).

Avrasya'nın diğer ucunda, bozkıra en çok maruz kalan Batı Avrupa şehri (Viyana), Çin'deki en az maruz kalan büyük şehir (Guangzhou) kadar bozkırdan uzaktır. Dolayısıyla "bozkır tehdidi" Batı Avrupa'da o kadar güçlü değildi. Ancak bu durum Avrupa'yı istiladan kurtarmadı. Aksine, Roma sonrası Avrupa'daki yerleşik halklar birden fazla yönden istilaya uğrayabilirdi. Ve gerçekten de öyle oldu: Hunlar, Avarlar, Macarlar, Araplar, Mağribiler ve Vikingler yüzyıllar boyunca Avrupa'yı neredeyse her yönden istila etti. Dolayısıyla, Avrupa'da ileriye dönük bir imparatorluk kuran kişi, kaynaklarını zorlayacak çok boyutlu bir tehditle karşı karşıya kalacaktı. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Avrupa'da büyük bir merkezî devlet kurma girişimlerinin başarısız olmasının bir nedeni de budur.

Avrupa'nın süregelen siyasi bölünmüşlüğü neden önemliydi? 2. Bölüm'de tanıtılan Smithçi ekonomik büyüme açısından bakıldığında, imparatorluklar iyi haber olabilirdi. Roma İmparatorluğu, Akdeniz'e yayılan oldukça birleşik bir piyasa ekonomisi yaratmayı başarmıştı. Korsanlığı bastırmış, ülkeler arası ticaret vergilerini sınırlandırmış ve standart bir para

sistemi getirmişti (Temin, 2006). Benzer şekilde, "İslam Barışı" ve "Moğol Barışı" Orta Doğu ve Orta Asya'da ticaretin yüzyıllar boyunca gelişmesini sağladı. 2. Bölüm'de gördüğümüz gibi, Çin hanedanları da ulaşım altyapısına yatırım yapmıştır. Çin'de fiyat entegrasyonu seviyelerinin nispeten yüksek olduğunu 18. yüzyılın ortaları için yapılan tahminlerden biliyoruz (Shiue ve Keller, 2007; ancak 18. yüzyılın sonlarında oldukça keskin bir düşüş göstermiştir – bkz. Bernhofen, Li, Eberhardt ve Morgan, 2020). Buna karşılık, Avrupa'nın endemik parçalanmasına, bölgeler arası ticareti sık sık sekteye uğratan savaşlar eşlik etmiştir.

Fakat Avrupa'nın parçalanmasının öngörülmemiş olumlu sonuçları da olmuştur. Montesquieu (1748/1989) ve Hume'a (1762) kadar uzanan akademisyenler, Avrupa'nın parçalanmışlığının en önemli sonuçlarının kurumsal olduğunu savunmuşlardır. Bölüm 3'te gördüğümüz gibi Scheidel (2019), Roma'nın çöküşünden sonra Avrupalı yöneticilerin kıta çapında bir imparatorluğu yeniden inşa etmedeki başarısızlığının, "Karanlık Çağlar" olarak adlandırılan bir ekonomik gerileme ve askerî zayıflık dönemine yol açtığını, ancak aynı zamanda uzun vadeli ekonomik büyümenin temellerini attığını savunmuştur.

Batı Avrupa'da Roma İmparatorluğu'nun yerine geçen yönetimler zayıftı. Halklarını vergilendirme ya da temel hizmetleri sağlama becerisinden yoksundular. Sonuç olarak, siyasi güç ekonomik ve askerî güçten ayrıştı. İdeolojik güç neredeyse Katolik Kilisesi'nin tekeline geçti. Egemenliğin yöneticiler, Kilise ve soylular arasında paylaştırılması, parlamentoların, bağımsız şehirlerin ve 13. Bölüm'de ele aldığımız diğer temsili kurumların ortaya çıkması için önemli bir ön koşuldu. Bu dağınık güç odakları Orta Çağ'da Avrupa'ya özgüdür. İronik bir şekilde, bu alternatif güç kaynaklarının ortaya çıkmasını sağlayan şey Avrupalı yöneticilerin zayıflığıydı. Devletler içinde

bu durum, yöneticilerin iktidarda kalmak için elitlere daha fazla yetki devretmesi gerektiği anlamına geliyordu (Blaydes ve Chaney, 2013; Salter ve Young, 2019). Bu aynı zamanda, ekonomik, siyasi, bilimsel ve teknolojik atılımlara ivme kazandıran daha fazla devletlerarası rekabet olduğu anlamına geliyordu (Hoffman, 2015; Mokyr, 2016; Scheidel, 2019; Kitamura ve Lagerlöf, 2020). Aşağıda tartışacağımız gibi, bunlar gelecekteki ekonomik büyüme için önemli ön koşullardı.

Orta Çağ Avrupası Neden Kanatlanamadı?

11. ve 12. yüzyıllar boyunca, Karolenj İmparatorluğu'nun sınırlarında -Kuzey İtalya'da, Benelüks Ülkeleri'nde ve daha sonra Rhineland ve Kuzey Almanya'da- kendi kendini yöneten veya bağımsız şehirler ortaya çıktı. 3. Bölüm'de gördüğümüz gibi, tek bir güçlü hükümdarın yokluğu tüccarların siyasi olarak öne çıkmasını sağladı. Kendi çıkarlarını gözeten ama aynı zamanda ticaretin genel olarak genişlemesine de elverişli olan reformları hayata geçirdiler. Bu da Avrupa Ticaret Devrimi'ni mümkün kıldı. Yeni şehirler üretim merkezleri ve ticaret ambarlarıydı. Merkezî bir otoritenin yokluğunda piyasa ekonomisine dayalı ticaret ağları ortaya çıktı. Bu kentler McCloskey'nin (2006) "burjuva değerleri" olarak adlandırdığı değerlerle kendini gösteriyordu.

Bizans İmparatorluğu, İslam dünyası ya da Çin'den farklı olarak, Avrupa'nın siyasi çok merkezliliği farklı güç kaynaklarına olanak tanıyordu. Tüccarların yanı sıra Katolik Kilisesi de eşi benzeri görülmemiş bir siyasi rol üstleniyordu. Bunun önemli entelektüel ve kültürel sonuçları oldu. Örneğin, Fukuyama (2011) Kilise'nin klanların ve geniş ailelerin iddialarını zayıflatmada oynadığı role dikkat çekmektedir. Bireyin ortaya çıkışına odaklanan Siedentop (2014), Hristiyanlığı liberal toplumların ortaya çıkışında kritik bir öneme sahip olarak görmektedir. Schulz, Bahramni-Rad, Beauchamp ve

Henrich (2019), Henrich (2020) ve Schulz (2020) tarafından 4. Bölüm'de değindiğimiz araştırma, Kilise'nin geleneksel akrabalık ağlarını zayıflattığı yönündeki spesifik iddiaya deneysel destek sağlamaktadır. Kilisenin kuzen evliliği yasağını Orta Çağ komünlerinin oluşumuyla ilişkilendirmektedirler. Büyük Orta Çağ şehir devletleri tam da bu komünlerde doğmuştur. Bunlar Avrupa'yı Roma sonrası ekonomik sıkıntılarından kurtaran siyasi birimlerdi. Böylesine bağımsız ve özgür şehirlerin, Avrasya'nın geri kalanının çoğunu yöneten güçlü bir hükümdarın idaresi altında nasıl ortaya çıkmış olabileceğini anlamak zordur.

Sürdürülebilir ekonomik büyümenin ön koşulları Orta Çağ'da ortaya çıktıysa, Avrupa neden o zaman yükselişe geçmedi? Orta Çağ Avrupası Ticaret Devrimi sırasında birkaç yüzyıllık bir büyüme yaşadı. Bu gelişmeler Orta Çağ'da sürdürülebilir bir ekonomik büyümeye yol açabilir miydi? Orta Çağ Avrupa ekonomisini geride tutan neydi?

Bu soruları kesin olarak yanıtlamak mümkün değildir. Tarihte kontrollü deneylerden yoksunuz. Örneğin, Avrupa Kara Ölüm'den etkilenmemiş olsaydı (5. Bölüm'de tartışıldığı üzere) Avrupa ekonomisinin nasıl gelişeceğini bilmiyoruz. Kara Ölüm'ün uzun vadede olumlu kurumsal etkileri olmuş olabilir, ancak ticaret ve bir bütün olarak orta ölçekli ekonomi üzerindeki ani etkisi yıkıcı olmuştur. Her hâlükârda, Orta Çağ ekonomisinin Kara Ölüm'den önce zaten krizin eşiğinde olması muhtemeldir. Birçok Orta Çağ tarihçisi, Kara Ölüm'den önce bile ekonomik krizin kaçınılmaz olduğunu düşünmektedir (Postan, 1973).

Orta Çağ'da ekonomik büyüme gerçekleşmiştir. Ancak bu büyüme sürekli değildi ve tersine dönmeye meyilliydi. Bunun nedenini görmek için Orta Çağ'da ekonomik büyümenin *nasıl* gerçekleştiğini ele almamız gerekir. Ticaret ve pazarların genişlemesi, Ticari Devrim sırasında ekonomik büyümenin

önemli bir kaynağıydı. Van Zanden ve Prak (2006), Orta Çağ şehir devletlerinin güven ve iş birliğine dayalı siyasi toplulukları başarılı bir şekilde yaratabildiklerini savunmaktadır. Şehir-devletleri, vergi kaçakçılığı ve diğer vekalet sorunlarının üstesinden gelebilmiş ve aktif yurttaşlık kavramı sayesinde halklarından para ve zaman olarak yüksek katkılar alabilmişlerdir. Mülkiyet haklarını gözetmiş ve piyasayı destekleyici kamu hizmetleri sağlamışlardır.

Ama bu yeterli miydi? Floransa, Cenova ve Venedik gibi Orta Çağ şehir devletleri 12. ve 13. yüzyıllarda hızlı bir ekonomik büyüme kaydetti. Ancak Kara Ölüm'den önce bile, bu şehirlerin ekonomik dinamizminin azalmakta olduğuna dair göstergeler vardır. Bu şehir devletleri büyümüş olabilir ama gelişmemişlerdir. Büyümeleri geri dönüşlere maruz kalmıştır. Stasavage (2014), özerk şehir devletlerinin bağımsızlığın ilk yıllarında özerk olmayan şehirlerden daha hızlı büyüdüğünü ancak daha sonraları yavaşladığını tespit etmiştir. Büyüme sürekli olmamıştır. Bunun başlıca nedeni, tüccar oligarkların kendi konumlarını ve varislerinin konumlarını ve güçlerini sağlamlaştırmak için genellikle sektöre giriş engelleri koymalarıydı. Başka bir deyişle, tamamen açık erişimli bir sosyal düzene geçiş yapmamışlardı.

Bu bakımdan, Orta Çağ şehir devletleri kendi yıkımlarının tohumlarını barındırıyordu. Floransa bunu örneklemektedir. Her ne kadar 15. yüzyılda hâlâ uluslararası ticaret ve bankacılık merkezi olmaya devam etse de, bir üretim merkezi olarak gücü zirvesini bir yüzyıl önce görmüştü. Floransa, bölgesel ekonomik entegrasyonu engelleme pahasına Toskana'daki bölgesel üstünlüğünü korumak için pazara erişimi manipüle ediyor ve kısıtlıyordu (Epstein, 1991, 2000). Ayrıca köylülerine büyük ve çarpıcı vergiler yüklüyordu. Floransalı bankerler tarafından sunulan finansal hizmetler, en güçlüleri Medici'ler olan birkaç bankacı ailenin elinde giderek tekelleşmişti. 15.

yüzyılda Floransa'nın rekabetçi siyasi kurumları Medici'ler tarafından yıkıldı (Belloc, Drago, Fochesato ve Galbiati, 2021). Tüm bunlar rant peşinde koşan bir etkin elitin sonuçlarıydı.

Bir başka örnek de Venedik şehir devletinden geliyor. Venedik sonunda ticari başarısı temelinde bir imparatorluk kurdu. 10. ve 11. yüzyıllardan itibaren ticaretle bağlantılı oluşan refah, yeni bir Venedikli tüccar sınıfının doğmasına neden oldu. Bu tüccarlar siyasi sistemi etkileyecek ve şekillendirecek kadar güçlendiler. Ticaret sosyal hareketliliği teşvik ediyordu. Puga ve Trefler (2014), 1297'den önce ailelerin Büyük Konsey'e (bir yönetim organı) girip çıkmalarının arttığını göstererek, akışkan ve rekabetçi bir siyasi elitin varlığına işaret etmektedir. Fakat siyasete daha açık erişim, seçkinlerin Venedik'in dış ticareti üzerindeki kontrollerinin bir sonucu olarak elde ettikleri kârları da tehdit etmiştir. Mevcut seçkinlerin tepkisi 14. yüzyılın başlarında Serrata ("kapanma") olarak bilinen bir döneme yol açtı. Serrata sırasında, yerleşik tüccarlar Konsey'deki güçlerini kullanarak ticarete erişimi kısıtlayan yasalar çıkardılar. İlk olarak 1297 yılında Konsey'e yeni girişleri kısıtlayan bir yasa çıkarıldı. Ardından 1323'te çıkarılan bir başka yasayla uzun mesafeli ticarete giriş kısıtlandı. Sonuç olarak, Konsey koltukları soylular arasında tamamen miras olarak aktarılan bir hak hâline geldi. Soylular daha sonra devlet gücünü, önceden özel mülkiyete ait olan kadırgaların kontrolünü kolektifleştirerek uluslararası ticareti tekelleştirmek için kullandılar. Bu gemilerin kullanım hakları soylular arasında açık artırmayla alındı.

Bu anlatılar, müreffeh İtalyan şehir devletlerinin 1300'lerden sonra giderek daha kısıtlayıcı ve dışlayıcı hâle geldiğini göstermektedir. Ticari elitler arasında rant arayışı arttı. Ekonomik büyüme gerilemeye başladı. Bu arada, Rönesans İtalya'sının kültürel zenginleşmesi, ekonomik zirvesinden belki de bir buçuk yüzyıl sonra gerçekleşti.

Orta Çağ ekonomisinin teknolojik temeli de sınırlıydı. Orta Çağ'ın sonlarında, özellikle saat yapımı, gözlük ve daha sonra matbaacılıkta bazı yenilikler olmuştur. Navigasyon teknikleri de gelişerek 15. yüzyılda Portekiz ve İspanya'da başlayacak olan keşif yolculuklarının önünü açtı. Ancak yenilikler, demografik ve diğer geciktirici faktörleri alt edemeyecek kadar yavaş kalmıştır (Mokyr, 1990, böl. 3, 8). Bunun önemli bir nedeni, hareketli harf baskısının icadından önce bilgiyi çoğaltmanın maliyetinin yüksek olmasıydı (Buringh ve van Zanden, 2009).

Kısacası, Avrupa'nın nihai ekonomik yükselişinin ön koşullarının çoğu Orta Çağ döneminde ortaya çıkmıştır. Orta Çağ Avrupa yaşamını karakterize eden çoklu güç merkezleri, kıtanın nihai ekonomik yükselişine zemin hazırlamıştır. Ancak bu yükseliş hiçbir şekilde önceden tasarlanmış değildi ve gerçekleşmesi yüzyıllar aldı. Orta Çağ döneminin sonunda Avrupa'nın er ya da geç bu yola gireceği de kesin değildi. Tarih deterministik değildir. Bazı şeyler farklı gelişseydi, modern ekonomik büyüme Avrupa'da başlamayabilirdi. Gerçekten de, Orta Çağ'ın sonunda Avrupa'nın Kuzey İtalya ve İspanya gibi en zengin bölgelerinin çoğu 20. yüzyıla kadar modern ekonomik büyümeyi deneyimlememiştir.

Ancak bu, tarihin anlaşılmasının imkânsız olduğu ya da bazı olayların bir yerde gerçekleşme olasılığının diğer bir yerde gerçekleşme olasılığı kadar yüksek olduğu anlamına gelmez. Aşağıda tartışacağımız gibi, Orta Çağ'ın sonunda Avrupa'yı karakterize eden siyasi koşullar gerçekten de sonraki olaylar için önemliydi. Bu olaylar önceden belirlenmemiş olsa bile, Orta Çağ mirası olmadan hayal edilmeleri zordur. Peki ama bu miras nasıl ve neden önemliydi? Erken modern dönemde (kabaca 1500-1750) ne oldu? Bu dönemde ne olduğunu anlamak, kuzeybatı Avrupa'nın neden dünyanın zenginleşen ilk bölgesi olduğunu anlamak için belki daha da önemlidir. Şimdi bu döneme dönüyoruz.

Kanatlanış Öncesi Avrupa İçindeki Farklılıklar

Orta Çağ döneminin sonuna gelindiğinde, Avrupa artık açıkça dünyanın geri kalanının gerisinde değildi. Orta Çağ Avrupası'nın canlanmasına Kuzey İtalya'nın, Venedik, Cenova, Floransa, Milano ve diğerlerinin ticaret ve üretim merkezleri öncülük etti. Ancak 16. ve 17. yüzyıllar boyunca Avrupa'nın ekonomik merkezi Akdeniz'den uzaklaştı. 1800 yılına gelindiğinde, İtalyan şehir devletleri bağımsızlıklarını ve refahlarını çoktan kaybetmişlerdi ve İtalya, Batı Avrupa'nın ekonomik açıdan en geri kalmış bölgeleri arasındaydı. Bu durumun tersine dönmesi, 17. yüzyılda İtalyanların İngilizler ve Hollandalılar tarafından tekstil üretiminin dışına itilmesiyle netleşti. Tarihçiler bu gerilemenin yaşam standartlarında mutlak bir düşüşe mi yoksa sadece göreceli bir düşüşe mi neden olduğu konusunda tartışmışlardır (Braudel, 1949/1973; Cipolla, 1952). Malanima (2003, 2005, 2007) tarafından derlenen reel ücret ve kişi başına düşen GSYH tahminleri bu düşüşün mutlak olduğunu göstermektedir.

Dramatik olaylardan biri Amerika kıtasının ve Afrika çevresindeki Cape Rotası'nın keşfedilmesiydi. Bu hem Avrupa hem de Orta Doğu ekonomilerini şekillendirdi. Asya ve Avrupa arasındaki eski ticaret yolları değerlerinin çoğunu kaybetmiş, bu da Orta Asya ve Orta Doğu'nun yanı sıra İtalya'daki şehirlerin ekonomik servetlerinde düşüşe yol açmıştır (Blaydes ve Paik, 2021). 16. ve 17. yüzyıllarda Atlantik ekonomisi öne çıkmıştır. Bu durum hem Avrupa'ya hem de dünyanın geri kalanına kıyasla geçerliydi. Nihayetinde modern ekonomiye zemin hazırlayan da bu değişim olmuştur. Ekonomik servetlerdeki bu dönüşüm neyle açıklanabilir? Avrupa içindeki bu mini ayrışmayı açıklamak için sıklıkla atıfta bulunulan bir faktör demografiydi. 5. Bölüm, geç ve gönüllü evliliğin -Avrupa Evlilik Modeli (EMP)- Avrupa'nın gelişimindeki

rolünü ele almıştır. Bu demografik örüntü Avrupa tarihinde derin köklere sahip olsa da Kara Ölüm'den sonra öne çıkmıştır.

Bu felaketin yol açtığı iş gücü kıtlığı, kadınları iş gücüne katılmaya teşvik etmiş ve tarımsal iş gücü için aktif piyasaların oluşmasına yardımcı olmuştur. Bunu takip eden yüksek ücretler hızlı bir nüfus toparlanmasına yol açmış olmalıdır. Ancak geç ve gönüllü evlilik ve küçük, çekirdek aileler uygulaması bu toparlanmayı yumuşatmıştır. Bu durum Malthusçu baskıları azaltmış ve ücretlerin aksi takdirde olması gerekenden daha yüksek kalmasını sağlamıştır. Avrupa'nın kendine özgü demografisi, reel ücretlerin geriye doğru Orta Çağ'a kadar Çin, Hindistan ve Japonya gibi Asya ülkelerinde kaydedilenlerden daha yüksek olmasının nedenlerinden biridir.

Demografik faktörler, reel ücretlerin neden EMP'nin en güçlü olduğu Kuzey Avrupa'da Güney Avrupa'ya kıyasla genellikle daha yüksek olduğunu açıklamaya yardımcı olmaktadır. Ancak demografik faktörlerin sürdürülebilir ekonomik büyüme için tek başına yeterli olmadığı da açıktır. Aksi takdirde, Sanayi Devrimi ekonomik olarak durgun olan Kuzey Almanya'da gerçekleşirdi. Modern ekonomik büyümenin ortaya çıkış zamanlamasını salt demografi temelli açıklamalarla bağdaştırmak da zordur. EMP, sanayileşme ve sürdürülebilir ekonomik büyümeden en az dört yüzyıl önce ortaya çıkmıştır.

Ancak bu, demografinin nihayet sürdürülebilir ekonomik büyümenin yaşanmasında önemsiz olduğu anlamına gelmez. Gerçekten de sanayileşmenin gelirlerde hemen bir artışa yol açmamasının önemli bir nedeni bu olabilir. Bu konuya 8. Bölüm'de tekrar döneceğiz.

Avrupa'nın ekonomik yükselişine ilişkin birçok açıklama Atlantik yollarının açılmasına odaklanmaktadır. Bunun da iyi bir sebebi vardır. Bu, sürekli ekonomik büyümenin başlamasından önceki üç yüzyılın en önemli ekonomik ve siyasi

olaylarından biriydi. Avrupa'ya tamamen yeni bir dünyanın açıldığı ve Atlantik'e erişimi olanların buna erişimde doğal bir avantaja sahip olduğu basit gerçeğiyle başlamak mantıklıdır. Ancak herkes eşit fayda sağlamadı. Ayrıca Atlantik'in açılması Avrupa ekonomileri için eşit derecede iyi bir şey değildi. Amerika'nın keşfinin en kolay görülebilen etkilerinden biri parasal taban üzerinde oldu. Amerikan madenlerinden gelen altın ve gümüş, İspanya'nın Habsburg yöneticilerini zenginleştirdi ve Avrupa'daki savaşları finanse etti. Ancak Atlantik ekonomilerinin öne geçmesinin nedeni bu değildi. Bu değerli metal girişleri sonuçta daha yüksek üretim seviyelerine değil, daha yüksek fiyatlara yol açtı. Enflasyon, Avrupalıların en az bin yıldır bilmediği seviyelere ulaştı. İspanya'nın öncülük ettiği bu sözde "fiyat devrimi" bölgenin ekonomik kaderini olumsuz etkiledi.

İspanya'nın düşüşü ilginç bir vakadır. Bize Avrupa'nın uzun vadeli ekonomik gelişiminde önemli olan noktalar hakkında çok şey anlatır. Portekiz ile birlikte İspanya, Atlantik yolunun açılmasından yararlanan ilk Avrupa ülkesiydi. XVI. yüzyılın şafağında İspanya dünya çapında bir imparatorluğa sahipti ve Ferdinand ile Isabella'ya Papa VI. Alexander tarafından prestijli "Katolik Kral ve Kraliçe" unvanları verilmişti. İspanyol Habsburglar, miras ve evlilik yoluyla zengin Benelüks Ülkeleri'ni de imparatorluklarına katacaklardı. İspanya 16. yüzyılın büyük bir bölümünde muhtemelen Avrupa'nın en güçlü ve en zengin ülkesiydi. Bu sırada İngiltere kanlı bir iç savaştan (Gül Savaşları) çıkıyordu ve Avrupa'nın ekonomik sınırlarından çok uzaktaydı.

Yine de 16. yüzyılda talihin tersine dönüşünün tohumları atılmıştı. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, (İspanyol Armadası'nı limanlarından uzak tutmak için İngilizlerin şansının yaver gitmesi gerekse de) İngiltere ve İspanya artık ekonomik olarak birbirlerinden o kadar da uzak değillerdi. Bir başka yüzyıl

içinde (1700'lere gelindiğinde) İspanya, Avrupa'nın ekonomik liderlerinin açıkça gerisinde kalmıştı. İngiltere ve kısa süre önce İspanyol egemenliğinden kurtulan Hollanda Cumhuriyeti açık ara öndeydi. 18. yüzyıla gelindiğinde İspanya Avrupa'da en iyi ihtimalle ikinci sınıf bir güçtü. Ne oldu peki?

İronik bir şekilde, İspanya'nın düşüşü Amerika'nın keşfiyle yakından ilişkiliydi. Yeni ticaret yolları Avrupalı imalatçılara ve ticarete yeni bir dünyanın kapılarını açtı. Ancak herkes bu fırsatlardan yararlanamadı. Ülkelerin buna verdikleri tepkiyi *kurumları* belirledi. Acemoğlu, Johnson ve Robinson (*2005b*), Atlantik ticaretinden elde edilen kârın kraliyet tarafından kontrol edildiği yerlerde, Atlantik'e erişimin otokratik gücün artmasına yol açtığını savunmaktadır. İspanyol Habsburglar, özellikle de I. Charles (1516-56 arası) ve II. Philip (1556-98 arası) gibi hükümdarlar Atlantik gelirlerini savaşları finanse etmek ve iktidarlarını pekiştirmek için kullandılar. "Beşte birlik kraliyet payı" gereği Amerika'dan gelen tüm değerli metallerin ve diğer malların %20'si doğrudan kraliyet kasasına gidiyordu. Bu zenginlikler İspanyol kraliyetini parlamentoları karşısında güçlendirdi.

Değerli metallerin (büyük ölçüde gümüş) girişi muazzam boyutlardaydı. 1500 ve 1600 yılları arasında Amerika'dan ithal edilen değerli metaller, Avrupa'nın 1492'deki değerli metal stokunu neredeyse on katına çıkardı (Palma, yayımlanacak). Amerika'daki madenlerden çıkarılan altın ve gümüşün ilk etkisi hem İspanyol sarayını zenginleştirmek hem de değerli madenlerin yetersiz olduğu Avrupa ekonomisine destek vermek oldu. Ancak orta ve uzun vadede etkisi enflasyon oldu.

North (1981, 1990) İspanya'nın gerilemesini, Habsburg hükümdarlarını loncalara tekel hakkı vermek, soyluları vergilendirmemek, borçları ödememek ve mülklere el koymak gibi ekonomik açıdan verimsiz politikalar izlemeye teşvik eden siyasi kurumlara bağlamaktadır. Bu dışlayıcı siyasi kurumlar

ticaretin temellerini zayıflatmıştır: "hükûmetin mali politikalarına yanıt olarak gelişen mülkiyet haklarının yapısı, bireyleri birçok üretken faaliyeti üstlenmekten caydırmış ve bunun yerine devletin erişiminden uzak sosyal olarak daha verimsiz faaliyetleri teşvik etmiştir" (North, 1981, s. 151-2).

İspanya'da kraliyet, sömürge ticareti üzerinde tekel sahibiydi. Sömürge ticaret yollarıyla ilişkili tekel rantları muazzamdı. Örneğin, Asya mallarını Filipinler'den Meksika'ya götüren Manila kalyonlarının kargosu, tüm İspanyol İmparatorluğu'nun GSYH'sinin yaklaşık %2'sine denk geliyordu (Arteaga, Desierto ve Koyama, 2020). Bu tekellerle ilişkili maliyetler çok büyüktü. İspanyol ticareti, görece az sayıda elitin yararına olacak şekilde sıkı bir şekilde kısıtlanmıştı. Sömürge imparatorluklarını ve tekelci ticaret rejimlerini şiddetli bir şekilde eleştiren Adam Smith'in (1776/1976) de söylediği gibi, bu durum kaynakların ciddi bir şekilde yanlış tahsisine yol açtı.

Son araştırmalar, İspanya'nın Habsburg hükümdarlarının pek de güçlü olmadıklarını ortaya koyuyor. Özellikle de vergi artırma kabiliyetleri sınırlıydı. Ancak İspanya'nın gerilemesine ilişkin kurumsal açıklamalar ikna ediciliğini korumaktadır. Drelichman ve Voth (2008), büyük miktarda Amerikan gümüşü girişiyle ilişkili kaynak lanetinin, rant arayışının getirilerini artırarak ve hükümdarın, soyluların ve ruhban sınıfının gücünü sınırlayan kurumların altını oyarak İspanyol ekonomisini etkilediğini ileri sürmektedir. Kaynaklar aynı zamanda parçalı ve verimsiz bir mali sistemi, standartlaştırma veya merkezileştirme çabalarını da baltaladı. Bu mali parçalanmaya kurumsal, yasal ve ekonomik parçalanma eşlik etmiştir (Grafe, 2012).

Ancak İspanya'daki kurumsal zayıflıklar, farklılaşma hikâyesinin sadece bir parçasıdır. Etkileyici bir açıklama olması için İngiltere ve Hollanda Cumhuriyeti'nin erken modern dönemde neden *öne geçtiği* de açıklanmalıdır. Hollanda Cumhuriyeti

16. yüzyılın sonlarından itibaren dünyanın hâkim ekonomisi hâline gelmiştir. İngiliz ekonomisi ise 18. yüzyılda sanayileşmeye hazır hâle gelmişti. Bu ekonomilerde ne değişti? Modern ekonomi neden başka bir yerde değil de orada doğdu?

Parlamentolar ve Sınırlı, Temsili Hükûmetin Yükselişi

3. Bölüm'de kurumların rolünü tartışmıştık. Tartıştığımız önemli kurumlardan biri de *parlamentolardı*. Önemli insanlardan oluşan bu meclisler -soylular, din adamları ve şehirli seçkinler- yöneticileri ve onların kötü kaprislerini kısıtladılar. Ancak parlamentolar bazı yerlerde diğerlerinden daha güçlüydü. Yukarıda belirtildiği gibi, İspanyol *meclisleri* Habsburg kraliyetinin suiistimallerini önleme konusunda nispeten talihsizdi. İngiltere ve Hollanda Cumhuriyeti'nde durum böyle olmadı. Buralarda parlamentolar zaman içinde güçlenmiş ve nihayetinde merkezî otoriteler üzerinde önemli kısıtlamalar getirebilmiştir. 1600'den sonraki dönem, önce Hollanda Cumhuriyeti'nde sonra da İngiltere'de temsili siyasi kurumların yükselişine tanık oldu. Bu arada, Güney Avrupa'da monarşik güç pekişti. Peki ama bu neden önemliydi? Neden sınırlı yönetim kuzeybatı Avrupa'da ortaya çıktı da Güney Avrupa'da ortaya çıkmadı?

Bununla ilgili tarihi biraz gözden geçirmeye değer. 17'nci yüzyılın en başarılı ekonomisi Hollanda Cumhuriyeti'ydi. Benelüks Ülkeleri'nin (günümüz Belçika ve Hollanda'sı) şehirleri Orta Çağ'ın sonlarında refaha kavuşmuştur. 15. yüzyılda kuzey Hollanda şehirleri yün ticareti ve Baltık ticaret yolları üzerindeki kontrolleri sayesinde zenginleşmiştir. Kent burjuvazisinin zenginliği dönemin yağlı boya tablolarında açıkça görülmektedir. Bir dizi hanedan evliliği ve kaza sonucu bu zengin şehirler Habsburg İmparatoru V. Charles'ın (hükümdarlığı 1516-56) mülkiyetine sonra da İspanya hükümdarı olan oğlu

II. Philip'e (hükümdarlığı 1556-98) geçti. Bu kasaba ve şehirlerden elde edilen vergi gelirleri Habsburg'un genişlemesine ve Osmanlılara karşı savaşını finanse etmesine yardımcı oldu.

Hollanda şehirlerinin zengin sakinleri, uzaktaki bir Habsburg hükümdarına vergi ödemekten rahatsızdı. İlk başta yapabilecekleri pek bir şey yoktu. Habsburglar güçlüydü ve Hollanda yönetimi üzerinde yasal hak iddia ediyorlardı. Ancak 1540'larda ve 1550'lerde Protestan fikirler Benelüks Ülkeleri'nde yayılmaya başladı. Bu, İspanyol boyunduruğundan kurtulmak isteyenlere bunu yapmak için bir fırsat verdi. Habsburg'un sert tepkisi -2.000 kadar Protestan sapkın oldukları gerekçesiyle diri diri yakıldı- Hollandalı soylular ve şehir liderleri arasında direnişin güçlenmesine neden oldu. Dolayısıyla Reformasyon daha geniş çaplı bir siyasi isyanın başlamasına neden oldu. Kuzey Hollanda'da bağımsız bir Hollanda Cumhuriyeti kuruldu ve İspanya ile seksen yıl süren bir savaş başladı.

Kültür ve kurumların genellikle birbirinden ayrılamaz olduğunu söylerken kastettiğimiz şey tam olarak budur. Hollanda İsyanı'nın Protestan (Kalvinist) fikirlerin yayılması olmadan başarılı olabileceğini düşünmek zordur. Bu fikirler Habsburg yönetimine karşı isyanı motive etmiş ve meşrulaştırmış, isyancıları sadece ortak ekonomik çıkarların bir araya getiremeyeceği şekilde birbirine bağlamıştır. Bu arada, Hollanda'nın koyu Katolik Habsburglardan bağımsızlığını güvence altına alan siyasi ve kurumsal değişiklikler olmadan Reformasyon gibi bir dinî hareketin başarılı olabileceğini düşünmek de zordur.

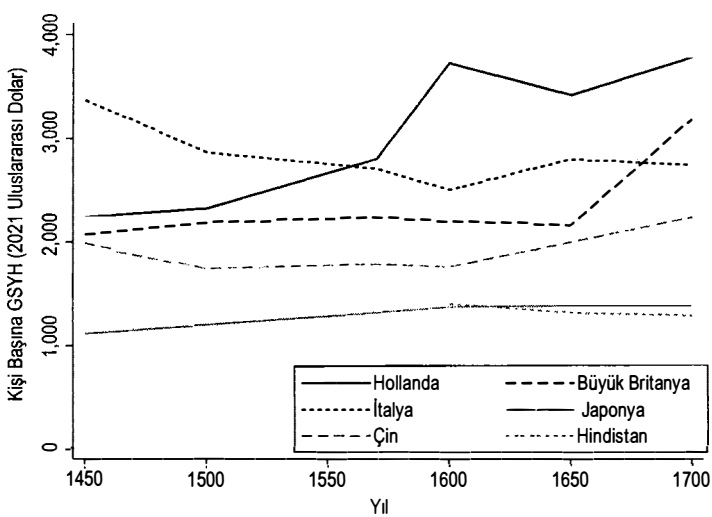
Hollanda İsyanı sonucunda ortaya çıkan yönetim federal bir cumhuriyetti. Orange Prensi William, isyana liderlik eden en etkili soyluydu. Bağımsız Hollanda'nın hükümdarı olabilirdi, ancak bir suikast sonucu öldürüldü. Hükümdarlık İngiltere Kraliçesi Elizabeth'e de teklif edildi. Ancak bu seçenekler

tükendikten sonra Hollanda parlamentosu (States General) tam egemenliği üstlendi. Dolayısıyla Hollanda İsyanı'nın sonucu, tüccarların ve ticari çıkarların siyasi gücü elinde tuttuğu, dinî açıdan bölünmüş bir Cumhuriyet oldu (de Vries ve van der Woude, 1997).

Hollanda Cumhuriyeti, ekonomik elitin üyelerine fayda sağlayan kurumlar yarattı. Sonuç olarak, İspanya ile devam eden savaşa rağmen, 1580'i takip eden yüzyılda hızlı bir ekonomik büyüme yaşadı. Bu büyüme, Hollanda ekonomisindeki yapısal değişikliklerin bir sonucuydu. Başka bir deyişle, bu dönem Hollanda'nın *ekonomik kalkınma* dönemiydi. Anvers'in 1576'da İspanyol güçleri tarafından tahrip edilmesinden kısmen yararlanan Amsterdam, Avrupa'nın finans başkenti hâline geldi. Hollanda nüfusunun iki katına çıkmasına rağmen reel ücretler Avrupa'nın geri kalanından daha hızlı arttı. Kentleşme hızla arttı. Kanallara ve diğer iç ulaşım araçlarına yapılan büyük ölçekli yatırımlar bir ticaret patlamasına neden oldu. Hollanda gemiciliği Baltık'a hâkim oldu. Birleşik Doğu Hindistan Şirketi 1603 yılında kuruldu ve kısa sürede Hollandalılara Güneydoğu Asya'da bir imparatorluk kazandırdı. 17. ve 18. yüzyıllar boyunca Hollanda'da reel ücretler ve kişi başına düşen gelir dünyadaki en yüksek seviyelerdeydi (bkz. Şekil 7.2).

Hollanda'nın ekonomik başarısı kurumsal değişimin doğrudan bir sonucuydu. Sınırlı, temsili yönetimin yükselişi, Hollanda'nın ekonomik genişlemesinin arkasındaki temel itici güçlerden biriydi. Kaynakları çıkaracak, mülkiyet haklarını çiğneyecek veya kişisel özgürlükleri ihlal edecek merkezî bir otorite yoktu. Bu, Hollanda Genel Meclisi'nin mükemmel olduğu anlamına gelmiyor. Bazı çıkarları diğerlerine göre daha iyi kayırabiliyordu ve kayırdı da. Tercih ettiği din galip geldiğinde tam olarak dinî özgürlükten yana değildi. Ayrıca modern bir demokrasi de değildi. Yedi eyaletin her biri hatırı sayılır bir güce sahipti.

Sınırlı hükûmetin yükselişi uzun vadeli ekonomik büyüme için önemli bir ön koşul olsa da, tek başına yeterli değildi. Hollandalılar, dünyanın önde gelen ekonomileri arasında yer almalarına rağmen sanayileşme oyununa nispeten geç kaldılar. O hâlde neden sınırlı ve temsili hükûmete bu kadar önem veriyoruz? Birincisi, Hollandalıların yüz yılı aşkın bir süre boyunca dünyanın önde gelen ekonomisi olmalarını sağladı. Ama aynı zamanda İngiltere'nin yükselişi için de bu bir ön koşuldu.

Şekil 7.2 Reel kişi başına GSYH, 1450-1700, seçilmiş ülkeler
Veri kaynağı: Broadberry, Guan ve Li (2018): 2021 uluslararası dolar kuru, 1990 uluslararası dolar kurundan 2,03:1 oranında dönüştürülmüştür.

18. yüzyılda ekonomik büyümenin odağı Hollanda Cumhuriyeti'nden İngiltere'ye ya da 1707'den sonra bilinen adıyla Büyük Britanya'ya kaydı. Sanayi Devrimi'nden önce bile Büyük Britanya dünyanın önde gelen ekonomilerinden biri olarak ortaya çıkmıştı. Bu gelişmede kurumsal değişim kritik bir rol oynamıştır.

İş gücü piyasası kurumlarındaki değişiklikler ulusal ekonominin serbestleşmesinde rol oynamıştır. Orta Çağ ekonomisinde sisteme girişleri düzenleyen zanaat ve ticaret hâkimken, 1700 yılına gelindiğinde İngiliz loncalarının gücü büyük ölçüde azalmıştır. İngiltere, Hollanda ile birlikte, lonca gücünün varlığını sürdürdüğü Kıta Avrupası'nın çoğundan oldukça farklıydı. Bu durum, sistem içindekilerin rekabet ve yenilikleri engellemesi nedeniyle ekonomik gelişmeyi engelledi (Ogilvie, 2019).

Modern ekonomik büyümeye giden yüzyıllar, Parlamento'nun İngiltere'de baskın yasal ve siyasi güç olarak ortaya çıkışına tanıklık etmiştir. 3. Bölüm'de Magna Carta'nın ardından 13. yüzyıl İngilteresi'nde Parlamento'nun nasıl ortaya çıktığı incelenmişti. Özellikle önemli bir gelişme -I. Edward'ın (1272-1307) hükümdarlığı döneminde somutlaşan bir gelişme- Parlamento'nun sadece soyluları değil, kentsel çıkarları da temsil etmeye başlamasıydı. Şekil 3.8'de gösterildiği gibi, İngiliz Parlamentosu Orta Çağ boyunca sık sık toplanmıştır. Bu büyük ölçüde kraliyetin ne sıklıkla savaşta olduğunun bir yansımasıydı. Kraliyet ek gelire ihtiyaç duymadığında Parlamento'yu çağırmak zorunda kalmıyordu. Güçlü Orta Çağ kralları tipik olarak Parlamento'ya hükmetme yeteneğine sahipti. Kraliyet otoritesine karşı büyük meydan okumalar genellikle Parlamento'dan ziyade hâlâ kendi özel ordularını elinde tutan soylulardan geliyordu.

Bu kurumsal düzen 15. yüzyılın sonlarında değişmeye başladı. Gül Savaşları'nın (1455-85) ardından ilk Tudor, VII. Henry (hükümdarlık dönemi 1485-1509) tahta çıktı. Henry tacı savaş meydanında kazandı ve taht konusunda fazla güçlü değildi. Greif ve Rubin (2021), Henry'nin meşruiyetini güçlendirmek için Parlamento'ya başvurduğunu ve seleflerinden çok daha fazla Parlamento yasaları ile yönetimde bulunduğunu savunmaktadır. Henry ayrıca soylu ailelerin, özellikle de

kanları onları potansiyel rakipler hâline getirebilecek olanların gücünü zayıflattı (Penn, 2011). Oğlu VIII. Henry (1509-47 arası), özellikle Reformasyon'un kraliyetin temel meşruiyet kaynaklarından biri olan Katolik Kilisesi'ni daha da zayıflatmasından sonra Parlamento'ya daha da sık başvurdu. Her ne kadar krallık dinî bir meşruiyet kaynağı olarak kullanmaya devam etse de, yeni Anglikan Kilisesi onun kontrolü altındaydı. Dolayısıyla Katolik Kilisesi gibi meşru bir yönetim sergileyemiyordu. Bu faktörler VIII. Henry'nin üç Tudor halefi VI. Edward (1547-53 arası), I. Mary (1553-8 arası) ve I. Elizabeth (1558-1603 arası) döneminde de mevcuttu. Hepsi de düşük meşruiyetle tahta çıktı. Mary ve Elizabeth İngiliz tarihindeki ilk iki kadın hükümdardı ve her ikisi de gayrimeşru ilan edilmişti. Bu nedenle büyük ölçüde Parlamento'ya güveniyorlardı. Parlamento'nun gücü arttıkça, tacı sınırlama isteği ve yeteneği de arttı. Bu durum, Parlamento'nun haklarını ihlal ettiğine inandıkları Stuart kralını iki kez tahttan indirdiği 17. yüzyılın çalkantılı olaylarına zemin hazırladı.

Yakın tarihli araştırmaların da doğruladığı üzere, İngiltere'nin siyasi kurumları 17. yüzyılda Kıta Avrupası'nınkilerden ayrışmıştır (Henriques ve Palma, 2020). 17'nci yüzyılın ilk önemli olayı İngiliz İç Savaşları (1642-51) olmuştur. İç Savaşlar, Parlamenterler ile Kral I. Charles'ın (1625-49) destekçilerini karşı karşıya getirmiştir. Bu iç savaşların nedenlerini çeşitli açılardan ele alan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bizim amaçlarımız doğrultusunda, çatışmayı öncelikle İngiliz yönetiminin düzgün kurumsal yapısı üzerinde görmek mümkündür (Greif ve Rubin, 2021). Bir kralın (I. Charles'ın İç Savaşlardan önceki on yılda yapmaya çalıştığı gibi) Parlamento olmadan yönetmeye meşru hakkı var mıydı? Yoksa Parlamento tarafından oluşturulan yasalara uymak meşru bir kral olmak için şart mıydı? Tudorlar döneminde İngiltere giderek artan bir şekilde ikinci düzene geçti. Bu tasarlanmış bir şey değildi

- hem VII. Henry hem de VIII. Henry'nin otokratik istekleri vardı. Kısmen VIII. Henry'nin Roma'dan kopuşu için Parlamento desteğine ihtiyaç duyması ve özellikle de tarihi bir tesadüf sonucu İngiltere'ye bir reşit olmayan ve iki kadın veliaht bırakması nedeniyle gerçekleşti. Kraliyet ve Parlamento arasındaki çatışma I. James (1603-25 arası) ve halefi I. Charles'ın Parlamento'yu kraliyete tabi kılmaya çalışmasının ardından doruğa ulaştı. Bu çatışma büyük ölçüde monarşinin ne kadar güçlü olması gerektiği üzerineydi. Sonunda Parlamenterler kazandı ve I. Charles idam edildi.

İngiliz İç Savaşları önemli bir dönüm noktasıydı. İktidardaki koalisyonda bir değişiklik meydana getirdi. Jha (2015), denizaşırı ülkelerde ortaya çıkan ekonomik fırsatların kraliyetin sınırlandırılması lehine bir koalisyonun oluşmasına nasıl yardımcı olduğunu araştırmıştır. Toprak sahibi seçkinlerin birçoğu denizaşırı ticaret şirketlerinden hisse satın alarak çıkarlarını tüccar sınıfıyla aynı hizaya getirmiştir. Denizaşırı ticarette hisse sahibi olmak, tüccar olmayanların görüşlerini değiştirerek Parlamento'daki reformculara destek sağlamalarına neden olmuştur. Bu nedenle krala karşı Parlamento ile birlikte savaşmakta çıkarları vardı. Bu durum, ekonomik elitin çıkarlarını geniş bir grup güçlü insanla aynı hizaya getirdi ve bu da onlara siyasi pazarlık masasında merkezî bir konum sağladı.

İç Savaşlar, sınırlı yönetim anlayışının nihai zaferini son derece hızlandırdı. Bu tür kurumsal değişiklikler modern ekonominin yükselişi için önemliydi. Bununla birlikte, Parlamenterler günü kurtarmış olsa da bu, sınırlı yönetimin hemen ardından geleceği anlamına gelmiyordu. Parlamento ve Stuart kralları arasındaki çatışma İç Savaşlarla kalıcı olarak çözüme ulaşmadı. Bir nesil sonra, I. Charles'ın Fransız çizgisinde daha otokratik bir monarşi kurmayı amaçlayan Katolik oğlu II. James (hükümdarlığı 1685-8) ile Parlamento'daki muhalifleri arasında başka bir çatışmaya neden oldu. 1688'de

bir Parlamento grubu Orange'lı William ve eşi Mary'yi (kralın kızı) James'i devirmeye davet etti. James kaçtı ve William ve Mary (1689-1702 arası) fazla kan dökmeden tahta çıktı (en azından İngiltere'de... Zira İskoçya ve İrlanda'da durum oldukça farklıydı). Bu, Glorious Revolution [Şanlı Devrim] olarak adlandırılan sürecin sonunu getirdi. Bu süreçte William ve Mary, birçok haktan feragat ettikleri ve kraliyetin gücünü sınırlamayı kabul ettikleri Haklar Bildirgesi'ni onayladılar. Bu, sınırlı yönetimin tarihinde önemli bir dönüm noktasıydı.

İngiliz yönetimindeki değişim, Fransa'ya karşı yürütülen daha geniş çaplı ve masraflı bir savaşın parçasıydı. Şanlı Devrim'in ardından yapılan anlaşma bu savaşın finansmanına yardımcı oldu. Parlamento artık İngiltere bütçesi üzerinde söz sahibi olduğundan, alacaklılar kendilerine ödeme yapılacağına daha çok inanır oldular (North ve Weingast, 1989). Orange'lı William beraberinde Hollandalı danışmanlar ve Hollanda'nın mali ve finansal uygulamaları hakkında bilgiler getirmişti. (Hart, 1991). Kritik bir olay, 1694 yılında savaşın finanse edilmesine yardımcı olan Bank of England'ın [İngiltere Bankası] kurulmasıydı. Bu durum zaman içinde borçlanma maliyetlerinde önemli bir düşüşe yol açmıştır (bkz. Tablo 7.1). Bu sayede 18. yüzyıl ve sonrasının teması hâline gelecek olan devlet gücünde muazzam bir büyüme mümkün oldu.

Şanlı Devrim, İngiltere'yi (1707'den sonra Britanya) anayasal bir monarşi hâline getirerek parti sisteminin ve kabine yönetiminin temellerini atmıştır (Stasavage, 2002, 2003; Pincus ve Robinson, 2014; Cox, 2016). Bu gelişmelerin hepsi 1688'den hemen sonra gerçekleşmedi. Şanlı Devrim'in sonuçlarının tam olarak şekillenmesi onlarca yıl aldı. Ancak bu gelişmeler, Britanya'nın daha sonraki ekonomik büyümesi için önemli olan siyasi ve kurumsal istikrarı sağladı.

North ve Weingast (1989), 1688'den sonra İngiliz monarşisinin borçlarını geri ödeme konusundaki güvenilirliğinin

genel olarak daha güvenli mülkiyet haklarıyla sonuçlandığını ileri sürmüştür. Bu iddia ilave incelemelerden geçememiş olsa da diğer açılardan 1688'den sonra kurumsal kalitede bir iyileşme olmuştur. Bu değişiklikler mülkiyet haklarını güvence altına almaktan ziyade, yeni yatırım fırsatlarından yararlanmak için mülkiyet haklarının yeniden düzenlenmesini kolaylaştırdı.

Başka bir deyişle, önemli olan mülkiyet haklarının soyut olarak "güvenliğinden" ziyade, yeni ekonomik fırsatlar ortaya çıktıkça kalan hak sahipliğini yeniden düzenleme yeteneğiydi. Feodal mülkiyet hakları güvenliydi ancak üretkenliği en üst düzeye çıkarmak için değil feodal toplumu desteklemek için tasarlanmışlardı. 17. yüzyıl İngilteresi'nde toprak hakları karmaşık ve kısıtlıydı. Arazi mülkiyeti feodal yükümlülüklerle birlikte geliyordu; bu da potansiyel mirasçıların arazinin gelecekteki sermaye değerini düşüreceği iddia edilen her şeyi (bir ormanın kesilmesi ya da bir gölün kurutulması gibi) veto edebilecekleri anlamına geliyordu.

Tablo 7.1 İngiliz borçlanması ve faiz oranları, 1693-1739

Tarih	Tutar (£)	Faiz (%)
Ocak 1693	723.394	14,0
Mar. 1694	1.000.000	14,0
Mar. 1694	1.200.000	8,0
Nisan 1697	1.400.000	6,3
Temmuz 1698	2.000.000	8,0
Mart 1707	1.155.000	6,25
Temmuz 1721	500.000	5,0
Mart 1728	1.750.000	4,0
Mayıs 1731	800.000	3,0
Haziran 1739	300.000	3,0

Veri kaynağı: North ve Weingast (1989, Tablo 4).

Şanlı Devrim'den önce, emlak yasa tasarıları siyasi anlaşmazlıklar nedeniyle sık sık başarısız oluyordu. Ancak Şanlı Devrim'in getirdiği değişikliklerin bir sonucu olarak Parlamento, arazilerin daha faydalı kullanımlar için yeniden tahsis edilebildiği bir forum hâline gelmiştir (Bogart ve Richardson, 2009, 2011). Sonuç olarak, karayolu ve nehir taşımacılığına yapılan yatırımlar önemli ölçüde artmış ve bu da sonraki ekonomik büyüme için önemli sonuçlar doğurmuştur (Bogart ve Richardson, 2011). Parlamento düzenlemeleri, özellikle Kutsal Roma İmparatorluğu veya Fransa ile karşılaştırıldığında, iç ticaretin nispeten serbestleşmesine yardımcı olmuştur (Bogart, 2012). Parlamento, İngiltere'nin yol ve kanal ağını ayakta tutan geçiş ücretlerinin düzenlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Geçiş ücretleri kısmen Parlamento düzenlemeleri, kısmen de piyasa rekabeti sayesinde düşük tutulmuştur. Ücretli yollar kullanıcılar tarafından finanse ediliyordu ve nehir ve kanal güzergahları ile rekabet hâlindeydi.

Bu, daha fazla demokrasiye doğru bir hareket değildi. Yetişkin erkeklerin sadece küçük bir kısmı oy kullanabiliyordu. Ve 1715'ten sonra seçimlerin sıklığı azaldı (sadece yedi yılda bir yapıldı). Birçok yönden zenginlerin gücü sağlamlaşmıştı ve tarihçilere göre 18. yüzyıl İngiliz devleti genellikle mülk sahibi sınıfları kayırmak için tasarlanmıştı. Kuşkusuz devlet, yoksullara karşı Arazi Kapatma Yasaları ve ceza kanunlarını acımasızca uygulamıştır (Hay, Linebaugh, Rule, Thompson ve Winslow, 1975). Çoğunlukla, 18. yüzyılın başlarındaki Parlamentolar arsız bir rant arayışı ile kendilerini göstermiştir. Parlamento, geniş halk kitlelerinin zararına olacak şekilde, belirli çıkar gruplarına fayda sağlayan pek çok yasa çıkarmıştır - en önemlisi de pamuklu tekstil ürünlerinin ithalatını yasaklayan 1721 tarihli Calico Yasası'dır. Bunların hiçbiri çağdaşlarını şaşırtmamıştır. Parlamento üyelerinin kendi maddi çıkarlarını gözetmeleri ve modern gözlere zalimlik gibi görünen şeylerin peşinden

gitmeleri bekleniyordu (Root, 1991). Bu durum 18. yüzyıl boyunca değişmiştir. Mokyr ve Nye (2007, s. 58) "bütünüyle yeniden dağıtımcı eylemlerin… cazibesini yitirmeye başladığını belirtmektedir. Pek çok özel çıkar grubunun yasalaştırdığı ayrıcalıklar, tekeller, dışlamalar, iş gücü hareketliliğine getirilen sınırlamalar, meslek seçimi ve teknolojik yenilikler 18. yüzyıl süresince kendilerini savunma sandalyesinde buldular."

Başka bir deyişle, Sanayi Devrimi'nin arifesinde İngiliz siyasi sisteminin ayırt edici özelliklerini tespit etmek istiyorsak, yolsuzluk veya demokratik temsil eksikliği gibi özelliklere odaklanmak fazla yarar getirmeyecektir. Bunlar neredeyse tüm modern öncesi devletlerde ortak olan özelliklerdir. Yüksek derecede siyasi istikrar ve refaha ulaşmasında hangi faktörlerin kritik öneme sahip olduğunu düşünmek daha fazla içgörü kazandırır.

Bu açıdan İngiliz sistemi, toprak sahibi elitlerin çıkarlarını ticari ve mali elitlerin çıkarlarıyla dengelerken, monarşinin bağımsız gücünü kısıtlamakta başarılı oldu. İç ekonomiyi ezmeden savaş için muazzam kaynakları seferber edebildi. Siyasi temsili mülk sahibi olanlarla sınırladığı için bir demokrasi sayılmazdı. Ancak düzenli seçimler yoluyla "söz hakkı" sağladı. Ayrıca dinî azınlıklara Avrupa'daki rakiplerinden (Hollanda Cumhuriyeti hariç) daha fazla özgürlük sağlarken, Katolikleri ve dinî muhalifleri siyasi güç konumlarından azletti (Johnson ve Koyama, 2019, s. 179-83).

Bölüm Özeti

1700'lere gelindiğinde, kuzeybatı Avrupa, sürdürülebilir ekonomik büyüme için gerekli ön koşulların çoğuna sahipti. Kişi başına düşen gelir ve reel ücretler sanayi öncesi standartlara göre yüksekti. Piyasalar nispeten iyi gelişmiş ve genişlemişti. Kurumsal çerçeve iç ticaretin genişlemesine elverişliydi. Devlet kurumları hukuk ve iç barışı sağlayacak kadar güçlüydü.

Ancak bu faktörlerin modern ekonomik büyüme için tek başına yeterli olması pek mümkün değildi.

Bu durum Hollanda Cumhuriyeti örneğiyle kanıtlanmaktadır. Hollanda Cumhuriyeti "ilk modern ekonomi" olarak karşılansa da (de Vries ve van der Woude, 1997), Hollanda'nın Smithçi, ticarete dayalı büyüme modeli, 1800'den sonra Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da görülen sürekli ekonomik büyümeden ziyade daha önceki geçici büyüme dönemlerine daha çok benzemektedir. Goldstone'un (2002, s. 340) yazdığı gibi: "Altın Çağ Hollanda'sı gerçekten de yeniliklerin 'çiçek açması', tarımda yoğunlaşma ve verimlilik artışı ile önemli nüfus artışına rağmen kişi başına düşen gelirlerde istikrar sağlamış olsa da, böyle bir model ne Hollanda'ya özgüdür ne de küresel standartlara göre 'modern'dir."

18. yüzyılda Hollanda Cumhuriyeti zenginliğini sürdürüyordu ancak ekonomisi daha hızlı bir büyüme yaşamadı (de Vries ve van der Woude, 1997). Bu durgunluktan sorumlu birçok faktör vardı. Eşitsizlik arttı ve Amsterdam'da yerleşik ticari elitler siyasi güçlerini sağlamlaştırmayı başardı (van Bavel, 2016). Hollanda Doğu Hindistan Şirketi (VOC) gibi kurumlar görece az sayıda hissedara fayda sağladı. Böylece Hollanda Cumhuriyeti, Floransa ve Venedik gibi ticaret sayesinde zenginleşip sonunda durgunlaşan İtalyan şehir devletlerine benzer bir model izledi. Bir diğer faktör de Fransızlara karşı hayatta kalmak için yapılan sayısız savaşla gündeme gelen yüksek vergiler ve yüksek devlet borçlarıydı. Dahası, İngilizlerin merkantilist politikaları ve Hollandalıların mali kapasiteye ilave yatırım yapmadaki görece başarısızlığı da göreceli düşüşlerine katkıda bulunmuştur (O'Brien, 2000). Genel olarak, Hollandalılar yaşam standartlarında dramatik ve *sürekli* bir artış sağlayamadılar ve bu, İngiltere'deki gelişmelerin yönlendirmesiyle 1800'den sonra başlayan Büyük Zenginleşme'ye [Great Enrichment] kadar gerçekleşmeyecekti.

Hollanda Cumhuriyeti Bilimsel Devrim'in ön saflarında yer aldı. Christiaan Huygens astronomi ve matematiğe önemli katkılarda bulundu. Antonie van Leeuwenhoek mikrobiyoloji alanının öncüsü oldu. Hollanda'da mühendislik alanında, özellikle de hidrolik mühendisliğinde önemli gelişmeler yaşandı. Fakat Hollandalılar, İngiltere'nin Sanayi Devrimi'yle oluşan sanayi büyümesi ve paralelindeki yapısal değişimleri yaşamadı.

İngiltere bu kombinasyonu 18. ve 19. yüzyıllarda deneyimledi. Sonuç, ekonomik büyümenin tersine dönmeden *sürdürüldüğü* ilk modern ekonomi oldu. Bu neden ilk olarak Britanya'da gerçekleşti? Bu bölümde, Britanya'nın bazı önemli kurumsal koşullara sahip olduğunu belirterek bu açıklamaya giriş yaptık. En önemlisi, (görece) sınırlı ve temsili bir hükûmete sahip olmasıydı. Ancak bu elbette yeterli değildi. Eğer yeterli olsaydı, Hollandalılar ilk modern ekonomiye sahip olurlardı. Britanya'nın gelişmesi için başka neye ihtiyaç vardı? Bu soruya bir sonraki bölümde döneceğiz.

8
Britanya'nın Sanayi Devrimi

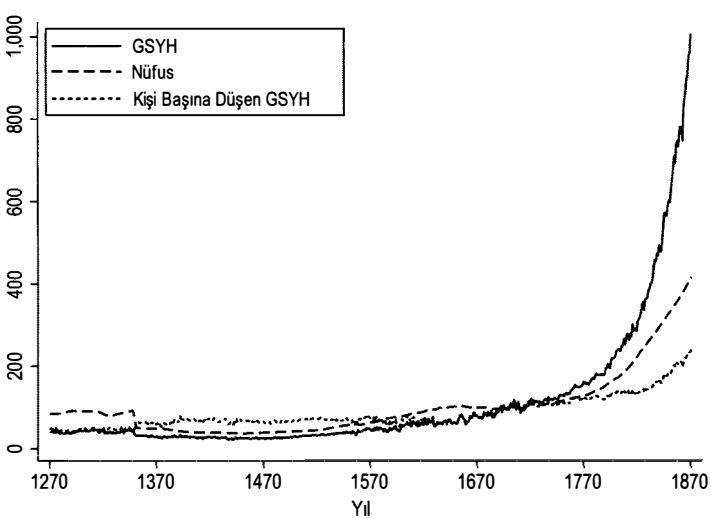
Artık "Dünya nasıl zenginleşti?" sorusuna yanıt verebilecek durumdayız. Bu sorunun cevabı Britanya'nın Sanayi Devrimi ile başlar. Britanya'nın sanayileşmesi, nihayetinde modern ve sürekli ekonomik büyümeyle sonuçlanan bir dizi olayı harekete geçirmiştir. 19'uncu yüzyılın ilk birkaç on yılından bu yana dünya zenginleşmiş ve milyarlarca insan yoksulluktan kurtulmuştur. Bunun nedeni sürekli ekonomik büyümedir. İşte bu konuyu bu yüzden bu kadar önemsiyoruz.

Şekil 8.1, İngiltere'de 1270'ten 1700'e kadar toplam GSYH, nüfus ve kişi başına düşen GSYH'nin büyümesini ve daha sonra 1700'den 1870'e kadar Britanya için büyümeyi göstermektedir. 1700 ve 1870 yılları arasında toplam ekonominin büyüklüğü 10 kat artmıştır. Nüfus da yaklaşık dört kat artmıştır. Kişi başına düşen GSYH iki kattan fazla artmıştır. Böylesi bir ekonomik dönüşüm Malthusçu ekonominin mantığına meydan okumuştur. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde İngiliz ekonomisi modern, istikrarlı bir ekonomik büyüme sergilemeye başladı. Nüfus artmaya devam ederken bile kişi başına düşen GSYH sürekli bir şekilde büyüdü. Belki de en önemlisi, savaşların ve iş dünyasının iniş çıkışlarına rağmen, büyümede ciddi bir tersine dönüş yaşanmadı.

İlk yedi bölümde, modern ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin neden bazı yerlerde gerçekleşirken bazılarında gerçekleşmediğine dair fikir veren çeşitli teoriler ortaya konmuştur.

Bu bölümde daha da ileri gidiyoruz. "Dünya nasıl zenginleşti?" sorusunu yanıtlamak demek, hem modern ekonomik büyümenin *yerini* hem de *zamanını* belirleyen nedenleri ortaya koymak demektir.

Bu arayışa Sanayi Devrimi'nin nedenlerini araştırarak başlıyoruz. Sanayi Devrimi İngiltere'de 18. yüzyılın ikinci yarısında bir yerlerde başlamıştır. Bu kısımda tartışma yoktur. Daha tartışmalı olan, *neden* orada ve o zaman başladığıdır. 7. Bölüm'de büyümenin bazı kurumsal ön koşullarını özetledikten sonra, bu bölümde İngiliz ekonomisinin 18. ve 19. yüzyıllardaki gelişimini daha genel olarak ele alıyoruz. Ayrıca Sanayi Devrimi'ni bir "devrim" yapan şeyin ne olduğunu da ele alıyoruz. Mesele ekonomik büyüme oranı değildi, çünkü mütevazı oranlarda kalmıştı. Mesele büyümenin daha sonra da devam etmesiydi.

Şekil 8.1 İngiltere'de GSYH, kişi başına düşen GSYH ve nüfus, 1270-1870 (1700=100)

Veri kaynağı: Broadberry, Campbell, Klein, Overton ve van Leeuwen (2015).

Her şeyin ötesinde, Sanayi Devrimi sırasındaki en büyük devrimsel değişiklik *yeniliklerin hızındaki* artış olmuştur. Yeniliklerdeki hızlanma ekonomik büyümenin devamını ve durmamasını sağlamıştır. 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında Britanya'da yeni ve önemli teknolojiler hızla ortaya çıkmıştır. Neden? Buna verilecek cevap, özellikle Britanya toplumunun nasıl yenilikçi hâle geldiğini açıklar türden olmalıdır.

İlk olarak, birkaç önemli ön koşula özellikle dikkat ederek, Sanayi Devrimi'nin arifesindeki İngiliz ekonomisini ele alacağız. Bunlar arasında piyasa odaklı bir toplumun yükselişi ve bunun iş gücü arzı ve tüketim kalıpları üzerindeki etkileri, yerel ekonominin büyüklüğü, ticari tarım, kültür ve sosyal normlar ve Atlantik ekonomisinin artan önemi yer almaktadır. Bu özelliklerin birçoğu Hollanda Cumhuriyeti tarafından da paylaşılmıştır.

Ancak Sanayi Devrimi Hollanda Cumhuriyeti'nde başlamamıştır. Bu nedenle dikkatimizi Britanya'yı rakiplerinden ayırmış olabilecek faktörlere çevireceğiz. Bunlar arasında yüksek devlet kapasitesi ve transatlantik köle ticaretindeki baskın rolü yer almaktadır. Bu faktörler Britanya'nın ekonomik başarısında rol oynamış olsa da, hiçbiri bu başarının neden sanayileşmeye yol açtığına dair tam bir açıklama sunmamaktadır. Bu nedenle, "Neden Britanya?" sorusunu yanıtlamak için iki önemli argümana odaklanacağız. İlk olarak, Allen'ın (*2009a*) yeniliklerin yüksek ücretlere ve ucuz sermaye ve enerjiye bir yanıt olduğu yönündeki argümanını ele alacağız. İkinci olarak, Mokyr'in (2009, 2016) Britanya ve Avrupa toplumundaki kültürel ve entelektüel gelişmelerin yanı sıra artan beşerî sermaye ve becerilerin Britanya'nın sanayileşmesinden sorumlu olduğu yönündeki argümanını ele alacağız. Ancak önce sanayileşmenin arifesindeki Britanya ekonomisi hakkında bazı temel bilgileri vereceğiz.

Bir Tüketici Devrimi

Sanayileşmenin ilgili ön koşullarını belirlemek için, sanayileşmeden önceki yüzyılda İngiliz toplumu ve ekonomisi hakkında bilgi sahibi olmamız gerekir. İç Savaşların (1642-51) ardından (henüz İskoçya'da olmasa da İngiltere'de) barış vardı. İç ekonomi bir *piyasa ekonomisi* olarak tanımlanabilir. Yani, gümüş sikke basımında yaşanan sorunlar para ekonomisine geçişin evrensel boyuttan uzak olduğu anlamına gelse de ekonomik faaliyetler piyasa alışverişleri etrafında şekilleniyordu. Tüm büyük ölçekli toplumlar bir dereceye kadar piyasalara dayanır. Sovyet Rusya'da bile hem yasal hem de karaborsa olarak piyasa alışverişleri vardı. Bununla birlikte, piyasaların nihai malların tahsisinde önemli bir rol oynamasına izin veren birçok toplum, (toprak, sermaye ve iş gücü gibi) üretim faktörlerinin tahsisi için piyasa dışı sistemlere dayanır.

1700 yılına gelindiğinde Britanya tamamen gelişmiş bir piyasa ekonomisine sahipti. İç pazarların genişlemesi ve entegrasyonunun artması, ülkenin 18. yüzyılda yaşadığı refahı büyük oranda açıklayabilir. 2. Bölüm'de incelediğimiz gibi, görece büyük iç pazarın entegrasyonu, 18. yüzyılda büyük ölçüde geliştirilmiş bir iç yol ve kanal ağına dayanıyordu (Bogart, 2014). Allen (*2009a*, s. 106) "şehirlerin büyüdüğünü, Londra'da ücretlerin yüksek olduğunu, tarımın geliştiğini ve imalatın kırsal kesime yayıldığını" gözlemlemektedir. Piyasa toplumunun bir başka özelliği olan tüketicinin yükselişi de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Tarihçiler bu dönemi Tüketici Devrimi olarak adlandırmıştır. Basitçe söylemek gerekirse, hane halkları pazara daha fazla yönelmiştir (McKendrick, Brewer ve Plumb, 1982; Brewer ve Porter, 1993).

Tüketici Devrimi, hane içi üretim ve tüketimden pazar odaklı üretim ve tüketime doğru bir geçişti. Bu, insanların mal ve hizmetleri tüketme tarzlarına dair bir değişimdi. Geç

Orta Çağ evleri, tamamen kendi kendilerine yeterli olmasalar da, birçok ürünü hane içinde üretiyorlardı. Örneğin, bir satıcıdan satın aldıkları iplik ya da kumaştan kendi giysilerini yapabiliyor ya da kendi biralarını üretebiliyorlardı. Bu durum 17. ve 18. yüzyıllarda değişti. Müşterilerin malları hemen satın almasını sağlayan perakende mağazaları ortaya çıktı. Toptan satın alıp terziye götürmek ya da evde kendi kıyafetlerini yapmak yerine hazır tekstil ürünleri satın almak mümkün hâle geldi (Mui ve Mui, 1989).

Sonuç olarak İngiliz tüketim alışkanlıkları değişti. Weatherill (1988), Londra Yetimler Mahkemesi envanterlerinde dayanıklı mallara sahip hane sayısının 1675 ile 1725 yılları arasında önemli ölçüde arttığını tespit etmiştir. Tencere, çatal bıçak takımı, saat, porselen, kalay ve toprak kaplar gibi mallar önemli ölçüde artmıştır. Sıcak içecekler için kullanılan kaplar 17. yüzyıl envanterlerinde neredeyse hiç yer almazken, 1725'e gelindiğinde envanterlerin %80'inde bulunuyordu. Lemire, hizmetçilerin bile "bir elbise yapmak için yeterli pamuklu kumaş satın almak için gereken altı ya da yedi şilini ya da hazır bir elbise için gereken sekiz şilini" biriktirebildiklerini belirtmektedir. Bu durum "bu fiyatların belki de bir haftalık ücret ya da daha azı anlamına geldiği çalışan kadınlar arasında potansiyel olarak geniş bir pazar" yaratmıştır (Lemire, 1991, s. 97).

Akademisyenler bu Tüketici Devrimi'ni bu dönemde artan refahla ilişkilendirmişlerdir. Özellikle De Vries (1993, 2008) piyasaların genişlemesi ve gelişmesiyle ortaya çıkan yeni tüketim fırsatlarının bir "sanayi devrimine" yol açtığını savunmaktadır. Bununla, hane halkları piyasa ekonomisinde daha aktif katılımcılar hâline geldikçe, tüm bu yeni ve uygun fiyatlı malları satın alacak ücretleri kazanmak için daha çok çalışmak zorunda kaldıklarını kastetmektedir. Yeni tüketim fırsatları, hane ekonomisi içinde daha az mal üretildiği anlamına

geliyordu. Hane halkları yerli ikamesi olmayan malları satın almaya başladı. Artan gelirlerini eğlence amaçlı tüketmek yerine, giderek daha geniş bir yelpazede tüketim mallarına harcadılar (Koyama, 2012). "Sanayi devrimi" bu nedenle Tüketim Devrimi'nin diğer yüzü olarak görülebilir.

De Vries'e göre, bu "gayretli devrim" 17. yüzyılda Hollanda'da ortaya çıkmış ve 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başları boyunca İngiltere'ye ve Atlantik ekonomisinin diğer bölgelerine yayılmıştır. Peki neden Sanayi Devrimi'nin önemli bir öncülüydü? Kişi başına düşen GSYH'deki artışlar ya artan iş gücü girdilerinden, ya daha fazla sermaye yatırımından ya da verimlilikteki artışlardan (genellikle yenilik anlamına gelir) kaynaklanabilir. Kişi başına düşen GSYH'de 17. yüzyılda ve 18. yüzyılın başlarında meydana gelen artışların bir kısmı hem çalışma saatleri hem de çalışılan gün sayısı gibi iş gücü girdilerindeki artıştan kaynaklanmıştır. De Vries'e göre bunun nedeni yeni bir "gayret" idi. İşçiler daha çok çalışıyordu çünkü yeni tüketim fırsatlarına kavuşmak için ek gelir istiyorlardı.

Artan çalışkanlık, ücretler ve sanayileşme ile ilgili bir başka bulmacanın çözümüne yardımcı olmaktadır. 19. yüzyıl İngiliz reel ücretlerinde dramatik bir artışa tanık olmamıştır. Bunu, reel ücretlerin hızla arttığı Kara Ölüm'ü takip eden dönemle karşılaştırabilirsiniz (bkz. 5. Bölüm). Fakat Kara Ölüm'ün ardından kişi başına düşen GSYH reel ücretler kadar artmamıştır. Ve Kara Ölüm sonrası ücretlerdeki artış uzun vadede sürdürülememiştir. İki dönem arasında iki önemli fark vardı. Birincisi, Orta Çağ'ın sonlarında iş gücü piyasaları zayıftı. Ölçülen ücretler yüksek olsa da bu, işçilerin bu ücretlerle güvenilir işler bulabileceği anlamına gelmiyordu. İkincisi, ücretli işçiler iş bulduklarında bile, genellikle yüksek gelirlerini artan boş zaman şeklinde "tüketiyorlardı". Dolayısıyla, Kara Ölüm'ün ardından günlük ücretler bir süre daha yüksek olsa da yıllık gelirler çok daha yavaş artmıştır (Humphries ve Weisdorf, 2019).

Bu durum 1500 ile 1700 yılları arasında değişmiştir. Hollanda'da de Vries ve van der Woude (1997), 1550 ile 1650 yılları arasında gündelik işçiler için ortalama iş günü sayısının %25 oranında arttığını tespit etmiştir. İngiltere'de Voth (2001), 1750'den sonra iş gününde özellikle dramatik bir artış olduğuna dair bulgulara ulaşmıştır. Bu tahminler varsayımlara ve kullanılan belirli verilere göre şekillenmekle birlikte, bu dönemde toplam iş gücü girdilerinde bir artış olduğunda pek kuşku yoktur (Allen ve Weisdorf, 2011). Yeni tüketim mallarını satın almak için gereken ücretler karşılığında daha uzun saatler çalışma isteğindeki bu artış, fabrika sisteminin yükselişinin bir habercisi olarak görülebilir (Clark, 1994). Aşağıda tartışacağımız gibi, fabrikalar sabit sermayeye büyük yatırımlar yapılmasını gerektiriyordu. Bu yatırımlar ancak fabrikaları çalıştırabilecek ve gerektiğinde uzun ve yorucu saatler boyunca çalışabilecek istekli bir iş gücünün var olması hâlinde işe yarayabilirdi.

Kapitalist Tarım

Sanayi Devrimi'nden önceki yüzyılda, İngiliz tarımı Avrupa'nın geri kalanına göre oldukça ticarileşmişti. Üretim pazara yönelikti. İşçilerin çoğunluğu ücretli emekçilerdi. Ve çiftlikler Kıta Avrupası'na kıyasla büyüktü, bu da ölçek ekonomilerinden faydalanmalarını sağlıyordu. 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde İngiltere önemli bir gıda ihracatçısıydı. Birçok tarihçi bu kendine özgü "kapitalist" tarımı Sanayi Devrimi için önemli bir ön koşul olarak görmüştür.

Sanayi Devrimi öncesinde İngiliz tarımında iş gücü verimliliğinin nispeten yüksek olduğu açıktır. İngiltere'de işçi başına üretim 1500 yılında İtalya ve Fransa'dakine yakındı. 1750 yılına gelindiğinde ise İngiltere ve Benelüks Ülkeleri'nde Avrupa'nın diğer yerlerinden daha yüksekti. Verimlilikteki bu artış nasıl gerçekleşmişti?

Orta Çağ İngilteresi'nde baskın tarım biçimi, açık ve müşterek araziler etrafında örgütlenen küçük ölçekli tarım kültürüydü. Köylüler, derebeylikler genelinde küçük, dağınık arazilerde çiftçilik yapıyordu. Bu açık tarlalar çiftçilerin riski paylaşmasını sağlıyordu. Köyün etrafına dağılmış birkaç küçük araziye sahip olan bir çiftçi, örneğin dolu fırtınası, sel ya da ürün yanması gibi kendine özgü risklere karşı sigortalıydı (McCloskey, 1976). Bu açık tarla sistemi, yerel şoklardan kaynaklanabilecek zararı sınırlıyordu. Ancak bu sistemin dezavantajları da vardı. Farklı araziler arasında geçiş yapmak masraflı ve zaman alıcıydı. Küçük, birbirinden kopuk ve düzensiz araziler, yeni ürün türlerinin veya ekipmanların kullanılmasının genellikle kârsız olmasına neden oluyordu.

5. Bölüm'de Kara Ölüm şokunun Batı Avrupa'da kırsal kesimin nüfusunu azalttığını görmüştük. Değişen faktör fiyatları ve değişen talep kalıpları arazi kullanımında bir değişime yol açtı. Özellikle ülkenin kuzey ve batısındaki topraklar hayvancılığa bırakıldı. Sonuç olarak, toprak sahipleri birçok arazi parçasını birleştirme çabasına girişti. Bunu arazi kapatma süreci ile gerçekleştirdiler. Orta Çağ'daki birçok kapatma işlemi özel müzakereler yoluyla gerçekleşmiştir: Arazi kapatmak isteyen çiftçiler, istemeyenlerin arazisini de satın almak zorunda kalmıştır. Parlamentoya bir Kapatma Kararı için başvuruda bulunmak da mümkündü. Bu kararlar, (değerlerine göre) toprak sahiplerinin dörtte üçü ila beşte dördü desteklediği takdirde kabul ediliyordu. Desteklemeyenler tazminat alıyordu. 1500 yılına gelindiğinde İngiltere'deki tarım arazilerinin %45'i kapatılmıştı (Allen, 1994, s. 99).

Brenner (1976) gibi tarihçilerin "kapitalist tarım" olarak adlandırdığı daha büyük çiftliklere doğru eğilim 1500 yılından sonra hızlanmıştır. Ekonomi tarihçileri eskiden Sanayi Devrimi'nden hemen önce gelen belirgin bir Tarım Devrimi olduğunu düşünürken, iş gücü verimliliği verilerinden elde edilen

daha yeni kanıtlar, birkaç yüzyıl boyunca gerçekleşen genel bir artışa işaret etmektedir. Bu süreçte çiftlikler daha büyük ve daha sermaye yoğun hâle gelmiştir. Parlamento kararlarının etkisiyle 18. yüzyılda kapatmaların hızı artmıştır. Bu kapatmalar uzun zamandır yoğun tartışmalara konu olmuştur. Çağdaşları ve daha sonraki tarihçiler arasındaki destekçileri, bunların verimin artmasına büyük katkı sağladığı görüşündedir. Ayrıca 19. yüzyılda harman makinesi gibi makinelerle tarımın nihai olarak makineleşmesini de mümkün kılmışlardır. Karl Marx'ın da aralarında bulunduğu eleştirmenler ise bunları sınıf savaşı eylemleri olarak görmüşlerdir. Yoksul küçük çiftçiler, açgözlü, zengin çiftçiler tarafından, yetersiz tazminatlarla topraklarından zorla çıkarılmıştır. Ayrıca Allen (1992) Güney Midlands'a baktığında, 18. yüzyıl sonlarındaki kapatmaların verimi artırdığına dair pek bir kanıt bulamamıştır.

Bununla birlikte, daha fazla toprağın kazanılmasına, daha büyük çiftliklerin ve daha sermaye yoğun tarımın büyümesine yol açtıklarına dair kanıtlar vardır. Allen, bu değişikliklerden elde edilen kazançların büyük ölçüde zengin toprak sahipleri tarafından ele geçirildiğini iddia etmektedir. Daha yakın zamanda, Heldring, Robinson ve Vollmer (2021) tüm İngiltere genelinde kapatmaların etkisini incelemiştir. Tahminleri, kapatmaların verimlilikte iyileşmeye yol açtığını göstermektedir. Ayrıca bu kapatmalar sayesinde altyapı iyileştirmelerinin de yapıldığını tespit etmişlerdir.

Kuzeybatı Avrupa'da 1500 ile 1700 yılları arasında tarımsal verimlilikte yaşanan bu artış önemliydi. Kıtlık korkusundan kurtulmaya yardımcı oldu. Aynı zamanda şehirlerde yaşayan nüfus oranındaki dramatik artışın sürdürülmesini de sağladı. Sonuçta, kentsel gelişim ancak tüm bu şehir sakinlerini besleyecek kadar büyük bir tarımsal fazlalık olduğunda mümkündür. İyileştirilmiş verim ve ticari tarım, 1600'den itibaren Britanya'nın göreceli refahının temellerini atmış olsa

gerektir. Ancak 1800'den sonra sürdürülebilir ekonomik büyüme için kesinlikle yeterli değildi. Britanya sanayileştiğinde, tarımsal üretimdeki artış nüfus artışını karşılamaya yetmedi ve tarım ekonomisi mamul mallar için büyük bir pazar sunmadı. Nitekim Britanya, Sanayi Devrimi sırasında net gıda ithalatçısı durumuna geldi.

Siyasi Kurumlar İngiltere'nin Sanayileşmesini Açıklar mı?

Artık sanayileşmenin arifesindeki İngiliz ekonomisinin bazı temel özelliklerini daha iyi anladığımıza göre, 7. Bölüm'deki büyümenin ön koşullarına ilişkin tartışmaya geri dönebiliriz. O bölümü, İngiltere ve Hollanda Cumhuriyeti'ndeki siyasi ortamın ekonomik büyümeye Avrupa'nın (ve dünyanın) geri kalanından daha elverişli olduğunu belirterek bitirmiştik. Her iki ülkede de bir dereceye kadar sınırlı, temsili yönetim vardı. Britanya Adaları'nda siyasi kurumlar 1688'den sonra bir ölçüde istikrar sağladı. Bunun hem siyasi hem de ekonomik sonuçları oldu. Siyasi alanda, hükûmet borçlanmasının önemli ölçüde artmasına neden oldu. Aynı zamanda daha fazla mali ve askerî güçle sonuçlandı. Siyasi istikrar Smithyen büyümeyi mümkün kıldı. Ancak Britanya'yı benzersiz kılan şey bu değildi.

Siyasi kurumlar tek başına Britanya'nın neden önce sanayileştiğini açıklayamaz. Geleneksel olarak tarihçiler, Sanayi Devrimi'ni "devrim" yapan şeyin, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Britanya'yı yutan yenilik dalgası olduğunu savunmuşlardır. Britanya'nın siyasi istikrarı ve mülkiyet haklarının korunması önemli olsa da bu gelişmeyi tam olarak açıklayamazlar. Britanya fikri mülkiyet haklarına sahipti. Bir patent sistemi mevcuttu ve yenilikleri korumak için kullanılabiliyordu. Ancak, (James Watt gibi) Sanayi Devrimi'nin en ünlü yenilikçilerinden bazıları tarafından acımasızca kullanılmış olsa da,

patentler İngiltere'nin bu dönemde yaşadığı yenilik dalgasını açıklamak için ne gerekli ne de yeterliydi. Örneğin pik demirinin mucidi Abraham Darby patent almamıştır (Mokyr, 2009). Birçok icadın kopyalanabilmesi için nasıl çalıştığına dair çok fazla bilgi sahibi olunması gerekiyordu. Kimi yenilikçiler icatlarını gizli tuttu ya da seçici bir şekilde halka açıkladı. Bu stratejilerin hiçbiri fikri mülkiyet hakları gerektirmiyordu.

Bu bizi nereye götürür? Dikkate alınması gereken birçok olasılık vardır. Birincisi, kurumlar Britanya'nın neden sanayileştiğini tam olarak açıklamasa da dünyanın diğer bölgelerinin neden sanayileşmediğini açıklayabilir. 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Britanya yurttaşları mülklerinin, yeniliklerinin ve sanayi üretimlerinin hükûmetin ya da zorlayıcı güce sahip herhangi birinin meraklı elleri tarafından ele geçirilmeyeceği konusunda kendilerini nispeten güvende hissedebiliyorlardı. İngiliz siyasi kurumları mükemmel olmaktan uzak ve modern gözlere göre kesinlikle yozlaşmış olsa da, yürütme gücü üzerinde yeterli kısıtlama vardı ve nüfusun çoğunluğu mülkiyet haklarına yönelik ihlallerden makul ölçüde iyi korunuyordu. Dünyanın diğer bölgelerinde, özellikle de otokratik yönetime sahip olanlarda durum böyle değildi. Örneğin Osmanlı ve Qing İmparatorlukları, halklarının, özellikle de ekonomik elitlerin haklarını düzenli olarak ihlal etmiştir (Balla ve Johnson, 2009; Kuran, 2011; Ma ve Rubin, 2019). Avrupa'da da İspanyol krallığı, özellikle tüccarlarının mülkiyet haklarını ihlal etmeye fazlasıyla meraklıydı. Örneğin, 16. yüzyıl kralları V. Charles ve II. Philip düzenli olarak borçlarını ödememiş ve Atlantik ticaretinden gelen hazinelere el koymuştur (Drelichman, 2005; Drelichman ve Voth, 2011). Yabancı tüccarlara yerli tüccarlar karşısında (bedeli karşılığında) ayrıcalıklar tanımıştır. Dinî azınlıkların haklarını ayaklar altına almıştır. Bunların hiçbiri Britanya ile boy ölçüşebilecek düzeyde yerli üretimi teşvik edici eylemler değildir.

Merkantilizm ve İmparatorluk

Sanayileşmeye giden yüzyıl boyunca ekonomi politikası pervasızca merkantilist olmuştur. Merkantilizm, ithalattan ziyade ihracatı destekleyen ekonomik politikaları tanımlamak için kullanılan bir tabirdir. Merkantilist politikalar genellikle iç piyasa entegrasyonunu desteklemiştir. Uluslararası ticaret söz konusu olduğunda ise olumlu bir ticaret dengesi elde etmek amacıyla özel çıkarlar için tarifelerin, sübvansiyonların ve tekellerin kullanılmasını desteklemişlerdir. Bu nedenle merkantilist ekonomi politikaları, 17. ve 18. yüzyılların büyük bölümünde Avrupa'nın uluslararası ilişkilerini karakterize eden hanedan ve şiddet çatışmalarıyla iç içe geçmiştir. XVIII. yüzyılda ortaya çıkan Atlantik ekonomisi, İngiltere'nin Fransa ve İspanya ile yaptığı bir dizi savaştaki başarısının ürünüydü. Kökleri, 1655'te Jamaika'nın ele geçirilmesi de dâhil, 17. yüzyılın ortalarına dayanmaktadır. Bundan sonra Atlantik ekonomisi patladı. Karayipler'in zengin tarımsal ekonomisine odaklandı. 18. yüzyılda İngiliz devleti denizdeki başlıca rakiplerini yendi ve Amerika kıtası, Avrupa ve Batı Afrika arasındaki ticaret yollarında aslan payını ele geçirdi.

Atlantik ekonomisinin yükselişi Britanya'nın ekonomik manzarasını değiştirdi. Uluslararası ticaretin batıya doğru yönelmesi, İngiliz ekonomisinin yapısını ve coğrafyasını değiştirdi. Londra, Bristol ve Liverpool gibi limanlar, Britanya'nın büyüyen Atlantik imparatorluğunun yeni fırsatlar sunmasıyla faaliyetlerini genişletti. Londra hariç (Londra patlayarak 1800'de dünyanın en büyük şehri hâline gelmiştir), Britanya'nın ekonomik coğrafyası Kuzeybatıya kaymıştır (bkz. Şekil 8.2). Tablo 8.1, 1520 ve 1801 yılları arasındaki en büyük İngiliz şehirlerini (Londra hariç) göstermektedir. 1520 yılında Norwich, Londra dışındaki en büyük şehirdi. Bunun nedeni yün ticaretindeki önemi ve Benelüks Ülkeleri'ne olan

yakınlığıydı. Nüfusu 10.000'den fazla olan diğer şehirler ise kuzeyin tarihi başkenti York ve büyük bir liman olan Bristol'dü. 1801 yılına gelindiğinde bu kentsel hiyerarşi değişmişti. Sanayi merkezi Manchester, 17. yüzyılda 2.000 civarındaki nüfusuyla İngiltere'nin en büyük 82. kenti iken, 1801'de 94.876 nüfusa ulaştı. 1841'de ise 311.269 kişilik bir nüfusa sahipti. Ondan daha hızlı büyüyen tek şehir, 1801'de 233. en kalabalık İngiliz şehri iken üçüncü en kalabalık şehir hâline gelen Liverpool'du.

İngiliz ekonomisinin ve nüfusunun Kuzeybatıya doğru kayması iki süreci yansıtmaktadır. Birincisi, Atlantik ticaretinin yükselişi limanları, özellikle de batı kıyısındakileri destekledi. Liverpool gibi şehirlerin bu kadar hızlı büyümesinin nedeni budur. İkincisi, imalat 18. yüzyılda genişlemeye başladığında, Yorkshire, Lancashire veya Newcastle gibi kömürün bol olduğu bölgelerde yoğunlaştı.

Batı Midlands gibi bölgeler metalürji alanında yoğunlaşmaya başladı. Liverpool saat ticaretinin merkezi hâline geldi (Kelly ve Ó Gráda, 2016). Sheffield (çelik endüstrisi ile ilişkili) ve Birmingham (silah ticareti, saatler, kilitler ve oyuncaklarla ilişkili) gibi diğer üretim merkezleri ortaya çıktı (Kelly, Mokyr ve Ó Gráda, 2020). Bu üretim merkezleri, mallarını üretmek için çok sayıda *yüksek vasıflı* işçiye ihtiyaç duyuyordu. Birazdan göreceğimiz gibi, bu yüksek vasıflı işçilerin kent merkezlerinde toplanması Britanya'yı diğerlerinden ayıran faktörlerden biri olabilir.

Şekil 8.2 İngiltere ve en büyük şehirleri, 1520-1801

Tablo 8.1 Londra hariç en kalabalık İngiliz şehirleri (en az 10.000 nüfusa sahip)

1520	1600	1700	1801
Norwich	Norwich	Norwich	Manchester
Bristol	York	Bristol	Liverpool
York	Bristol	Newcastle	Birmingham
	Newcastle	Exeter	Bristol
		York	Leeds
		Yarmouth	Sheffield
			Norwich
			Portsmouth
			Bath

Veri kaynağı: Clark (2001).

Atlantik'e doğru geçiş aynı zamanda Tüketim Devrimi'ni de körükledi. Başta çay, tütün ve şeker olmak üzere yeni, egzotik ve bağımlılık yaratan ürünler Atlantik ticaretiyle Avrupa'ya getirildi. Bu mallar başlangıçta lükstü, ancak kısa sürede halkın geneli için erişilebilir hâle geldi. Berg (2004, s. 365) bu süreci şöyle anlatmaktadır: "Bu sömürge ürünlerinin hikâyesi, egzotik lükslerin ihtiyaçlara dönüşmesinden ibarettir." 17. yüzyılda çay zenginler tarafından tüketilen bir lükstü. 1800'e gelindiğinde ise işçi sınıfının temel gıdası hâline gelmiştir. Çay, Atlantik ekonomisinin ucuz ve yaygın bir şekilde temin edilmesini sağladığı şekerle birlikte tüketiliyordu. Hatta 18. yüzyılın sonunda şeker İngiliz ekonomisinin en önemli ithalat kalemiydi (de Vries, 2003, s. 151-8).

Bu malların çoğu kölelerin emeği ile üretiliyordu. Tropikal ürünleri, özellikle de şekeri hasat etmek tehlikeli ve zahmetli bir iştir. Sözleşmeli hizmetkârlar, daha kısa süreli hizmet imkânı sunmasına rağmen Karayipler'den genellikle uzak duruyordu. Köle emeğinden elde edilen yüksek kârlar hem iş gücünün sömürülmesini hem de kölelerin ürettiği mallara olan yüksek talebi yansıtıyordu. Köle ticaretiyle ilişkili Atlantik'e bakan İngiliz şehirleri başlı başına önemli hâle geldi. Peki kölelik Britanya'nın sanayileşmesinde ne kadar önem taşıyordu? Bu hararetli bir tartışmadır. Bir sonraki bölümde bu tartışmayı ve şeker-kölelik bağlantısının İngiliz sanayileşmesi için ne ölçüde önemli bir bileşen olduğunu ele alacağız.

Transatlantik Köle Ticareti Britanya'nın Sanayileşmesini Açıklar mı?

Çok sayıda akademisyen Avrupa kolonileşmesini İngiliz Sanayi Devrimi ile ilişkilendirmiştir. En güçlü argümanlardan ikisi Williams (1944) ve Inikori'den (2002) gelmektedir.

Williams (1944), 18. yüzyıl Britanya'sında köle ticareti ile ticari ve finansal gelişme arasındaki bağlantıyı ilk kez *Capitalism and Slavery* [Kapitalizm ve Kölelik] adlı klasik eserinde popüler hâle getirmiştir. Köle ticaretinden elde edilen kazancın Sanayi Devrimi'ni beslediğini savunmuştur. İngiliz imalat ürünleri ihracatını Batı Afrika'daki köle ticareti ve Amerika'daki şeker, tütün ve pamuk tarlalarıyla ilişkilendiren ticari bağlantıya dikkat çekmiştir. Solow (1987, s. 732) Sanayi Devrimi'nden önceki dönemi şöyle tanımlar:

> Toplam ticaret büyük ölçüde arttı ve Atlantik, Afrika, Batı Hint Adaları, Brezilya, Portekiz ve İngiliz Kuzey Kuzey Amerikası'na mamul mallar taşıyan İngiliz gemileri tarafından geçildi.
>
> Atlantik adaları şarap, Afrika köleler, Brezilya altın ve Batı Hint Adaları şeker ve melas ihraç ediyordu. Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonilerinden bazıları İngiltere'ye pirinç ve tütün, bazıları ise Batı Hint Adaları'na balık, kereste, at ve un gönderiyor ve elde ettikleri gelirle İngiliz mamullerini satın alıyordu. Bu akışların her biri köle emeğinin ürününe bağlıydı.

Kölelik bu ticaretin merkezinde yer alıyordu. Şeker tarlalarındaki koşullar son derece ağırdı. Dolayısıyla, özgür işçilerin yerleşmesini sağlamak zordu. Başlangıçta beyaz işçiler tarafından, genellikle sözleşmeli hizmetkârlar olarak yerleşilen Batı Hint Adaları, 18. yüzyıla gelindiğinde köle ekonomileri hâline gelmişti. Elbette kölelerin çalışma koşulları konusunda söz hakkı yoktu. Kölelik, tarla sahiplerinin sıcak ve sert bir iklimde zorla çalıştırma yoluyla üretilen tüm artık değeri elde etmesini sağladı (Wright, 2020). Şekerin (ve daha az ölçüde tütünün) merkezî önemi göz önüne alındığında, 18. yüzyıl Atlantik ekonomisi Afrikalıların köleleştirilmesi ve sömürülmesinden ayrı düşünülemezdi.

Bu gerçekler, 18. yüzyılda İngiliz ekonomisinin geleneksel anlatımlarında genellikle ihmal edilmiştir. Williams'ın köle

ticaretinden elde edilen kârların sanayileşmeyi körüklediğine dair argümanı önemli bir korelasyon kurdu. Ama bu nedensel bir ilişki miydi?

Williams'ı takip eden akademisyenler, Karayipler'de köle emeğini sömürerek menfaat sağlayan yatırımcılar ve toprak sahipleri ile İngiltere'nin kuzeyinde meydana gelen yenilikçi gelişmeler arasında bir bağlantı kurmamıştır. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi, Sanayi Devrimi'nde kilit rol oynayan girişimciler, fabrika sahipleri ve mucitler firmalarını kârlarından ve kendi tasarruflarından finanse ediyorlardı ve Londra merkezli sermaye piyasalarıyla iyi entegre olmamışlardı. Kölelik bazı endüstriler için çok önemli olsa ve birçok İngiliz aileyi zengin etse de, daha yenilikçi imalat sektörüyle doğrudan bağlantılı değildi. Gerçekten de şeker, kömür, demir ve tekstile kıyasla genel ekonomiyle daha az bağlantılıydı (Eltis ve Engerman, 2000, s. 140). İkinci olarak, ekonomi tarihçileri rekabet nedeniyle uzun vadede normal üstü kârların elde edilmediğine ve şeker endüstrisinin bir bütün olarak İngiliz ekonomisine göre küçük olduğuna dikkat çekmiştir (Eltis ve Engerman, 2000). Köleliğin İngiliz ekonomisine doğrudan katkısı basit bir muhasebe meselesi olarak küçüktü.

Bununla birlikte, belki de köle ticareti İngiliz ekonomisindeki stratejik önemi nedeniyle büyük bir rol oynamıştır? Solow (1987) gibi akademisyenler kölelik ve geniş İngiliz ekonomisi arasında çok sayıda başka bağlantı olduğunu öne sürmüşlerdir. Köle ticareti, "gayretli devrimi" körükleyen şeker ve çayın esnek bir şekilde tedarik edilmesini sağlamıştır. Derenoncourt (2019), 1600-1850 yılları arasında transatlantik köle ticaretiyle bağlantılı şehirlerin diğer şehirlerden daha hızlı büyüdüğünü tespit etmiştir. Daha genel olarak, kölelik imparatorluk genelinde yatırım getirisini artırmıştır. Bu da daha hızlı yapısal değişim ve endüstriyel büyümeyi mümkün kılmış olabilir. Inikori (2002) 17. yüzyılın sonları ve 18.

yüzyılın başlarında denizaşırı ticaretin yükselişinde şeker ve köleliğin oynadığı role odaklanmaktadır. Inikori'ye göre, denizaşırı ticaretteki bu genişleme, üretkenlikteki ilk artışları tetiklemiştir. Teknolojik ilerleme, üretkenlikteki bu ilk artışın üzerine inşa edilmiştir. Ancak bu argümanları değerlendirmek için sadece makul deneysel bağlantılar kurmanın ötesine geçmek gerekir. Gerekli olan, bu bağlantıların niceliksel ekonomik önemini değerlendirecek bir yöntemdir.

Inikori (2002) ve Darity'nin (1992) öne sürdüğü teorik çerçeveler, denizaşırı ticaret ile yerli üretim arasındaki bağlantıların varlığını vurgulamaktadır. Kölelik, İngiliz denizaşırı ticareti için hayati önem taşıdığından, bu bağlantıların merkezinde yer almaktadır. Ancak, böylesine önemli bağlantılara ilişkin henüz kanıt bulunamamıştır. Dolayısıyla, modern değerlendirmeler Solow'un (1987, s. 733) "köleliğin İngiliz ekonomik büyümesi için önemli olduğunu iddia etmek, köleliğin Sanayi Devrimi'ne neden olduğunu iddia etmek demek değildir" görüşünden çok da uzaklaşmamaktadır. Eltis ve Engerman (2000, s. 138), hiçbir endüstrinin Sanayi Devrimi için vazgeçilmez olmadığı gibi basit bir noktaya değinmektedir. Yine de Atlantik köleliği, Britanya'nın 18. yüzyılda hem ekonomik hem de askerî açıdan öne çıkmasında arka planda var olan bir koşuldu.

Pamuk Olabilir mi?

Williams ve Inikori, köleliğin 18. yüzyıl Karayip ekonomisinde oynadığı role odaklanmıştır. Daha yakın zamanda Beckert (2014) pamuğun 19. yüzyılda modern ekonomik sistemin yaratılmasındaki rolüne odaklanmıştır. Bu tartışma, yeni "Kapitalizm Tarihi"nin bir parçası olarak öne çıkmıştır.

Hobsbawm (1968), tüm niyet ve amaçlar için pamuğun Sanayi Devrimi *demek olduğunu* ilan etmiştir. Beckert'ın argümanı bu iddia üzerine inşa edilmiştir. Kuşkusuz pamuklu

tekstil üretimi, sanayileşen ekonominin en dinamik sektörlerinden biriydi. Pamuklu tekstilde arzın dışa kayması, 1780 ile 1850 yılları arasında pamuklu kumaşın fiyatında %85'lik bir düşüşe neden oldu (Mokyr, 1990). Bir zamanlar sadece zenginler için bir lüks olan pamuklu malların ucuzlaması her sınıftan tüketici için muazzam bir nimet oldu. Neredeyse her İngiliz ilk kez hafif ve kolay yıkanabilir giysiler alabiliyordu.

Peki İngiltere nasıl oldu da dünya lideri bir pamuklu tekstil endüstrisi kurdu? Beckert'ın yanıtı, denizaşırı ülkelerde agresif sömürgecilik ve yurtiçinde iş gücüne karşı devlet müdahalesi, düzenleme ve baskı politikalarında yatmaktadır. Dolayısıyla, ona göre: "Kölelik, sömürgecilik ve zorla çalıştırma, diğer şiddet biçimlerinin yanı sıra, kapitalizmin tarihindeki sapmalar değil, tam da özünde yer alan olgulardı" (Beckert 2014, s. 441).

Bu argümanın bir sorunu, Sanayi Devrimi'ni pamuklu tekstile indirgemesidir. Pamuklu tekstil, Sanayi Devrimi sırasında İngiltere'deki en dinamik sektörlerden biri olsa da, Mokyr (2009, s. 296) gibi ekonomi tarihçileri "Eğer pamuk olmasaydı, tam şekli farklı olsa bile yine de bir Sanayi Devrimi olurdu." diyerek Sanayi Devrimi'nin tek bir sektöre indirgenemeyeceğini savunmuştur.

Peki ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki bağlantı neydi? McCloskey (2010, s. 222) "ekonomiden anlamayan insanların ticaretin büyüme demek *olduğuna* inandığı" tespitinde bulunur. Ancak bir yabancıyla yapılan ticareti kendi yurttaşıyla yapılan ticaretten üstün tutmak için hiçbir neden yoktur. Beckert gibi tarihçiler ihracat endüstrilerine odaklanırlar, çünkü bunlar genellikle ekonomik büyümenin temel itici güçleri olarak görülürler. Ancak ihracat, ithalat için ödediğimiz bedeldir. Harley (2004, s. 192) "tamamen istihdam edilen bir kişi ya da ulus ... mallardan kurtulmak için değil, mal edinmek için can atar. İhracat, insanların ya da ulusların tüketim

için ithalat elde etmek üzere yapmak zorunda oldukları talihsiz bir fedakârlıktır."

Harley ayrıca, uluslararası ticaretin millî gelir hesaplarındaki payının ve öneminin, *ekonomik öneminin* zayıf bir göstergesi olduğunu belirtmektedir. Uluslararası ticaretin ekonomik önemini değerlendirmek için, ticaretin İngiliz ekonomisi için önemine ilişkin gerçeklere aykırı tahminler sunmaktadır. Harley'in bulgularına göre:

> 1860'ta kendi kendine yeterlilik ... Britanya'ya sadece (yüzde 50) * (0.125) ya da millî gelirin yaklaşık yüzde 6'sına mal olurdu. Millî gelirin yüzde altısı -hatta, eğer ticaret hadlerinin etkisi iki kat daha büyük olsaydı, yüzde 12- Britanya'nın dış ticarete "bağımlılığına" dair cesur metaforların yanında küçük görünmektedir (Harley, 2004, s. 194).

Bu hesaplamalar, ticaretin İngiliz Sanayi Devrimi için öneminin oldukça büyük olduğunu ancak kritik ya da temel olarak tanımlanmasını gerektirecek kadar önemli olmadığını göstermektedir.

Pazar Büyüklüğü Olabilir mi?

Bazı kurum türleri dünyanın diğer bölgelerinin sürekli büyüme yaşamasını engellemişken, İngiltere'nin neden böyle bir büyüme yaşadığı tam olarak açıklanamamaktadır. Aynı durum, uluslararası piyasalara erişim ve iç vergilerden nispeten muaf büyük bir iç pazar gibi diğer koşullar için de geçerlidir. Britanya her ikisine de sahipti. Bu durum, (bir önceki bölümde tartıştığımız gibi) ekonomik elitin çıkarlarını giderek daha fazla destekleyen İngiliz siyasi kurumlarının evriminden kaynaklanıyordu. Atlantik ticaretindeki yükselişin Britanya'nın ekonomik bir güç olarak yükselişine nasıl katkıda bulunduğunu daha önce belirtmiştik. İngiliz üreticilerin mallarını satabilecekleri büyük iç pazarlar da aynı derecede önemliydi. Ulaşım ağlarında 18. yüzyılda yapılan önemli

iyileştirmeler (bkz. 2. Bölüm) iç nakliye maliyetlerini düşürdü. Bu arada, İngiliz devleti ülkeler arası serbest ticarete bağlıydı. Bu şüphesiz kısmen ekonomik elitlerin Parlamento'daki üstünlüğünden kaynaklanıyordu. Bu durum Kutsal Roma İmparatorluğu ve Fransa gibi parçalanmış devletlerle tezat oluşturuyordu. Bu devletlerde iç gümrük tarifeleri iç ticareti engelliyordu. Ren Nehri boyunca tüccarlar, şehirler arasındaki rutin yolculuklarında geçtikleri birçok bölgenin her birinde yeni bir gümrük tarifesiyle karşılaşıyordu (Johnson ve Koyama, 2017, s. 9-10). Ancak 19. yüzyılın ortalarında Zollverein ticari gümrük birliği kuruluncaya kadar iç ticaret gümrük tarifelerinden kurtulmuş ve iç pazarlar nispeten entegre hâle gelmiştir (Shiue, 2005).

Bazı ekonomistler, İngiltere'nin pazar büyüklüğünün yenilikler için teşvik sağlamada ve sürdürülebilir büyümeyi getirmede çok önemli bir rol oynadığı tezini ortaya atmıştır. Bu fikir, pazarın büyüklüğünün pazarın kapsamını belirlediğini savunan Adam Smith'e (1776/1976) kadar uzanmaktadır. Bu da hem emek ve sermayenin verimliliğini hem de yatırım ve yenilikler için teşvikleri belirlemektedir. Desmet ve Parente (2012) bu görüşten yola çıkarak artan piyasa büyüklüğü ile artan firma büyüklüğü arasında bağlantı kurmuş ve birbiriyle bağlantılı bu iki gelişmenin Sanayi Devrimi'ni açıklamakta kritik öneme sahip olduğunu savunmuştur. Pazarların büyüklüğü, özellikle de kentsel pazarlar, 17. ve 18. yüzyıl İngiltere-si'nde önemli ölçüde genişlemiştir. Bu durum, bölgesel uzmanlaşmanın sağlanmasında ve Smithyen büyümenin teşvik edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kuzeybatı ve Midlands gibi düşük kaliteli topraklara sahip bölgeler, üretim merkezleri olarak görece üstünlüklerini geliştirmişlerdir (Kelly, Mokyr ve Ó Gráda 2020). Ancak bu tek başına yeterli değildi.

Kurumların ve piyasaların yeterli olmamasının bir nedeni de bunların Britanya'ya özgü olmamasıdır. Çok sayıda çalışma,

sanayi öncesi Avrupa'nın bazı bölgelerinde görece yüksek düzeyde piyasa entegrasyonu olduğunu ortaya koymuştur (Bateman, 2011, 2012). İngiltere'de bile Orta Çağ'ın sonlarında piyasalar oldukça bütünleşmiş durumdaydı (Federico, Schulze ve Volckart, 2021). Daha önce ve dünyanın diğer bölgelerinde de yenilikçi faaliyetlerde sürekli bir artışa neden olmadan piyasa bütünleşmesi nöbetleri yaşanmıştır. Örneğin, Qing hanedanlığı döneminde Çin nispeten yüksek entegrasyon seviyelerine ulaşmıştır (Bernhofen, Li, Eberhardt ve Morgan, 2020). Dahası, Hollandalılar makul ölçüde güvenli mülkiyet haklarına ve büyük uluslararası pazarlara erişime sahipti. Hollandalılar neden bir Sanayi Devrimi yaşamadı? Ticaret ağlarını, fiziksel sermayelerini ve beşerî sermayelerini neden sürekli büyüme ve yeniliklere dönüştürememişlerdir?

Peki ya Devlet Kapasitesi?

Şu ana kadar tartıştığımız tüm koşullar ya İngiltere'ye özgü değildi ya da doğrudan yeniliklerle ilgili değildi. Bu onları önemsiz kılmaz. Hepsi Britanya'nın 18. yüzyılda neden sanayileştiğine dair büyük hikâyenin bir parçasıydı. Ancak sadece onlarla bazı parçalar eksik kalır. Bu eksik parçalardan biri, Britanya'nın devlet kapasitesinin Avrupa'da rakipsiz olmasıdır.

Özellikle, çok daha geniş bir bölgeyi yönettiği için, Britanya'nın devlet kapasitesi Hollanda'nınkinden çok daha fazlaydı. Hollanda Cumhuriyeti 17. yüzyılın önde gelen ekonomisiydi. Ancak 1672-8, 1688-97 ve 1701-14'teki Fransız istilalarını savuşturmak için muazzam kaynaklar harcamak zorunda kaldı. Fransızlarla savaşırken karşılaştığı mali zorluklar nedeniyle çökmemesi Hollanda ekonomisinin direncinin bir kanıtıdır. Maliyetler çok büyüktü. De Vries ve van der Woude (1997, s. 681) 18. yüzyılın ortalarında toplam Hollanda GSYH'sinin %7'sinin borç finansmanına harcandığını tahmin etmektedir. Faiz ödemeleri vergi gelirlerinin %70'ini oluşturuyordu.

Hollanda Cumhuriyeti zenginliğini sürdürdü -kişi başına düşen GSYH'si 1820 sonrasına kadar İngiltere'ninkinin üzerindeydi- ancak hızlı ve sürekli büyüme kapasitesinden yoksundu.

Hollandalılar 18. yüzyıl boyunca dünya ticaretinin büyük bir bölümünü kontrol ettiler. Amsterdam bir finans başkenti olarak kaldı. Ancak Fransız Savaşları sırasında alınan büyük borçların finanse edilmesi gerekiyordu ve bu da yüksek vergiler anlamına geliyordu. 1780'lerde yeni bir kriz ortaya çıktığında, Hollanda Cumhuriyeti buna cevap veremedi. Cumhuriyet sonunda 1795'teki Fransız işgaliyle sona erdi. Buna karşılık İngiltere, tarihçilerin 1688-1815 yılları arasında "İkinci Yüz Yıl Savaşları" olarak adlandırdıkları dönemde Fransa ile çok sayıda savaşı finanse edebildi. Hollanda Cumhuriyeti gibi Britanya devleti de muazzam miktarda kamu borcu üstlendi (Vries, 2015). Borçların GSYH'ye oranı 1815'te %250'ye kadar yükselmişti. Ancak Hollanda Cumhuriyeti'nin aksine, İngiliz devleti bu borcu acımasız düzeylerde vergilendirmeye başvurmadan yönetebildi. İngiliz vergileri Fransa'dakinden daha yüksekti (Fransa'daki %6-7'ye kıyasla millî gelirin yaklaşık %12'si), ancak büyümeyi engelleyecek kadar yüksek değildi. Brewer'ın (1988) gösterdiği gibi, vergilerin büyük bir kısmı dolaylı vergilendirme yoluyla, özellikle de bira gibi mallar üzerinden toplanmıştır.

Bu durum, modern ekonomik büyümenin birçok ön koşuluna sahip olmasına rağmen, devletlerarası şiddetin hüküm sürdüğü bir dünyada, Hollanda Cumhuriyeti'nin sanayileşmekte olan Britanya'yı karakterize eden ekonomik büyüme türünü destekleyemeyecek kadar küçük olduğu ihtimalini akla getirmektedir. İngilizler, iyi finanse edilen rakipleriyle ekonomilerini tahrip etmeden hanedan ve ticaret savaşlarına girebiliyordu. Hollandalılar bunu yapamadı. Elbette Hollandalılar savaştan kaçınmaya çalışabilirdi, ancak o dönemde bu zordu. Polonya-Litvanya gibi güçlü bir orduya sahip olmayan her

ulus, genellikle rakipleri tarafından yutulurdu. Yine de, devlet kapasitesi bize Hollanda Cumhuriyeti'nde sanayileşmenin neden başlamadığının sadece bir nedenini verir. İngilizlerin 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren neden bu kadar yenilikçi olduklarını anlatmada çok yetersizdir. Bunun için İngiliz halkı hakkında daha fazla şey bilmemiz gerekir.

Belki de Vasıflı Mekanik İşçileri Sayesindedir?

Britanya'ya özgü bir diğer önemli faktör de yüksek vasıflı işçi arzıydı. Bunlar arasında zanaatkârlar, matbaacılar, saat yapımcıları, marangozlar ve mühendisler yer alıyordu (Kelly, Mokyr ve Ó Gráda, 2014, 2020). İngiltere'de ayrıca yüksek vasıflı mekanikçilerden oluşan büyük bir usta kaynağı vardı (Mokyr, Sarid ve van der Beek, 2020). Bu zanaatkârlar su gücüyle çalışan makinelerde uzmanlaşmıştı ve bu da Britanya'ya, nihayet su gücünün yerini buhar gücüne bıraktığı 19. yüzyıla kadar avantaj sağlamıştı.

Tüm bu işçileri birbirine bağlayan tek şey *ince mekanik becerileriydi.* Bunlar, Sanayi Devrimi'nin birçok yeniliğini yaratacak türden işçilerdi. Aynı zamanda bu yenilikleri büyük ölçekte üretecek ve onaracak olanlar da onlardı. Hassas ölçüm ve mühendislik zekâsı gerektiren metal makineler Sanayi Devrimi'nin ayırt edici özellikleriydi. Bunu mümkün kılan da bu işçilerdi (Kelly, Mokyr ve Ó Gráda, 2020). Tüccar faaliyetlerine ve uluslararası ticarete güçlü bir şekilde odaklanan Hollanda Cumhuriyeti, buna eş değer bir iş gücüne sahip değildi. Bu bölümde daha sonra göreceğimiz gibi, bu tür vasıflı işçiler Britanya'nın sanayileşmesi için çok önemliydi. Hollanda Cumhuriyeti'nin bu konudaki görece yetersizliği, muhtemelen orada bir sanayi devrimi olasılığını düşürmüştür.

Yüksek vasıflı iş gücünün varlığını destekleyen kritik faktörlerden biri de çıraklık sistemiydi. İngiltere'de çırak ile usta arasındaki sözleşme özel bir sözleşmeydi ve dolayısıyla gönüllü

olarak uygulanıyordu (Humphries, 2010). Ancak bunlar belediye yetkilileri tarafından düzenleniyordu. Bu sözleşmeler, beşerî sermaye piyasasındaki temel bir sorunun üstesinden gelmenin bir yoluydu. Yetenekli ama yoksul bireyler, eğer bunun için ödeme yapacak imkânları yoksa bir meslekte nasıl eğitim alabilirler? Çırak sözleşmesi bu sorunun üstesinden gelmek için bir çırağı belirli bir süre boyunca, genellikle yedi yıl, ustasına yatma, kalkma, eğitim ve öğretim karşılığında işçilik hizmeti vermesi için bağlamayı amaçlıyordu. Çırak yeteneklerini geliştirdikçe, emeği bakım ve eğitim masraflarından çok daha değerli hâle gelecek ve ustanın daha önceki yıllarda yaptığı harcamaları telafi etmesine olanak tanıyacaktı.

Çıraklık İngiltere'ye özgü değildi, ancak Avrupa'nın geri kalanında olduğu gibi loncalara bağlı değildi. Wallis (2008, s. 854), erken modern İngiltere'de çıraklığın "loncalar sayesinde değil, loncalara rağmen geliştiğini" belirtmektedir. Pratikte, çıraklar genellikle sözleşmelerinden erken ayrılmaktaydı (Minns ve Wallis, 2012). Kalfalar becerilerini bir şehirden diğerine taşırlardı. Bu önemliydi çünkü aktardıkları beceri türleri en iyi şahsen aktarılabiliyordu (de la Croix, Doepke ve Mokyr, 2017). Londra'da emeğin hareketi ve çıraklar için akışkan ve hareketli bir iş gücü piyasasının bir sonucu olarak, zanaat becerileri hem Londra'da hem de ötesinde geniş çapta yayılmıştır. Britanya'nın görece yüksek beşerî sermaye seviyesi bununla açıklanabilir. Ayrıca vasıflı ve vasıfsız işçiler arasındaki ücret farkının neden görece düşük olduğunu açıklamaya da yardımcı olabilir (van Zanden, 2009).

Kısacası, Britanya endüstriyel büyüme için gerekli koşulların çoğuna, en azından şimdi geriye dönüp baktığımızda görebildiğimiz koşullara sahipti. Mülkiyet haklarını koruyan ve aynı zamanda bunların düzenlenmesine ve yeniden müzakere edilmesine izin veren siyasi kurumlara sahipti. Yeniliğe ve icada açıktı (fikri mülkiyetin çok katı bir şekilde uygulanmasının

getirdiği olumsuzluklara rağmen). Kaynak lanetinin tehlikelerinden kaçınırken Atlantik'e ve köle ekonomilerine erişimi vardı. Siyasi elitleri merkantilist olmakla birlikte iç ticareti teşvik etmiş, gümrük tarifeleri ve diğer kısıtlamalara rağmen uluslararası ticareti baskılamamıştır. Lonca ayrıcalıklarıyla ilişkili maliyetlerden kaçınan, ancak yeterince büyük ölçekte beceri ve eğitim sağlayan iş gücü piyasası kurumlarına sahipti.

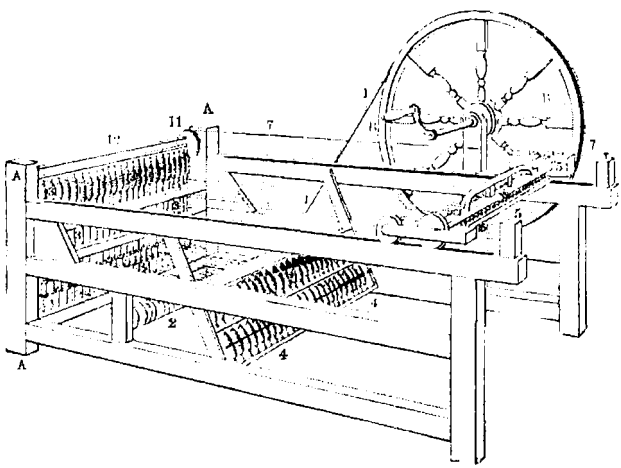
Bu özelliklerden en az birine sahip olan tek yer Britanya değildi. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun özgür şehirleri kıtadaki en iyi vasıflı işçilerin çoğuna sahipti. Hollandalılar güvenli mülkiyet haklarına ve uluslararası pazarlara erişime sahipti. İspanyollar ve Portekizliler dünya çapında sömürge imparatorluklarına sahipti. Belki de aradaki fark İngilizlerin bu faktörlerin *tümüne* sahip olmasıydı? Herhangi birini çıkarırsanız Britanya'nın bu şekilde sanayileşmesi pek mümkün olmazdı. Peki Britanya nasıl sanayileşti? Şimdi bu önemli konuya dönüyoruz.

Yenilikçi Bir Ekonomi

Sanayi Devrimi, İngiliz ekonomisinin belirli sektörlerinde yoğunlaşan bir dizi yeniliğe sahne oldu. Büyük atılımların kümülatif doğasını göstermek için bu sektörlerden biri olan pamuklu tekstil endüstrisine odaklanacağız.

Yüzyıllar boyunca, iplik üreticilerinin üretkenliği tek bir çıkrık kullanımı ile kısıtlanmıştı. 14. yüzyılda Çin'de birden fazla iğ ile deneyler yapılmıştır. Avrupa'da bu gelişme 18. yüzyılın ortalarına kadar gerçekleşmemiştir. Bu tekniği kullanan ilk başarılı makine James Hargreaves tarafından 1764 ya da 1765 yılında icat edilen iplik eğirme makinesidir (bkz. Şekil 8.3). Hargreaves'in icadından önce iplik eğirme, genellikle kendi evlerinde çalışan kadınlar tarafından gerçekleştirilen emek yoğun bir faaliyetti. Hem Avrupa'da hem de Asya'da iplikçilik, genellikle kırsal kesimde, merkezî olmayan bir ev üretim sistemi aracılığıyla üretiliyordu. Tüccarlar ya da "atıcılar"

iplikçilere ham pamuk lifi dağıtır ve bir hafta kadar sonra eğirilmiş pamuk ipliğini toplamak için geri dönerlerdi. Yine emek yoğun bir faaliyet olan dokumacılık genellikle erkeklerin ayrıcalığıydı ve genellikle iplikçilikten daha iyi kazanç sağlıyordu.

Şekil 8.3 Eğirme makinesi

Kaynak: Şekil genel kullanıma açıktır, https://en.wikipedia.org/wiki/Spinning_jenny #/media/File:Spinning_Jenny_improved_203_Marsden.png adresinde mevcuttur.

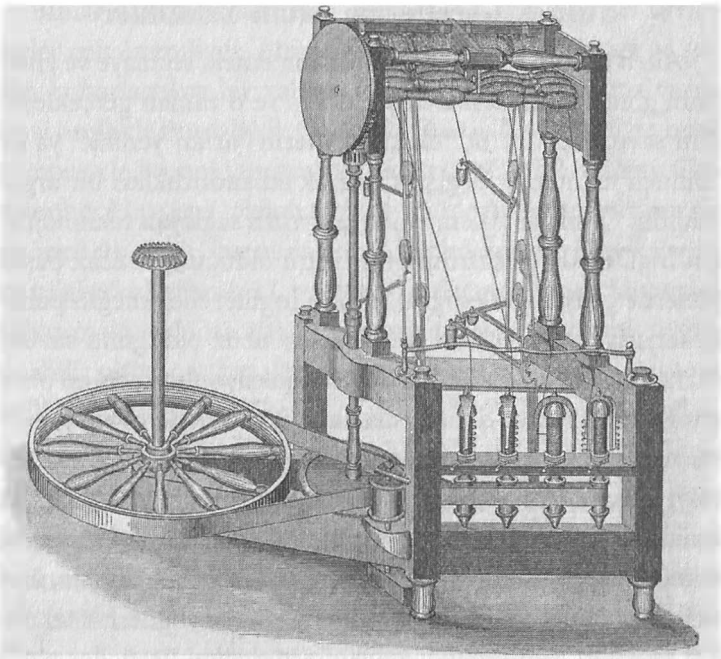
Hargreaves, aynı anda birden fazla iği çalıştırma sorununu, çıkrığı (iğlere güç veren) yan yatırarak ve iğlerin kendilerini dikey bir konuma yerleştirerek çözmeyi başardı. Tasarımdaki sorunları gidermesi birkaç yıl sürmüş, ancak bunu yaptıktan sonra İngiltere'nin kuzeybatısında iplik eğirme makineleri satılmaya başlamıştı. Allen'ın (*2009a*) belgelediği gibi, eğirme makinesi eğirme maliyetlerini yarıdan fazla azalttı. Ayrıca işin organize edilme şeklini de değiştirdi. Evlerinde çalışan bireylerin böylesine pahalı bir makineye gücü yetmiyordu ve bu makineyi ancak daha büyük bir işletmede kullanmak mantıklıydı. Böylece, iplik eğirme makineleri, kapitalist girişimcilerin sermaye yoğun makinelere sahip olduğu ve iplikçilerin ücret

kazandığı fabrikaların yükselişini kolaylaştırdı. Bu gelişme aynı zamanda daha uzun çalışma saatlerini mümkün kıldı ve insan emeğinin yerini makine emeğinin almasında öncü oldu.

İplik eğirme makinesi önemli bir buluş olsa da etkisi sadece atkı ipliği eğirebilmesi (Styles, 2021) ve eğirme çarkının hâlâ elle çalıştırılıyor olmasıyla sınırlıydı. 1769 yılında Richard Arkwright su ile çalışabilen bir makine geliştirdi: su çerçevesi (bkz. Şekil 8.4). Bu gelişme için kritik olan, iğ tarafından bükülebilmesi için elyafı dışarı çeken silindirlerdi. Arkwright bunu daha önceki yenilikler ve tasarımlar üzerine inşa etti ve silindir kullanımını metalurjide kullanılan tekniklerden ödünç aldı. Su çerçevesi önemli bir ilerlemeyi temsil ediyordu ve genellikle nehirlere yakın büyük pamuk fabrikalarının kurulmasına yol açtı.

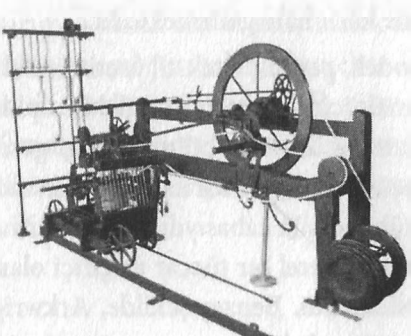
Bir sonraki gelişme Samuel Crompton'un eğirme çıkrığı olmuştur (bkz. Şekil 8.5). Bu makine, çıkrık ve su çerçevesini birleştirdi ve daha sonra buharla çalışan tekstil fabrikalarının yükselişini sağladı. Eğirme makinesinin ya da su çerçevesinin aksine, bu makine Hindistan'daki el iplikçilerinin ürettiklerine rakip olabilecek ince iplikler üretebiliyordu. Bu makinelerin icadının yanı sıra, diğer birçok süreç de makineleştirildi ve geliştirildi. Sonuç, pamuk ipliğinin reel fiyatında dramatik bir düşüş oldu. Genel üretkenlik 1760'lar ile 1830'lar arasında iki katına çıkmıştır; o zamana kadar İngiliz pamuklu tekstilleri, İngiliz ücretleri nominal olarak dört ila beş kat daha yüksek olmasına rağmen, Hint pamuklu tekstillerinden daha rekabetçiydi (Allen, *2009a,* s. 151-5).

Pamuklu tekstillerde kayda değer bir verimlilik artışı görüldü. Demir üretimi ve saatler de dâhil olmak üzere, 18. yüzyılın ikinci yarısında sürekli verimlilik artışı yaşayan bir dizi endüstrinin en büyüğüydü (Mokyr, 1990; Kelly ve Ó Gráda, 2016). Sonraki yıllarda daha fazla değişim yaşanacaktı. Bu değişimler neden orada ve o zaman gerçekleşti? Kilit soru budur ve ekonomi tarihçileri arasında hararetle tartışılmaktadır. Şimdi bu tartışmaya dönüyoruz.

Şekil 8.4 Arkwright'ın su çerçevesi

Kaynak: Şekil genel kullanıma açıktır, https://en.wikipedia.org/wiki/Spinning_frame #/media/File:Spinning_frame01.jpg adresinde mevcuttur.

Şekil 8.5 Crompton'un iplik eğirme makinesi

Kaynak: Şekil genel kullanıma açıktır, https://en.wikipedia.org/wiki/Spinning_mule #/media/File:Mule-jenny.jpg adresinde mevcuttur.

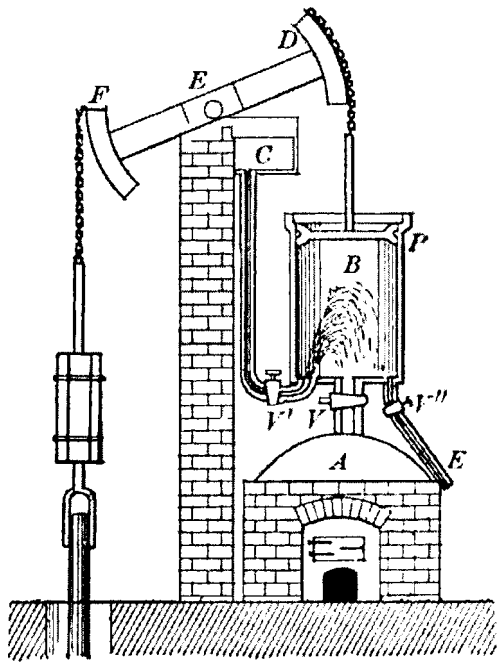
Yüksek Ücretler ve Artan Yenilikler

Allen (*2009a*), Sanayi Devrimi'nin emek, sermaye ve enerjinin göreli fiyatları nedeniyle orada ve o zaman gerçekleştiğini savunmuştur. Bu, ekonomistlerin "artan yenilik" ya da "bilinçli teknolojik değişim" olarak adlandırdıkları bir argümandır. Özellikle Allen, emek tasarrufu sağlayan teknolojilerin İngiltere'de geliştirilmesinin kârlı olduğunu, ancak başka yerlerde geliştirilemediğini, çünkü İngiltere'de emeğin pahalı, sermaye ve enerjinin ise nispeten ucuz olduğunu savunmaktadır. Allen, aynı temel üretim fonksiyonuna erişimi olan, ancak farklı faktör donanımlarına (yani toprak, emek ve sermaye) ve dolayısıyla farklı faktör fiyatlarına sahip iki ekonomiyi karşılaştırmaktadır. Argümanın iki aşaması vardır. İlk aşamada, başlangıçtaki göreli faktör fiyatları başlangıçtaki teknoloji seçimini belirler. Emek nispeten pahalı olunca, üreticiler emek tasarrufu sağlayan ve sermaye yoğun bir teknoloji seçerler. Tam tersine, emek ucuz olunca, üreticiler emek yoğun üretimi seçeceklerdir. İkinci aşamada, sermaye yoğun teknolojide nispeten hızlı bir teknolojik ilerleme söz konusudur. Bu da sermaye yoğun teknolojiyi, iş gücü maliyetlerinin düşük, sermaye ve enerjinin nispeten daha pahalı olduğu yerlerde bile kârlı hâle getirmektedir.

Allen'ın modeli, pamuklu tekstil üretimindeki yeniliklerin şeklini açıklamak için en uygun modeldir. İplik eğirme makinesi ileri matematik ya da bilimsel bilgi gerektirmiyordu. Çok sayıda küçük uygulama sorununun üstesinden gelinmesi gereken bir mühendislik çabasıydı. Ancak sermaye gerektiriyordu. Hargreaves, yerel bir tüccar ve çiftçi olan Robert Peel tarafından desteklendi. Benzer şekilde, Arkwright'ın su çerçevesi de bir mühendislik sorununu çözmüştür: "Orijinalite merdaneyi düşünmek değildi, daha ziyade asıl zorluk merdanenin uygulamada çalışmasını sağlamak gibi pratik sorunlardı" (Allen, *2009a*, s. 200-1).

Buhar makinesi farklıydı. Burada, önceki bilimsel ilerlemeler çok önemliydi. Atmosfer basıncının anlaşılması ve suyun buharlaştıkça bir vakum oluşturduğunun farkına varılması özellikle önemliydi. Otto von Guericke'nin 1657'de hava pompasıyla bu noktayı göstermesi kritik öneme sahipti. Christopher Huygens, piston tabanlı bir motorun geliştirilmesine öncülük ettiği "barut motoru" fikrini denedi. Denis Papin bu bilgiyi kullanarak 17. yüzyılın sonlarında birkaç deneysel buhar makinesi inşa etti. Bunların hiçbiri ticari olarak uygulanabilir olmaya yakın değilse de, Thomas Newcomen atmosferik motorunu (bkz. Şekil 8.6) geliştirirken bu erken modellerden yararlanmıştır (Wooton, 2015).

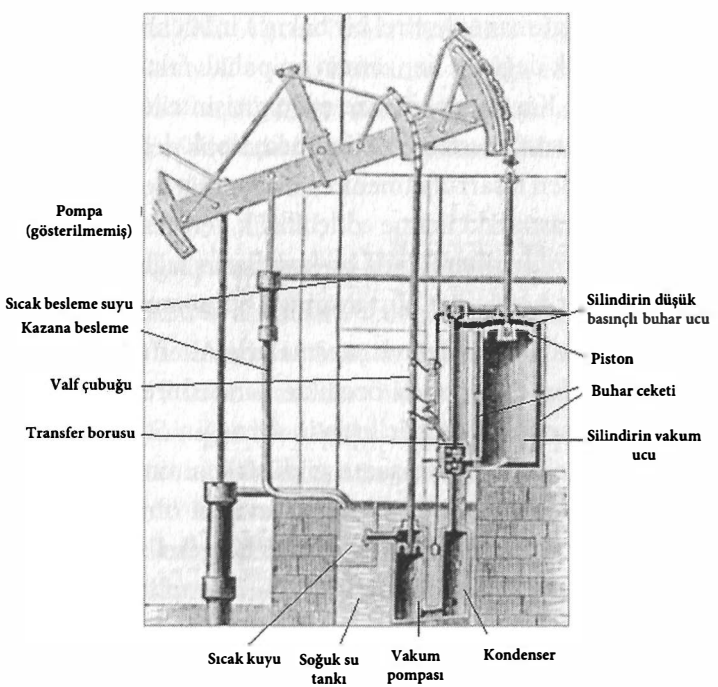
Buhar makinesinin en eski kullanım alanlarından biri kömür madenciliğiydi. Kömür madenleri sık ve tehlikeli su baskınlarından mustaripti. Motorlar suyu dışarı pompalayarak madenciliği daha güvenli hâle getirebiliyordu. Allen'ın (*2009a*, s. 161) belirttiği gibi: "Bilimsel merak ve saray himayesi Torricelli, Boyle, Huygens ve diğer bilim insanlarının zamanlarını ve paralarını hava basıncını incelemeye ayırmaları için yeterli bir neden olabilirdi, ancak Newcomen'i motive eden şey muhtemel ticari kazançtı." Newcomen'in icadından sonra, tasarımı aşamalı olarak geliştirmek mümkün oldu. Bir buhar makinesini çalıştırmak için gereken kömür tüketimi, John Smeaton tarafından yapılan iyileştirmeler sayesinde 1712 ile 1760'lar arasında beygir gücü saat başına yaklaşık 45 ila 30 pound iken, 1770'lerde yaklaşık 17 pounda düştü (Allen, *2009a*, s. 165-6).

Şekil 8.6 Newcomen buhar makinesinin şeması
Kaynak: Şekil kamu malıdır, https://en.wikipedia.org/wiki/Newcomen_atmos pheric_engine#/media/File:Newcomen6325.png adresinde mevcuttur.

Buhar teknolojisindeki büyük atılım, iş ortağı Matthew Boulton ile birlikte James Watt'tan geldi. Watt'ın motoru ayrı bir kondenser kullanarak verimliliği artırdı (bkz. Şekil 8.7). Allen (*2009a*), Watt'ın çabalarını teknolojik değişimde özel Ar-Ge modelinin bir örneği olarak değerlendirir. Pompalamadaki büyük gelişmeler Watt'ın patentinin sona ermesini beklemek zorunda kaldı, ancak 1800'den sonra buhar teknolojisinde çarpıcı gelişmeler oldu. Buharlı makinelerin yaygın olarak benimsenmesi onlarca yıl alsa da ulaşım gibi birçok sektörde devrim yarattılar. Buharlı lokomotifler ve buharlı gemiler 19. yüzyılda taşımacılığın baskın biçimi hâline gelecekti.

Allen'a (*2009a*) göre, buhar makinesi gibi icatlar ve bu icatlar üzerindeki geliştirmelerin nedeni, İngiltere'deki yüksek ücretlerdi. Girişimciler bu yüksek ücretleri ödemekten kurtulmak için emek tasarrufu sağlayan yöntemler aradılar. Peki neden ücretler bu kadar yüksekti? Bunun cevabı kısmen, önceki bölümde özetlediğimiz gelişmelerle ilgilidir. Allen, İngiltere'deki yüksek ücretleri, denizaşırı ticaretin özellikle önemli bir rol oynadığı 17. ve 18. yüzyıllarda elde edilen görece ticari başarı bağlamında açıklar.

Şekil 8.7 Watt'ın buhar makinesi

Kaynak: Şekil genel kullanıma açıktır, https://en.wikipedia.org/wiki/Watt_steam_en gine#/media/File:Watt_steam_pumping_engine.JPG adresinde mevcuttur.

Ucuz enerji Allen'ın hikâyesinin bir başka parçasıdır. Ucuz enerji kısmen önceki gelişmelerin sonucuydu. Kömür endüstrisi İngiltere'de 16. yüzyılda yaşanan kereste sıkıntısı sonucunda gelişti. Özellikle Londra'nın büyümesi yakınlardaki kereste kaynaklarını tüketti ve kömür yakmaya geçişe neden oldu. Bu, bacaların iyileştirilmesi gibi yenilikler gerektiren uzun bir süreçti. Aynı zamanda madencilik endüstrisinin genişlemesi için de teşvik sağladı. Ucuz kömür, buharlı makinelerin geliştirilmesinde özellikle önemli bir itici güç oldu (bkz. Şekil 2.10).

Allen'ın argümanı eleştirel bir bakışla irdelenmiştir. Birincisi, teknolojik değişim her zaman en pahalı faktörden tasarruf sağlamaz. Kârını maksimize eden girişimciler tüm maliyetlerden tasarruf ederler. Özellikle teknolojik değişimlerle en pahalı faktörden tasarruf etmenin amaçlandığı koşullar, emek ve sermaye arasındaki ikame edilebilirlik derecesine bağlıdır. Sanayi Devrimi İngilteresi'nde bu koşulların sağlanıp sağlanmadığına dair henüz net bir tahminde bulunamıyoruz.

İkinci olarak, daha detaylı çalışmalarla Allen'ın açıklamaları 18. yüzyılın ortalarında özellikle Lancashire pamuk endüstrisi bağlamında geliştirilmiştir. Örneğin Styles (2021), yeni bir teknolojiyi benimseme güdüsü için önemli olanın İngiliz ekonomisindeki genel ücret seviyesi olmadığını savunmaktadır. Mesele Lancashire gibi bölgesel tekstil merkezlerindeki özel iş gücü maliyetiydi. Humphries ve Schneider (2019), kadın iplikçilerin aslında Allen'ın iddia ettiği kadar yüksek ücretler kazanmadığını gösteren karşı kanıtlar sunmaktadır.

Üçüncü olarak Allen, İngiltere'de ücretler yüksek olduğu için emeğin pahalı olduğu sonucuna varmaktadır. Ancak, yüksek reel ücretler sadece iş gücü maliyetini değil, yüksek beşerî sermaye seviyelerini de yansıtmaktadır. İngiliz işçiler başka yerlerdeki muadillerine göre daha iyi besleniyordu, daha

uzun boyluydu, daha uzun süre çalışabiliyordu, daha becerikliydi ve daha çok matematik biliyordu (Kelly ve Ó Gráda, 2014). Bu nedenle aldıkları yüksek ücretler iş gücü maliyetlerinin doğru bir ölçüsü olmayabilir.

Son olarak, Allen'ın açıklaması İngiltere'nin sanayileşmesinin önemli bir yönüne değinmemektedir: yüksek vasıflı işçi arzı. Sanayi Devrimi'nin itici gücü bu işçilerdi. Allen'ın açıklaması ayrıca bilimsel ilerlemelerin birçok kilit endüstride devrim yaratmada oynadığı rolü de hesaba katmamıştır. Elbette pamuklu tekstil makinelerindeki bazı ilerlemelerde bilim önemli değildi. Ancak buhar makinesi ve metalürji için önemliydi. Sanayi Devrimi hakkında tatmin edici bir açıklama yapılacaksa bu faktörleri hesaba katarken aynı zamanda neden İngiltere'de başladığını da açıklamalıdır. Şimdi böyle bir açıklamaya dönüyoruz.

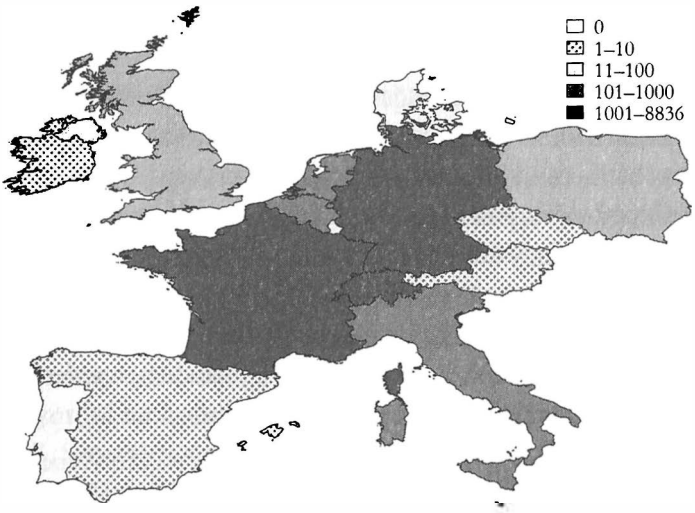
Aydınlanmış Bir Ekonomi

Buraya kadar sanayileşme için çok sayıda koşuldan bahsettik. Sanayileşmenin arifesinde Britanya'da bunların hepsi mevcuttu. Bunlar arasında yüksek vasıflı işçi arzı, büyük bir iç ekonomi, sınırlı ve istikrarlı bir yönetim ve büyüyen Atlantik ekonomisine erişim sayılabilir. Yine de bu açıklamaların hiçbiri İngiliz yenilikçilerin *bilimdeki* son gelişmelerden yararlanma konusunda nasıl bu kadar becerikli olduklarını açıklayamaz. Bu, bulmacanın açıklanmaya muhtaç son kısmıdır.

Mokyr (2009, 2016) tam da bu bulmacayı ele alan bir teori sunmaktadır. Aydınlanma döneminin kültürel elitlerinin Avrupa'da -özellikle de Britanya'da- teknolojik yenilikleri teşvik etmede oynadıkları rolü vurgulamaktadır. Mokyr (2016) özellikle Mektuplar Cumhuriyeti'nin yenilikleri ödüllendiren ve teşvik eden bir kültür oluşturmada oynadığı rolü vurgulamaktadır. Mektuplar Cumhuriyeti, Aydınlanma elitlerinin en

yeni bilimsel bulguları ve felsefi tespitleri yaydığı ve tartıştığı Avrupa çapında bir forumdu. Fikirlerin test edilebileceği, iyi davranış normlarının ve bilimsel standartların geliştirilebileceği bir ortam sağladı. Önceki çağlarda ve diğer toplumlarda yenilikçiler genellikle birbirlerinden kopuktu. Zeki bireyler genellikle tek başlarına çalışırlardı (Rönesans polimatı Leonardo da Vinci gibi). Bazen de tek bir kişinin, genellikle de hoşnut edebilecekleri gibi her an gücendirebilecekleri bir hükümdarın himayesine muhtaçtılar. Ancak bireysel deha, bir yenilik kültürü üretmek için yeterli değildi. Ve modern öncesi toplumların çoğunun himaye sistemleri yenilikçi yeni fikirlerin peşinde koşmaya elverişli değildi.

Mektuplar Cumhuriyeti ulusal ve dinî sınırları aştı ve entelektüel angajmanın katı kurallarını izledi. Bu forum olmadan mümkün olmayacak seçkin beyinlerden oluşan ağlar kuruldu. Örneğin, ünlü Fransız filozof Voltaire, Paris'teki evinden çok uzakta, İngiltere, İspanya, İtalya, Portekiz, Almanya, Hollanda ve ötesindeki kültürel elitlerle yazışmıştır (bkz. Şekil 8.8). Mektuplar Cumhuriyeti, mevcut ortodoksileri altüst eden fikirler ileri süren yeni akademisyenlere son derece açıktı ve aynı zamanda sahtekâr ve şarlatanları ayıklamakta da başarılıydı. Mektuplar Cumhuriyeti'nin katılımcıları, bireylerin sosyal soyağaçlarına göre değil, fikirlerine göre değerlendirildiği bir liyakat hiyerarşisi yaratmıştır. Mektuplar Cumhuriyeti başarılıydı çünkü kötü fikirleri ayıklıyor ve iyi fikirlerin yayılmasını sağlıyordu.

Şekil 8.8 Voltaire'in dâhil olduğu Mektuplar Cumhuriyeti'ndeki mektup yazışması sayıları, 1755-76

Rakamlara Rusya ile 100, İsveç ile üç, Ekvator ile bir, Haiti ile bir, Hindistan ile üç, Kazakistan ile bir, Panama ile bir, Türkiye ile bir ve ABD ile bir mektup yazışması dâhil değildir. *Veri kaynağı*: Edelstein ve diğerleri (2010).

Mokyr'e (2016) göre, büyük bireyler ve bilim insanları önemliydi, ancak kendi başlarına hareket etmiyorlardı. Mokyr, yeni ilerleme ideolojisinin yayılmasında önemli rol oynayan takipçileri ve ikincil figürleri canlı ayrıntılarla tasvir etti. Örneğin, Samuel Hartlib gibi kişiler Kraliyet Cemiyeti'nin [Royal Society] (1660 yılında Büyük Britanya'da kurulan, dünyanın ayakta kalan en eski bilim akademisi) kurulmasında merkezî bir rol oynamıştır. Kraliyet Cemiyeti'nin bir diğer kurucusu olan Oxford Wadham Koleji Müdürü John Wilkins de öyle. Isaac Newton gibi dönemin ünlü düşünürlerinin yanı sıra daha az tanınan bu bilim insanları da fikirlerin alınıp verildiği bir pazar oluşturulmasına yardımcı oldular. Bu kasıtlı ya da planlı bir süreç değildi. Avrupa'daki çeşitli yazarların, entelektüellerin ve bilim insanlarının eylemleri, Mektuplar

Cumhuriyeti'ni oluşturan ortak bir düşünürler ve yenilikçiler topluluğu oluşturdu.

Bu gelişme kültürü, diğer gelişmelerden soyutlanarak değerlendirilemez. Örneğin, Mokyr (2016) Avrupa çapında bir posta hizmetinin oluşmasının bilimsel iletişim için kilit önemde olduğunu vurgulamaktadır. Bu durum 15. yüzyılda de Tasso ailesinin İtalya'da bir posta sistemi kurmasıyla başlamış ve bir yüzyıl sonra Kutsal Roma İmparatorluğu'na yayılmıştır. 17. yüzyıla gelindiğinde, posta ağı tüm Avrupa'yı birbirine bağlamış ve farklı ülkelerde yaşayan akademisyenler arasında sürekli ve güvenilir bir yazışmayı mümkün kılmıştır.

Siyasi parçalanma da önemliydi. Mokyr'e göre Avrupa'yı benzersiz kılan şey, kültürel birlik ile siyasi parçalanmışlığın bir araya gelmesiydi. Parçalanma başlı başına bazılarını 7. Bölüm'de tartıştığımız çok sayıda maliyeti beraberinde getirdi. Siyasi sınırları aşan, gelişen bir entelektüel kültürle aynı döneme denk geldiği içindir ki bu parçalanmadan bir yarar elde edilebildi. Avrupa'nın siyasi bölünmüşlüğü, yenilikçi ve sapkın addedilen düşünürlerin sert siyasi otoritelerden kaçış alternatiflerine sahip olduğu anlamına geliyordu. Bu kaçış olanağı, 1600'den sonra Güney Avrupa'da Karşı-Reform yükselişe geçtiğinde Rönesans ve Reform'un fikir ve yeniliklerinin bastırılmasını veya kaybolmasını engelledi. Bölünmüşlük ve çok kültürlülük Descartes ve Pierre Bayle'ın Fransa'dan, Hobbes ve Locke'un da İngiltere'den kaçmasına olanak sağladı.

Avrupa'nın siyasi bölünmüşlüğü aynı zamanda çok sayıda potansiyel himaye olanağının var olması anlamına geliyordu. Hiçbir yazar ya da bilim adamı tek bir güçlü hükümdarın lütfuna muhtaç değildi. Ayrıca, Avrupa'nın kültürel birliği, İngiltere ve Hollanda Cumhuriyeti'ndeki mucitlerin, yenilikçilerin ve tamircilerin yeniliklerini Avrupa çapındaki Bilimsel Devrim'in ilerlemeleri üzerine inşa edebilecekleri anlamına geliyordu. Mektuplar Cumhuriyeti sayesinde Avrupa'nın

birbirine bağlılığı, kıta çapında bir Aydınlanma Kültürünün doğmasına yardımcı oldu.

Peki ama Mektuplar Cumhuriyeti sanayileşmenin başlamasına nasıl katkıda bulundu? Daha da önemlisi, neden bir pan-Avrupa kurumu (başka bir yerde değil de) *Britanya*'da sanayileşmeye destek oldu? İşte bu noktada diğer koşulların varlığı önem kazanmaktadır. Mokyr (2009), önemli olanın sadece Aydınlanma fikirleri değil, aynı zamanda bazı insanların bu fikirleri alıp uygulamaya koyma kapasitesi olduğunu savunur. Bunun için zanaatkârlar, ustalar ve tamircilerden oluşan pratik becerilere sahip büyük bir grup insan gerekliydi. Sanayileşmenin arifesinde, İngiltere bu insanlara bolca sahipti. Yeni bilimsel araştırma ruhu, çıraklıktan yetişmiş bu büyük ve yetenekli zanaatkâr grubu ile karşılaştı. Dünyanın diğer birçok bölgesinde bu kadar geniş bir yüksek vasıflı mekanik işçi grubu yoktu. Olanlar da, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun bağımsız şehirleri gibi, büyümenin diğer ön koşullarından yoksundu. Dünyanın geri kalanında, diğer önemli ön koşullar da yoktu. Orta Çağ Orta Doğusu ve modern öncesi Hindistan'daki siyasi parçalanmalar yenilikleri teşvik ediyor gibi görünmüyordu. Bu arada, Qing Çini'nin siyasi birliği muhafazakâr ve özgür düşünceyi bastıran bir elit kültür üretti.

Mokyr'e (2009) göre, Aydınlanma kültürünün temel fikirlerini içselleştirenler İngiliz vasıflı işçileri olmuştur. Bu fikirlerin en önemlilerinden biri, dünyanın insanlığın iyiliği için dönüştürülebileceğiydi. Dünyanın iyileştirilebileceği düşüncesi, teknolojik değişimin gerçekleşme hızının artmasında kilit rol oynamıştır (Howes, 2017). Bu nedenle dönemin pek çok yenilikçisi kendi uzmanlık alanları ya da teknik geçmişleri dışındaki alanlarda yeni fikirlere katkıda bulunmuştur (Mokyr, 2009). En çok elektrikli dokuma tezgâhını icat etmesiyle tanınan Edmund Cartwright bu zihniyetin bir örneğidir. Geliştirmeye çalıştığı şey sadece tekstil iplikçiliği değildi. Aynı

zamanda "tarım makineleri geliştirdi, yanmaz yapı malzemeleri tasarladı, tıbbi keşifler yaptı, krankla çalışan, atsız bir 'centaur arabası' tasarladı ve Bedford Dükü'nün model çiftliğinin yöneticisi olarak gübre ve patates üzerinde deneyler yaptı" (Howes, 2017, s. 3-4). Cartwright bu konuda pek de benzersiz sayılmazdı. Dönemin en tanınmış mucitlerinin çoğu geniş bir alanda katkılar sağlamıştır. Bu idealler, Mokyr'in (2009) "Endüstriyel Aydınlanma" olarak adlandırdığı ve merkezi İngiltere'de olan süreçle doruğa ulaşmıştır.

Crafts'ın (2011) belirttiği gibi, Allen ve Mokyr'in Sanayi Devrimi'nin kökenlerine ilişkin görüşleri uzlaştırılabilir. Sanayi Devrimi'ndeki teknolojik değişim emek tasarrufu ve yüksek iş gücü maliyetlerine bir yanıt olabilir. Aynı zamanda, Mokyr'in öngördüğü çizgide bir kültürel dönüşüm, mucit, tamirci ve girişimci adaylarının arzını artırmada kritik öneme sahip olabilir. Her ne kadar ikincisinin daha kritik olduğunu düşünsek de her iki argüman da Britanya'nın sanayileşmesine önemli ölçüde ışık tutmaktadır.

Bölüm Özeti

Bu bölüm, dünyanın nasıl zenginleştiğine dair en önemli sorulardan birini ele almaktadır: Sanayi Devrimi neden İngiltere'de ve neden bu dönemde gerçekleşmiştir? İlk olarak İngiltere'nin sanayileşme arifesinde (1750 civarında) sahip olduğu birçok ön koşulu tanımladık. Bunlar arasında görece sınırlı ve temsili bir yönetim, büyük bir iç ekonomi, Atlantik ekonomilerine erişim ve yüksek vasıflı mekanik işçilerinden oluşan geniş bir taban vardı. Avrupa'daki (ve dünyadaki) diğer yerler bu ön koşullardan bazılarına sahipti, ancak sadece İngiltere bunların hepsine sahipti. Bu bölümde, en azından İngiliz sanayileşmesinin bu şekilde ilerleyebilmesi için bunların hepsinin gerekli olduğunu savunduk. Aslında bu ön koşulların

birçoğu diğerleriyle etkileşim hâlindeydi, öyle ki biri ancak diğerinin varlığında önem kazanıyordu.

Sanayileşmenin ön koşullarını belirledikten sonra, Britanya'nın neden önce sanayileştiğine dair yakın tarihli başlıca iki teoriyi incelemeye geçtik. Allen tarafından ortaya atılan teorilerden biri, Britanya'nın yüksek ücretlerine ve nispeten ucuz enerjisine vurgu yapmaktadır. Bu kombinasyon, üreticileri Sanayi Devrimi'ne damgasını vuran ve emek tasarrufu sağlayan teknolojileri geliştirmeye teşvik etmiştir. Ancak bu açıklama, sanayileşmenin arifesinde Britanya'nın neden bu kadar çok sayıda yüksek vasıflı mekanik işçiye sahip olduğunu açıklamamaktadır. Sanayi Devrimi'nin icatlarını yaratmak, üretmek ve onarmak için bu işçiler büyük önem arz ediyordu. Allen'ın argümanı, Sanayi Devrimi'nin kilit icatlarının çoğunda bilimin kullanılmasını da açıklamıyordu. Pamuk eğirme alanındaki bazı icatlar bilimsel bilgi gerektirmese de, diğer icatlar gerektirmiştir. En ünlüleri olan buharlı makineler ve metalurji alanındaki ilerlemelerde en yeni bilimsel ilkeler kullanılmıştır. Bu gerçekler, Mokyr tarafından öne sürülen ikinci büyük teoride açıklanmaktadır. Mokyr, 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılda Britanya'da bir "Endüstriyel Aydınlanma" yaşandığını savunmaktadır. Bu hareket, Avrupa'daki en yeni bilimsel ilkelerden yararlanmıştır. Avrupa'nın diğer bölgelerinden farklı olarak Britanya, bilimsel üretimi mekanik beceriyle tamamlayabilmiştir. Sanayi Devrimi'nin pek çok yeniliğine olanak tanıyan ve Britanya'nın sanayileşmesinin sadece kısa süreliğine olmamasını sağlayan da bu kombinasyondu. Aksine, yeniliklerin oranı o zamandan sonra sürekli arttı.

Açıkça görülüyor ki İngiltere artık yenilikler konusunda bir tekele sahip değildir. Dünyanın en zengin ekonomisi de değildir. Yirminci yüzyılın başlarında birinciliği kaptırmıştır. Her hâlükârda, Britanya'nın sanayileşmesi kişi başına düşen gelirde hemen büyük artışlara yol açmadı. Bunun için 19. yüzyılın

ortalarına kadar beklemek gerekti. Modern ve sürdürülebilir ekonomik büyüme ancak o zaman başladı. Bu nasıl gerçekleşti? Britanya nasıl zenginleşti? Dünyanın diğer bölgeleri nasıl zenginleşti? Britanya'da ne olduğunu anlamak önemlidir, çünkü modern ekonomik büyüme ilk olarak orada ortaya çıkmıştır. Ancak milyarlarca insanın yoksulluktan kurtulduğu ve milyarlarcasının bir şekilde rahat bir yaşam tarzına sahip olduğu süreçleri önemsiyorsak, Britanya'dan ayrılmalı ve dünyanın geri kalanının (bir kısmının) nasıl zenginleştiğini ele almalıyız. Bir sonraki bölümün odak noktası budur.

9
Modern Ekonominin Yükselişi

Sanayi Devrimi teknolojik bir devrimdi. Zaman içinde ekonomik meyvelerini verecekti. Ancak bu hemen gerçekleşmedi. Kişi başına düşen gelirde büyük geri dönüşler olmaksızın sürekli artışlarla kendini gösteren modern ekonomik büyüme, 19. yüzyılın ortalarına kadar başlamadı. Peki bu nasıl gerçekleşti? Sanayileşmeden modern ekonomik büyümeye uzanan noktaları nasıl birleştirebiliriz? Sonuçta, Britanya'nın sanayi dönemi dünya tarihinde ekonomik büyümenin gerçekleştiği ilk dönem değildi. Ancak daha önceki büyüme dönemleri olumsuz şoklar ya da Malthusçu güçler tarafından bastırılmıştı. Bu yenilik ve genişleme dönemi neden kendi kendini sürdürebilir hâle geldi? Bu olay nihayetinde daha geniş nüfusu nasıl etkiledi? Nasıl yayıldı? Neden dünyanın bazı bölgelerine hızla yayılırken başka yerlere yayılması yüzyıllar aldı? Bu sorulara bu son bölümlerde cevap vereceğiz. İşimiz bittiğinde, dünyanın nasıl zenginleştiğine dair oldukça iyi bir fikrimiz olacak.

Sanayileşmenin Meyveleri

Sanayi Devrimi zaman zaman bir "kanatlanış" olarak düşünülür (örneğin, Rostow, 1960). Bu metafor, sürekli artan bir ekonomik büyüme oranını akla getirmektedir. Ancak bu biraz yanıltıcıdır. Sanayi Devrimi sırasındaki genel ekonomik büyüme 20. yüzyıl standartlarına göre mütevazı düzeydeydi.

İngiltere'nin sanayileşme dönemindeki büyümesi 21. yüzyıl Çin'inden, İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Almanya veya Japonya'dan ya da 20. yüzyılın başındaki ABD'den çok daha yavaştı.

Ancak Sanayi Devrimi bir devrimdi. Onu bu kadar devrimci yapan şey, İngiltere'nin uzun bir dönem boyunca kişi başına düşen GSYH'de *sürekli ve kalıcı bir* büyüme sağlayan ilk ekonomi olmasıydı. Aynı zamanda ekonominin temelini tarımdan sanayiye dönüştüren ilk büyük ekonomiydi. Crafts (2018, s. 11) Sanayi Devrimi'nin başarısını şu şekilde tanımlar: "On dokuzuncu yüzyılın ortalarındaki ekonomi, yüz yıl öncekinden farklı bir yörüngede kurulmuştur. Özellikle, istikrarlı teknolojik ilerleme ve yüksek düzeyde yatırıma dayanan sürekli iş gücü verimliliği artışı, hızlı nüfus artışına rağmen kişi başına düşen reel gelirdeki önemli büyümenin temelini oluşturdu." Başka bir deyişle, bu dönem İngiliz ekonomisi için bir *ekonomik kalkınma* dönemiydi.

Bugün bildiğimiz ekonominin sorumlusu işte bu değişimlerdir. Peki bu devrim sıradan insanları nasıl etkiledi? Kişi başına düşen GSYH hikâyenin sadece bir kısmını anlatır. Zenginlik her zaman kitlelere dağıtılmayabilir. Belli ki bir noktada çoğunluğun durumu daha iyi hâle geldi. Bölüm 1'de belirttiğimiz gibi bugün, zengin ülkelerde yaşayan ve bugünün gelir dağılımının en alt düzeyinde yer alan insanlar, çoğu açıdan 300 yıl öncesine kadar yaşamış neredeyse herkesten daha iyi durumdadır. Bu muazzam bir başarıdır. Peki ama bu nasıl olmuştur?

Sanayi Devrimi'nin getirdiği belki de en önemli ekonomik değişim, ekonominin *yapısının* değişmesiydi. Yaklaşık 6.000-10.000 yıl önceki Neolitik Devrim'den bu yana, dünyadaki tüm yerleşik toplumlardaki insanların çoğu tarımla uğraşıyordu. Ticaret üzerine kurulu birkaç küçük devlet olsa da (Orta Çağ İtalyan şehir devletleri veya erken modern Hollanda gibi), daha önce hiçbir büyük devlet ezici bir çoğunlukla

tarımdan başka bir şey yapmamıştı. Bu durum, önce Britanya'da sonra da başka yerlerde sanayileşmeyle birlikte değişti.

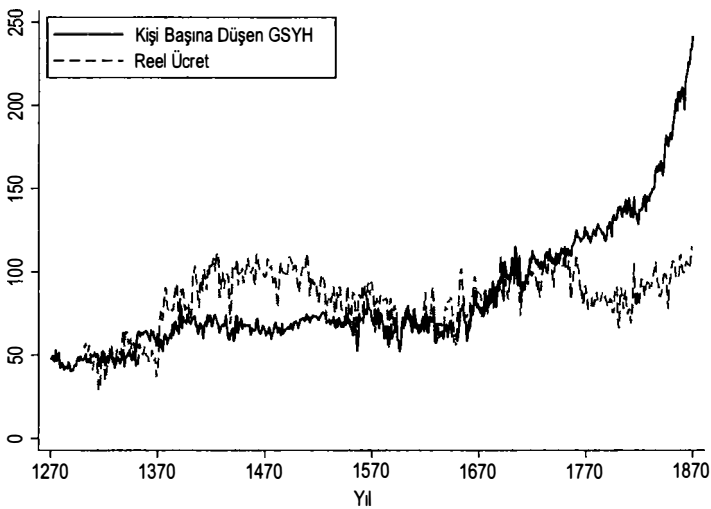
Aslında bu dönüşüm Sanayi Devrimi'nden önce başladı. İş gücü, tarım ve geleneksel endüstrileri terk ederek imalat ve sanayiye geçti (Taylor ve Wrigley, 2014). Tarımda çalışan İngiliz işçilerin oranı 1700 yılında %40'ın altındaydı ve bu da İngiliz kentsel ekonomisinin gelişmişliğini kanıtlıyordu. 1851 yılına gelindiğinde, tarımda çalışanların oranı %23,5'e düştü. Buna karşılık, iş gücünün %45'i sanayi sektöründe çalışıyordu (Crafts, 2018, s. 28).

Sanayileşmenin meyveleri yaygın bir şekilde dağıtıldı mı? Kısa vadede hayır. Şekil 9.1, kişi başına düşen GSYH'nin 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında yükselirken, ücretlerin 1830'lara kadar durgun seyrettiğini ortaya koymaktadır. Hatta reel ücretler 18. yüzyılın ikinci yarısında, tam da Britanya sanayileşirken bir miktar düşmüştür. Daha sonra, "1830'ların ortalarında hafif bir ilerleme kaydedildi ... [ancak 1840'ların ortalarına kadar yeni bir zirveye doğru tırmanmaya başladılar" (Feinstein, 1998, s. 649).

Reel ücretlerdeki değişimlerin, İngiltere'nin sanayileşmekte olan kuzeyi ile ülkenin geri kalanı arasındaki farklılıkları göstermesi de mümkündür. Kelly, Mokyr ve Ó Gráda'ya (2020) göre, Manchester ve Liverpool gibi geleneksel olarak daha düşük ücretlerin olduğu bölgeler 1770-1840 yılları arasında hızlı bir ücret artışı yaşarken, İngiltere'nin güneyi sanayisizleşme ve ücretlerde düşüş yaşamıştır. Dolayısıyla, Sanayi Devrimi'ndeki durağan reel ücretler bulmacası, ekonomi tarihçilerinin iki olgunun ortalamasına bakmasının eseri olabilir.

Her ne olursa olsun, 1780'ler ile 1850'ler arasında, önemli ekonomik büyümeye rağmen işçi sınıfı aileleri için reel ücretler %15'ten daha az artmıştır. Sanayi Devrimi sırasında reel ücretler neden durgunlaştı? Bu konuda çeşitli açıklamalar

öne sürülmüştür. İlk olarak, Malthusçu güçler geçerliliğini korumuştur. İngiltere ve Galler'in nüfusu 1750'de 6,1 milyon iken 1851'de 17,9 milyona yükselmiştir. Malthusçu çerçeve, böylesine hızlı bir nüfus artışının reel ücretler üzerinde ciddi bir aşağı yönlü baskı oluşturması gerektiğini söyler.

Şekil 9.1 İngiltere/Büyük Britanya'da kişi başına GSYH ve reel ücretler, 1270-1870 (1700 = 100)

Veri kaynakları: GSYH verileri için Broadberry, Campbell, Klein, Overton ve van Leeuwen (2015), reel ücret verileri için Allen (2001). Veriler 1270 ile 1700 yılları arasındaki İngiltere'yi ve 1700 ile 1870 yılları arasındaki Büyük Britanya'yı kapsamaktadır.

İkinci bir faktör de savaştı. İngiltere, Sanayi Devrimi'nin orta yıllarında Devrimciler ve ardından Napolyon Fransası ile neredeyse yirmi beş yıl süren bir mücadeleye girmişti. Nüfus artışı, İngiltere'nin net gıda ithalatçısı hâline gelmesi anlamına geliyordu. Savaşlar, blokajlar ve karmaşalar gıda fiyatlarının yükselmesine ve işçilerin harcanabilir gelirlerinin azalmasına neden oldu. Mısır Yasaları adı altındaki koruma, 1841'de yürürlükten kaldırılıncaya kadar yüksek gıda fiyatlarını güvence

altına aldı. Napolyon Savaşları'nın sona ermesini izleyen dönem, İngiliz hükûmetinin Altın Standardı'na geri dönmeye ve yıllarca süren çatışmalar nedeniyle zorlanan maliyeyi yeniden yapılandırmaya çalıştığı bir bunalım ve kriz dönemiydi.

Üçüncü olarak, bu dönemdeki teknolojik değişim genellikle emek tasarrufu sağlamıştır. Sendikaların olmadığı bir dönemde bu durum, Sanayi Devrimi'nin ilk yıllarında emeğin GSYH'deki payının düşmesine yol açmıştır. Buna karşılık, kârın millî gelir içindeki payı yükselmiştir. Bunun sonucunda eşitsizlik artmıştır. Gelirdeki artışların büyük kısmı işçilerden ziyade toprak ve sermaye sahiplerine gitmiştir. Allen (*2009b*) bu durumu Karl Marx'*ın Komünist Manifesto*'sunun (1848) diğer yazarı ve *1844'te İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* (1845) kitabının yazarı Friedrich Engels'e atfen "Engels Duraklaması" olarak adlandırır.

Bu koşullar, sanayileşmenin vaat ettiklerine dair kötümser bir bakış açısına yol açtı. William Blake ve Robert Southey gibi şairler değirmenlerin ve tekstil fabrikalarının yarattığı sis ve dumanı eleştirdiler. Aynı şekilde, endüstriyel çalışmanın insanlıktan çıkaran doğasına da karşı çıktılar. Blake, muhtemelen yaşadığı yere yakın olan Boulton ve Watt tarafından inşa edilen buharla çalışan bir un değirmenine atıfta bulunarak "dark satanic mills" [karanlık şeytani değirmenler] ifadesini meşhur etti. Kötümser görüşler en çok Marx ve Engels tarafından *Komünist Manifesto*'da dile getirildi, sanayileşme ve makineleşmeden yaşam standartlarında hiçbir kazanç elde edilemeyeceği belirtildi. Bu görüş, Eric Hobsbawm ve E.P. Thompson gibi sol eğilimli tarihçiler tarafından da dile getirilmeye devam etmiştir. Thompson, "yoğunlaşan sömürü, artan güvensizlik ve insani sefalet" ile anılan bir dönem olarak "Sanayi Devrimi'nin gerçekten yıkıcı doğasına dair" kesin görüşünü ortaya koymuştur (Thompson, 1965, s. 198).

Kötümser görüş, birçok klasik ekonomistten belirgin destek almıştır. David Ricardo, uzun vadede işçi ücretlerini geçimlik düzeye indirecek bir "demir ücret yasası" öngörüyordu. Malthus, yalnızca cinsel perhizin yaşam standartlarını geçimlik düzeyin üzerinde tutabileceğine inanıyordu. John Stuart Mill bile 1848'deki satırlarında, makinelerin ve makineleşmenin yaşam standartlarında sürekli bir artış sağlama yeteneğine şüpheyle yaklaşıyordu (Berg, 1980, s. 332-42).

Buna karşılık, benzersiz bir şeyin gerçekleşmekte olduğunu kabul edenler de vardı. Thomas Macaulay (1830, s. 560-1) Southey'e yanıt olarak 1830'ların Britanya'sında sıradan insanların ekonomik koşullarına dair şu iyimser tabloyu çizmiştir:

> Bu ada çok az insanın yaşadığı bir yerken barbardı; çok az sermaye vardı ve bu az sermaye de güvencesizdi. Şimdi dünyanın en zengin ve en medeni yeri oldu; ancak nüfus yoğundur. Bu nedenle, Birleşik Devletler'deki alt tabakaların şu anda tadını çıkardığı altın çağı hiç bilemedik. Özgürlük, düzen ve eğitim çağını, mekanik bilimlerin en üst düzeye ulaştığı ama insanların en verimli vadileri bile ekip biçecek kadar kalabalık olmadığı bir çağı hiç yaşamadık. Ancak, kendi durumumuzu atalarımızın durumuyla karşılaştırdığımızda, uygarlığın ilerlemesinden kaynaklanan avantajların, nüfusun ilerlemesinden kaynaklanan dezavantajları dengelemekten çok daha fazlasını yaptığını açıkça görüyoruz. Sayımız on kat artarken, zenginliğimiz yüz kat artmıştır.

Macaulay'ın değerlendirmesi kesinlikle fazla iyimserdi. Ancak, sürekli ekonomik büyümenin sonuçlarını doğru bir şekilde öngören Southey, Smith ya da Malthus değil, Macaulay olmuştur:

> Eğer 1930 yılında, zamanımızın İngilizlerinden daha iyi beslenen, giyinen ve barınan elli milyonluk bir nüfusun bu adaları kaplayacağı ... henüz keşfedilmemiş ilkeler üzerine inşa edilen makinelerin her evde bulunacağı, demiryolları dışında yol, buhar dışında seyahat olmayacağı, bize

> çok büyük görünen borcumuzun torunlarımıza bir iki yıl içinde kolayca ödenebilecek birkaç kuruşluk bir yük olarak görüneceği kehanetinde bulunsaydık, birçok kişi bizi deli sanırdı. Hiçbir kehanette bulunmuyoruz; ancak şunu söylüyoruz: 1720'deki çöküşten sonra şaşkınlık ve dehşet içinde toplanan Parlamento'ya, 1830'da İngiltere'nin zenginliğinin en çılgın hayallerini bile aşacağını, yıllık gelirin dayanılmaz bir yük olarak gördükleri borcun anaparasına eşit olacağını, o zaman yaşayan on bin sterlinlik bir adama karşılık elli bin sterlinlik beş adam olacağını, Londra'nın iki kat daha büyük ve iki kat daha kalabalık olacağını ve yine de ölüm oranının o zamanki oranın yarısına düşeceğini söyleyen biri olsaydı ... atalarımız bu öngörüye, Gulliver'in Seyahatleri'ne ettikleri kadar itibar ederlerdi. Yine de bu öngörü doğru olurdu. (Macaulay, 1830, s. 563-4)

Ekonomi tarihçileri 19. yüzyılın başlarından itibaren kötümserlerin mi yoksa iyimserlerin mi haklı olduğunu tartışmıştır ama uzun vadede iyimserlerin haklı olduğu açıktır. Macaulay'ın öngörüleri son derece ileri görüşlüydü. Başlangıçta eşitsizliğin artmasından ve ücretlerin durgunlaşmasından sorumlu olan aynı güçler, 1840'tan sonra yaşam standartlarının herkes için sürekli bir şekilde yükseldiği bir ekonomi yarattı. Bu değişim neden meydana geldi ve nüfusun çoğunluğu için daha yüksek yaşam standartlarına nasıl yol açtı? Bu durum İngiltere dışına nasıl yayıldı? Sırada bu konular var.

İkinci Sanayi Devrimi

Bugün çoğumuz dünyayı değiştiren teknolojileri düşündüğümüzde, genellikle robotik, bilgisayar, yarı iletkenler, roketçilik, havacılık, uzay seferleri ve nükleer teknoloji gibi bilimsel bilgiye dayanan "yüksek teknoloji" ürünlerini düşünürüz. Ancak durum her zaman böyle değildi. Bölüm 8'de tartışıldığı gibi, Birinci Sanayi Devrimi'nin (1750-1830 civarı) baskın teknolojilerinin çoğu bilim temelli değildi. Örneğin tekstil

üretimindeki atılımların çoğu, daha önce bilinen yöntemlerin makineleştirilmesiydi.

Buna karşılık, 1870'lerden itibaren, çoğu büyük teknolojik ilerleme insanlığın bilimsel bilgi temelleri üzerine inşa edilmiştir (Mokyr, 1990, 2002). North (1981) teknolojik değişim hızındaki bu sarsıcı değişimi "bilim ve teknolojinin evliliği" olarak adlandırmıştır. Genellikle İkinci Sanayi Devrimi olarak bilinir.

Genellikle 1870-1914 yılları arasına tarihlenen İkinci Sanayi Devrimi, bilimi kullanması bakımından ilkinden farklıydı. Bu önemliydi çünkü teknolojik değişim hızını artırdı. Tıp, kimyasallar ve enerji alanındaki yeni buluşlar, daha fazla buluşun ve bu buluşlar üzerinde yapılacak iyileştirmelerin önünü açtı. Ayrıca daha fazla bilimsel keşif yapılmasını sağladılar. Bu dönem, bilimin teknolojiyi beslemesi durumuna sahne olmuştur ki bu besleme bugün hâlâ hâkim paradigmadır (Mokyr, 1998).

Bu dönemde dünyayı değiştiren bir dizi teknoloji ortaya çıkmıştır. Bunlar Tablo 9.1'de özetlenmiştir. Tüm bu teknolojilerin ayırt edici bir özelliği, Mokyr'in (2002) "faydalı bilgi" olarak adlandırdığı şeyi gerektirmeleridir. Bu, icadın çalışmasını sağlayacak daha derin (genellikle bilimsel) süreçler hakkındaki bilgidir. Geniş bir uygulanabilir, faydalı bilgi temeli olmadan, bilimsel ilerlemeler muhtemelen dururdu. Yararlı bilgi tabanı yeterince geniş olunca, doğrudan uygulama düşünülerek uygulanabilir. Keşiflerin çoğu her zaman deneme yanılma yoluyla yapılacak olsa da, bilimsel ilkeler kullanılarak yapılan yönlendirmeli deneme yanılma, başarıyı çok daha olası hâle getirir.

İkinci Sanayi Devrimi'nin teknolojileri neredeyse tüm sektörleri etkiledi. Ulaşımda devrim yarattılar. Demiryolları, daha ucuz ve daha dayanıklı çelik sayesinde çok daha verimli ve daha az maliyetli hâle geldi. Bisikletler, otomobiller

ve uçaklar sahneye çıktı. Elektriğin kullanılması telgrafın, demiryolunun ve iç mekân aydınlatmasının gelişmesini sağladı. Sağlık gelişti. Modern kanalizasyon sistemleri, dezenfektanlar ve aspirin gibi ilaçlar yaygınlaştı. Birinci Sanayi Devrimi'nin aksine, İkinci Sanayi Devrimi'nin başlangıcı İngiltere ile sınırlı kalmadı. Çok sayıda başka ülke de bu hareketin ön saflarında yer aldı. Almanya kimya alanında öncülük etti. Fransa ve ABD de lider konumundaydı. Neden bazı ülkeler İngiltere'yi yakaladı ve bazı durumlarda liderliği ele geçirdi? Diğer ülkeler neden bunu başaramadı? İkinci Sanayi Devrimi'nde farklı olan neydi?

Tablo 9.1 İkinci Sanayi Devrimi'nin başlıca buluşları

İcat edilen	**Büyük ölçüde yaygınlaşan ve geliştirilen**
Ucuz çelik - İnşaatta, gemilerde, demiryolu raylarında kullanılır	Elektrik - Telgraf, demiryolu, ampulde kullanılır
Otomobil	Demiryolları ve dizel motor
Uçak	Telgraf (ve ağları)
Telefon	Sertleştirilmiş kauçuk
Daktilo	Anestezikler ve antiseptikler
Kimyasal boyalar	Kanalizasyon sistemleri
İçten yanmalı motor	Dikiş makinesi
Kimyasal gübreler	Gıda konserveciliği
Sentetik plastik	Temiz su kaynağı
Dinamit	Soda Yapımı
Sülfürik asit	Dezenfektanlar
Aspirin	
Bisiklet	
Dikenli tel	
Mantar ilaçları	

Veri kaynağı: Mokyr (1998).

İkinci Sanayi Devrimi'ndeki ilerlemelerde bilimin önemi çok büyük olduğundan, bunların yayılmasında *eğitim* kilit rol oynamıştır (Galor, 2005). Nelson ve Phelps'in (1966, s. 70) klasik bir makalesinden alıntı yapacak olursak, "Eğitimli insanlar iyi yenilikçilerdir, ... [ve] eğitim teknolojik yayılma sürecini hızlandırır." İngiltere'nin örgün eğitimde lider olmadığı Birinci Sanayi Devrimi'nde (Mitch, 1999) durum böyle değildi (Mokyr, 1990, s. 240). Aksine, Birinci Sanayi Devrimi Britanya'da 7. ve 8. bölümlerde belirtilen ön koşullar nedeniyle gerçekleşmiştir.

Nüfusun büyük bir kısmının okuma yazma bilmesi başkadır, nüfusun küçük bir kısmının yüksek düzeyde eğitimli olması başkadır. Mokyr (2009) bu ikinci durumu üst tabaka insan sermayesi olarak adlandırmakta ve bunun 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında icatları hızlandırmada daha önemli rol oynamış olabileceğini belirtmektedir. Aslında, Fransa'da üst tabaka insan sermayesi Sanayi Devrimi'nden sonra hem şehir büyümesini hem de endüstriyel yenilikleri getirmiştir (Squicciarini ve Voigtländer, 2015). Ancak, İkinci Sanayi Devrimi sırasında, nüfusun en azından temel eğitimi bulunan daha büyük bir bölümüne sahip olmak da ekonomik açıdan giderek daha değerli hâle gelmiştir. Temel okuryazarlık ve aritmetik bilgisine sahip işçiler, makinelerle çalışmak ve fabrika disiplinine uymak açısından daha uygundu.

İkinci Sanayi Devrimi, "sermaye-beceri bütünlüğünün" ekonomik ve teknolojik gelişmeye yön verdiği ilk dönemdir (Goldin ve Katz, 1998; Galor ve Moav, 2006). Bu sadece bazı yerlerde daha fazla bilim insanı ve mucit olması demek değildi. Bu dönemde üretilen mal türlerinin, örneğin Tablo 9.1'de listelenenlerin üretimleri için *yüksek eğitimli* işçiler gerekmekteydi. Teknoloji tek başına ekonomik büyümeye neden olmaz. Ekonomik olarak üretken bir şeye dönüştürülmesi gerekir. Bir toplum -mühendisler, memurlar, eczacılar vb. ile- ne

kadar çok yüksek eğitimli çalışana sahipse bu yeni teknolojiler o kadar çok verimli kullanıma sokulabilir.

Bu nedenle eğitimde öncü olan yerler, ikinci sanayileşme dalgasının sağladığı yeni ekonomik fırsatlardan en iyi şekilde yararlanabilecek yerler oldu. Prusya önemli bir örnek teşkil ediyordu. Nispeten geç sanayileşen bir ülkeydi, ancak 19. yüzyılda sanayileştiğinde, hızlı bir şekilde arayı kapattı ve hatta birçok alanda dünya liderlerini geride bıraktı. Bu büyük ölçüde başlangıçta eğitimde gösterdiği liderlikten kaynaklanıyordu (Becker, Hornung ve Woessmann, 2011). Prusya, 19. yüzyılın ilk on yılında Napolyon'a yenilmesinin ardından eğitime ağırlık veren bir dizi reformu uygulamaya koymuştur. Bunun, Prusya'nın daha sonra İngiltere'den ve başka yerlerden gelen teknolojileri benimsemesi ve geliştirmesi açısından öngörülemeyen bir sonucu oldu. Prusya içinde, 19. yüzyılın başlarında daha yüksek eğitimli olan yerler endüstriyel liderliği ele geçirdi. Nihayetinde (1871'de birleşen) Almanya İkinci Sanayi Devrimi'nin lideri oldu.

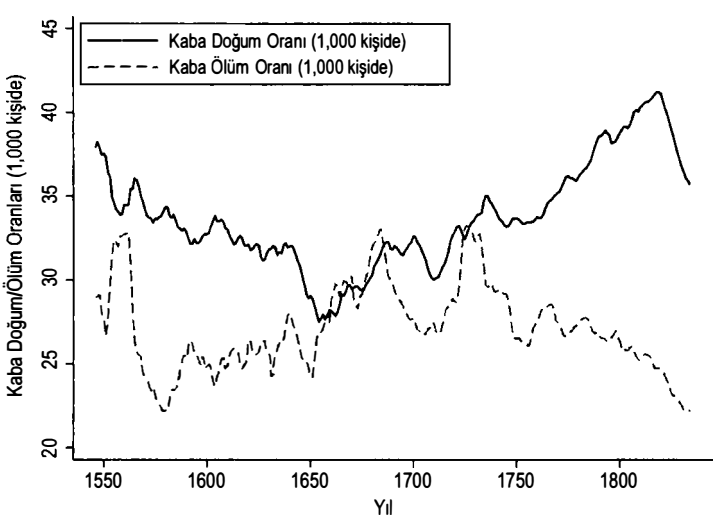
İkinci sanayileşme dalgası sırasında başarının en önemli nedeni eğitimdi. Daha yüksek eğitimli iş gücüne sahip yerlerin yeni teknolojileri benimseme ve uygulama olasılığı daha yüksekti. Nihayetinde teknolojileri kendileri yarattılar. Daha düşük eğitim oranlarına sahip bölgeler -özellikle de yeni sermaye türlerini tamamlayan "faydalı" eğitim türü- yeni dünyaya uyum sağlamaya hazır değildi. Ancak bu hikâyenin sadece bir kısmıdır. Dünyanın bazı bölgeleri neden ilk etapta eğitime yatırım yaptı? Bu sorunun pek çok cevabı vardır. Bunların hepsi ilk altı bölümde tartışılan özelliklerle ilgilidir.

Demografik Değişim

İkinci Sanayi Devrimi gerçekleştiği her yerde yaşam standartlarının sürekli olarak yükselmesini sağladı. Bunun Birinci Sanayi Devrimi için geçerli olmadığını daha önce belirtmiştik.

Genel ekonomik büyümeye rağmen İngiliz yaşam standartları 1750 ile 1830 yılları arasında oldukça az değişti. İkinci Sanayi Devrimi'ni farklı kılan neydi?

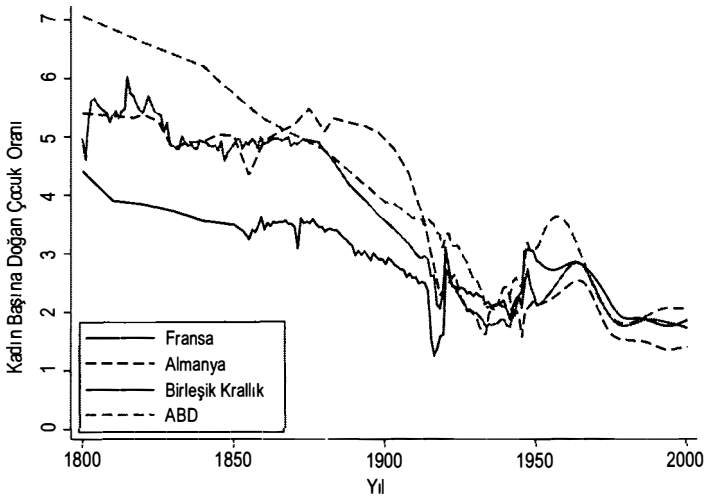
Birinci Sanayi Devrimi sırasında yaşam standartlarını gerileten en önemli faktörlerden biri demografiydi. Özellikle doğurganlık, Birinci Sanayi Devrimi'nin ilk birkaç on yılında artmıştır (bkz. Şekil 9.2). Bunun nedeni büyük ölçüde daha iyi ekonomik fırsatlar ve kentleşmeydi. Gayrimeşruluk oranları yükseldi. Ortalama ilk evlilik yaşı düştü. Sonuç olarak İngiliz nüfusu 1750'de yaklaşık 6 milyon iken 1801'de 10,5 milyona ve 1851'de 27 milyona yükseldi. Artan nüfus, verimlilikteki artışa rağmen yükselmeyen ücretler üzerinde aşağı yönlü bir baskı oluşturdu. Bu nedenle, sanayileşmenin ilk yıllarında yazan Malthus, ekonomik büyümenin demografik felaketi önleyemeyeceğini öngördü.

Şekil 9.2 İngiltere'de doğurganlık ve ölüm oranı, 1541-1839
Veri kaynağı: Wrigley ve Schofield (1981).

Malthus'un yanıldığı ortaya çıktı. Özellikle de evli çiftlerin çocuk sayılarını ne ölçüde sınırlamaya çalışacaklarını tam olarak tahmin edememişti. Bu demografik değişim, ekonomi tarihinde kritik bir dönüm noktası oldu. Aileler evlilik içinde aile büyüklüğünü bilinçli olarak belirlemeye başladı. Bu durum 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında Fransa'da başlamış, 19. yüzyılın sonlarında ikinci Sanayi Devrimi sırasında Kuzey Avrupa ve ABD'ye yayılmıştır (bkz. Şekil 9.3). Bu dönüşümden önce evli kadınlar sekiz ya da daha fazla doğum yapabilmekteydi (Guinnane, 2011). Bir toplumun 1.000 kişi başına yaklaşık kırk ila elli doğum olan uygulanabilir maksimum doğum oranına yakın olup olmadığı büyük ölçüde evliliği sınırlayan veya bebek öldürmeyi içeren uygulamalara bağlıydı.

Doğurganlıktaki dönüşümün zamanlaması ve niteliği tartışma konusudur. Batı ve Orta (Doğu olmasa da) Avrupa'daki Yahudiler gibi bazı topluluklar doğurganlığı daha erken kısıtlamaya başlamıştır. Demografik dönüşümü deneyimleyen ilk ülke, doğum oranının Devrim'den önce düşmeye başladığı Fransa'dır (bkz. Şekil 9.3). Bu düşüşün nedenleri tam olarak anlaşılamamıştır. Spolaore ve Wacziarg (2021) demografik dönüşümün kültürel temas yoluyla yayıldığını düşünmektedir. Demografik dönüşümün ilk olarak Fransa'nın belirli bölgelerinde yaşandığını ve Brittany gibi kültürel olarak daha uzak bölgelerde daha yavaş yayıldığını belirtmektedirler. Spolaore ve Wacziarg tarafından vurgulanan bir nokta, modern doğurganlık normlarının ekonomik modernitenin kaynağı olan İngiltere'den değil, Avrupa kültürel modernitesinin yaratıcısı olan Fransa'dan yayıldığıdır.

Şekil 9.3 Batı Avrupa ve ABD'de kadın başına doğan çocuk sayısı, 1800-2000
Veri kaynağı: Roser (*2021a*).

Britanya'da demografik dönüşüm ancak 1880'lerde gerçekleşmiştir. Üst sınıflar arasındaki evlilik doğurganlığı, orta ve çalışan sınıflara yayılmadan önce daha erken düşmeye başlamış olsa da (Clark ve Cummins, 2015), bu durum doğurganlık dönüşümünün kesin zamanlamasını belirsiz bırakmaktadır. Zamanlaması ne olursa olsun, demografik dönüşüm hakkında nasıl düşünmeliyiz? Malthus modeli açısından bakıldığında, bu geçiş doğum oranı-gelir ilişkisinin tersine dönmesini temsil eder (bkz. 5. Bölüm). 19. yüzyılın ortalarından sonra, daha yüksek gelirler artık daha fazla çocuğun hayatta kalmasına yol açmamaktadır.

Demografik dönüşümün ekonomik büyüme açısından çeşitli sonuçları olmuştur. En doğrudan olarak, Malthusçu nüfus baskısını hafifletmiştir. Ancak bu belki de beşerî sermayeye yapılan yatırımdaki artış kadar önemli değildir. Demografik dönüşüm ve beşerî sermayeye yapılan yatırımın artması birbiriyle ilişkiliydi. 5. Bölüm'de bahsini ettiğimiz birleşik büyüme

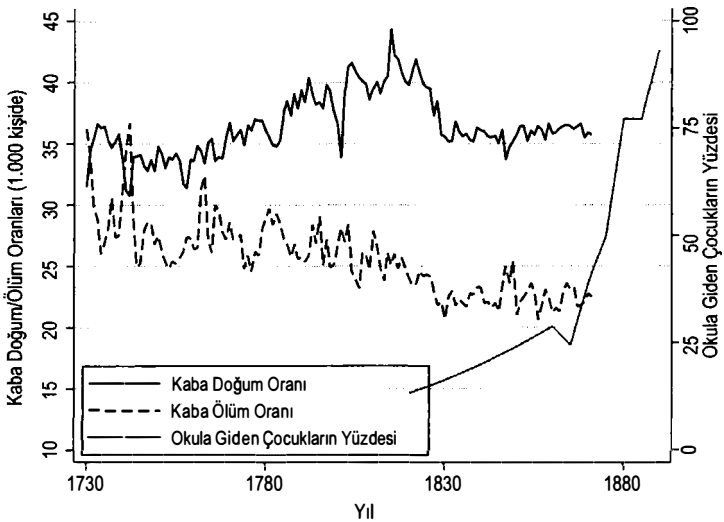
teorisine göre, ikincisi birincisine *neden olmuştur.* Teknolojik ilerleme beşerî sermayenin getirisinin artmasına neden olmuştur. Bu da ebeveynleri çocukları için beşerî sermayeye yatırım yapmaya teşvik etmiştir (bkz. Galor, 2011). Dolayısıyla, ebeveynler çocuklarının niceliği yerine "niteliğine" (yani eğitimlerine) yatırım yapmaya başlamıştır. İngiltere'de bu değişim 19. yüzyılın ortalarında başlamıştır (bkz. Şekil 9.4).

Modern Ekonomik Büyümenin Eşitsiz Yayılımı

Bu kısa kitapta, dünyanın her bir bölgesinin nasıl zenginleştiğini inceleyemeyiz. (19. yüzyılda İngiltere'nin sanayileşme yolunu izleyen -çoğunlukla Avrupalı- ülkelerle ilgileniyorsanız, Cameron [1993] harika bir genel bakış sunuyor). Ancak dünyanın nasıl zenginleştiğini bilmek istiyorsak, dünyanın diğer bölgelerinin nasıl zenginleştiği hakkında *bir şeyler* bilmemiz gerekir. Buna 20. yüzyılda dünyanın lider ekonomisi olan ABD de dâhildir. Ayrıca dünyanın Avrupa ve eski sömürgeleri dışındaki bölümlerinin nasıl zenginleştiği hakkında da bir şeyler bilmemiz gerekir. Bir sonraki bölüm zenginliğin Doğu Asya'nın ilk sanayi ülkesi Japonya'ya ve nihayetinde Asya Kaplanları ve Çin'e yayılmasını ele almaktadır.

Britanya ilk endüstriyel ekonomiydi. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde, sürdürülebilir ekonomik büyüme dünyanın diğer bölgelerine de yayılmıştı. En önemlisi, birazdan göreceğimiz gibi, ABD'ye yayıldı. Sanayileşme aynı zamanda Batı Avrupa'ya, önce Belçika'ya sonra da Almanya'ya yayıldı. Ancak dünyanın her yerine yayılmadı. Asıl soru neden yayılmadığıdır?

Ekonomistlerin modern ekonomik büyümeyi incelemek için kullandıkları standart model, adını Nobel ödüllü Robert Solow'dan (1956) alan Solow modelidir. Solow modelinde, uzun dönemli ekonomik büyümenin nihai itici gücü yeniliklerdir. Modelin sürdürülebilir ekonomik büyümenin kökenleri hakkında söyleyecek pek bir şeyi yoksa da ekonomik büyümenin *yayılmasını* anlama konusunda fikir vermektedir.

Şekil 9.4 İngiltere'de beşerî sermaye ve demografik dönüşüm, 1730-1890
Veri kaynakları: Wrigley ve Schofield (1981), Galor (2005) ve Roser (*2021b*).

Solow modelinde, önde gelen ekonomilerdeki yenilikler daha az gelişmiş ekonomiler tarafından kullanılabilir hâle geldiği sürece, yoksul ülkeler zengin ülkelerden daha hızlı büyüyecektir. Buna *yakalama büyümesi* veya *yakınsama* denir. Mantığı basittir. Ekonomik ve teknolojik sınırlardan uzak ülkeler için sermayenin marjinal verimliliği yüksektir. Bu ekonomiler yüksek düzeyde yatırım çekmeli ve hâlihazırda sermaye bolluğu olan ekonomilere kıyasla daha hızlı büyümelidir.

Yakalama büyümesi, 19. yüzyılın sonlarından itibaren birçok Avrupa ekonomisinin neden hızlı bir büyüme yaşamaya başladığının açıklaması olabilir. Bu ekonomiler Birinci ve İkinci Sanayi Devrimlerinin teknolojilerini ithal etmişlerdir. Almanya buna iyi bir örnektir. Ekonomik büyüme 1840'lardan itibaren son derece hızlı olmuştur. Hatta Almanya, İkinci Sanayi Devrimi'nin birçok teknolojisinde öncü bir yenilikçi hâline gelmiştir.

"Yakalama" kavramının farklı bir versiyonu Gerschenkron (1962) tarafından klasik bir çalışmada ortaya konmuştur. Gerschenkron, sanayileşmeye daha ilkel bir başlangıç noktasından başlayan ülkeler için bazı ekonomik avantajlar olduğunu savunmuştur. Almanya ve daha sonra Japonya ve Rusya gibi ülkeler, ekonominin belirli sektörlerinde teknolojik sınıra oldukça hızlı bir şekilde ilerleyebiliyordu. Özellikle sermaye yoğun sektörlerde ara adımları atlayabiliyorlardı. Geç sanayileşenler genellikle özel sermaye piyasalarına güvenmek yerine yatırım bankaları veya devlet yatırımları yoluyla sermayeyi harekete geçirdiler.

Önceki bölümlerde ele alınan birçok faktör, neden bazı ülkelerin gelişmiş ülkelere yakınsarken diğerlerinin yakınsamadığını açıklayabilir. Kurumları düşünün. Otokratik siyasi güç üzerinde fazla denetimin olmadığı yerlerde teknolojinin benimsenmesi gerçekleşmeyebilir (Scheidel, 2019, Bölüm 12). Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, Tokugawa Japonyası ile Ming ve Qing Çini'ndeki içe dönüşler Batı teknolojisinin benimsenmesini yüzyıllar boyunca geciktirmiştir. Osmanlılar matbaanın benimsenmesini 250 yıl geciktirmiştir (Coşgel, Miceli ve Rubin, 2012). Bu teknolojilerin faydaları yaygındı. Ancak potansiyel dezavantajları elit kesimi hedef alıyordu. Kısıtlanmamış yöneticiler bu tür teknolojilerin yayılmasını önleyebilirler. Kısıtlı yöneticilerin bunu yapması çok daha zordur.

Kurumlar da 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında dünyanın geri kalanıyla hem yakınlaşma hem de uzaklaşma açısından kritik öneme sahipti. Başta Batı Avrupa ve Kuzey Amerika olmak üzere dünyanın ekonomik liderleriyle yakınlaşan yerlerde siyasi kurumların kalitesi önemli ölçüde artmıştır. Yani 19. yüzyılda başlayan ekonomik büyümenin durmamasının önemli bir nedeni kurumsaldı. Mevcut elitler ya da statükodan kazanç sağlayanlar yenilikleri engelleyemedi. Ekonomik büyüme toplumları dönüştürürken, önde gelen

ekonomilerin siyasi sistemleri genel olarak yeni reformlar ve politikalar getirerek bu zorluğun üstesinden gelebilmiştir.

Birbirine yakınsayan ülkelerde birçok kurumsal gelişim yolu vardı. 1800 yılında bağımsızlığını yeni kazanan ABD, beyaz erkeklere tanıdığı haklar bakımından dünyanın en demokratik toplumları arasındaydı. Ancak nüfusun %17'sini en temel haklardan mahrum bırakan kölelik kurumuyla gölgelenmişti. 8. Bölüm'de gördüğümüz gibi, Britanya 19. yüzyıla mülkiyet haklarını koruyan, yeniliği teşvik eden ve devrimci baskıları savabilen bir anayasal düzenlemeyle girdi. Fakat aynı zamanda oy hakkının bir azınlığa ait olduğu, çocuk işçiliğinin yaygın olduğu ve yasaların uygulanması ve etkileri bakımından büyük ölçüde adaletsiz olduğu son derece eşitsiz bir toplumdu. Tüm bu toplumlarda kadınların haklarının son derece kısıtlı olduğunu söylemeye gerek yok. Fransız Devrimi'ne kadar Kıta Avrupası'nın çoğu, karmaşık düzenlemeler, çeşitli ve kafa karıştırıcı vergi sistemleri ve yerel tekeller yoluyla ekonomik büyümeyi geciktiren mutlak monarşiler tarafından yönetiliyordu.

Bu toplumlar 19. yüzyıl boyunca hem liberal hem de demokratik bir yönde ilerledi. North, Wallis ve Weingast'ın (2009) terminolojisiyle, tamamen "açık erişimli düzenler" hâline geldiler. Kıta Avrupası'nda Fransız Devrimi feodal kurumların ortadan kaldırılmasında önemli bir rol oynadı (Acemoğlu, Cantoni, Johnson ve Robinson, 2011). Britanya'da, elitler huzursuzluğu önlemek için önceden demokratikleştiği için devrimci şiddetten büyük ölçüde kaçınıldı (Acemoğlu ve Robinson, 2006). Daha da önemlisi, daha kapsayıcı siyasi kurumlara yönelik bu hamlelere çeşitli ekonomik kurumsal reformlar eşlik etti. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, çoğu Batı Avrupa ülkesinde ticaret özgürlüğü genişletilmiş, tefecilik yasaları kaldırılmış, çocuk işçiliği giderek sınırlandırılmış, işçiler örgütlenme hakkı kazanmış ve çalışan erkekler oy kullanma hakkına sahip olmuştu.

Kültür aynı zamanda yakınsama ve farklılaşma seyirlerinin şekillenmesinde de rol oynamıştır. 4. Bölüm'de kültürü insanların dünyaya baktıkları "mercek" olarak tanımlamıştık. Bu mercek Batı'nın endüstriyel teknolojilerini Batı'nın aşağı düzeyde olduğuna dair uzun süredir devam eden inançlarla uyumsuz olarak görünce, benimsenmesi pek olası değildir. Kültürel faktörler kurumsal faktörlerle de *etkileşim hâlindedir.* Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu ve Çin'de endüstriyel teknolojilerin yavaş benimsenmesini açıklamaya yardımcı olabilir (Iyigun, Rubin ve Seror, 2021). Her ikisi de bir noktada birçok açıdan Avrupa'nın önündeydi. Avrupa'nın endüstriyel teknolojilerinin (geçici) üstünlüğünü kabul etmek, dünya görüşünde bir değişiklik gerektiriyordu. Böyle bir değişim bir gecede gerçekleşecek değildi.

Yine de yabancı teknolojiler istense bile, birçok koşulun sağlanması gerekirdi. Daha da önemlisi, "savaşın icatların anası" olduğu ne ölçüde tartışmalı olsa da savaşlar, teknolojinin yayılması açısından elbette kötü olsa gerekti. Ülkeler, rakip savaşçılarının en ileri endüstriyel teknolojileri edinmesini genellikle istemezler. Napolyon Savaşları sırasında İngiliz mühendislerin ülkeyi terk etmeleri yasaklanmış ve makine ihracatı yasaklanmıştı. Teknolojinin bu kadar hızlı yayılmasının bir nedeni de 1815'ten sonraki genel Avrupa barışıdır. Avrupa tarihinin büyük bölümüne kıyasla, Napolyon Savaşları ile I. Dünya Savaşı arasındaki dönem *barışçıldı.* Bu durum özellikle 1870'ten sonra geçerliydi. Büyük Güçler arasında uzun süreli bir barış döneminin başlaması, ekonomik büyümenin yayılması için elverişliydi. Bu dönem genellikle Birinci Küreselleşme Çağı olarak adlandırılır. Dünya ticareti %400'den fazla büyüdü. Ticaretin o dönemde dünya GSYH'sinde edindiği paya 21. yüzyıla kadar ulaşılamadı.

Bu dönemde yayılan sadece üretim teknolojisi değildi. Yeni ulaşım ve iletişim teknolojileri de yayıldı. 2. Bölüm'de

belirttiğimiz gibi, bu tür teknolojilere yapılan yatırımlar "kötü coğrafya" sorunlarının üstesinden gelmeye yardımcı olabilirdi. Uluslararası navlun fiyatları düştü. Düşen navlun fiyatları ve gelişmiş ulaşım teknolojileri, toprak bolluğu olan Kuzey Amerika'nın Avrupa'ya tahıl ihraç etmesini mümkün kıldı (O'Rourke ve Williamson, 1999). Bu tahıl istilası, Avrupa şehirlerinde reel ücretleri artan işçilere büyük fayda sağladı. Süveyş Kanalı gibi yatırımlar da çok önemliydi. Arz ve talep birlikte arttı. Deniz taşımacılığı navlun oranları %50 oranında düşmüş olsa da, navlun maliyetlerindeki düşüş tek başına ticaretteki genişlemenin geldiği boyutları açıklayamaz (Jacks, Meissner ve Novy, 2011). Ulaştırma yatırımları, ticareti yapılan mallara yönelik artan talep ve dünya genelindeki kurumsal gelişmelerin sevkiyle yapılıyordu.

Bu dönemdeki en önemli ulaşım gelişmelerinden biri buharlı gemiydi. Bu geminin icadından önce ticaretin maliyeti, belirli bir yerin yelkenli gemiler için ne kadar erişilebilir olduğuna bağlıydı. Ancak buharlı geminin icadından sonra artık böyle bir durum kalmadı. Yeni teknoloji ticaretin patlamasına neden oldu. Ancak artan ticaretin ve küresel ekonomiye daha fazla entegrasyonun faydaları kurumlara bağlıydı. Sadece yürütme gücü üzerinde güçlü kısıtlamaların olduğu ülkelerde uluslararası ticaretin daha fazla gelişmesi ekonomik kalkınmaya yol açtı (Pascali, 2017).

Tüm ülkeler modern ekonomik büyüme yolunda aynı yolu izlemedi. Bir ülkenin zenginleşmesinin *tek* yolunun sanayileşme olduğunu düşünmek yanlıştır. Bu İngiltere, ABD ve Almanya için doğru olsa da, *sanayileşmeden* zenginleşen ülkeler de vardı. Bunların başında Danimarka, Hollanda, Avustralya ve Yeni Zelanda geliyordu. Bu ekonomiler, genellikle ihracat pazarları için ticari gıda üretimi veya işlemesinde uzmanlaşabildi. Bu da uluslararası pazarları ve bir dereceye kadar küreselleşmeyi gerektiriyordu.

Örneğin Danimarka bir tereyağı endüstrisi geliştirdi. Bu endüstride de bilimsel fikirler uygulanıyordu ancak makine imalatından ziyade gıda üretimine yönelikti. Danimarka'nın başarısı belirli kurumsal ve kültürel gelişmelere dayanıyordu. Lampe ve Sharp (2018) tarafından belgelendiği üzere, eğitimli elitler yeni bilimsel tekniklerin hayata geçirilmesinde ve sermaye sağlanmasında kritik bir rol oynadı; bu teknikler daha sonra küçük çiftçiler tarafından benimsendi ve kooperatif mandıraları geliştirildi. Ancak bu yeniliklerin diğer ülkelere aktarılması zor oldu. Örneğin İrlanda'da siyasi çatışmalar hem kooperatif örgütlenme biçiminin hem de yeniliklerin yayılmasını sınırladı (O'Rourke, *2007a*, *2007b*).

Küreselleşme Avustralya'nın ekonomik gelişiminde de merkezî bir rol oynadı. Başlangıçta bir ceza kolonisi olarak kurulan ülke, 1840'larda ve 1850'lerde altının keşfinden sonra hızlı bir göç ve yükselen reel ücretlere sahne oldu. Diğer küçük ekonomilerde olduğu gibi Avustralya'nın refahı da küresel ticarete ve istikrarlı uluslararası koşullara bağlıydı (McLean, 2013). Avustralya'nın ilk büyük ihracatı, Yeni Güney Galler'den gelen ve İngiliz tekstil endüstrisinde önemli bir girdi hâline gelen merinos yünü oldu. Avustralya ekonomisi, 1890'da ve I. Dünya Savaşı sırasında, uluslararası ekonomideki herhangi bir gerilemeye karşı oldukça kırılgandı. 19. yüzyılın sonlarındaki ilk küreselleşme dalgası Danimarka'nın olduğu gibi, Avustralya'nın zenginleşmesi için de çok önemliydi.

Birinci Küreselleşme Dönemi, sürekli ekonomik büyümenin yayılmasına tanıklık etti. Ancak aynı zamanda muazzam bir ekonomik ayrışmaya da sahne oldu. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ekonomileri büyürken, başta Çin, Hindistan ve Orta Doğu olmak üzere diğer ülkelerde kişi başına düşen gelirler durgunlaştı. Bunun pek çok nedeni vardı. 6. Bölüm'de tartışıldığı gibi sömürge kurumları bunun bir nedenidir. 5. Bölüm'de tartışıldığı gibi hızlı nüfus artışı da bir başka nedendir.

Buna ek olarak, küresel ticaretin genişlemesi dünyanın farklı bölgelerini birbirine bağladıkça, yoksul ülkeler ana ürün ihracatında giderek daha fazla uzmanlaştı. Bu da bir büyüme kaynağı olabilirdi. Ticari ürünler 20. yüzyılın başlarında Batı Afrika'nın ekonomik kalkınmasında önemli bir rol oynadı. Yine de olumsuz yanları da vardı. Her şeyden önce, ana ürünlerin fiyatları genellikle oldukça değişkendi (Williamson, 2006). Bu durum, fiyatları düşen malların ihracatına bağımlı olan ülkelerde çöküşlere yol açtı.

Şimdi modern ekonominin dünyanın en büyük ekonomisi hâline gelecek olan ABD'ye nasıl ulaştığına bakacağız. Yukarıda bazılarını vurguladığımız diğer takipçi ülkelere olan yayılmayı görmezden geliyor değiliz. Aksine, kitabı kısa tutmak istiyoruz ve ABD örneğinin "dünyanın zenginleşmesi" açısından görmezden gelemeyeceğimiz kadar merkezî bir önemi vardır.

ABD Nasıl Zengin Oldu?

ABD, 19. yüzyılın ikinci yarısında dünyanın en hızlı büyüyen büyük ekonomisi hâline geldi. ABD, 20. yüzyılın başlarında hem dünyanın en büyük ekonomisine hem de en yüksek yaşam standardına sahipti. Bu nedenle ekonomik büyüme ve sanayileşmenin ABD'ye nasıl yayıldığını anlamak, dünyanın nasıl zenginleştiğini anlamak için son derece önemlidir. ABD neden önce İngiltere'yi yakaladı ve sonra da dünyanın ekonomik lideri olarak onu geride bıraktı? Amerika başlangıçta bir teknoloji takipçisiydi, fakat hızla büyüdü. 1790 ile 1860 yılları arasında büyüme verimlilikten çok, işçi başına düşen verimli arazi ve doğal kaynaklardaki muazzam artıştan kaynaklandı. Nüfus artışı hızlıydı, ancak ekonomiye daha büyük bir hızla, daha fazla toprak ve doğal kaynak ekleniyordu.

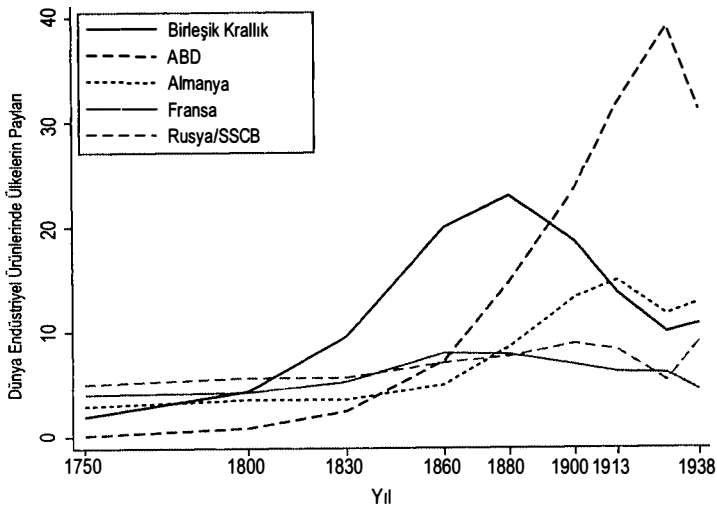
19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Amerikan imalatı çok yüksek verimlilik seviyelerine ulaşmıştı (Broadberry, 1994, 1998). Fakat bu noktada imalat sektörü ekonominin sadece

küçük bir parçasıydı. En azından 1880'lere kadar Amerikan ekonomik büyümesinin arkasındaki itici güç hâline gelmemişti (bkz. Şekil 9.5). Aşağıda bu gelişmeleri inceleyeceğiz. Uygun olan yerlerde, bunları 7. ve 8. bölümlerde tartışılan ve İngiltere'nin endüstriyel yükselişi için çok önemli olan koşullarla ilişkilendireceğiz.

Bağımsızlığın ardından ABD'nin uluslararası ticareti önemli ölçüde arttı. Hızlı bir nüfus artışı yaşandı ve nüfus batıya doğru genişledi. Bu gelişmenin iki yönüne dikkat çekmek gerekir. Bunlardan ilki, ABD'nin güneyinin büyük bir pamuk ihracatçısı olarak ortaya çıkmasıydı. İkincisi ise Kuzeydoğu'nun bir üretim merkezi olarak yükselişiydi.

Eli Whitney'in 1793'te pamuk çırçırını icat etmesi, Güney eyaletlerinin bu yüksek kazançlı ihraç ürününde uzmanlaşmasını sağladı. Bundan önce pamuğun yayılması, iç bölgelerde yetişen ve "kısa lifli pamuk" olarak adlandırılan pamuğun özenli bir temizlik gerektirmesi nedeniyle sınırlı kaldı. Ortalama olarak, bir pamuk toplayıcısı günde sadece yarım kilo kısa lifli pamuk temizleyebiliyordu. Çırçır -İngilizcesi olan "gin", motor için kullanılan eski bir terimdir- pamuğu temizlemek için ahşap bir tamburdan geçiren ve lifleri bir ağda yakalayan bir makineydi. Pamuk çırçırları başlangıçta el ya da at gücüyle çalıştırılıyordu, ancak zamanla makineleştiler. North'un (1966, s. 68) belirttiği gibi, "Pazar büyüklüğünün artmasında ve bunun sonucunda ekonominin genişlemesinde en önemli etken pamuk olmuştur." Aynı zamanda köleliğin yayılmasına da yol açtı. Pamuk toplama yorucu ancak denetlenmesi kolay bir işti ve bu nedenle zorla çalıştırılmaya uygundu.

Pamuğun yükselişi ABD'nin sadece ekonomisini değil aynı zamanda politik ekonomisini de etkiledi. Kölelere olan talep arttı. Gelişen pamuk ticareti köleliğin merkezini güneye ve batıya, Virginia ve Kuzey Carolina'dan Louisiana, Mississippi ve Alabama'nın "kara kuşağına" doğru kaydırdı.

Şekil 9.5 Dünya endüstriyel ürünlerinde ülkelerin payları, 1750-1938
Veri kaynağı: Kennedy (1987, Tablo 6 ve 18).

Köleler eliyle üretilen pamuk oldukça kârlıydı ve Güney'deki pek çok çiftçinin servetine servet kattı. Bu son derece acımasız bir sistemdi ve Güney toplumunda merkezî bir rol oynuyordu. Fakat pamuk ihracatının ekonominin %6'sından daha azına karşılık geldiğinin bilinmesinde yarar vardır. Bu önemsiz bir rakam değildir. Köleliğin ve pamuğun Amerika'nın ekonomik büyümesinde çok önemli payı olduğuna dair abartılı iddialar ortaya atılmıştır.

Aslında köleliğin varlığı Güney'in sanayileşmesini ve kentleşmesini yavaşlatmıştır. Güneyli seçkinler servetlerini öncelikle köle olarak ellerinde tutuyorlardı. Kölelere yatırım yapmak kârlıydı ve kaynakları diğer endüstriyel uğraşlardan uzaklaştırıyordu (Ransom ve Sutch, 1988). Bu durum yerel pazarın büyüklüğünü sınırlayarak endüstriyel üretimin cazibesini azaltıyordu. Majewski'nin (2009, s. 17) belirttiği gibi, "Kölelik, güneyli imalatçılar için pazarların büyüklüğünü ciddi şekilde sınırladı. Richmond, Norfolk ve Charleston gibi seyrek

nüfuslu bölgelere hizmet veren şehirler kuzeyli rakiplerinin gerisinde kaldı. Güney ekonomisi bölgenin çok sayıdaki ekicisi ve çiftçisi için kesinlikle önemli kârlar sağladı, ancak şehirlerin, sanayinin ve nüfusun daha yavaş büyümesi göreceli bir gerileme hissi yarattı."

Her hâlükârda, köleliğin kaldırılması pamuğun olmayacağı anlamına gelmiyordu. Kölelik olmasaydı, pamuk üreticileri pamuğu köleler dışındaki kaynaklardan satın almak zorunda kalacaktı. Ve orta vadede pamuk üretimi küçük ölçekli çiftçilik yoluyla genişleyebilirdi (Wright, 2020). Kölelik olmasaydı Güneyli elitler kesinlikle daha fakir olurdu. Zorla köle çalıştırma olmasaydı pamuk fiyatları daha yüksek olurdu. Ancak bunun tekstil üretiminde geçici bir kesintiden daha fazlası olacağını düşünmek için pek bir neden yoktu. Clegg (2015, s. 296) "İngiltere'nin 1812 Savaşı nedeniyle Amerikan pamuğu ithalatının kısa süreliğine kesildiği dönemde pamuk fiyatlarının 1860'lara kıyasla daha az yükseldiğini, bunun da daha önceki bağımlılığın daha az olduğuna işaret ettiğini" belirtir.

Diğer önemli gelişme ise Birinci Sanayi Devrimi teknolojilerinin en önce ulaştığı Kuzeydoğu'da yaşandı. Sanayi üretimindeki büyüme 1790 ile 1850 yılları arasında 100 kat arttı. Hem Allen hem de Mokyr tarafından 8. Bölüm'de tanımlanan faktörler bu gelişmeleri açıklayıcı mahiyettedir. Başlangıçta, İngiltere'den yeni fikirlerin hızla yayılması, İngiltere ile yeni bağımsızlığını kazanan ABD'yi birbirine bağlayan ortak bir Anglo kültürü sayesinde kolay olmuştur. "Kültür" New England'ın sanayileşmesinin tek nedeni değildi, ancak etkili oldu. Mokyr'in İngiltere'nin yükselişi için çok önemli olduğunu vurguladığı kültürel özellikler dünyanın pek çok yerinde mevcut değildi. Bu, sanayileşmeyi muhtemelen geciktiren bir engeldi. Britanya ile ortak mirası göz önüne alındığında, New England'da bu engel çok azdı.

Dahası, Allen'ın (göreli faktör fiyatlarına odaklanan) argümanı ABD için de geçerlidir. Devrimden önce Amerika'da reel ücretler yüksekti - bazı tahminlere göre İngiltere'dekinden daha yüksekti (Lindert ve Williamson, 2016). Enerji ucuzdu. Su gücü ve kereste gibi diğer doğal kaynaklar boldu. Bu durum emek tasarrufu sağlayan yenilikler için güçlü bir motivasyon yarattı. Oliver Evans tarafından 1782'de icat edilen ilk otomatik un değirmeni ve Whitney'in pamuk çırçırı buna örnek olarak gösterilebilir. Allen'a (*2011a*, s. 83) göre "Amerikan ekonomisinin başarısı, yaratıcı mühendisliğin tüm sektörlerde uygulanmasına bağlıydı. Makineleşme eğilimi yüksek iş gücü maliyetleri nedeniyle oluştu. Buna karşılık geniş bir potansiyel mucit havuzu gerekiyordu. İhtiyaç ve karşılıkları arasındaki etkileşim ABD'yi dünyanın üretkenlikte lideri hâline getirdi." 1880 yılına kadar, enerji ve sermayeye kıyasla vasıfsız emeğin göreli fiyatı ABD'de İngiltere'den daha yüksek değildi. Ancak 1880'den sonra, "daha yüksek üretkenlik sağlayan teknolojiler icat etme güdüsü Amerika'nın liderliğe oturmasını sağladı. Amerika'da işçi başına daha fazla güç kullanımına yönelik çabalar bu dönemde önemli ölçüde artarken, İngiltere'de buna karşılık gelen bir değişiklik olmadı" (Allen, 2014, s. 332).

7. Bölüm'de vurgulanan bir diğer özellik de sınırlı ve temsili hükûmettir. İngiltere gibi ABD de herkes için olmasa da bu olanağa sahipti. Britanya'da bu durum kamu hizmetlerinin sağlanması, özellikle de ulaşım ağları için önemliydi. Koşullar farklı olsa da bu durum ABD'de de geçerliydi. Eyaletlerin bölgeler arası ticareti engelleyen yasalar çıkarmasını önleyen ve taşımacılık tekellerinin oluşmasını yasaklayan Eyaletler Arası Ticaret Maddesi özellikle önemliydi. Örneğin, bu madde New York Eyaleti'nin 1824 yılında Robert Fulton'a buharlı gemi tekeli verme girişimini başarısızlığa uğratmıştı.

Ulaşım altyapısındaki gelişmeler 19. yüzyılın başlarında ciddi bir şekilde başladı. Muhtemelen en ünlü gelişme,

1825 yılında tamamlanan ve New York'u Great Lakes'e bağlayan Erie Kanalı'ydı. Bu gibi iyileştirmeler farklı bölgelerin ve farklı pazarların bir araya gelmesini sağladı. Bölgeler arası ticaret, daha fazla uzmanlaşmayla ve mamul mallar için entegre bir iç pazarın yükselmesiyle sonuçlandı (North, 1966). Bu tür büyük iç pazarlar, 7. Bölüm'de bahsi geçen ön koşullardan bir diğeriydi. Ancak ABD içinde bu bağlantılar kurulduktan sonra böyle bir pazar oluştu.

En büyük yatırımlar hem kamusal hem de özel fonlarla finanse edilen demiryollarına yapıldı. 2. Bölüm'de demiryollarının önemine ilişkin tartışmalar incelenmiştir. Son bulgular, demiryollarının ABD'nin ekonomik büyümesi üzerinde muazzam bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir; bunun başlıca nedeni pazara erişimi iyileştirmeleridir (Donaldson ve Hornbeck, 2016). Demiryolları olmasaydı, 1890 yılına gelindiğinde ABD'nin toplam verimliliği yaklaşık %25 daha düşük olacaktı (Hornbeck ve Rotemberg, 2021). Kısacası, demiryolu ABD'nin büyük ve homojen bir pazara entegre olmasına katkıda bulunarak Amerikan imalatının yükselişinin ön koşullarından birini sağladı.

ABD siyasi kurumlarının önemli bir rol oynadığı ikinci bir alan da eğitime yapılan yatırımlardır. Beşerî sermaye avantajı öncelikle mekanik becerilere dayanan İngiltere'nin aksine, ABD örgün kamu eğitimine yatırım yaptı. Bu yatırımların çoğu yerel, belediye düzeyindeydi. Engerman ve Sokoloff (2012) bunun siyasi kurumların bir sonucu olduğunu iddia etmektedir. Koloni Amerikası'ndaki yerel yönetimler, özellikle Kuzeydoğu'da son derece ademi merkeziyetçi, eşitlikçi ve demokratikti. Bu arada, Güney'de büyük ölçekli toprak sahiplerinin iş gücünü eğitimsiz tutmaya yönelik yaklaşımları vardı. Okuryazarlığın tarımda pek bir değeri yoktu. Kitleleri (hem köleler hem de yoksul beyazlar) eğitimsiz tutmak, onların dışarıdaki seçeneklerini sınırlayarak elitlerin ücretleri

düşük tutmasına olanak tanıyordu (Galor, Moav ve Vollrath, 2009). Sanayicilerin daha üretken bir iş gücünden kazanç sağlayabileceği Kuzey'de durum böyle değildi. Sonuç olarak, Kuzey eyaletleri nispeten yüksek okuryazarlık oranlarına ve temel eğitime sahipti.

Okuryazarlık oranları 19. yüzyılın ortalarında sanayileşme ve hızlı göçle birlikte durağanlaştı. Ancak 20. yüzyılın başlarında lise hamlesi orta öğretimde dramatik bir artış getirdi (Goldin ve Katz, 2008). Beşerî sermayedeki bu artış 20. yüzyılda Amerika'nın büyümesinde o kadar merkezî bir rol oynadı ki Goldin (2001) bu yüzyılı "beşerî sermaye yüzyılı" olarak adlandırır.

Diğer faktörler Amerikan deneyimine özeldi. Bazıları ABD'nin neden zenginleştiğini açıklamak açısından önem taşırken, bazıları taşımıyordu. Örneğin, ABD koruyucu gümrük tarifeleri uyguladı. Tarifeleri savunanlar bunları "bebek endüstrileri" yabancı rekabetten korumak olarak gördüler. Peki gümrük tarifeleri Amerikan sanayileşmesi için gerekli miydi? Çoğu ekonomi tarihçisinin verdiği cevap açıkça hayırdır. Tarife, özellikle New England tekstil endüstrisinde imalatın büyümesini hızlandırmıştır (Harley, *1992a*, *1992b*; Rosenbloom, 2004), ancak tarifeler muhtemelen zaten gerçekleşecek olan bir süreci hızlandırmıştır (Irwin, 2000, 2002).

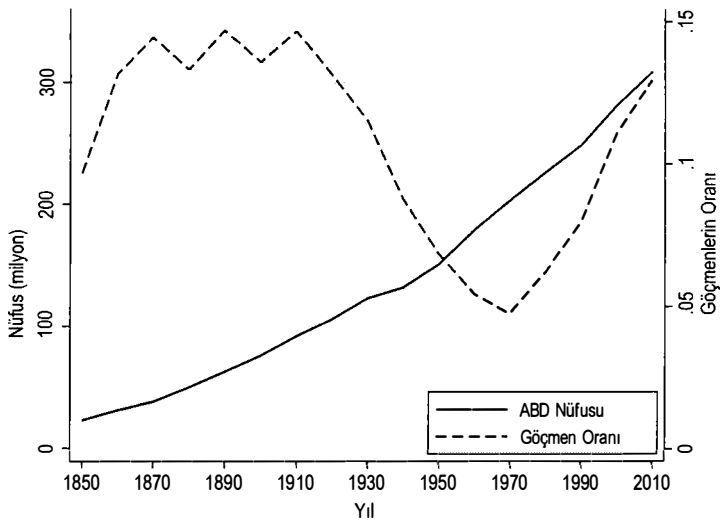
Amerikan kültürü de benzersizdi. Ancak Amerikan kültürünün hangi yönlerinin 19. yüzyılda meydana gelen ekonomik büyümenin hızlanmasında önemli olduğunu ayırt etmek zordur. 4. Bölüm'de Weber hipotezi üzerine yaptığımız tartışmayı hatırlayın. Weber'e göre, Kalvinizmin ekonomik büyüme için uygun bir değerler dizisine nasıl dönüşebileceğinin arketipik örneği bir Amerikalıydı: Benjamin Franklin. Ancak o bölümde de gördüğümüz gibi, eğitim ve beşerî sermaye yoluyla işleyen etkilerden bağımsız olarak belirli bir Protestan çalışma etiğine dair kanıtlar zayıftır. Belki de Kalvinizm'den

daha önemlisi, ticaretin sosyal ilerleme için bir araç olduğuna dair genel tutumdu (Appleby, 2010). ABD'de kalıtsal bir aristokrasi olmadığından, ticareti cezalandıran ve başarılı tüccarları ve girişimcileri toprak satın almaktan ve soylular arasına girmekten alıkoyan engelleyici sosyal normlar da yoktu.

En azından Frederick Jackson Turner'a (1893) kadar uzanan uzun bir gelenek, benzersiz bir Amerikan bireyciliğini sınırlarda gösterir. Amerikan bireyciliği ülkenin siyaseti, vergilendirmesi ve refah devleti üzerinde önemli bir etkiye sahip olsa da (Bazzi, Fiszbein ve Gebresilasse, 2020), bu sınır kültürünün sanayileşmesinde önemli bir rol oynayıp oynamadığı belirsizdir. Erken sanayileşme sınırdan uzak olma eğilimindeydi: önce Kuzeydoğu'da ve daha sonra Ortabatı'da. Daha ziyade, Amerikalıların sınıra taşınma istekliliğinin -Alexis de Tocqueville (1958) gibi 19. yüzyıl Avrupalı gözlemcileri tarafından yorumlanan bir şey- ekonomik gelişme olasılığına dair daha geniş bir Amerikan kültürel inancını yansıtması daha muhtemeldir.

Amerika'nın büyüme deneyiminin bir diğer önemli özelliği de göçtü. ABD'nin nüfusu 1790'da 4 milyondan az iken 1900'de 76 milyonun üzerine çıkmıştır. Bunun büyük bir kısmı doğal büyümeden (yani doğumların ölümleri aşması) kaynaklansa da göç önemli bir rol oynamıştır (bkz. Şekil 9.6). Bunun ekonomik büyüme ve sanayileşme üzerinde birçok etkisi olmuştur. İlk olarak, iç pazarların büyümesine katkıda bulunmuştur. Dışarıdan gelen uzmanlar 1850'lerde bile Amerika'nın mamul mallar için büyük ve derin bir iç pazara sahip olduğu yorumunu yapıyordu. İkincisi, ABD'nin büyük bir üretim merkezi hâline gelmesi için gereken büyük iş gücünü sağladı. Üçüncüsü, göçmenler beraberlerinde insan sermayesi getirdiler. Bu da Amerikan icatlarına katkıda bulunmuştur - ABD'li mucitlerin büyük bir kısmı göçmen ya da ikinci kuşak göçmenlerdir. Aslında, bu dönemde daha fazla göç alan bölgeler daha fazla ve daha büyük imalat işletmesine, daha yüksek tarımsal

üretkenliğe ve daha yüksek yenilik oranlarına sahipti (Sequeira, Nunn ve Qian, 2020). Tarihsel olarak yüksek düzeyde göç almış olan bu bölgelerde *bugün hâlâ* önemli ölçüde daha yüksek gelir, daha az yoksulluk, daha az işsizlik, daha fazla kentleşme ve daha yüksek eğitim seviyesi görülür.

Şekil 9.6 ABD nüfusu ve göçmen payı, 1850-2010

Veri kaynakları: Çeşitli ABD Nüfus Sayımları ve Göç Politikaları Enstitüsü (https://www.migrationpolicy.org/programs/data-hub/charts/immigrant-population-over-time).

Sovyet Yolu

Sanayileşmeye giden bir başka yola da Rusya öncülük etmiştir. Bu yol piyasalardan ziyade komuta ve kontrole dayanıyordu. Bu neden yaşandı? Ve neden başarısızlıkla sonuçlandı?

Son zamanlarda yapılan deneysel araştırmalar, Sovyet öncesi Rus ekonomisi hakkındaki geleneksel görüşleri altüst etmiştir. 19. yüzyılın ortalarında İmparatorluk Rusya'sı kapalı, geri kalmış bir tarım ekonomisiydi. Ancak 19. yüzyılın

sonunda bir dizi modernleştirici reformun ardından Rusya, Meiji Japonyası ile birlikte geç sanayileşen ekonomiler grubuna katılmıştır. 20. yüzyılın başlarında ise dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri olmuştur (Gregory, 1994).

Hızlı büyümesine rağmen Rusya tarımsal bir ülke olarak kaldı. Tarım 1913 yılında ekonominin neredeyse %60'ını oluşturuyordu (Gregory, *2004b*, s. 185). Serfliğe dayalı verimsiz tarım, 1861'de serfliğin resmen kaldırılmasından sonra bile 19. yüzyılın büyük bir bölümünde Rus ekonomisinde üretkenlik üzerinde büyük bir engel oluşturmuştur (Markevich ve Zhuravskaya, 2018). Ancak tarım reformları, özellikle de 1906 ve 1911 Stolypin Reformları, köylüleri artık hak sahibi hâline getirmiştir. Bu durumun tarımsal verimliliğin önünü açma potansiyeli vardı (Castañeda Dower ve Markevich, 2018). Ancak bu hızlı büyüme dönemi I. Dünya Savaşı'nın (1914-18) ardından Rus ekonomisinin çöküşü, Rus Devrimi (1917) ve Rus İç Savaşı'nın (1917-22) başlaması ile sona erdi.

Bütün bunların ortasında Lenin bir Savaş Komünizmi politikası dayattı. Bu, piyasaları ve özel mülkiyeti etkili bir şekilde ortadan kaldırdı, fakirlik ve kıtlık doğurdu. Komünist dönemi tam olarak anlatacak kadar yerimiz yok. Fakat aşağıda bahsi geçen ana hatlar modern ekonomik büyümenin hikâyesi açısından önemlidir. Sovyet ekonomisi 1920'lerin başındaki bu feci dip noktadan, Lenin'in piyasa faaliyetlerinin canlanmasını sağlayan Yeni Ekonomi Politikası altında toparlanmaya başladı. Marksist teori ilk sosyalist devrimin ağır sanayileşmiş bir ekonomide gerçekleşeceğini söylüyordu. Ancak Rus ekonomisi, I. Dünya Savaşı öncesinde hızla büyümüş olsa da sanayileşmiş değildi. Stalin'in "başarısı", tarımı kolektifleştirmesi ve bir dizi Beş Yıllık Plan sayesinde sanayileşme sürecini hızlandırması oldu. Bunun feci bir insani maliyeti oldu. Kolektifleştirme tarımsal verimi düşürdü ve zorla el koymalar kitlesel kıtlığa yol açtı. Çoğunluğu Ukrayna'da olmak üzere,

5,5 ila 10,8 milyon kişi açlıktan öldü (Markevich, Naumenko ve Qian, 2021; Naumenko, 2021).

Sovyet sanayileşmesinin hızlı temposu, özellikle savaş sonrası dönemde diğer gelişmekte olan ülkelere alternatif bir yol sağladı. Sovyet devleti, başta mükemmel teknik eğitim ve temel sağlık hizmetleri olmak üzere birçok temel kamu hizmetini sağlamayı başardı. Sovyetler Birliği ayrıca çiçek hastalığını ve diğer hastalıkları ABD'den daha önce ortadan kaldırdı (Troesken, 2015).

Ancak sanayileşmenin bu hızlı temposu sürdürülemedi. Hızlı büyümenin ilk aşamalarında bile verimsizlikler ve israf dillere destandı (Gregory ve Harrison, 2005). Birçok sorun başlangıçta Sovyet ekonomisinin harekete geçirebildiği çok büyük miktardaki emek (çoğu köle emeği), fiziksel sermaye ve doğal kaynaklarla gizlendi. Ancak nihayetinde, tüm ekonomik kararların bir diktatörün elinde merkezileşmesi kaos yarattı. Stalin zamanını metro biletlerinin fiyatını belirlemek ve ayrıntılı yönetici atamaları yapmak gibi önemsiz sayılabilecek kararlar almakla geçirdi (Gregory, *2004a*, s. 112-14). Yolsuzluk ve rant kollama yaygındı (Anderson ve Boettke, 1997; Boettke, 2001). Stalin'in ölümünden sonra reformlar yapıldı, ancak Sovyet ekonomisi 1950'lerde ve 1960'larda geliştikçe, insanların satın almak istediği temel tüketim mallarını sağlamakta zorlandı.

Ekonomik büyüme nihayetinde ekonomik değer üretmekle ilgilidir. Burada Sovyet ekonomisi başarısız olmuştur. Sovyet elitlerinin Batı ürünlerinin bulunduğu ancak sıradan Sovyet vatandaşlarının erişiminin engellendiği özel mağazalara erişimi vardı. Sovyet ekonomisi giderek daha büyük ölçüde petrol ve doğal gaz ihracatına bağımlı hâle geldi. 1980'lerde petrol fiyatları düşünce, Sovyet ekonomisinde oluşan reform baskısını durdurmak imkânsız hâle geldi. Mihail Gorbaçov reform sürecini başlatınca, bu kısa süre içinde Sovyet

ekonomisinin ve Komünist sistemin çöküşüne yol açtı (Boettke, 1993).

Sovyet sanayileşme hikâyesinden alınacak iki ders vardır. Birincisi, Komünizm uzun dönemli büyümeye elverişli değildir. Sovyetler Birliği orijinal ekonomik planını uygulayamadı. Gerçek Sovyet ekonomisi karaborsalara dayanıyordu ve kazanç güdüsünü bastıramıyordu. Zaman içinde giderek daha da katı hâle geldi. İkinci ders ise otokratik yönetimlerin uzun vadede büyümeyi engelleyebileceğidir. Bu kesinlikle ekonomik büyümenin otokrasi altında gerçekleşemeyeceği anlamına gelmez. Bir sonraki bölümde Çin'in son dönemdeki ekonomik büyümesini tartışacağız. Sınırlı yönetim de modern ve sürekli bir büyüme sağlamak için yeterli değildir. Ancak Sovyet örneği, kontrolsüz siyasi gücün potansiyel olarak yıkıcı ekonomik sonuçlarına dair önemli bir uyarı olma özelliğini sürdürmektedir.

Bölüm Özeti

Modern ekonomi ilk olarak Britanya'da ortaya çıkmış olsa da burada sınırlı kalmamıştır. Bu bölümde Batı Avrupa'nın bazı bölgelerine ve ABD'ye nasıl yayıldığını gördük.

ABD bu açıdan çeşitli avantajlara sahipti. Büyük Britanya ile ortak bir dili ve kültürü paylaşıyordu, böylece bir ülkedeki entelektüel gelişmeler, Devrim Savaşı'ndan sonra bile hızla diğerine aktarılıyordu. Yüksek ücretlere, bol miktarda toprağa ve doğal kaynaklara sahipti. Bu da onu emek tasarrufu sağlayan teknolojileri benimsemek için çok uygun hâle getirdi. Benzer şekilde, İngiltere sanayi öncesi bir ekonomi için nispeten büyük bir iç pazara sahipken, ABD büyük bir yerel pazara sahipti. Bu durum özellikle nüfusu arttıkça ve batıya yayıldıkça ve iç ulaşım ağları geliştikçe yerleşti. Tüm bu faktörler, ABD'nin 19. yüzyılın sonlarında bir sanayi devi hâline gelmesine yol açtı. ABD'nin 20. yüzyılda devam eden

ekonomik büyümesine başka birçok faktör katkıda bulunmuş olsa da bu başka bir kitabın konusudur.

Peki ya dünyanın geri kalanı? 20. yüzyılda, modern ekonominin meyveleri Batı Avrupa ve uzantılarının çok ötesine yayıldı. Bu nasıl gerçekleşti? Önceki bölümlerde vurgulanan faktörlerin önemi var mıydı? Bir sonraki bölümde bu konulara değineceğiz.

10
Sanayileşme ve Yarattığı Dünya

Bu kitap "Dünya Nasıl Zenginleşti?" adını taşıyor. Şimdiye kadar Batı Avrupa ve ABD'nin bazı bölgelerinin nasıl zenginleştiğini tartıştık. Ancak bu, dünya nüfusunun yalnızca %10-15'i eder! *Dünyanın* nasıl zenginleştiğini anlamak için, *dünyanın geri kalanının* modern ekonominin meyvelerini nasıl devşirdiğini anlamamız gerekir.

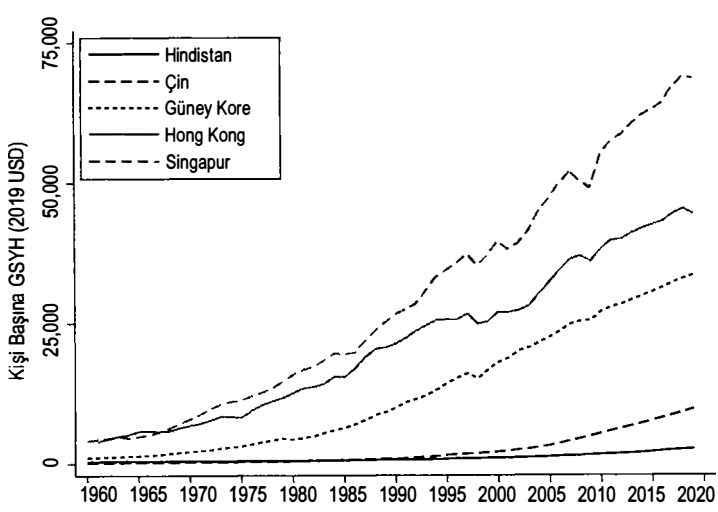
Devam etmeden önce, ilk bölümde söylediğimiz bir şeye geri dönelim. Dünyanın tamamının aslında zengin olmadığının farkındayız. Bir milyardan fazla insan hâlâ yoksulluk içinde yaşamaktadır. Bu yoksulluğu ortadan kaldırmak uygarlığın başlıca hedefleri arasında yer almalıdır. İnsanlığın bu ürkütücü görevi başarma yolunda ilerlediğine inanıyoruz.

Dünya bir bütün olarak son 200 yılda kesinlikle çok daha zengin hâle geldi. Son yüzyılda bu zenginliklerin meyveleri nihayet Avrupa ve ABD'nin çok ötesine yayıldı. Ayrıca küçük elit grupların da ötesine yayıldı. Bu durum en bariz şekilde Asya'da görülmektedir. 1960 gibi yakın bir tarihte, dünyanın büyük bir kısmı son derece fakirdi, ancak dünya tarihinde çoğu medeniyette olduğundan daha fakir değildi (bkz. Şekil 10.1). Sonuçta, 1800'den önce yaşayan neredeyse her insanın durumu yoksulluk ya da yoksulluğa yakındı. Bu durum 20. yüzyıl boyunca değişti ve günümüzde de değişmeye devam ediyor. Asya zenginleşiyor ve dolayısıyla dünya da zenginleşiyor. Bu bölüm bunun nasıl gerçekleştiğine ilişkindir.

Elbette daha gidilecek uzun bir yol vardır. Sahraaltı Afrika'da, Latin Amerika'nın bazı bölgelerinde ve Orta ve Güney Asya'nın bazı bölgelerinde kat edilecek daha zorlu bir yol vardır. Ancak bu gerçek, somut bir ilerlemedir. Dünya zenginleşmektedir.

Geç Yakalama: Sömürgeciliğin Gölgesi (ve Diğer Faktörler)

Bazı ülkelerin arayı kapatmasının bu kadar uzun sürmesinin önemli bir nedeni sömürgeciliğin yarattığı gölgedir. Bölüm 6'da tartıştığımız gibi, sömürgeleştirilen dünyanın neden daha *önce* sanayileşmediğini sömürgeciliğin açıklaması pek olası değildir. Ancak dünyanın pek çok yerinde sömürgecilik, yakınsamanın gecikmesinde şüphesiz rol oynamıştır.

Şekil 10.1 Bazı Asya ülkelerinde kişi başına düşen GSYH, 1960-2019
Veri kaynağı: Dünya Bankası (2019).

6. Bölüm'de tartıştığımız gibi, sömürge yöneticilerinin kurduğu kurumların sonraki kalkınma üzerinde kalıcı etkileri olmuştur. Kuzey Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda ve bir dereceye kadar Arjantin'deki iş gücü kıt, toprağı bol koloniler 19. yüzyılın sonlarında gelişti. Kurumsal gelişimleri ana ülkelerinin gelişimini takip etti ve büyük miktarda göçmen ve sermaye çektiler. Örneğin Avustralya, mahkûmlara sert davranılan bir ceza kolonisi olarak kurulmuş olsa da 1900 yılında ülkenin anayasal bir monarşi olarak kurulmasıyla sonuçlanan bir bölgesel özyönetim sistemi geliştirdi. Ancak başka yerlerde çok daha dışlayıcı ekonomik ve siyasi kurumlar hayata geçirildi.

Eskiden sömürgeleştirilmiş dünyanın dış kurumlara tabi olan pek çok bölgesi hâlâ dünyanın önde gelen ekonomilerinin gerisinde kalmıştır. Sahraaltı Afrika'nın büyük bölümü, Güney Asya ve Latin Amerika'nın bazı bölgeleri buna dâhildir. Bu ülkelerin bazılarında, sömürgeciler tarafından uygulamaya konulan dışlayıcı kurumlar bağımsızlıktan sonra da varlığını sürdürmüştür.

Ancak sömürgeci yöneticiler tarafından uygulamaya konulan kurumlar bu konudaki tek etken değildi. Önceki koşullar da önemliydi. Örneğin sömürge öncesi Nijerya son derece parçalı bir yapıya sahipti ve çoğu insan geçim sıkıntısı içinde yaşıyordu. Büyük ölçekli, merkezî bir devlet hiçbir zaman var olmadı. Nijerya ayrıca 6. Bölüm'de gördüğümüz gibi devlet yapısı, güven ve sosyal sermaye üzerinde olumsuz bir miras bırakan köle ticaretinden de büyük ölçüde etkilenmişti. İngilizlerin böylesine heterojen ve parçalanmış bir toplumu yönetmek için uygulamaya koyduğu yapılar, sömürge sonrası devlet için sorunlu bir miras bıraktı. Sömürge rejimi "otoriteyi merkezileştirmede, etkili bir kamu hizmeti geliştirmede ve buna bağlı olarak nüfusu doğrudan vergilendirme kapasitesini geliştirmede başarısız oldu" (Kohli, 2004, s. 292). Bağımsızlığın ardından Nijerya iç çatışmalarla boğuşmuş ve

ekonomi başta petrol olmak üzere ana ürünlerin ihracatına bağımlı kalmıştır. Keskin etnik ve dinî bölünmeler, bağımsızlık sonrası Nijerya hükûmetinin 1960'lardan itibaren Doğu Asya devletleri tarafından uygulanan kalkınma programlarını denemesini bile engellemiştir. Nitekim bugün de süregelen şiddet ve yöreye özgü yönetim sorunları ekonomik büyümeyi sınırlamaya devam etmektedir.

Politika tercihleri de önemliydi. Örneğin, bağımsızlığın ardından Kenya gibi ülkelerdeki kentli elitler, Büyük Buhran sırasında sömürge hükûmetleri tarafından tarımsal fiyatları istikrara kavuşturmak için kurulan pazarlama kurullarının kontrolünü ele geçirdi. Bu kurulları, kaynakları çiftçilerden alıp şehirlere dağıtmak için kullandılar. Senegal'de Bates (1981, s. 111) "Makebout'lara [İslami bir tarikatın liderleri] destek ödeneklerine ayrıcalıklı erişim hakkı tanıyan hükûmetin böylece kırsal kitleler üzerindeki gücünü artırdığını ve bu sayede kırsalda kendi siyasi mekanizmasını kurabildiğini" gözlemlemiştir. Bu politikalar siyasi açıdan uygun ancak ekonomik açıdan maliyetliydi.

Eski sömürgelerin en büyüğü olan Hindistan (Britanya Hindistanı bugünkü Pakistan ve Bangladeş'i de içeriyordu), son yıllarda büyümesi artmış olsa da aynı şekilde yoksul kalmaya devam etti. Bu durum bölgenin doğasında olan bir şey değildir. Tarihsel olarak Hindistan önemli bir tekstil üreticisiydi ve 1600 yıllarında zenginliğinin zirvesindeyken kişi başına düşen gelir, İngiliz kişi başına düşen gelirinin %60'ı civarındaydı. Ancak 17. ve 18. yüzyıllar boyunca Hindistan ekonomisi gerilemiştir. Nüfusun şehirli oranı 1600 yılında muhtemelen %15'ti. Bu oran sonraki yüzyıllarda düşerek 1870'te sadece %8,7'ye geriledi. Aynı dönemde kişi başına düşen GSYH de yaklaşık %30 oranında düştü (Broadberry, Custodis ve Gupta, 2015, s. 67). Broadberry, Custodis ve Gupta (2015, s. 71) Hindistan'ın "Ekber zamanında Babür İmparatorluğu'nun zirvesinde nispeten

müreffeh olduğu [ancak] bu refahın on sekizinci yüzyılda büyük oranda ortadan kalktığı" sonucuna varmıştır.

Hindistan'ın ekonomik gerilemesinde bir dizi faktör etkili olmuştur. Bu faktörler arasında kötüleşen iklim koşulları, çoklu istilalar ve yöreye özgü savaşlar yer almaktadır (Clingingsmith ve Williamson, 2008). İranlı Nadir Şah'ın Delhi'yi yağmalaması (1739) Babür İmparatorluğu'nun başkentini harap etmiş ve on binlerce kişinin ölümüne yol açmıştır. Daha sonra İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin alt kıtanın büyük bölümünü ele geçirmesi de uzun süren savaşları ve ekonomik bozulma ve gerilemeyi daha da ileri götüren yağmaları beraberinde getirmiştir. On yıllar süren gerilemenin ardından, vasıflı iş gücüne ve düşük ücretlere dayanan Hint tekstil endüstrisi, sanayileşmekte olan Britanya'dan mamul pamuk ihracatının başlamasıyla ağır bir darbe almıştır. Bu, büyük ölçüde İngiliz ticari politikasının değil, teknolojik yeniliklerin bir sonucudur (Gupta, 2019, s. 808).

İngiliz Raj'ının (Hint İsyanı'nın acımasızca bastırılmasından sonra) kurulması büyüme için bir fırsat getirebilirdi. Toplam GSYH gerçekten de arttı, ancak kişi başına düşen gelirler durağanlaştı. Bunun birçok nedeni vardır. İngiltere'den gelen sermaye yatırımları demiryolu sisteminin inşasına yoğunlaştı. Diğer altyapılar büyük ölçüde ihmal edildi, ancak 20. yüzyılın başlarında sulama ve gübreleme alanında büyük çaplı gelişmeler yaşandı. Bir mülkiyet sistemi kurma girişimleri, hesapta yokken sonuç olarak, ilgisiz bir toprak sahipleri sınıfı yarattı. Faktör piyasaları, özellikle de kredi piyasaları gelişmedi ve yerel çiftçiler tefecilere bağımlı kaldı.

Demografi de önemliydi. Hindistan ekonomisi Malthusçu olarak kaldı. Verimlilikteki artışlar, yaşam standartlarının yükselmesinden ziyade daha hızlı nüfus artışına dönüştü. Bu kısmen İngilizler tarafından dayatılan ticaret rejiminin bir yansımasıydı. Hindistan temel ürün üreticisi ve İngiliz mamul

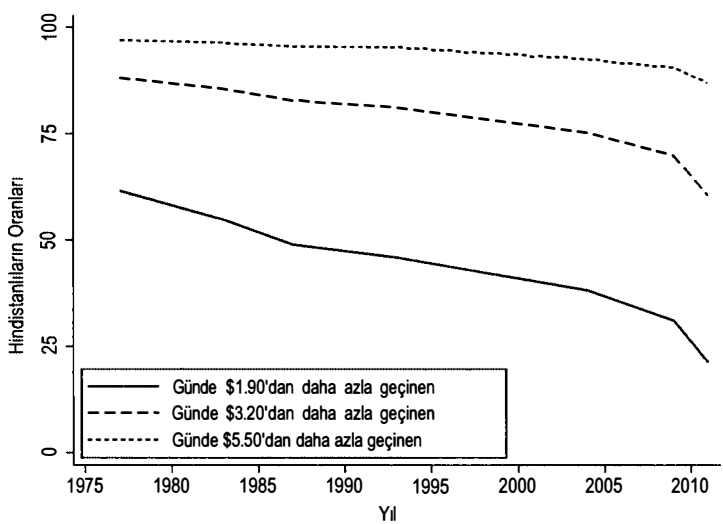
mallarının ithalatçısı olarak kaldı (Galor ve Mountford, 2008). Tarımsal kültüre yatırım durdu. Eğitim alanında da çok az ilerleme kaydedildi. Başlangıçta nüfusun yalnızca %17'si temel düzeyde okuryazarlığa sahipti (Gupta, 2019, s. 805). Hindistan bu alanda Brezilya ya da Japonya gibi ülkelerin çok gerisinde kaldı.

1947'deki bağımsızlığın ardından Hindistan'da ekonomik büyüme fırsatları böylece sınırlanmış oldu. Gelişmekte olan dünyanın diğer yerlerinde olduğu gibi Hindistan'ın ekonomi politikası da Sovyetler Birliği örneğinden ve popüler ekonomik planlamadan etkilendi. Jawaharlal Nehru (Başbakan, 1947-64) gibi Hintli politikacılar devlet öncülüğünde sanayileşmeyi ve sanayide kendi kendine yeterliliği hedefledi. Lal (2005, s. 263-4) gibi bu sistemi eleştirenlere göre, planlamanın teknokratik cazibesi, kast sistemine dayanan ticarete karşı derin bir güvensizlikle birleşti. Bu politikalar John Kenneth Galbraith ve Joan Robinson gibi Batılı ekonomi danışmanları tarafından yüksek sesle ve cömert kalkınma yardımlarıyla desteklendi (White, 2012, s. 250-9). Galbraith, "Az gelişmiş ülkelerin planlamaya olan ihtiyacı şüphe götürmez bir gerçektir... Piyasa, tam gerekli olduğunda ileri doğru büyük adımlar atamaz" diyordu (White, 2012, s. 253'te alıntılanmıştır).

Bu politikaların sonuçları hayal kırıklığı yarattı. Arayı kapatan bazı gelişmeler olsa da genel performans geride kaldı. Hindistan'ın kişi başına düşen GSYH büyümesi 1950 ve 1980 yılları arasında yılda ortalama %1,2 olarak gerçekleşti ve önde gelen Doğu Asya ekonomilerinin çok gerisinde kaldı. Göreceğimiz gibi, bunun nedeni büyük ölçüde bu Doğu Asya ülkelerinin uluslararası ticarete daha açık ve daha az korumacı olmalarıdır. "Lisans Raj'ı" yöreye özgü rant arayışı ve yolsuzluk için teşvikler yarattı. 1980'lere gelindiğinde ithal ikamesi ve merkezî planlamanın sonuçları herkesin görebileceği kadar açıktı. Buna karşılık olarak hükûmet 1990'larda

ekonomiyi serbestleştirmeye başladı. Ancak bu gerçekleştikten sonra Hindistan nihayet dönemeci geçebildi.

Az sonra ele alacağımız Çin ile Güney Asya'da yoksulluğun azalması, dünya genelinde yoksulluğun ortadan kaldırılması açısından büyük önem taşımaktadır. 2015 yılı itibariyle dünyada 731 milyon insan aşırı yoksulluk (günde 1,90 dolardan az) içinde yaşamaktadır. Bunların 216 milyonu Güney Asya'da (413 milyonu da Sahraaltı Afrika'da) yaşamaktadır (Dünya Bankası, *2020a*). Yine de eğilimler cesaret vericidir. 1990'larda başlayan liberalleşme reformları Hindistan'a ekonomik büyüme getirmiştir.

Şekil 10.2 Aşırı yoksulluk içinde yaşayan Hindistanlıların yüzdesi, 1977-2011
Veri kaynağı: Dünya Bankası (2019).

Büyüme, artan eşitsizliği ve çevresel bozulmayı da beraberinde getirmiştir. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, dünyanın en kirli on bir şehrinden onu Hindistan'da bulunmaktadır (WHO, 2018). Ancak büyüme aynı zamanda yoksulluğun azalmasını da sağlamıştır. Ve gelecek umut vaat etmektedir.

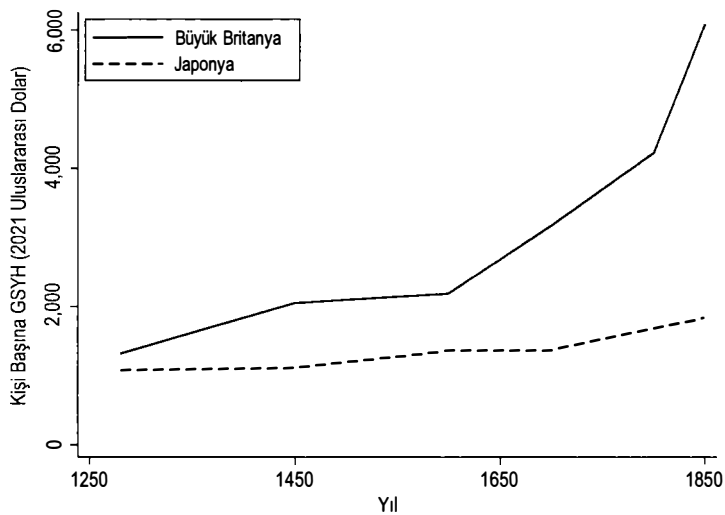
Yoksulluk içinde yaşayan Hintlilerin oranı 1977'de %61,6 iken 2011'de %21,2'ye gerilemiştir (bkz. Şekil 10.2). Biraz daha yüksek gelir elde eden (günde 5,50$) Hintlilerin sayısı da 1977'de %3 iken 2011'de %13,2'ye yükselmiştir. Hindistan'ın zenginleşmesi için önünde uzun bir yol olsa da eğilimler olumlu yöne işaret etmektedir.

Japonya Nasıl Zengin Oldu?

Sürekli ekonomik büyümeyi başaran ilk Batılı olmayan ülke Japonya'dır. Shogun'u tahttan indiren 1868 Meiji Restorasyonu'nun ardından Japonya hızlı bir devlet inşası ve sanayileşme programı uyguladı. Bu reformlar, Batı emperyalizmine direnebilecek modern bir ordu ve donanma yaratmaya odaklandı. Ancak bu reformlar askerî işlerin ötesine geçerek Japon toplumunun tamamını yeniden şekillendirdi. Bu çabaların başarısı, Japonların 1894-5 Birinci Çin-Japon Savaşı'nda Çin'i ve ardından 1904-5'te Rusya'yı yenmesiyle teyit edildi. Japonya'nın bu sanayileşme ve devlet inşası politikasını başarıyla sürdürmesini sağlayan neydi?

Meiji Restorasyonu sırasında birçok gözlemci Japonya'yı geri kafalı ve son derece baskıcı bir toplum olarak görüyordu. Bu tanımın bazı haklılık payları vardı. Tokugawa Japon toplumu (1603-1868) samuraylar, çiftçiler, zanaatkârlar ve tüccarlardan oluşan dört katı ve geleneksel sınıf hâlinde örgütlenmişti. Birleşik bir devlet yoktu. Japonya'daki en güçlü lord olan şogun ülkenin sadece %15'ini yönetiyordu. Geri kalan bölge, her biri kendi silahlı güçlerine sahip yerel bir lord (*daimyo)* tarafından yönetilen yaklaşık 260 bölgeye bölünmüştü (Koyama, Moriguchi ve Sng, 2018). Sonuç olarak, para birimleri ve vergiler bölgeler arasında değişiklik gösteriyordu. Dış dünya ile ticaret oldukça kısıtlıydı. Nagasaki limanındaki Dejima'da bulunan Hollanda ticaret üssü, Batı ile izin verilen tek temas noktasıydı.

Kişi başına düşen GSYH ve reel ücretlere ilişkin en son tahminler, ortalama bir Japon'un 19. yüzyıl Avrupa'sı veya Kuzey Amerika'sındaki muadillerine göre oldukça yoksul olduğunu göstermektedir (Şekil 10.3). Fakat son araştırmalar Tokugawa Japonyası'nın pek çok açıdan başarılı bir sanayi öncesi ekonomi olduğunu göstermektedir.

Şekil 10.3 İngiltere/Büyük Britanya ve Japonya'da kişi başına düşen GSYH, 1280-1850

Veri kaynağı: Broadberry, Guan ve Li (2018): 2021 uluslararası doları, 1990 uluslararası dolarından 2,03:1 oranında dönüştürülmüştür.

Tokugawa dönemindeki ekonomik kalkınmanın bazı yönleri öne çıkmaktadır. İlk olarak, kentleşme seviyeleri nispeten yüksekti. Çin'deki %3-4'lük orana kıyasla 1800 yılında nüfusun %13'ü 10.000'den fazla nüfusa sahip şehirlerde yaşıyordu (Vries, 2020, s. 68). İkinci olarak, Tokugawa dönemi boyunca Japonya, pazarların ve iç ticaretin genişlemesine dayalı Smithyen bir büyüme yaşamıştır (Sugihara, 2004). Köylüler pazarlarla giderek daha fazla içli dışlı olmuştur. Kıt topraklar üzerindeki baskı, tarımda emek girdilerinin yoğunlaşmasına

yol açmış ve bu durum çift ürün yetiştirme uygulamasında kendini göstermiştir (Saito, 2005). Köylüler genellikle pazar için el sanatları üretiminde çalışmıştır. Bu ön endüstrileşme süreci, erken modern Avrupa'nın bazı bölgelerindeki gelişmelere paraleldi.

İşleyen faktör piyasalarının Avrupa'da sürdürülebilir ekonomik büyüme için bir ön koşul olarak kabul edilebileceğini 7. Bölüm'de görmüştük. Bunlar Tokugawa Japonyası'nda da mevcuttu. Resmî mülkiyet hakları tanınmamış olsa da köylüler toprakları üzerinde fiili haklara sahipti. Teoride toprağın daimî satışı yasaktı, ancak pratikte toprak için bir piyasa mevcuttu ve köylülerin mülklerini sınırlı süreler için devretmelerini sağlayan ipotek sözleşmeleri yoluyla işliyordu (Saito, 2009).

Ancak göreli faktör fiyatları kuzeybatı Avrupa'dakilerden farklıydı. Japon reel ücretleri Avrupa standartlarına göre düşüktü. Sonuç olarak, Japon kalkınma seyri, iplik eğirme makinesi gibi emek tasarrufu sağlayan teknolojilerin geliştirilmesine elverişli değildi. Daha ziyade, Allen'ın (8. Bölüm'de incelenen) çerçevesini takip ederek, kıt toprak, enerji ve sermayeden tasarruf etmek için tasarlanmış emek-yoğun teknolojik iyileştirmeler için pek fazla motivasyon yoktu. Neyse ki Japonya'nın tekerleği yeniden icat etmesine gerek kalmadı. Bölüm 9'da belirttiğimiz gibi, lider ülkelerin teknolojilerini *benimseyerek* hızlı bir şekilde büyüme yakalanabilir. Bunu yapabilecek konumda olmak için bir ülkenin belirli bir dizi kurumsal ve kültürel koşula ihtiyacı vardır. Tokugawa Japonyası'nda bunlar mevcut muydu?

Bu ön koşullardan biri de insan sermayesidir. İnsan sermayesine yatırım hem kurumlardan (finansman gerektirir) hem de kültürden (toplumda eğitime değer veriliyorsa yararı olur) etkilenir. Tokugawa Japonyası'nda bunlar engel teşkil etmiyordu. Meiji Restorasyonu'ndan önce bile beşerî sermaye seviyeleri

sanayi öncesi bir toplum için yüksekti. Okuryazarlık ve aritmetik Batı Avrupa seviyeleri ile kıyaslanabilir durumdaydı. Platt (2004, s. 4) Tokugawa döneminde "on binlerce halk okulu, 276 alan okulu ve yaklaşık 1.500 özel akademinin kurulduğunu" yazmaktadır. Bu, İkinci Sanayi Devrimi teknolojilerinin benimsenmesini kolaylaştıracaktı.

Sanayileşme öncesinde Japonya'da beşerî sermaye seviyeleri neden bu kadar yüksekti? Meiji Restorasyonu öncesinde Japon devleti son derece ademi merkeziyetçi olmasına rağmen, yerel düzeyde kamu hizmetlerinin sağlanmasında nispeten etkiliydi. Shogun tarafından yönetilen topraklarda kişi başına düşen vergi gelirleri Qing Çini'ne göre daha yüksekti ve bu fark zaman içinde büyüdü (Sng ve Moriguchi, 2014). Tokugawa Japonyası'ndaki yerel lordlar yol altyapısı ve drenaj projeleri gibi yerel kamu hizmetlerine yatırım yapmıştır. Yerel inşaat mühendisliği projeleri de yeni arazilerin ekime açılmasını sağlamıştır (Kanzaka, 2019).

Genel olarak Tokugawa'nın mirası nispeten yüksek vergiler ve yerel yönetimin ekonomik hayata dâhil edilmesi şeklindeydi. Bu kurumsal ve kültürel faktörler, 1868'de Tokugawa Şogunluğu'nun yerini alan koalisyonun başarılı bir devlet inşası programı uygulamak için nispeten güçlü bir konumda olduğu anlamına geliyordu. Ancak bunun için ulusal düzeyde siyasi bir devrim gerekiyordu (Koyama, Moriguchi ve Sng, 2018).

Meiji Restorasyonu'nun ardından uygulanan reformlar radikaldi. Japon devleti birkaç on yıl içinde kendini yeniden yapılandırdı. Bu, devlet modernleşmesinin en dikkate değer örneklerinden biriydi. Meiji hükûmeti zorunlu eğitim sistemini kurdu ve vergileri önemli ölçüde artırdı, bu da isyanları ve ayaklanmaları tetikledi ve bunlar büyük bir şiddetle bastırıldı. Yeni rejim samuray sınıfını da ortadan kaldırdı, ancak bunu çoğu durumda direnişle karşılaşmadan, eski yasal ayrıcalıklarının yerine tahviller vererek yapabildi.

Vries (2020) Meiji rejimini "kapitalist bir devlet" olarak tanımlamaktadır. Bununla, tek ve birleşik bir iş gücü piyasası yaratmak için loncaların ve yerel tekellerin kaldırıldığı bir devleti kastetmektedir. Aynı zamanda hem mali politikalarında hem de düzenleyici politikalarında iş dünyasını destekleyen bir devletti. Bunun yanı sıra, *zabatsu* olarak bilinen büyük sanayi holdinglerinin oluşumunu da destekliyordu.

İş dünyası yanlısı olmasına rağmen Meiji hükûmeti korumacı değildi. Aslında, isteseydi de sanayiyi koruyamazdı. Tokugawa döneminin sonlarında imzalanan anlaşmalar nedeniyle Meiji Japonyası yabancı ithalata yüksek gümrük vergileri uygulayamıyordu (gümrük vergileri ortalama %4'ün altındaydı). Japonya, geniş bir ürün yelpazesini yurt içinde üretmekten, üretimi pahalı olanları ithal etmeye ve ucuza üretilebilenleri ihraç etmeye geçerek dünya ekonomisine son derece entegre oldu. Bu durum Japon tüketicilere büyük faydalar sağladı. Bernhofen ve Brown (2005), Japonya'nın otarşik kaldığı farklı gerçeklikleri olan dünyada serbest ticaretin GSYH'yi %8-9 oranında artırdığını tahmin etmektedir.

İhracata dayalı bu büyüme, imalat sektörünün büyümesine dayanıyordu. Yirminci yüzyılın başlarında Japon ekonomisinin yapısı sanayi liderlerininkine benzemeye başlamıştı. Japonya çok daha fakir olmasına rağmen, imalat sektörünün toplam çıktılardaki payı ABD ile yarışıyordu (Perkins ve Tang, 2017, s. 173).

Endüstriyel bir ekonominin yaratılması için hem yüksek düzeyde yatırım hem de endüstriyel bir iş gücünün seferber edilmesi gerekiyordu. Sanayi Devrimi İngilteresi'nde olduğu gibi, kırsal kesimden gelen işçiler fabrika disiplini ve uzun çalışma saatlerine tabi tutuldu. Çok sayıda kadın tekstil fabrikalarında çalışmak üzere iş gücüne katıldı, çoğu zaman zorlu koşullarda yaşadı ve çalıştı (Hunter, 2003).

Bir diğer faktör de eğitimdi. Daha önce de gördüğümüz gibi, eğitim iş gücü verimliliğinde önemli bir faktördür. Meiji Restorasyonu'ndan önce Japonya'da okuryazarlık seviyesi nispeten yüksekti, ancak yüksek öğretim eksikti. Shogunluk, 1864 gibi erken bir tarihte, Londra Üniversitesi Koleji ve Cambridge Üniversitesi gibi Batı üniversitelerinde eğitim görmeleri için öğrenciler göndermişti. Bu durum, Batı modellerine dayalı üç kademeli bir eğitim sisteminin getirildiği Meiji döneminde de devam etti (Koyama, 2004). Vries (2020, s. 212); "1880 ile 1940 yılları arasında yüksek bilimsel ve teknik eğitime kayıtlı öğrenci sayısında kırk kat, ileri teknik ve ticari eğitime kayıtlı öğrenci sayısında ise seksen kat artış olduğunu" belirtir.

Japonya'nın eğitim avantajı nihayetinde dünya lideri ülkelerle yakınlaşmasına katkıda bulunmuştur. Diğer geç gelişen ülkeler gibi Japonya'nın da üstesinden gelmesi gereken önemli bir zorluk, faktör fiyatlarının önde gelen Batı ekonomilerinden farklı kalmasıydı. Avrupa'da ücretler Japonya'dakinden çok daha yüksekti. Bu durum Japon sanayileşmesinin önünde bir engeldi, çünkü Batı teknolojisinin çoğu zaman benimsenmeye değmeyeceği anlamına geliyordu. Pahalı Batı teknolojisinin yapabildiğini daha ucuz iş gücü yapabiliyordu. Ancak Japonların eğitim avantajı bu noktada önem kazanıyordu. Allen'a (*2011a*, s. 122) göre: "Bazı [düşük ücretli] ülkeler uygun olmayan teknolojiyle idare ederken Japonların tepkisi çok daha yaratıcıydı: Batı teknolojisini düşük ücretli ekonomilerinde uygun maliyetli hâle getirecek şekilde yeniden tasarladılar." Zaman içinde Japonlar Batı teknolojilerini Japon faktör fiyatlarına daha uygun hâle getirecek şekilde değiştirdiler. Bu sayede Japonya 20. yüzyılın başlarında dünyanın en düşük maliyetli pamuk üreticisi hâline geldi. Ma'nın (2004) ipek endüstrisi için gösterdiği gibi, benzer gelişmeler diğer endüstrilerde de meydana gelmiştir.

Büyüme 1867 sonrası dönemde etkileyici olsa da Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın önde gelen ekonomilerini tam olarak

yakalayacak kadar hızlı değildi. Meiji döneminde ortaya çıkan Japon ekonomisi, 19. yüzyılın sonlarında gelişen küresel ekonomi ile şekillendi. Bu ekonomi, gördüğümüz gibi, malların, sermayenin ve insanların serbest dolaşımına dayanıyordu. Japonya doğal kaynaklardan yoksundu - özellikle kömür, petrol ve gazdan yoksundu. Üretiminin gelişmesi için uluslararası pazarlara erişmesi gerekiyordu. Japon tekstil ihracatı I. Dünya Savaşı sırasında başarılı oldu ve İngiliz üreticileri birçok geleneksel pazardan çıkardı. Ancak Büyük Buhran ve ardından gelen korumacılığa yönelik dünya çapındaki hareketlerden ciddi şekilde etkilendi.

Bu ekonomik kriz, ana kara Asya'da imparatorluk arayışı yoluyla ülkeyi küresel ekonomik şoklardan izole etmeye çalışan Japon sertlik yanlılarını kışkırttı. Bu strateji İkinci Dünya Savaşı'nda felaketle sonuçlandı ve Japon ekonomisi ancak 1950'ler ve 1960'larda yeniden büyümeye başladı.

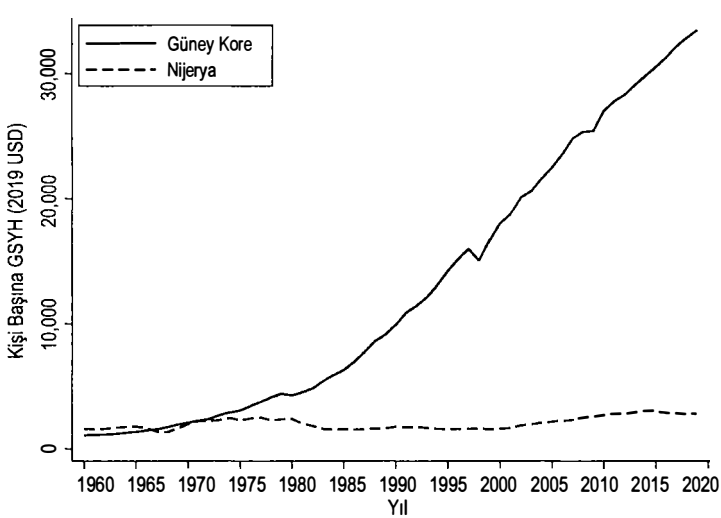
Başlangıçta, savaş sonrası büyüme Meiji döneminde belirlenen yolu takip ediyor gibi görünüyordu. Zamanla Japon ekonomisi, kalifiye iş gücü sayesinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu yeni yüksek teknoloji sektörlerine girmeyi başardı. 1980'lere gelindiğinde Japonya dünyanın önde gelen ekonomilerinden biriydi. Gerçekten zenginleşmişti.

Doğu Asya Kaplanları Nasıl Zengin Oldu?

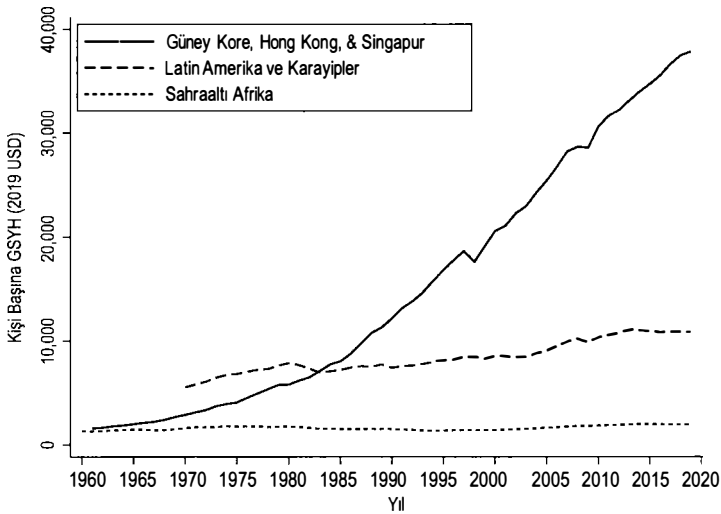
Dünyanın diğer birçok bölgesi 20. yüzyılda zenginleşti. Bunların başında "Doğu Asya Kaplanları" Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan geliyordu. Şekil 10.4 ve 10.5 Doğu Asya'daki büyümeyi bir bağlama oturtmaktadır. Şekil 10.4 Güney Kore'deki kişi başına düşen GSYH ile Nijerya'yı karşılaştırmaktadır. Her iki ülke de 1960'ların başında benzer şekilde düşük gelir seviyelerine sahipti. Farklılaşma 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında, Sahraaltı Afrika'daki birçok ülke gibi Nijerya'nın da bir iç savaş ve askerî yönetim dönemine

girmesiyle başladı. Nijerya ayrıca 1973 Petrol Şoku'nun ardından meydana gelen genel büyüme yavaşlamasından da olumsuz etkilendi. Buna karşılık Güney Kore 1970'ler ve 1980'ler boyunca yüksek ekonomik büyüme oranları kaydetmeye devam etti. Bölüm 1'de tartıştığımız gibi, modern ekonomik büyümenin sırrı *sürdürülebilir* olmasıydı.

Şekil 10.5'te daha genel bir tablo görülmektedir. Kaplan ekonomilerinin büyümesini Sahraaltı Afrika ve Latin Amerika'daki büyüme ile karşılaştırmaktadır. Sahraaltı Afrika bir bütün olarak durgunluk yaşarken, bölgedeki birçok ülke 1970'lerde ve 1980'lerde büyümede tersine dönüşler yaşadı. Büyüme ancak 1990'larda (yavaş bir şekilde) yeniden başladı. Latin Amerika ülkeleri bu döneme Doğu Asya toplumlarından daha zengin başladılar ancak daha yavaş büyüdüler. Sonuç olarak, 2019 itibariyle Latin Amerika ve Karayipler'de kişi başına düşen gelir Güney Kore, Singapur ve Hong Kong'dakilerin yalnızca %28,6'sı kadardır (10.826 $'a karşılık 37.841 $).

Şekil 10.4 Güney Kore ve Nijerya'da kişi başına GSYH, 1960-2019
Veri kaynağı: Dünya Bankası (2019)

Şekil 10.5 Dünyanın çeşitli bölgelerinde kişi başına düşen GSYH, 1960-2019
Veri kaynağı: Dünya Bankası (2019).

Doğu Asya Kaplanları nasıl zengin oldu? Onların başarısı pek çok ekonomist tarafından önceden tahmin edilmemişti. Paul Rosenstein-Rodan 1961 yılında gelişmekte olan ülkelerdeki büyümeye ilişkin bir dizi tahmin yayınladı. Güney Asya ve Sahraaltı Afrika'daki ülkelerin Doğu Asya'daki benzerlerinden çok daha hızlı büyüyeceğini öngörmüştü. Özellikle Tayvan ve Güney Kore'nin büyüyeceğini tahmin etmemiş, 1961 ve 1976 yılları arasında sırasıyla %0,96 ve %1,4'lük ortalama büyüme oranları öngörürken, gerçekleşen ortalama büyüme oranları %4,8 ve %7,3 olmuştu (Acemoğlu ve Robinson, *2012a*). Bu başarı öyküsünü önceden tahmin etmek neden bu kadar zordu?

Japonya gibi bu ülkelerin de tekerleği yeniden icat etmesine gerek yoktu. Yoksul ve teknolojik sınırdan uzak olan ülkeler teorik olarak yeni fikir ve teknolojileri ithal ederek hızlı ekonomik büyüme sağlayabilir. Zengin ülkelerde teknoloji ilerledikçe, yoksul ülkelerin onları yakalama potansiyeli

daha da artar (Parente ve Prescott, 2002). Bir anlamda, bu ekonomik "yakalama" dört Doğu Asya Kaplanı'nın yükselişini büyük oranda açıklar. Bir başka açıdan ise, bu bilmeceyi biraz geriye iterek başka bir soruyu gündeme getirir: Dünyanın diğer pek çok bölgesi yoksul kalırken bu ülkeler nasıl arayı kapatabilmişlerdir? Bu konuya kısaca değineceğiz. Öncelikle bazı ülkelerin lider ülkeleri yakalayan büyüme için gerekli ön koşullara nasıl sahip olduğunu daha iyi anlamamız gerekir.

Genel olarak, "yakalama" sadece fakir ülkelerin zengin ülkelerden teknoloji ithal etmesi meselesi değildir. Bu elbette bir dereceye kadar gerçekleşmektedir. Cep telefonları ve daha sonra akıllı telefonlar 2000'lerin başında gelişmekte olan dünyada hızla yayıldı. Ancak birçok durumda bu, büyümeyi yakalamak için yeterli değildir. Pritchett (1997) 1950 ve 1990'lar arasındaki hâkim eğilimi zengin ve fakir dünya arasındaki "büyük farklılaşma" olarak nitelendirmiştir.

Bu kitabın baskın temaları göz önünde bulundurulduğunda, arayı kapatmanın sadece teknoloji ithal etmekten ibaret olmadığına şaşırmamak gerekir. Kurumlar önemlidir. Kültür de öyle. Coğrafya, demografi ve toplumun sömürgeci geçmişi de öyle. Doğu Asya'nın trendi yakalamasında bunlardan hangileri rol oynamıştır?

Doğu Asya coğrafyası pek çok açıdan modern ekonomik büyüme için umut verici değildi. Tayvan, Singapur ve Güney Kore başta petrol ve gaz olmak üzere doğal kaynaklardan yoksundur. Ancak 2. Bölüm'de tartıştığımız gibi, doğal kaynakların varlığından daha önemli olan genellikle *ekonomik coğrafyadır.* Ekonomik coğrafya ile insan yapımı ekonomik merkezlerin ve kümelenmelerin varlığını kastediyoruz. Ekonomideki en sağlam bulgulardan biri, birbirine yakın ülkelerin birbirleriyle ticaret yapma olasılığının daha yüksek olduğudur (buna ticarette "çekim modeli" denir).

Tek kritik faktör coğrafi özellikler değildir. Ancak Doğu Asya'da yoğun nüfuslu üretim ve tüketim merkezlerinden oluşan bir kümenin ortaya çıkması, bölge ekonomilerinin hem başlangıçtaki hem de devam eden başarıları için önemli bir ön koşuldur. Tayvan Batı Afrika kıyılarında yer almış olsaydı, bu kadar başarılı olacağını hayal etmek zordur.

Gördüğümüz gibi, Japonya Asya'da sanayileşen ilk ülkeydi. Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong sadece coğrafi olarak Japonya'ya yakın olmakla kalmayıp, aynı zamanda Japonya tarafından yönetilmiş veya işgal edilmiştir (ilk ikisi 20. yüzyılın başlarında önemli bir süre boyunca). Sonuç olarak, bu Doğu Asya ekonomileri Japonya'nın öncülük ettiği yolu takip etmek konusunda iyi bir konumdaydı. Dahası, Doğu Asya ekonomileri hızlı büyümelerine Japonya'dan daha sonra başladıkları için ekonomik sınırdan daha uzaktaydılar ve ithal edebilecekleri daha büyük bir modern teknoloji "birikimine" sahiptiler. Bu da onlara hızlı büyüme için daha büyük bir potansiyel sağlıyordu.

Coğrafya başka bir açıdan daha önemliydi. Doğu Asya ekonomilerinin hepsi nispeten küçüktü. Bu nedenle uluslararası pazarlara dayanmak zorundaydılar. Birçok büyük gelişmekte olan ülkenin düştüğü, yerli imalat firmalarını desteklemek için koruyucu tarifelere ve sübvansiyonlara dayanma tuzağına düşmediler. Ayrıca 1945'ten sonra GATT'ın (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) kurulmasıyla dünyanın daha serbest ticarete yönelmesi de buna katkı sağladı. Koruyucu tarifeler ve sübvansiyonlar Brezilya ve Hindistan gibi büyük iç pazarlara sahip ülkelerde makul görünüyordu. Bu tür politikalar işe yarayabilirdi (19. yüzyıl Amerika'sında olduğu gibi), ancak uygulamada genellikle yerli üreticileri uluslararası rekabet tehdidinden kurtardılar ve rant arayışı ve yolsuzluğu teşvik ettiler.

Bu başarısızlıkların tipik bir örneği, merkezi Kalküta, Hindistan'da bulunan Hindustan Motors'du. Hindustan Motors,

1957'den itibaren karmaşık bir ithalat izinleri ve devlet sübvansiyonları sistemiyle korunarak Ambassador otomobilini üretti. Bu arabada kendi başına hiçbir sorun yoktu. Yine de ticari korumalar sayesinde Hindustan Motors on yıllar boyunca aynı, büyük ölçüde değişmemiş aracı üretmeye ve satmaya devam etti. Japon otomobillerinin Hindistan'da satılmasına izin verilen 1980'lerde Hindistan ekonomisinin liberalleşmesine kadar, Hint otomobillerinin ne kadar geride kaldığı ortaya çıkmadı. Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan gibi küçük ve orta ölçekli ülkeler bu tür hatalar yapmaktan uzak kaldı. Kendi boyutları nedeniyle uluslararası pazarlara dayanmak zorundaydılar.

Doğu Asya'nın kalkınmasında kurumlar nasıl bir rol oynamıştır? 3. ve 9. bölümlerde, *yürütme gücünü kısıtlayan* kurumların ekonomik büyüme hikâyesinde önemli olduğunu belirtmiştik. Batı Avrupa, ABD, Kanada ve Avustralya'da yürütme gücü üzerindeki kısıtlamalar genellikle demokratik kurumlar aracılığıyla sağlanıyordu. Ancak Doğu Asya Kaplanları başlangıçta demokratik değildi. Güney Kore ve Tayvan 1980'lere kadar diktatörlük olarak kaldı. Demokratikleşme, ekonomik büyümeye öncülük etmemiş, onu takip etmiştir. Bu durum, daha önceki bölümlerde vurguladığımız "ön koşullar"a ters düşmez mi?

Bölüm 3'te tartıştığımız gibi, kurumlar bağlama özgüdür. Yöneticileri kısıtlamak, ortak eylem sorunlarını çözmek ya da inandırıcı taahhütleri mümkün kılmak için bir dizi farklı kurumsal düzenleme gelişebilir. Demokrasi çözümlerden biridir. Başka çözümler de mevcuttur. Haggard'ın (2004, s. 53) yazdığı gibi, "büyümenin tek bir kurumsal 'ana kökünü' aramak muhtemelen yanlış bir çaba olacaktır." Aslında, tüm kaplan ekonomileri tarafından izlenen tek bir politika seti olmadığı gibi, ortak kurumlara da sahip değillerdi.

Her ülkenin tatmin etmesi gereken farklı siyasi seçmenleri, farklı gelenekleri ve tarihleri olduğu için farklı politikalar

izlediler. Bir İngiliz kolonisi olan Hong Kong, piyasalara en bağımlı ve ticarete en açık olanıydı - ancak burada bile sosyal konut hizmetlerinin sağlanmasında hükûmetin önemli bir rolü vardı. Yine eski bir İngiliz kolonisi olan Singapur, piyasa ve hükûmetin pragmatik bir kombinasyonuna dayanıyordu.

Güney Kore'de, sanayileşmenin ilk yıllarında yürütme gücü üzerindeki resmî kısıtlamalar en iyi ihtimalle zayıftı. Sonuç olarak, sanayi politikası daha çok hükûmet tarafından yönlendiriliyordu. Ancak Güney Kore ekonomisi aynı zamanda dünya piyasalarının disiplinine de tabiydi. Kilit oyuncular, devlet desteği ve garantili banka kredileri alan büyük sanayi holdingleri olan *chaebol'lerdi. Chaebol*'lerin başarısı nihayetinde ihracat pazarlarına girme becerilerine dayanıyordu. O dönemde Güney Kore ekonomisi, büyük ölçekli üretimi desteklemek için yeterince büyük bir tüketici tabanı sağlayamayacak kadar küçük ve fakirdi. Bu faktörler, belki *de* devletin oynadığı ağır role *rağmen* Güney Kore sanayileşmesinin başarılı olmasını sağladı. İhracata bağımlılık, çok ihtiyaç duyulan piyasa disiplinini sağlamış ve aksi takdirde büyük firmaları etkileyen yolsuzluk ve şeffaf olmama sorunlarının bazılarını hafifletmiştir. Dolayısıyla ihracata bağımlılık, dört Asya kaplanı ekonomisinin deneyimlerinde ortak bir özelliktir.

Demokratik kurumların yokluğunda, Doğu Asya Kaplanları yürütmenin gücünü kısıtlamanın yollarını buldular. Bunu da özel sektördeki iş dünyası elitleri ile çalışarak yaptılar. Haggard (2004, s. 60), savaş sonrası dönemde "tüm bu ülkelerdeki siyasi liderlerin son derece belirsiz olan siyasi koşullar altında kaynakları nasıl harekete geçirecekleri sorunuyla karşı karşıya kaldıklarını" belirtir. *Chaebol*[8] kurumları, devlet ve

8 "Chaebol", Güney Kore'de büyük aile şirketlerini ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Bu terim, Kore ekonomisinde önemli bir rol oynayan ve genellikle farklı endüstrilerde faaliyet gösteren devasa holding şirketlerini ifade eder. Chaebol terimi, Korece "zengin aile" veya "zengin aile grubu" anlamına gelen "jaebol" kelimesinden türetilmiştir. (Ç.N.)

özel sektör arasındaki güven sorunlarını çözen kurumlar olarak görülebilir. Bu kurumlar Batı'dakilerden farklılaşmış ve kaplan ekonomilerini ahbap-çavuş ilişkileri ve yolsuzluk suçlamalarına açık hâle getirmiştir. Ancak yöneticilerin yağmacı içgüdülerini dizginleyerek önemli bir işlev de görmüşlerdir.

Doğu Asya'nın başarı hikâyesinde kurumların önemini anlamak için, aynı dönemde Doğu Bloku ekonomilerinin nihai başarısızlığı ile karşılaştırmak yararlı olacaktır. Doğu Bloku ekonomileri başlangıçta oldukça hızlı bir büyüme yakalayabilmiştir. Devlet, kaynakların harekete geçirilmesinde kilit bir rol oynamış; tasarrufların hızla artmasını sağlamış ve sanayileşmeyi teşvik etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki bu ilk toparlanma dönemi geçtikten sonra sorunlar başladı (Eichengreen, 2007). Gelişmiş bir piyasa olmayınca, üreticiler tüketicilerin satın almak istediği malları üretme motivasyonundan yoksundu. Sistem içinde verimsizlikler çoğaldı. Firmaların yönetimindeki motivasyon sorunları zamanla daha da kötüleşti ve rant arayışı için daha fazla fırsat yarattı.

Başka önemli faktörler de vardı. Doğu Asya'da, Çin'in Konfüçyüsçü eğitimli yönetici sınıf idealinden etkilenen kültürel normlar beşerî sermayeye yatırımı destekledi. Demografik faktörler de önemliydi. Beşerî sermayeye büyük yatırımlar yapan Doğu Asya toplumları hızla demografik bir dönüşüm geçirdi. Güney Kore'de 1960'larda %2,6 olan yıllık ortalama nüfus artışı 1980'lerde %1,1'e geriledi. Hong Kong'da ise aynı dönemde %2,5'ten %1,4'e düştü. Bu durum, kaydedilen büyüme oranlarında bir defaya mahsus bir artış sağlamış olsa da, bu toplumların gelecekte olumsuz demografik rüzgarlarla karşılaşabileceği anlamına da geliyordu. Bu arada nüfus artışı Güney Amerika'da sabit kalırken Sahraaltı Afrika'da hızla arttı. Asya'nın kaplan ekonomilerinde, haneler geniş ailelerden yüksek eğitimli çocukların bulunduğu küçük hanelere doğru kaydıkça aileler küçüldü.

Doğu Asya Kaplanları'nın başarısı ne ölçüde yinelenebilir? Çin, Komünizm ile yaşadığı feci deneyimin ardından Doğu Asya ekonomik modelinin birçok yönünü çok daha büyük ölçekte de olsa yineleyebildi. Ancak dünyanın farklı tarih, kültür ve coğrafyalara sahip diğer bölgelerindeki ülkeler için Doğu Asya mucizesinden alınacak dersler daha sınırlı olsa gerektir.

Çin Nasıl Zenginleşiyor?

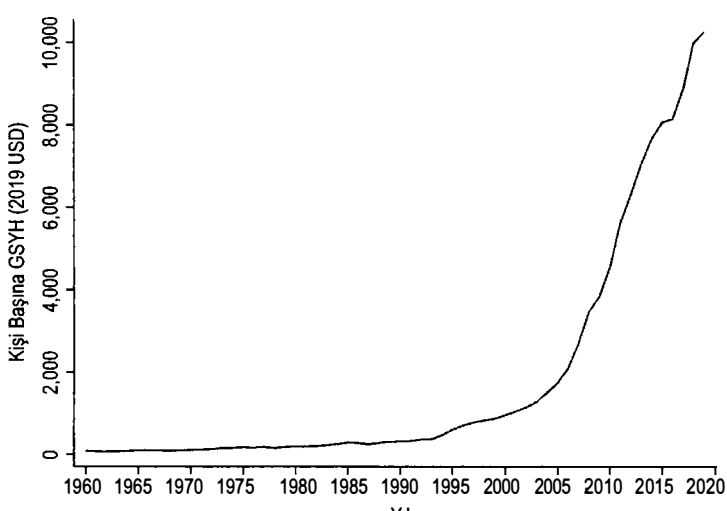
Çin'in neden daha önce sanayileşmediği, ekonomik büyüme tarihinde süregelen bir bilmecedir. Song hanedanlığının (960-1279) en parlak döneminde Çin, Avrupa'nın en zengin bölgelerinden bile çok daha zengindi. Oysa 1850 yılına gelindiğinde Çin'de kişi başına düşen GSYH İngiltere'nin beşte biri kadardı (Broadberry, Guan ve Li, 2018). Bu fark sonraki yüzyılda büyük ölçüde açılacaktı. Ne oldu? Çin neden Sanayi Devrimi'ni önce geçirmedi?

Cevaplanması gereken bir tek bu sorular değildir. Geçtiğimiz kırk yıl içinde Çin ekonomisi baş döndürücü bir hızla büyüdü. Komünist rejimin onlarca yıl süren kıtlık ve zulüm dolu kötü yönetimi, kitlesel yoksullaşmaya yol açtıktan sonra, son kırk yıldaki büyüme yaklaşık *bir milyar* Çin vatandaşını korkunç yoksulluktan kurtardı. 1990 gibi yakın bir tarihte, Çinlilerin %66,2'si günde 1,90 dolardan az kazanıyordu ve nüfusun %98,3'ü günde 5,50 dolardan az kazanıyordu (Dünya Bankası, *2020b*). Yaklaşık 1,5 milyar insanın yaşadığı bir ülkede bu rakamlar şaşırtıcıdır.

Çin son birkaç on yılda çok daha zengin bir ülke hâline gelmiştir. 2016 yılı itibariyle, nüfusun yalnızca %0,5'i günde 1,90 dolardan az kazanırken, %23,9'u Günlük 5,50 $ dolardan az kazanmaktadır (Dünya Bankası, *2020b*). Kişi başına düşen GSYH 1962'de 71 $ iken (günde yaklaşık 0,20 $) 2019'da 10.262 $'a yükselmiştir (bkz. Şekil 10.6). Bu, yaşamımızın en büyük insanlık zaferlerinden biridir. Sadece Çin'de

bir milyardan fazla insan aşırı yoksulluktan kurtulmuştur. Elbette hâlâ yapılması gereken işler vardır. Ancak bu durum, bunun ne kadar büyük bir başarı olduğunu gözden kaçırmamıza neden olmamalıdır. Bu nasıl gerçekleşti?

İlk olarak, Çin'in neden daha önce zenginleşmediği gizemini çözmemiz gerekiyor. Modern öncesi Çin imparatorluğunun ekonomik zirvesinin Song hanedanlığı döneminde yaşandığına dair pek çok kanıt olmasına rağmen, son zamanlarda yapılan araştırmalar Çin'i 1644'ten 1912'ye kadar yöneten son imparatorluk olan Qing hanedanlığına odaklanmaktadır. Qing yönetiminin ilk 150 yılında Çin en büyük coğrafi genişliğine ulaşmış ve nüfusta kayda değer bir patlama yaşamıştır. Glahn'a (2016, s. 322) göre bu "on sekizinci yüzyıl patlaması, nüfus ve tarımsal üretimdeki istikrarlı büyüme temeline dayanıyordu" ve "piyasa ekonomisinin olgunlaştığını" gösteriyordu.

Şekil 10.6 Çin'de kişi başına düşen GSYH, 1960-2019
Veri kaynağı: Dünya Bankası (*2020b*).

Pomeranz (2000) 1750 civarında Avrupa ekonomisini Çin ekonomisinden ayıran çok az şey olduğunu öne sürmüştür. Bu argümana göre, Çin ve Batı arasındaki farklılaşma 1750'den *sonra ortaya* çıkan faktörlerle açıklanmalıdır. İleride göreceğimiz gibi, sonraki çalışmalar bu iddiayı desteklememektedir, ancak gerçekten de birçok açıdan Qing dönemi Çini ekonomik büyüme için uygun görünen kurumlara sahipti.

Adam Smith'in ekonomik büyüme için "barış, kolay vergiler ve orta düzeyde adaletli bir yönetimden başka pek bir şeye ihtiyaç yoktur; geri kalan her şey olayların doğal akışıyla gelir" ifadesini düşünün (Stewart, 1793/1980, s. 322). 18. yüzyılda Çin, büyüme için ilk iki maddeye kesinlikle sahipti ve muhtemelen üçüncü maddeye de sahipti.

Birincisi, Çin büyük ve birleşik bir devletti. Birçok kez bölünmüş olmasına rağmen, merkezî bir devlet olarak uzun ömürlü olması açısından aslında benzersizdir (Ko ve Sng, 2013; Ko, Koyama ve Sng, 2018). Qing Çini 1683'ten 1796'ya kadar uzun bir iç barış dönemi geçirmiştir. Tek savaş göçebe halklara karşı sınırlarda yaşanmıştır. Bunun aksine, 3. Bölüm'de tartıştığımız gibi, Avrupa devletleri genellikle savaş hâlindeydi. Çin'in büyüklüğü ve yüksek derecede siyasi merkezileşme de piyasa entegrasyonunu kolaylaştırmıştır. 2. Bölüm'de belirttiğimiz gibi, Kuzey ve Güney Çin 1.000 yıl önce Büyük Kanal aracılığıyla birbirine bağlanmıştır. Bu kanal, tahıl ve diğer mallar için pazarları birbirine bağlıyordu. Büyük Kanal 18. yüzyıla gelindiğinde Pekin'e yılda yaklaşık 1 milyon ton pirinç sağlıyordu (Glahn, 2016, s. 332). 8. Bölüm'de gördüğümüz gibi, Çin ve Batı Avrupa'nın bazı bölgeleri 1750 yıllarında hatırı sayılır düzeyde piyasa entegrasyonuna sahipti (Shiue ve Keller, 2007), ancak Çin'in piyasa entegrasyonu daha sonra azalmış görünmektedir (Bernhofen, Li, Eberhardt ve Morgan, 2020).

İkinci olarak, Qing Çini'nde vergiler düşüktü. 1500-1800 yılları arasında devlet tarafından yapılan mali kesintilerde

dramatik bir artış görülen Avrupa'nın aksine, Çin'de vergi yükü zamanla azalmıştır. Qing hanedanı önceki Çin hanedanlarına göre daha düşük vergi uygulamış ve kişi başına düşen vergi oranı 18. yüzyılda daha da düşmüştür (Sng, 2014). Merkezî devlet ekonomiyi düzenlemedi. Loncalar aracılığıyla örgütlenen tüccarlar, ticari işleri yerel düzeyde düzenliyordu.

Smith'in son noktasına (orta düzeyde adaletli bir yönetimin önemi) gelince, Çin büyük, meritokratik bir bürokrasi tarafından yönetiliyordu. 18. ve 19. yüzyıl başlarında Avrupa'daki çağdaşları bu kurumun adil ve tarafsız bir yönetim sağladığını düşünüyorlardı. Bu kurumu, patronaj ya da makam satışı yoluyla atanan bireylerden oluşan Avrupa hükûmetleriyle karşılaştırıyorlardı. Örneğin Voltaire, sınav sistemini[9] tarafsız ve iyi niyetli bir yönetim biçimi olarak takdir etmiştir (yü Têng, 1943). Aslında Çin sınav sistemi, İngiltere'de ve daha sonra ABD'de profesyonel bürokrasilerin hayata geçirilmesi için bir model olmuştur. Genel olarak, Çin devleti Avrupalı muadillerine göre daha fazla kamu hizmeti sağlamış ve daha az müdahaleci olmuştur (Wong, 1997, 2012). Elbette, modern öncesi standartlara göre, Çin kurumları kabul edilebilir bir adalet yönetimine yakın bir şey sağlamıştır. Ancak zaman içinde yolsuzluğun arttığına dair kanıtlar mevcuttur (Sng, 2014).

Bu belirgin avantajlarına rağmen, 1750'den sonra Çin sürekli bir ekonomik büyüme yaşamak yerine gerilemeye başladı. 1850-64 Taiping İsyanı ile doruğa ulaşan bir dizi köylü

9 Bahsedilen sistem, Çin sınav sistemidir. Çin sınav sistemi, rekabetçi sınavlar aracılığıyla devlet memurlarını seçmek için kullanılan bir sistemdi ve temelde Konfüçyüs öğretilerine dayanıyordu. Bu sistem, Sui hanedanlığı döneminden (M.S. 589-618) başlayarak Qing hanedanlığının sonlarına kadar (M.S. 1644-1912) devam etti. Adayları Konfüçyüs klasikleri, tarih ve edebiyat konularındaki bilgileri üzerinden test eden zorlu bir sistemdi ve hükûmet memurlarının miras veya diğer sosyal faktörlere değil, yetenek ve bilgiye dayalı olarak seçilmesini sağlamak amacını taşıyordu. (Ç.N.)

isyanı milyonlarca kişinin ölümüne neden oldu. Afyon Savaşları'nda (1839-42 ve 1856-60) Britanya'ya yenilen Çin, Hong Kong'u terk etmek ve Batılı sömürgeci güçlerin imparatorluk içinde ticaret merkezleri kurmasına izin vermek zorunda kaldı.

Bu çöküşün çok sayıda yakın nedeni vardır. Bunlar arasında Qing elitlerinin siyasi başarısızlığı ve hızla artan nüfus ile sınırlı ekolojik kaynakların yol açtığı Malthusçu kriz sayılabilir. Ancak daha derin neden, sürekli yeniliklerin olmamasıydı. Bunun kurumsal ve kültürel nedenleri vardı. Needham (1995) tarafından belgelendiği üzere, Çin 1500'den önceki yüzyıllar boyunca dünyanın teknolojik açıdan en yenilikçi bölgesiydi. Ancak 18. yüzyıla gelindiğinde durum artık böyle değildi.

Bunun bir nedeni Çin'in siyasi kurumlarıydı. Şehirlerin otonomiye sahip olduğu ve parlamentoların hükümdarın yönetimine itiraz ettiği Batı Avrupa'nın aksine imparatora hiçbir kısıtlama getirilmiyordu. Daha da önemlisi Avrupa'nın parçalanmışlığıydı. Her ne kadar ticaretin önünde maliyetli engeller ve sık sık çatışma anlamına gelse de, parçalanma sistemde önemli ölçüde rekabet olmasını sağladı (Scheidel, 2019). 8. Bölüm'de tartıştığımız gibi, malların ve insanların daha elverişli ortamlara taşınmasına olanak sağlayan şey bu parçalanmaydı. Çin İmparatorluğu'nda bu tür özgürlükler yoktu.

Dahası, imparatorluk bürokrasisi liyakate göre seçilse de imparatorluğun takdirine tabiydi (Brandt, Ma ve Rawski, 2014, s. 74). Bu, bürokratik temsilcilerin işlerini "çok iyi" yapma konusunda özgür olmadıkları anlamına geliyordu. Eğer yaparlarsa, merkezî hükûmet her an onlara baskı uygulayabilirdi. Ancak bürokrat zengin ya da bağımsızsa bunu yapma olasılığı vardı (Ma ve Rubin, 2019). Çin, merkezinde imparatorun bulunduğu merkezi, hiyerarşik, merkezden uca bir ağ ile yönetiliyordu. Bu merkez ve kollar yapısı, büyük ve geniş bir imparatorluğu organize etmede etkiliydi, ancak farklı

düğümler arasındaki bilgi akışını engelliyordu, yenilikçiliğe izin vermiyor ve tüm imparatorluğu sistem çapında çöküşe karşı savunmasız hâle getiriyordu (Root, 2020).

Bu merkeziyetçi ve otokratik eğilimler 17. ve 18. yüzyıllarda, Batı Avrupa'da temsili kurumların yükselişe geçtiği bir dönemde güçlendi. Kendi siyasi meşruiyetlerinden emin olmayan Çin'in Qing hükümdarları daha otokratik bir yönetim sergilediler. Uyguladıkları özellikle zararlı politikalardan biri, Çin'in entelektüel tarihinin dar ve geleneksel anlayışlarını teşvik ederken olası muhalefet kaynaklarını bastıran "kültürel soruşturmalar"[10] idi (Xue, 2021).

Bu nedenlerden dolayı, Qing kurumsal ve kültürel ortamı yeniliklere elverişli değildi. İmparatorluk sınav sistemi insan sermayesine yatırımı teşvik ediyor ama mevcut bilgileri yinelemekten ibaret kalıyordu. En parlak öğrenciler, bilim veya teknolojiye pek pratik bir katkısı olmayan Konfüçyüsçü eğitimi takip etmeye teşvik ediliyordu (Huff, 1993; Lin, 1995). Bu tür kültürel normlar, yeniliği aktif bir şekilde teşvik eden Song hanedanlığı döneminde bu kadar büyük bir sorun teşkil etmemiş olabilir, ancak Qing hanedanlığı döneminde bağlayıcı bir kısıtlama hâline gelmiştir. Bu normlar o kadar önemseniyordu ki merkezî hükûmet Meiji Reformları'na benzer (Öz Güçlenme Hareketi (1860-94) olarak adlandırılan) reformlara giriştiğinde bile bunu Konfüçyüsçü bir bağlamda yaptı. Eski klasikler uğruna pratik eğitimden büyük ölçüde kaçınıldı. Bu durum ünlü "Temel bilgiler için Çin eğitimi; pratik kullanım için Batı eğitimi" formülüyle özetlenmiştir (Wright, 1957, s. 1).

10 "Kültürel soruşturmalar" metinleri sansürleme, bilgin ve aydınları denetim altında tutma ve Qing hükûmetinin ortodoks inanç ve ideolojilerinden sapmış veya eleştirel görülen fikirleri veya eserleri baskı altına alma gibi uygulamaları içeriyordu. Bu politikalar genellikle baskıcıydı, düşünce ve ifade özgürlüğünü kısıtlayarak Qing hanedanının tartışmalı yönetimini Çin'de güçlendirme amacını güdüyordu. (Ç.N.)

Rekabetin ya da yeniliği teşvik eden bir tartışma ortamının olmaması, Çin'de Bilimsel Devrim ya da Aydınlanma gibi şeylerin gerçekleşmesini engellemiştir. Mokyr'in (2016, s. 318) belirttiği gibi, son derece merkezî olmasına ve tek bir yazılı dili ve edebi kültürü paylaşmasına rağmen, "Çin paradoksal bir şekilde yeni fikirlerin test edildiği rekabetçi bir piyasa gibi tek bir birleştirici koordinasyon mekanizmasından yoksundu." Dolayısıyla, merkezî siyasi kurumların ve Mokyr'in (2002) "faydalı bilgi" olarak adlandırdığı şeyler yerine Konfüçyüs klasiklerini tercih eden bir kültürün birleşimi, Sanayi Devrimi'nden önceki yüzyıllarda Çin yenilikçiliğinin boğulmasından ortaklaşa sorumlu olmuştur. Ancak burada Çin'in başarısızlığından bahsetmek yanlış olacaktır. Zira Mokyr'in (2016, s. 338) de belirttiği gibi, "istisnai, hatta benzersiz olan on sekizinci yüzyıl Avrupa'sında yaşananlardır."

Bu faktörlerin tek başına etkili olmadığını kabul etmekte yarar vardır. Bunlar birbirleriyle etkileşim hâlindedirler. Örneğin, Çinli ailelerin klan temelli yapısını düşünün. 4. Bölüm'de tartıştığımız gibi, akraba temelli kültürlerin bireyci kültürlere göre bazı avantaj ve dezavantajları vardır. Bir yandan, akraba temelli kültürler daha geniş bir güvenlik ağına sahiptir. "Klan" genellikle böyle bir sigorta sağlar. Ancak bunun bedeli kurumsal gelişimdir. Orta Çağ Batı Avrupası'nda toplumlar karşılıklı yardım sağlayan kurumlar oluşturmaya zorlanmıştır. Bunlar arasında loncalar, komünler ve iş dernekleri vardı. Karşılıklı yardımlaşmayı klanların sağladığı Çin'de bu tür kurumlara gerek yoktu (Greif ve Tabellini, 2017). Benzer bir mantık, bankacılık ve finansın neden ilk olarak Batı'da ortaya çıktığını da açıklamaktadır. Klanın yokluğunda, kişiler arası risk paylaşımı ve kaynak havuzuna daha fazla ihtiyaç vardı. Klan bu riskleri azalttığı için bu tür ihtiyaçlar Çin'de çok daha silik kaldı. Sonuç olarak, bankacılık ve finansa daha az ihtiyaç duyuldu (Chen, Ma ve Sinclair, yayınlanacak).

Çinli ailelerin klan temelli yapısı da ülkenin demografisinde rol oynamıştır. Tek çocuk politikası 1979 yılında uygulamaya konuluncaya kadar Çin'de doğum oranları yüksekti. Erken evlilik ve yeni evli çiftlerin baba evine taşındığı çok nesilli aile sistemi, kadınların erken evlenmesine olanak sağlamış ve doğurganlık oranlarını yüksek tutmuştur. Çin tarihinin büyük bir bölümü, 5. Bölüm'de tartışıldığı üzere Malthusçu bakış açısıyla örtüşmektedir. Baskın özellikler yüksek doğum oranları, yüksek ölüm oranları ve kişi başına düşen gelirde uzun vadede çok az değişiklik olmasıdır. Bu çerçeve, Çin'in Orta Çağ'ın büyük bir bölümünde dünya teknoloji lideri olmasına rağmen neden yoksul kaldığını açıklamaya yardımcı olmaktadır. Tüm bu ilerlemeler daha fazla insanla sonuçlanmış, kişi başına daha fazla zenginlikle sonuçlanmamıştır. Örneğin, 1400 ile 1913 yılları arasında toplam ekili arazi miktarı üç kattan fazla artarken, toplam nüfus 1400'de 65 ila 80 milyon iken 1913'te *beş kattan* fazla artarak 430 milyona ulaşmıştır (Brandt, Ma ve Rawski, 2014, s. 52).

Eğer kurumlar, kültür ve demografi Çin'in teknolojik vaadini yerine getirememesinden kısmen sorumluysa, bu faktörler ülkenin son kırk yılda nasıl hızla büyüyebildiğini açıklamada nasıl bir rol oynamıştır? Şimdi bu önemli soruya dönüyoruz. Çin mucizesi dikkat çekicidir: Bizim yaşadığımız dönem boyunca yaklaşık bir milyar insan aşırı yoksulluktan kurtulmuştur. Bu nasıl gerçekleşmiştir? Bu kitapta aydınlatılan faktörler Çin'in yükselişine de ışık tutuyor mu?

Çin, Afyon Savaşları'ndaki yenilgisi ve Qing hanedanlığının çöküşünün ardından yaşadığı değişimlere rağmen otokrasi olarak kalmıştır. Cumhuriyet dönemi (1912-49) devlet inşası ve sanayileşmeye yönelik ilk sürekli yerel çabalara sahne olmuştur. Çin'in sanayi üretimi 1912 ve 1936 yılları arasında Japonya, Hindistan ya da Rusya/SSCB'den daha hızlı büyümüştür (Brandt, Ma ve Rawski, 2017, s. 198). Komünist

dönemin (1949-) bir başarısı da bunun üzerine kurulmak ve modern bir merkezî devleti başarıyla inşa etmek olmuştur. Ancak bunun muazzam bir insani bedeli olmuştur. Komünist dönem, tarımın zorla kolektifleştirilmesine ve felaketle sonuçlanan Büyük İleri Atılım (1958-62) ile doruğa ulaşan bir dizi Beş Yıllık Plana sahne olmuştur. Ortaya çıkan kıtlık, doğrudan Komünist politikaların sonucudur.

Bundan sonra yaşananlar, piyasa ekonomisinden uzaklaşmanın maliyetlerinden birini göstermektedir. Piyasa ekonomisinde, sanayileşmenin hızı tarımın verimliliğine bağlıydı. Eğer çok fazla işçi fabrikalarda çalışmak üzere şehirlere gidiyorsa, gıda maddelerine olan talep artar ama tarlalardaki tahıllar hasat edilemezdi. Arz ve talep makası fiyatları yukarı çeker ve sanayileşmenin hızını yavaşlatırdı.

Mao ve danışmanları piyasa mekanizmasını baypas ederek bu süreci hızlandırabileceklerine inanıyorlardı. Özellikle de köylülerin küçük arazileri verimsiz bir şekilde ekip biçtiklerini ya da en yeni gübreleri kullanmadıklarını düşünüyorlardı. Ayrıca köylülerin kazanç umuduyla tahıl stokladığından da şüpheleniyorlardı. Bu nedenle kolektifleştirme hem üretimi büyük ölçüde artırmanın hem de ortaya çıkan gıda fazlasını, kentsel nüfusu beslemek için kolayca toplayıp taşıyabilecek olan devlet için uygun hâle getirmenin bir yolu olarak görülüyordu. Dolayısıyla Büyük İleri Atılım, sanayileşmeyi hızlı bir şekilde başlatmak için yanlış yönetilen bir girişimdi.

Mao'nun kişisel suçları ne olursa olsun, trajedinin boyutunu büyüten, denge ve denetleme mekanizmalarının eksikliğiyle kendini gösteren geniş bir siyasi sistemdi. Kıtlığın temelinde tahıl üretimine ilişkin aşırı iyimser tahminler yatıyordu. Bu, büyük ölçüde, yerel bürokratların tahminleri şişirmek yönünde sistematik bir teşvik görmesinden kaynaklanıyordu. Bunun da ötesinde, son derece hantal tedarik sistemi ve siyasi elitlerin sorunu kabul etme konusundaki isteksizliği

felakete yol açtı. Yerel kadrolar kotalarını doldurmak için aşırı şiddet kullandı. Yiyecek saklamakla ya da kaytarmakla suçlanan köylüler dövüldü ve bazen öldürüldü. Kolektifleştirmede, köylü çiftçilerin kendi toprakları hakkında sahip oldukları zımni bilginin kolektif çiftliklere sürüldüklerinde kaybolması nedeniyle verimliliğin düştüğü görüldü. Aslında kıtlık, en şiddetli hâliyle tarımsal verimliliğin en yüksek olduğu bölgelerde yaşandı (Meng, Qian ve Yared, 2015). Bu arada, kitlesel açlık haberleri örtbas edildi. Büyük Kıtlık sırasında ölenlerin sayısı tartışmalıdır. Makul tahminler yaklaşık 15 ila 45 milyon arasında değişmektedir (Ó Gráda, 2015, s. 130-73). Daha temkinli tahminlere göre bile 20-30 milyon ölüyle sonuçlanan bu insan yapımı kıtlık insanlık tarihinin en yıkıcı olayları arasında yer alır.

Bu kitaptan çıkarılacak önemli derslerden biri, ekonomik açıdan faydalı politikalar genellikle göz ardı edilirken, yıkıcı politikaların izlenmesinin temel nedeninin siyasi kurumlar olduğudur. Çin'in otokratik ve son derece merkezî bir devlet tarafından yönetiliyor olması, bu politika felaketlerini sadece mümkün kılmakla kalmamış, aynı zamanda olası kılmıştır. Büyük İleri Atılım ve Büyük Kıtlık felaketlerini, (temkinli tahminlere göre) 750.000-1.500.000 kişinin öldüğü Kültür Devrimi takip etti. Çin Komünist Partisi ülkeyi birleştirme ve temel eğitim ve sağlık hizmetlerine yatırım yapma konusunda başarılı olsa da, Büyük İleri Atılım ve Büyük Kıtlık'ın sonucu 1970'lere gelindiğinde Çin dünyanın en fakir yerlerinden biri oldu. Fakat Komünist yönetimin otokratik ve son derece merkeziyetçi yapısı, 1979 yılında piyasa odaklı reformları başlatan Çinli lider Deng Xiaoping döneminde ülkenin başarılı bir şekilde yön değiştirmesini sağladı.

Bu kitapta büyümenin desteklenmesinde yürütme erki üzerindeki kısıtlamaların önemini vurguladık. Doğu Asya Kaplanları örneğinde, kısıtlamalar resmî olarak siyasi sistemin

bir parçası değildi. Kaplanlar küçük olmanın avantajlarından yararlandılar. Bu sayede özel teşebbüs hükûmetin otokratik eğilimlerini kısıtlayabiliyordu. Ancak Çin için durum böyle değildi. Çin merkezî hükûmeti, diğer önemli kuruluşlara ve kişilere göre aşırı derecede güçlü kalmaya devam etti. Yine de Çin ekonomisini modernleştirdi ve yoksulluktan kurtuldu. Bu kitapta vurguladığımız özellikler bu başarıyı açıklayabilir mi? Japonya ve Doğu Asya Kaplanları gibi Çin'in de sanayileşme ya da modern ekonomi tekerleğini yeniden icat etmesine gerek yoktu. Doğrudan yabancı yatırıma açılarak endüstriyel girdileri ve yönetimsel know-how'ı yurtdışından ödünç alabilirdi. 1970'lerin sonundaki reformlardan önce, yeterince kullanılmayan muazzam ekonomik potansiyelin on yıllardır var olduğu açıktı. Bir milyardan fazla insanın geçimlik tarımla uğraştığı Çin, düşük ücretli iş gücü için bariz bir kaynaktı. Ancak büyük iş gücü Çin'in büyümesindeki tek ya da en önemli faktör değildi. Sonuçta böyle bir iş gücü 1980'lerden önce de vardı ve iş gücü fazlası uzun zamandır gelişmekte olan ekonomilerin bir özelliğiydi.

Çin'in ekonomik reformları iki döneme ayrılabilir: 1978-1995 yılları arasındaki erken reformlar ve 1995 sonrası reformlar (Brandt, Ma ve Rawski, 2017). İlk reformlar komuta ekonomisinin birçok yönünü ortadan kaldırmıştır. Tarım, kolektifleşme ve kırsal alanları sanayileştirmeye yönelik yanlış girişimler nedeniyle ciddi zarar görmüştü. 1970'lerin sonlarında bu politikalar tersine dönmeye başlandı. İlk reformlar arasında bireysel çiftçiliğin yeniden canlandırılması vardı. Tahıl üretimi 1978 ve 1984 yılları arasında yaklaşık üçte bir oranında arttı (Brandt, Ma ve Rawski, 2014, s. 96). Daha da önemlisi, tarımsal verimlilikteki bu artışlar yüz milyonlarca işçinin sanayi işçiliğine geçmesini sağladı.

1995 sonrası reformlar geniş çaplı özelleştirmeyi içeriyordu. Devletin sanayi üretimindeki payı 1995'te neredeyse %50

iken 2008'de %24'e geriledi. Özel teşebbüs için yasal korumalarda da bir artış oldu. Reform öncesi Çin'de hukukun üstünlüğü yoktu. Piyasa ekonomisine geçilmesiyle birlikte buna uygun bir hukuk sisteminin de geliştirilmesi gerekti. Önemli bir gelişme, özel vatandaşların hükûmete dava açma hakkı gibi Alman medeni hukuku unsurlarının benimsenmesiydi (Fukuyama, 2014, s. 364). Komünistlerin özel mülkiyet haklarına karşı çıkmasına rağmen, reformlar,

> devletin yine de resmî mülkiyeti elinde tuttuğu, satın alınabilen, satılabilen, ipotek edilebilen veya devredilebilen bir dizi intifa (kullanım) hakkı (yaratabildi). Dolayısıyla, Çin'in gelişen emlak piyasasında hiç kimse teknik olarak bir daire ya da evin "sahibi" değildir. Kişi, arazi kullanım ücretleri karşılığında elde edilen ve süresi yetmiş yıla kadar uzayan bir kira kontratına eş değer bir mülke sahip olmaktadır. (Fukuyama, 2014, s. 366)

Çin, Batılı kurumları toptan benimsememiştir. Aksine, daha fazla hukukun üstünlüğüne yönelik nispeten küçük adımlar, ekonomisinde ve toplumunda radikal bir dönüşüm için yeterli oldu.

Diğer Doğu Asya ekonomilerinde olduğu gibi, Çin'in yükselişinin bir başka yönü de küresel ticarete artan açıklığıydı. Ekonomik bölgelerin kurulması ülkeye doğrudan yabancı yatırımı teşvik etti. Çin'in dünyanın ekonomik sınırlarının ne kadar gerisinde olduğu ve ücretlerin ne kadar düşük olduğu göz önüne alındığında, büyümeyi yakalamak için muazzam fırsatlar vardı. Çin küresel ekonomiye yeniden katıldığında, ticaret oranı 1978 ve 1993 yılları arasında %9,7'den %31,9'a yükseldi (Brandt, Ma ve Rawski, 2014, s. 98). Yabancı yatırım aktı ve devlet işletmeleri daha verimli hâle geldi. Büyüme 1990'larda ve 2000'lerde, şişirilmiş kamu sektörünü yeniden yapılandıran reformlar sayesinde hızlandı. Çin'in büyümesi 2000'li yılların başından bu yana yavaşlamıştır (büyüme

yıllık %10 civarındayken; şu anda %6-7 civarındadır), ancak yakalama tarzı büyüme modeli tam da böyle bir seyir izler.

İşte olan buydu. Ama bu nasıl oldu? Otokratik bir yönetim altında bu kadar hızlı büyüme nasıl gerçekleşti? Çin'in tarihinin iki özelliği modern büyümesini anlamada önemlidir. Bunlardan ilki kurumsaldır.

Çin imparatoru tarihsel olarak çok az kısıtlamayla karşılaşmış olsa da, Çinlilerin ve Avrupalıların siyasi yönetimi meşrulaştırma biçimleri arasındaki farklardan biri, Çinliler için iyi yönetimlerin meşru yönetim anlamına gelmesiydi. İyi bir Çin imparatoru "Gökten Gelen Yetkiye" sahip olarak görülüyordu. Eğer devrilirse ya da bir krizi kötü yönetirse, bu onun yetkiye sahip olmadığının bir işaretiydi.

Bu ilke, farklı bir kılıkta da olsa, bugün de Komünist yönetimin meşrulaştırılmasında etkili olmaya devam etmektedir. Meşruiyeti Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurucu babası rolüne bağlı olan Mao'nun 1976'da ölümünden sonra Çin liderliği bir meşruiyet açığı ile karşı karşıya kaldı. Mao'nun potansiyel haleflerinden hiçbiri onunki gibi bir kişisel geçmişe sahip olmadığı gibi, kimin liderlik edeceği konusunda da iç karışıklıklar vardı. Bu meşruiyet açığı karşısında 1978'den 1989'a kadar Çin'i yöneten Deng Xiaoping "iyi yönetim meşru yönetim demektir" anlayışına yöneldi. Bu, sınırsız yönetimle ilgili sorunların çoğunun çözülmesine yardımcı oldu. Her ne kadar devlet vatandaşlarının haklarını istediği zaman ihlal edebilecek olsa da -ve kesinlikle etti ve bugün de etmeye devam ediyor, özellikle de etnik ve dinî azınlıkların- bunu ekonomik büyümeyi azaltacak şekilde yapmak iktidardaki Komünist Parti'nin meşruiyetini de zayıflatacaktı. Çin son derece merkezî ve otokratik bir yapıya sahip olduğu için mevcut ekonomi politikalarının tersine dönmesi ihtimali her zaman mevcuttur. Nitekim 2013'ten bu yana Xi Jinping'in başkanlığında hem otokrasi

güçlendi hem de piyasadan uzaklaşıldı. Çin "kötü imparator sorunundan" hâlâ kurtulmuş değildir.

Çin'in büyümesine katkıda bulunan bir diğer tarihsel özellik de kültürü ile ilgilidir. Japonya ve diğer Doğu Asya ülkeleri gibi modern öncesi Çin'de de okuryazarlık oranı oldukça yüksekti. Bu, eğitimi ekonomik ve sosyal olarak yükselmenin bir aracı olarak gören bir kültürün ürünüydü. Tarihsel olarak eğitim Konfüçyüs klasikleri ile sınırlı olsa da 1905 yılında eski Çin bürokrasisinin yıkılmasından sonra bu tür eğitimin önemi azalmıştır. Ancak özellikle geçmişte önemli olduğu yerlerde eğitime verilen önem devam etti. Aslında, imparatorluk döneminde daha fazla üst düzey bürokrat yetiştiren yerler bugün hâlâ çok daha yüksek eğitim seviyelerine sahiptir (Chen, Kung ve Ma, 2020). Bu yüksek eğitim mirası, muhtemelen Çin'in ekonomik başarısının azalmamasının bir nedenidir (Brandt, Ma ve Rawski, 2014).

Bu bölüm Çin tarihinin ve yakın zamandaki yükselişinin birçok yönünü ele almamıştır. Yine de, bu bölümde ele alınan diğer vakalarda olduğu gibi, dünyanın yoksul bölgelerinin nasıl zenginleşebildiğini anlamak için tarihten dersler çıkarmanın hem potansiyelini hem de sınırlarını ortaya koymaktadır. Çin, 18. yüzyıl İngilteresi'nin veya 19. yüzyıl ABD'sinin özelliklerinin çoğuna sahip olmadan nispeten zenginleşmiştir. Hepsinden önemlisi, yönetim konusunda çok az kısıtlamaya sahip olmuştur. Yine de bu geçmişler bize ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için nelerin önemli olabileceğini gösterir. Kurumlar kritik bir öneme sahiptir. Ancak *hangi* kurumların önemli olduğuna dair bilgimiz de sınırlıdır. Çin komuta ve kontrolü terk ettiğinde, 1990'ların özelleştirme ve deregülasyona vurgu yapan (Washington Uzlaşması olarak bilinen) politika konsensüsüne de meydan okumuş oldu (Weber, 2021). Yine de Çin'in ekonomik büyüme hızı, en iyi uygulama olarak kabul edilen politikaları benimseyen ülkelerden daha hızlıydı.

Uygun kurumsal reformlar her zaman bağlama bağlı ve siyasi olarak kısıtlı olacaktır. Bu kitaptan çıkarılacak en önemli sonuçlardan biri de budur. Dünyanın bazı bölgelerini zenginleştirmek için işe yarayan şeyler belirli bir kültürel, tarihi ve kurumsal bağlamda işe yaramıştır. Bu geçmişten bir şeyler öğrenebiliriz, ancak buna bağlı kalmamalıyız.

Bölüm Özeti

Modern ekonomik büyümenin ortaya çıkışı, büyümeyi yakalamak için muazzam fırsatlar yarattı. Ancak bu fırsatları ele almak zordu. Bu fırsatlardan tüm toplumlar yararlanamadı.

Bazıları sömürgeydi ve bu nedenle bağımsız ekonomi politikaları uygulayamıyorlardı. Bazıları ise teknolojik ön saflarda yer alan ülkeler tarafından üretilen emek tasarrufu sağlayan, sermaye yoğun teknolojiler için uygun olmayan faktör donanımlarına sahipti. Bazıları ise girişimciliği ve piyasaları baskılayan kurumlara sahipti. Yüzyıllar boyunca Avrasya'nın tarım imparatorluklarını yönetmiş olan siyasi kurum türleri, hızlı teknolojik değişimin mümkün olduğu yeni ortama uygun değildi.

Bu nedenlerle, 1800'den sonra küresel ekonomi büyük ölçüde genişlemiş ve teknolojik yenilikler tüm dünyaya yayılmış olsa da, büyüme hızı dengesiz olmuştur. Hindistan ve Afrika'nın büyük bölümü Malthusçu ekonomiler olarak kaldı. Bu ülkelerde toplam GSYH muazzam bir artış gösterdi, ancak bu artışın neredeyse tamamı nüfus artışı tarafından emildi. Kişi başına düşen gelir asgari geçim düzeyine yakın kaldı.

Avrupa'nın ya da Arjantin, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi toprak ve kaynak bolluğu olan ve nüfusu az olan yerleşimci kolonilerinin dışında, 19. yüzyılın ortalarında kişi başına düşen gelirde sürekli bir büyüme olduğuna dair pek bir işaret yoktur. Hızlı ekonomik büyümeyi başaran ilk Batılı olmayan

ülke Japonya oldu. Bu, siyasi kurumlardaki bir değişime dayanıyordu ve doğal kaynakların ya da bol tarım arazilerinin yokluğunda, başlangıçta Japonya'nın uluslararası tekstil pazarlarına başarılı bir şekilde girmesine dayanıyordu. Daha sonra Japon firmaları demir, çelik ve imalat sektörlerine girmiştir. Japonya'nın öncülük ettiği bu yol, Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong gibi benzer faktör donanımına sahip diğer Doğu Asya ülkeleri tarafından da takip edilebilmiştir. Daha sonra, Komünist merkezî planlama deneyinin ardından, bunun bir versiyonu Çin tarafından çok daha büyük bir ölçekte (ve hükûmetin ve devlete ait firmaların çok daha büyük katkısıyla) uygulanabildi.

Birçok açıdan bu gelişmeler dünyanın zenginleşmesine İngiltere ya da ABD'de yaşananlardan daha fazla katkıda bulunmuştur. İlk zenginleşen ülkeler dünya nüfusunun nispeten küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Dünyanın zenginleşmesi için bu zenginliklerin daha kalabalık yerlere yayılması gerekiyordu. Bu da her şeyden önce dünya nüfusunun yaklaşık %60'ını barındıran Asya ile olabilirdi. Daha gidilecek çok yol vardır. Ancak bu bölümde özetlenen gelişmeler, yakında tüm dünyanın gerçekten zengin olacağına dair iyimser olmak için bir neden oluşturmaktadır.

11
Zengin Dünya

Dünya bugün hiç olmadığı kadar zengindir. Öngörülebilir gelecekte de zenginleşmeye devam etmesi muhtemeldir. Dünyanın zenginleşmesi, giderek daha fazla sayıda insanın korkunç yoksulluktan kurtulabileceği anlamına gelir. Zenginlik, insan zihnini, yaşamın temel gereksinimlerini elde etmenin dışındaki uğraşlara odaklanmak için özgür kılar. Zenginlik, daha uzun ve sağlıklı yaşamamızı sağlar ve bize atalarımızın sadece hayal edebildikleri maddi imkânlar sunar. 2020'lerde, temel konforun herkes için olmasa da dünya nüfusunun büyük bir kısmı için erişilebilir olduğu bir noktaya ulaşacağız. Bu başarı hem kutlanmayı hem de anlaşılmayı hak etmiştir.

Hâlâ kat etmemiz gereken uzun bir yol vardır. Sadece bizim dönemimizde bir milyardan fazla insan yoksulluktan kurtulmuş olsa da, yaklaşık bir milyar insan hâlâ yoksulluk içinde yaşamaktadır. Bu insanların çoğu Sahraaltı Afrika'da yaşarken, birçoğu da Latin Amerika, Orta Asya, Güney Asya ve Güneydoğu Asya'da yaşamaktadır. Bu insanları yoksulluktan kurtarmak, yeni nesil insanların yapabileceği en önemli şeylerden biridir. Peki ama bu nasıl başarılabilir?

Zenginliğin nereden geldiğini anlamak, daha fazla insanı yoksulluktan kurtarmamıza yardımcı olur. Bu kitabı işte bu nedenle yazdık. Ekonomi ve ekonomi tarihi literatürü son yıllarda bu sorulara birçok yanıt verdi, ancak şimdiye kadar

ilgilenen okuyucuların bu çeşitli teorileri anlamak için gidebilecekleri tek bir yer yoktu. Mevcut açıklamaların çoğu da öne sürdükleri açıklama ile diğer teoriler arasındaki etkileşimleri ciddi bir şekilde ele almamaktaydı. Bu kitabın amacı her ikisini de yapmaktır. Kitabın ilk bölümünde, "dünyanın nasıl zenginleştiğine" ilişkin başlıca açıklamalara genel bir bakış sunduk. Coğrafya, kurumlar, kültür, demografi ve kolonizasyona odaklanan teorileri tartıştık. Bu bölümleri yazarken, bu teorileri birbirinden ayrı olarak tartışmanın ne kadar zor olduğunu fark ettik. Kültürün etkisini ya da coğrafya tarafından nasıl şekillendirildiklerini dikkate almadan kurumlar hakkında nasıl konuşabilirsiniz? Demografi gerçekten kurumlardan bağımsız mıdır? Sömürgeleri, sömürgeleştiren ve sömürgeleştirilen ülkelerin çeşitli özelliklerinden bağımsız olarak varmış gibi gerçekten soyutlayabilir miyiz?

Bu nedenle kitabın ikinci bölümünde, bu teorileri bir araya getirerek, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi ilk başaran yerin -İngiltere'nin- bunu nasıl başardığını açıkladık. Elbette bunun için Britanya tarihinin bazı özelliklerinin açıklanması gerekiyordu. Ancak bu tarihi, Britanya'nın sanayileşmesi için *hangi* ön koşulların önemli olduğunu ve bunların *neden* önemli olduğunu anlamak için de kullanabildik. Bunların her ikisi de önemlidir. "Ne" önemlidir çünkü sürdürülebilir ekonomik büyüme için genel olarak gerekli olabilecek ön koşullara dair içgörü sağlar. "Neden" önemlidir çünkü Britanya'ya özgü olan ve dolayısıyla başka bağlamlarda gerekli olmayan şeylere dair fikir verir.

Bölüm 9 ve 10'da Britanya'nın ötesine geçmek bizi birkaç temel tespite götürmüştür. Sürdürülebilir ekonomik büyümeye yönelik ilk atılım gerçekleştikten sonra, diğer ülkelerin büyümeyi yakalamasının yolu açılmıştır. Bazı kurumlar, özellikle de yenilikçiliği ve girişimciliği teşvik eden ve fikirlerin serbest akışına izin veren kurumlar, öncü konuma yaklaşan

ülkeler için (hâlihazırda öncü konumda olanların aksine) daha az önemli olmuş olabilir.

Piyasalar sürdürülebilir ekonomik büyüme için de çok önemlidir. Ekonomi ders kitapları genellikle rekabetçi bir piyasada fiyatların marjinal maliyete ineceği ve böylece toplumsal kayıp olmayacağı yönündeki etkin piyasa ilkesine odaklanır. Ancak uzun vadeli bir perspektiften bakıldığında, asıl önemli olan piyasaların yenilikleri teşvik etmesidir. Sanayi Devrimi gibi büyüme dönemleri politika yapıcılar tarafından planlanmamıştır. Özel şahısların yeni üretim yöntemlerini denemek, yeni fabrikalar inşa etmek ya da üretimi makineleştirmek için aldıkları sayısız kararın sonucudur. Komuta ekonomileri de büyüme kapasitesine sahiptir. Kısa vadede piyasa ekonomilerinden daha hızlı büyüyebilirler çünkü politika yapıcılar kaynakları harekete geçirmek için zor kullanabilirler. Bu durum Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliği'nde ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Avrupa'da yaşanmıştır. Ancak, eğer yenilikler yoksa ve yatırım kararlarını koordine edecek piyasalar yoksa, salt emek gücü ve yatırım bile azalan getirilerle karşılaşır. Sovyetler Birliği gibi komuta ekonomileri askerî yenilikler konusunda mükemmel olsalar da tüketicilerin gerçekten satın almak isteyeceği yeni mallar üretme konusunda çok kötüydüler.

Piyasa boşlukta işlemez. Adam Smith'in de belirttiği üzere, kişisel çıkarlar ya da piyasa güçlerinin faydalı sonuçlar doğuracağı önermesi, uygun kurumsal ortama bağlıdır. Bu nedenle, bu kitap boyunca kurumlara önemli ölçüde vurgu yaptık. Ancak kurumlar tek başına ele alınamaz. Bir toplumun kurumsal ortamı diğer değişkenlerle *etkileşim hâlindedir.* Yani belirli kurumsal ortamlarla ilişkili alınan sonuçlar kendi bağlamına özgü olacaktır. Örneğin, Çin'in 1980'lerde aşırı yoksulluktan kurtulmasını sağlayan kurumsal reformlar oldukça küçük çaplıydı: Tarımda özel üretimin yeniden

tesis edilmesini, özel ekonomik bölgelerin oluşturulmasını ve merkezî planlamanın terk edilmesini içeriyordu. Çin Komünist Partisi hiçbir zaman gerçek temsili kurumlar ya da devlet üzerinde resmî kısıtlamalar getirmeyi düşünmedi. Önemli olan nokta, bu liberalleşmenin ekonomik zirveye hızlı bir yakınsamanın mümkün olduğu bir zamanda gerçekleşmiş olmasıdır. Çin dünyanın en düşük maliyetli mamul mal üreticisi hâline gelirken, nispeten küçük kurumsal değişikliklerin bile büyük getirileri oldu.

Kurumlar aynı zamanda kültürle de etkileşim hâlindedir. Kültür derken, bir toplumdaki bireylerin dünyayı yorumlamak için kullandıkları kavramsal mercek veya sezgisel yöntemleri kastettiğimizi hatırlatalım. Antik dünyada sürdürülebilir ekonomik büyüme mümkün olabilirdi. Kuşkusuz Roma İmparatorluğu en parlak döneminde entegre ve sofistike bir piyasa ekonomisine sahipti. Ancak "sanayi devrimi" gibi bir şeyi asla başaramamasının bir nedeni de belki kültüreldi. Roma İmparatorluğu'ndaki başarılı bireyler boş geçen bir hayat sürmeyi arzuluyordu. Buna karşılık, 7. ve 8. bölümlerde incelediğimiz Britanya örneğini ele alalım. İngiltere, 18. yüzyılın ortalarında kanatlanış için gereken kurumsal ön koşulların çoğuna sahipti: nispeten sınırlanmış hükûmet, zanaatkârların becerilerini geliştiren bir çıraklık sistemi ve kamu hizmetlerine yatırımı destekleyen kurumlar. Ama aynı zamanda bu kurumları tamamlayan kültürel özelliklere de sahipti. Çok çalışmak kimseyi sosyal skalanın en altına yerleştirmiyordu. Entelektüel elit arasında, sürekli ilerleme fikri gerçekçi ve değerli bir hedef olarak görülüyordu. Bu kültürel özellikler Britanya'ya özgü değildi. Kıta Avrupası'nın bazı bölgeleriyle ortaktı ve Avrupalı olmayan birçok toplum da tarihlerinin bir noktasında bu özelliklerden bazılarına sahipti. Ancak hiçbir toplum, en azından 18. yüzyılın ortalarından önce, bu kültürel nitelikler ile kurumsal özelliklere aynı anda sahip değildi.

Önce İngiltere'nin Sanayi Devrimi sırasında, sonra da 1850'den sonra daha kararlı bir şekilde sürdürülebilir büyümenin temel unsurları ortaya çıktığında, ilk geliştiriciler tarafından sağlanan planın unsurları, yere göre biraz farklı görünse bile, başka yerlerde de kullanılabildi. 10. Bölüm'de dünyanın farklı bölgelerinin bu planın parçalarını alıp kendi kurumsal ve kültürel özelliklerine nasıl uyarladığını gösterdik. Meiji Japonyası gibi bazı örneklerde bu, toptan bir kurumsal değişim gerektirmiştir. Yirminci yüzyıl sonu Çin'i gibi diğer örneklerde ise planın parçaları yerel kurumsal ve kültürel bağlama uyarlanmıştır.

Dünyanın yoksul bölgelerindeki ekonomik kalkınma sorununu bu kadar can sıkıcı yapan da budur. Sihirli bir değnek yoktur. Çeşitli tarihsel bağlamlarda neyin işe yaradığını biliyoruz. Ancak sadece başka yerlerde işe yarayan şeyleri yoksul toplumlara nakletmek çözüm değildir. Bağlam önemlidir. Kültür ve tarihi geçmiş önemlidir. Demografi ve coğrafya da öyle.

Elbette bu, dünyanın yoksul ülkelerine zenginlik götürmenin kaybedilmiş bir mücadele olduğu anlamına gelmez. Neyin işe yaradığını ve neden işe yaradığını bilmek, tam da kümülatif bir bilgi birikimi oluşturmamızı sağladığı için önemlidir. Bu da hangi ekonomi politikalarının başarılı olma ihtimalinin yüksek olduğunu anlamak için bir çerçeve oluşturmaya yardımcı olur. Bu çerçevenin belirli bir topluma nasıl uygulanacağını bilmek için önemli ölçüde yerel bilgi gerekecektir. Hangi parçalar kullanılabilir ve hangileri göz ardı edilebilir? Cevap her zaman "duruma göre değişir" olsa da, bu bilgi nereden başlanacağını bilmek için bile hayati önem taşır.

Bu kitap neredeyse tamamen dünyanın zenginleşmesinin olumlu yönlerine odaklanmış olsa da (sömürgeleştirme hariç), olumsuz yönlerinin de farkındayız. Bunların başında iklim değişikliği gelmektedir. Sanayileşme fosil yakıtların kullanımında büyük bir artışa yol açmış, bu da dünyanın pek çok

bölgesini kirletmiş ve küresel ısınmaya katkıda bulunmuştur. Küresel ısınmanın mevcut hızı devam ederse (hatta daha yavaş bir hızda bile artmaya devam ederse), bu kitapta vurgulanan tüm ekonomik ilerlemeler boşa gidebilir. Yeryüzünde insan yaşamı için gerekli olan ekosistemleri öldürürsek refahın meyvelerinin tadını çıkaramayız.

Ancak bu konuda da umutlu olmak için nedenler vardır ve bu da küresel refahla ilgilidir. Bir yandan, ülkeler sanayileştikçe ve tüketim arttıkça, başlangıçta daha fazla kirletme eğilimindedirler. Bu ülkeler sadece daha fazla fabrikaya sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda insanlar daha fazla otomobil kullanır ve daha fazla et yer (ki bu da çevresel bozulmaya bitkisel tarımdan çok daha fazla katkıda bulunur). Öte yandan, ormanların yok olmasıyla mücadele etmek ve bunun azaltılmasına yatırım yapmak için daha fazla kaynağa da sahiptirler. Günümüzün en zengin ülkelerinin birçoğu son yıllarda kirlilik seviyelerini düşürmüştür.

Dahası, eğer insanlık değişen bir iklimde hayatta kalacaksa, cevap muhtemelen teknolojik ilerlemede yatacaktır. Bunun temiz enerji üretimi, karbon yakalama veya benzeri olanaklar sağlayan teknolojiler anlamına gelip gelmediğini söyleyemeyiz. Ve bunun nedeni sadece bizim uzman olmamamız değildir. Esasen, henüz keşfedilmemiş hangi teknolojilerin iklim değişikliğini hafifletmeye yardımcı olacağını muhtemelen kimse bilmiyor. Ancak refahın bu kadar önemli olmasının en önemli nedenlerinden biri de budur. İnsanın beyin gücü, bir sonraki öğününün nereden geleceğine odaklanmak yerine günün en acil sorunlarını çözmek için kullanılabildiğinde, teknolojik ilerleme ihtimali çok daha yüksek olacaktır. Bu sorunların çözümüne yardımcı olmak için birkaç milyar zihni özgür bırakmak belki de en büyük umudumuzdur. Dolayısıyla, modern ekonomik büyüme iklim değişikliğinin başlıca

nedenlerinden biri olsa da aynı zamanda çözümün de merkezinde yer almaktadır.

Umarız bu kitap size dünyanın nasıl zenginleştiği konusunda biraz fikir vermiştir. Ayrıca tarihi anlamanın modern sorunlar için ne kadar önemli olduğunu daha iyi kavramanızı sağlayacağını umuyoruz. Mesele tarihin tekerrür etmesi değildir. Tarihten neyin işe yaradığı, neden işe yaradığı ve hangi bağlamda işe yaradığı gibi birçok şey öğrenebiliriz. Geçmişe ait planlar çok değerli bilgiler içerir. Bu bilgilerin nasıl kullanılacağı her zaman açık olmasa da -eğer kullanılabilirse- dünyayı daha iyi bir yer hâline getirmek için sahip olduğumuz en değerli kaynaklardan biridir.

Referanslar

Acemoğlu, Daron, Davide Cantoni, Simon Johnson, ve James A. Robinson. 2011. "The Consequences of Radical Reform: The French Revolution." *American Economic Review* 101(7): 3286–307.

Acemoğlu, Daron ve Simon Johnson. 2007. "Disease and Development: The Effect of Life Expectancy on Economic Growth." *Journal of Political Economy* 115(6): 925–85.

Acemoğlu, Daron, Simon Johnson, ve James A. Robinson. 2001. "The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation." *American Economic Review* 91(5): 1369–401.

Acemoğlu, Daron, Simon Johnson, ve James A. Robinson. 2002. "Reversal of Fortune: Geography and Institutions in the Making of the Modern World Income Distribution." *Quarterly Journal of Economics* 117(4): 1231–94.

Acemoğlu, Daron, Simon Johnson, ve James A. Robinson. 2005*a*. "Institutions as a Fundamental Cause of Long-run Growth." In *Handbook of Economic Growth*, Vol. 1, ed. Philippe Aghion ve Steven Durlauf. Amsterdam: Elsevier, s. 385–472.

Acemoğlu, Daron, Simon Johnson, ve James A. Robinson. 2005*b*. "The Rise of Europe: Atlantic Trade, Institutional Change, and Economic Growth." *American Economic Review* 95(3): 546–79.

Acemoğlu, Daron ve James A. Robinson. 2006. *The Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. New York: Cambridge University Press.

Acemoğlu, Daron ve James A. Robinson. 2012*a*. "The Big Mis-forecast." http://whynations fail.com/blog/2012/4/6/the-big-mis-forecast.html.

Acemoğlu, Daron ve James A. Robinson. 2012*b*. *Why Nations Fail*. New York: Crown Business. Acemoglu, Daron and James A. Robinson. 2019. *The Narrow Corridor: States, Society, and the Fate of Liberty*. New York: Penguin.

Acemoğlu, Daron ve Alexander Wolitzky. 2011. "The Economics of Labor Coercion."

Econometrica 79(2): 555–601.

Akçomak, İ. Semih, Dinand Webbink, ve Bas ter Weel. 2016. "Why did the Netherlands Develop So Early? The Legacy of the Brethren of the Common Life." *Economic Journal* 126(593): 821–60.

Alesina, Alberto ve Paola Giuliano. 2015. "Culture and Institutions." *Journal of Economic Literature* 53(4): 898–944.

Alesina, Alberto, Paola Giuliano, ve Nathan Nunn. 2013. "On the Origins of Gender Roles: Women and the Plough." *Quarterly Journal of Economics* 128(2): 469–530.

Allen, Robert C. 1992. *Enclosure and the Yeoman.* Oxford: Clarendon Press.

Allen, Robert C. 1994. "Agriculture during the Industrial Revolution." In *The Economic History of Britain since 1700*, ed. Roderick Floud and Donald McCloskey. Cambridge: Cambridge University Press, s. 96–122.

Allen, Robert C. 2001. "The Great Divergence in European Wages and Prices from the Middle Ages to the First World War." *Explorations in Economic History* 38(4): 411–47.

Allen, Robert C. 2009*a*. *The British Industrial Revolution in Global Perspective.* Cambridge: Cambridge University Press.

Allen, Robert C. 2009*b*. "Engels' Pause: Technical Change, Capital Accumulation, and Inequality in the British Industrial Revolution." *Explorations in Economic History* 46(4): 418–35. Allen, Robert C. 2011*a*. *Global Economic History: A Very Short Introduction.* Oxford: Oxford University Press.

Allen, Robert C. 2011*b*. "Why the Industrial Revolution Was British: Commerce, Induced Invention, and the Scientific Revolution." *Economic History Review* 64(2): 357–84.

Allen, Robert C. 2014. "American Exceptionalism as a Problem in Global History." *Journal of Economic History* 74(2): 309–50.

Allen, Robert C., Jean-Pascal Bassino, Debin Ma, Christine Moll-Murata, and Jan Luiten van Zanden. 2011. "Wages, Prices, and Living Standards in China, 1738–1925: In Comparison with Europe, Japan, and India." *Economic History Review* 64(1): 8–38.

Allen, Robert C. ve Jacob Louis Weisdorf. 2011. "Was There an 'Industrious Revolution' before the Industrial Revolution? An Empirical Exercise for England, c. 1300–1830." *Economic History Review* 64(3): 715–29.

Alsan, Marcella. 2015. "The Effect of the TseTse Fly on African Development." *American Economic Review* 105(1): 382–410.

Andersen, Thomas Barnebeck, Jeanet Bentzen, Carl-Johan Dalgaard, ve Paul Sharp. 2017. "Pre-Reformation Roots of the Protestant Ethic." *Economic Journal* 127(604): 1756–93.

Anderson, Gary M. ve Peter J. Boettke. 1997. "Soviet Venality: A Rent-seeking Model of the Communist State." *Public Choice* 93(1–2): 37–53.

Anderson, R. Warren, Noel D. Johnson, ve Mark Koyama. 2017. "Jewish Persecutions and Weather Shocks, 1100–1800." *Economic Journal* 127(602): 924–58.

Appleby, Joyce. 2010. *The Relentless Revolution: A History of Capitalism*. New York: W.W. Norton & Company.

Arrow, Kenneth J. 1972. "Gifts and Exchanges." *Philosophy and Public Affairs* 1(4): 343–62. Arruñada, Benito. 2016. "How Rome Enabled Impersonal Markets." *Explorations in Economic History* 61(1): 68–84.

Arteaga, Fernando, Desiree A. Desierto, ve Mark Koyama. 2020. "Shipwrecked by Rents." CEPR Discussion Paper 15300.

Ashraf, Quamrul ve Oded Galor. 2011. "Dynamics and Stagnation in the Malthusian Epoch." *American Economic Review* 101(5): 2003–41.

Bai, Ying ve James Kai-sing Kung. 2011. "Climate Shocks and Sino-nomadic Conflict." *Review of Economics and Statistics* 93(3): 970–81.

Bai, Ying ve James Kai-sing Kung. 2015. "Diffusing Knowledge while Spreading God's Message: Protestantism and Economic Prosperity in China, 1840–1920." *Journal of the European Economic Association* 13(4): 669–98.

Bailey, Mark. 2014. *The Decline of Serfdom in Late Medieval England: From Bondage to Freedom*. Woodbridge: Boydell & Brewer.

Ball, Philip. 2017. *The Water Kingdom: A Secret History of China*. Chicago: University of Chicago Press.

Balla, Eliana ve Noel D. Johnson. 2009. "Fiscal Crisis and Institutional Change in the Ottoman Empire and France." *Journal of Economic History* 69(3): 809–45.

Banerjee, Abhijit ve Lakshmi Iyer. 2005. "History, Institutions, and Economic Performance: The Legacy of Colonial Land Tenure Systems in India." *American Economic Review* 95(4): 1190–213.

Banfield, Edward C. 1958. *The Moral Basis of a Backward Society*. New York: Free Press. Bateman, Victoria N. 2011. "The Evolution of Markets in Early Modern Europe, 1350–1800: A Study of Wheat Prices." *Economic History Review* 64(2): 447–71.

Bateman, Victoria N. 2012. *Markets and Growth in Early Modern Europe*. London: Pickering & Chatto.

Bates, Robert H. 1981. *Markets and States in Tropical Africa*. Berkeley: University of California Press.

Bazzi, Samuel, Martin Fiszbein ve Mesay Gebresilasse. 2020. "Frontier Culture: The Roots and Persistence of 'Rugged Individualism' in the United States." *Econometrica* 88(6): 2329–68.

Becker, Gary S. ve H. Gregg Lewis. 1973. "On the Interaction between the Quantity and Quality of Children." *Journal of Political Economy* 81(2, Part 2): S279–88.

Becker, Gary S., Tomas J. Philipson ve Rodrigo R. Soares. 2005. "The Quantity and Quality of Life and the Evolution of World Inequality." *American Economic Review* 95(1): 277–91.

Becker, Sascha O., Katrin Boeckh, Christa Hainz, and Ludger Woessmann. 2016. "The Empire Is Dead, Long Live the Empire! Long-run Persistence of Trust and Corruption in the Bureaucracy." *Economic Journal* 126(590): 40–74.

Becker, Sascha O., Erik Hornung ve Ludger Woessmann. 2011. "Education and Catch-up in the Industrial Revolution." *American Economic Journal: Macroeconomics* 3(3): 92–126.

Becker, Sascha O. ve Ludger Woessmann. 2008. "Luther and the Girls: Religious Denomination and the Female Education Gap in Nineteenth-century Prussia." *Scandinavian Journal of Economics* 110(4): 777–805.

Becker, Sascha O. ve Ludger Woessmann. 2009. "Was Weber Wrong? A Human Capital Theory of Protestant Economic History." *Quarterly Journal of Economics* 124(2): 531–96.

Beckert, Sven. 2014. *Empire of Cotton: A Global History*. New York: Vintage Books.

Belloc, Marianna, Francesco Drago, Mattia Fochesato, and Roberto Galbiati. 2021. "Wealth Accumulation and Institutional Capture: The Rise of the Medici and the Fall of the Florentine Republic." Unpublished manuscript.

Benedictow, Ole J. 2005. *The Black Death 1346–1353: The Complete History*. Woodbridge: The Boydell Press.

Berg, Maxine. 1980. *The Machinery Question and the Making of Political Economy, 1815–1848*. Cambridge: Cambridge University Press.

Berg, Maxine. 2004. "Consumption in Eighteenth- and Early Nineteenth-century Britain." In *Cambridge Economic History of Modern Britain*, Vol. 1, *Industrialisation, 1700–1860*, ed. Roderick Floud and Paul Johnson. Cambridge: Cambridge University Press, s. 357–87.

Berkowitz, Daniel, Katharina Pistor ve Jean-François Richard. 2003. "Economic Development, Legality, and the Transplant Effect." *European Economic Review* 47(1): 165–95. Berman, Harold J. 1983. *Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Berman, Harold J. 2003. *Law and Revolution, II: The Impact of the Protestant Reformations on the Western Legal Tradition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bernhofen, Daniel M. ve John C. Brown. 2005. "An Empirical Assessment of the Comparative Advantage Gains from Trade: Evidence from Japan." *American Economic Review* 95(1): 208–25.

Bernhofen, Daniel M., Jianan Li, Markus Eberhardt ve Stephen L. Morgan. 2020. "The Secular Decline of Market Integration during Qing China's Golden Age." Working Paper. Besley, Timothy and Maitreesh Ghatak. 2010. "Property Rights and Economic Development." In *Handbook of Development Economics*, Vol. 5, ed. Dani Rodrik and Mark Rosenzweig. Amsterdam: Elsevier, s. 4525–95.

Bisin, Alberto ve Thierry Verdier. 2017. "On the Joint Evolution of Culture and Institutions." NBER Working Paper 23375.

Blaydes, Lisa ve Eric Chaney. 2013. "The Feudal Revolution and Europe's Rise: Political Divergence of the Christian West and the Muslim World before 1500 CE." *American Political Science Review* 107(1): 16–34.

Blaydes, Lisa ve Christopher Paik. 2021. "Muslim Trade and City Growth before the Nineteenth Century: Comparative Urbanization in Europe, the Middle East and Central Asia." *British Journal of Political Science* 51(2): 845–68.

Boettke, Peter. 1993. *Why Perestroika Failed: The Politics and Economics of Socialist Transformation*. London: Routledge.

Boettke, Peter. 2001. *Calculation and Coordination*. London: Routledge.

Bogart, Dan. 2012. "A Small Price to Pay: A Historical Perspective on Infrastructure Regulation during Britain's Industrialization." Mimeo.

Bogart, Dan. 2014. "The Transport Revolution in Industrialising Britain." In *The Cambridge Economic History of Modern Britain* (new edn.), Vol. 1, *1700–1870*, ed. Roderick Floud, Jane Humphries, and Paul Johnson. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 368–91.

Bogart, Dan, Eduard J. Alvarez-Palau, Oliver Dunn, Max Satchell, and Leigh Shaw Taylor. 2017. "Market Access and Urban Growth in England and Wales during the Pre-steam Era." Working Paper.

Bogart, Dan ve Gary Richardson. 2009. "Making Property Productive: Reorganizing Rights to Real and Equitable Estates in Britain, 1660–1830." *European Review of Economic History* 13(1): 3–30.

Bogart, Dan ve Gary Richardson. 2011. "Property Rights and Parliament in Industrializing Britain." *Journal of Law and Economics* 54(2): 241–74.

Bogart, Dan, Max Satchell, Eduard J. Alvarez-Palau, Xuesheng You ve Leigh Shaw Taylor. 2017. "Turnpikes, Canals, and Economic Growth in England and Wales, 1800–1850." Working Paper.

Bolt, Jutta, Robert Inklaar, Herman de Jong ve Jan Luiten van Zanden. 2018. "Rebasing 'Maddison': New Income Comparisons and the Shape of Long-run Economic Development." GGDC Research Memorandum no. 174.

Bolt, Jutta ve Jan Luiten van Zanden. 2020. "Maddison Project Database, version 2020." *Maddison Style Estimates of the Evolution of the World Economy: A New 2020 Update.*

Boserup, Ester. 1970. *Woman's Role in Economic Development*. London: George Allen and Unwin Ltd.

Bosker, Maarten, Eltjo Buringh ve Jan Luiten van Zanden. 2013. "From Baghdad to London: Unraveling Urban Development in Europe, the Middle East, and North Africa, 800–1800." *Review of Economics and Statistics* 95(4): 1418–37.

Botticini, Maristella ve Zvi Eckstein. 2012. *The Chosen Few: How Education Shaped Jewish History, 70–1492.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Boyd, Robert ve Peter J. Richerson. 1985. *Culture and the Evolutionary Process*. Chicago: University of Chicago Press.

Brandt, Loren, Debin Ma ve Thomas G. Rawski. 2014. "From Divergence to Convergence: Reevaluating the History behind China's Economic Boom." *Journal of Economic Literature* 52(1): 45–123.

Brandt, Loren, Debin Ma ve Thomas G. Rawski. 2017. "Industrialization in China." In *The Spread of Modern Industry to the Periphery since 1871*, ed. Kevin O'Rourke and Jeffrey Williamson. Oxford: Oxford University Press, pp. 197–228.

Braudel, Fernand. 1949/1973. *The Mediterranean, and the Mediterranean World in the Age of Phillip II*, Vol. 2. Translated by Siân Reynolds. Berkeley: University of California Press.

Brenner, Robert. 1976. "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre- industrial Europe." *Past & Present* 70(1): 30–75.

Brewer, John. 1988. *The Sinews of Power*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Brewer, John ve Roy Porter, eds. 1993. *Consumption and the World of Goods*. London: Routledge.

Broadberry, Stephen. 1994. "Comparative Productivity in British and American Manufacturing during the Nineteenth Century." *Explorations in Economic History* 31(4): 521–48.

Broadberry, Stephen. 1998. "How Did the United States and Germany Overtake Britain? A Sectoral Analysis of Comparative Productivity Levels, 1870–1990." *Journal of Economic History* 58(2): 375–407.

Broadberry, Stephen, Bruce M.S. Campbell, Alexander Klein, Mark Overton, and Bas van Leeuwen. 2015. *British Economic Growth, 1270–1870*. Cambridge: Cambridge University Press.

Broadberry, Stephen, Johann Custodis, and Bishnupriya Gupta. 2015. "India and the Great Divergence: An Anglo-Indian Comparison of GDP per Capita, 1600–1871." *Explorations in Economic History* 55(1): 58–75.

Broadberry, Stephen, Hanhui Guan ve David Daokui Li. 2018. "China, Europe, and the Great Divergence: A Study in Historical National Accounting, 980–1850." *Journal of Economic History* 78(4): 955–1000.

Broadberry, Stephen ve Bishnupriya Gupta. 2006. "The Early Modern Great Divergence: Wages, Prices and Economic Development in Europe and Asia, 1500–1800." *Economic History Review* 59(1): 2–31.

Broadberry, Stephen ve John Joseph Wallis. 2017. "Growing, Shrinking, and Long-run Economic Performance: Historical Perspectives on Economic Development." NBER Working Paper 23343.

Bruhn, Miriam ve Francisco A. Gallego. 2012. "Good, Bad, and Ugly Colonial Activities: Do They Matter for Economic Development?" *Review of Economics and Statistics* 94(2): 433–61. Buringh, Eltjo and Jan Luiten van Zanden. 2009. "Charting the 'Rise of the West': Manuscripts and Printed Books in Europe, a Long-Term Perspective from the Sixth through Eighteenth Centuries." *Journal of Economic History* 69(2): 409–45.

Caferro, William P. 2008. "Warfare and Economy in Renaissance Italy, 1350–1450." *Journal of Interdisciplinary History* 39(2): 167–209.

Cagé, Julia ve Valeria Rueda. 2016. "The Long-term Effects of the Printing Press in sub- Saharan Africa." *American Economic Journal: Applied Economics* 8(3): 69–99.

Cameron, Rondo E. 1993. *A Concise Economic History of the World: From Paleolithic Times to the Present*. New York: Oxford University Press.

Campbell, Bruce M.S. 2010. "Nature as Historical Protagonist." *Economic History Review* 63(2): 281–314.

Campbell, Cameron D., Wang Feng ve James Z. Lee. 2002. "Pretransitional Fertility in China." *Population and Development Review* 28(4): 735–50.

Cantoni, Davide, Jeremiah Dittmar ve Noam Yuchtman. 2018. "Religious Competition and Reallocation: The Political Economy of Secularization in the Protestant Reformation." *Quarterly Journal of Economics* 133(4): 2037–96.

Carmichael, Sarah G., Alexandra de Pleijt, Jan Luiten van Zanden ve Tine de Moor. 2016. "The European Marriage Pattern and Its Measurement." *Journal of Economic History* 76(1): 196–204.

Castañeda Dower, Paul ve Andrei Markevich. 2018. "The Stolypin Reform and Agricultural Productivity in Late Imperial Russia." *European Review of Economic History* 23(3): 241–67.

Cavalli-Sforza, Luigi L. ve Marcus W. Feldman. 1981. *Cultural Transmission and Evolution: A Quantitative Approach*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Centeno, Miguel Angel. 1997. "Blood and Debt: War and Taxation in Nineteenth-century Latin America." *American Journal of Sociology* 102(6): 1565–605.

Cervellati, Matteo ve Uwe Sunde. 2005. "Human Capital Formation, Life Expectancy, and the Process of Development." *American Economic Review* 95(5): 1653–72.

Chaney, Eric. 2008. "Tolerance, Religious Competition and the Rise and Fall of Muslim Science." Yayınlanmamış makale.

Chaney, Eric. 2016. "Religion and the Rise and Fall of Islamic Science." Yayınlanmamış makale.

Chang, Ha-Joon. 2008. *Bad Samaritans: The Myth of Free Trade and the Secret History of Capitalism*. London: Bloomsbury Press.

Chaudhary, Latika ve James Fenske. 2020. "Did Railways Affect Literacy? Evidence from India." CAGE Online Working Paper Series 529.

Chen, Ting, James Kai-sing Kung ve Chicheng Ma. 2020. "Long Live Keju! The Persistent Effects of China's Civil Examination System." *Economic Journal* 130(631): 2065–104.

Chen, Zhiwu, Chicheng Ma ve Andrew J. Sinclair. Forthcoming. "Banking on the Confucian Clan: Why Did China Miss the Financial Revolution?" *Economic Journal*. https:// doi.org/10.1093/ej/ueab082.

Christian, Cornelius ve Liam Elbourne. 2018. "Shocks to Military Support and Subsequent Assassinations in Ancient Rome." *Economics Letters* 171: 79–82.

CIA. 2019. "CIA World Fact Book." Data available at: https://www.cia.gov/the-world-factbook/. Cipolla, Carlo M. 1952. "The Decline of Italy: The Case of a Fully Matured Economy." *Economic History Review* 5(2): 178–87.

Cipolla, Carol M. 1976. *Before the Industrial Revolution*. London: Methuen.

Clark, Gregory. 1994. "Factory Discipline." *Journal of Economic History* 54(1): 128–63. Clark, Gregory. 2007. *A Farewell to Alms*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Clark, Gregory. 2010. "The Macroeconomic Aggregates for England, 1209–2008." *Research in Economic History* 27(1): 51–140.

Clark, Gregory ve Neil Cummins. 2015. "Malthus to Modernity: Wealth, Status, and Fertility in England, 1500–1879." *Journal of Population Economics* 28(1): 3–29.

Clark, Gregory ve David Jacks. 2007. "Coal and the Industrial Revolution, 1700–1869." *European Review of Economic History* 11(1): 39–72.

Clark, Peter, ed. 2001. *The Cambridge Urban History of Britain*, Vol. II. Cambridge: Cambridge University Press.

Clegg, John J. 2015. "Capitalism and Slavery." *Critical Historical Studies* 2(2): 281–304. Clingingsmith, David and Jeffrey G. Williamson. 2008. "Deindustrialization in 18th- and 19th-century India: Mughal Decline, Climate Shocks and British Industrial Ascent." *Explorations in Economic History* 45(3): 209–234.

Cohn, Samuel. 2007. "After the Black Death: Labour Legislation and Attitudes towards Labour in Late-Medieval Western Europe." *Economic History Review* 60(3): 457–85.

Cooter, Robert D. 1997. "The Rule of State Law and the Rule-of-law State: Economic Analysis of the Legal Foundations of Development." *Annual World Bank Conference on Development Economics* 1996: 191–217.

Coşgel, Metin M., Thomas J. Miceli ve Jared Rubin. 2012. "The Political Economy of Mass Printing: Legitimacy and Technological Change in the Ottoman Empire." *Journal of Comparative Economics* 40(3): 357–71.

Cox, Gary W. 2016. *Marketing Sovereign Promises: Monopoly Brokerage and the Growth of the English State.* Cambridge: Cambridge University Press.

Crafts, Nicholas. 2011. "Explaining the First Industrial Revolution: Two Views." *European Review of Economic History* 15(1): 153–68.

Crafts, Nicholas. 2018. *Forging Ahead, Falling Behind and Fighting Back: British Economic Growth from the Industrial Revolution to the Financial Crisis.* Cambridge: Cambridge University Press. Crosby, Alfred W. 1986. *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe, 900–1900.* Cambridge: Cambridge University Press.

Dalgaard, Carl-Johan, Anne Sofie B. Knudsen ve Pablo Selaya. 2020. "The Bounty of the Sea and Long-run Development." *Journal of Economic Growth* 25(3): 259–95.

Darity, William, Jr. 1992. "A Model of 'Original Sin': Rise of the West and Lag of the Rest." *American Economic Review* 82(2): 162–7.

David, A. Paul ve Gavin Wright. 1997. "Increasing Returns and the Genesis of American Resource Abundance." *Industrial and Corporate Change* 6(2): 203–45.

Davis, Donald R. ve David E. Weinstein. 2002. "Bones, Bombs, and Break Points: The Geography of Economic Activity." *American Economic Review* 92(5): 1269–89.

de la Croix, David, Matthias Doepke ve Joel Mokyr. 2017. "Clans, Guilds, and Markets: Apprenticeship Institutions and Growth in the Preindustrial Economy." *Quarterly Journal of Economics* 133(1): 1–70.

de Moor, Tine ve Jan Luiten van Zanden. 2010. "Girl Power: The European Marriage Pattern and Labour Markets in the North Sea Region in the Late Medieval and Early Modern Period." *Economic History Review* 63(1): 1–33.

de Vries, Jan. 1993. "Between Purchasing Power and the World of Goods: Understanding the Household Economy in Early Modern Europe." In *Consumption and the World of Goods*, ed. John Brewer and Roy Porter. London: Routledge, s. 85–132.

de Vries, Jan. 2003. "The Industrious Revolution and Economic Growth, 1650–1830." In *The Economic Future in a Historical Perspective*, ed. Paul A. David and Michael Thomas. Oxford: Oxford University Press, s. 43–72.

de Vries, Jan. 2008. *The Industrious Revolution.* Cambridge: Cambridge University Press.

de Vries, Jan ve Ad van der Woude. 1997. *The First Modern Economy: Success, Failure, and Perseverance of the Dutch Economy, 1500–1815*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dell, Melissa. 2010. "The Persistent Effects of Peru's Mining Mita." *Econometrica* 78(6): 1863–903.

Dell, Melissa ve Benjamin A. Olken. 2020. "The Development Effects of the Extractive Colonial Economy: The Dutch Cultivation System in Java." *Review of Economic Studies* 87(1): 164–203.

Dennison, Tracy ve Sheilagh Ogilvie. 2014. "Does the European Marriage Pattern Explain Economic Growth?" *Journal of Economic History* 74(3): 651–93.

Derenoncourt, Ellora. 2019. "Atlantic Slavery's Impact on European and British Economic Development." Working Paper.

Desierto, Desiree A. 2018. "Formal Models of the Political Resource Curse." *Economics of Governance* 19(3): 225–59.

Desierto, Desiree A. ve Mark Koyama. 2020. "The Political Economy of Status Competition: Sumptuary Laws in Preindustrial Europe." CEPR Discussion Papers 14407.

Desmet, Klaus ve Stephen L. Parente. 2012. "The Evolution of Markets and the Revolution of Industry: A Unified Theory of Growth." *Journal of Economic Growth* 17(3): 205–34.

Diamond, Jared. 1997. *Guns, Germs, and Steel*. New York: W.W. Norton & Company.

Dicey, A.V. 1908. *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*. London: Macmillan and Co. Ltd.

Dincecco, Mark. 2009. "Fiscal Centralization, Limited Government, and Public Revenues in Europe, 1650–1913." *Journal of Economic History* 69(1): 48–103.

Dincecco, Mark, James Fenske, Anil Menon ve Shivaji Mukherjee. 2019. "Pre-colonial Warfare and Long-run Development in India." University of Warwick Working Paper N. 426.

Dippel, Christian. 2014. "Forced Coexistence and Economic Development: Evidence from Native American Reservations." *Econometrica* 82(6): 2131–65.

Dittmar, Jeremiah E. ve Ralf R. Meisenzahl. 2020. "Public Goods Institutions, Human Capital, and Growth: Evidence from German History." *Review of Economic Studies* 87(2): 959–96.

Dixit, Avinash. 2004. *Lawlessness and Economics*. Princeton, NJ: Princeton University Press. Doepke, Matthias and Fabrizio Zilibotti. 2008. "Occupational Choice and the Spirit of Capitalism." *Quarterly Journal of Economics* 123(2): 747–93.

Donaldson, Dave. 2018. "Railroads of the Raj: Estimating the Impact of Transportation Infrastructure." *American Economic Review* 108(4–5): 899–934.

Donaldson, Dave ve Richard Hornbeck. 2016. "Railroads and American Economic Growth: A 'Market Access' Approach." *Quarterly Journal of Economics* 131(2): 799–858.

Drelichman, Mauricio. 2005. "All That Glitters: Precious Metals, Rent Seeking and the Decline of Spain." *European Review of Economic History* 9(3): 313–36.

Drelichman, Mauricio ve Hans-Joachim Voth. 2008. "Institutions and the Resource Curse in Early Modern Spain." In *Institutions and Economic Performance*, ed. Ethan Helpman. Cambridge, MA: Harvard University Press, s. 120–47.

Drelichman, Mauricio ve Hans-Joachim Voth. 2011. "Lending to the Borrower from Hell: Debt and Default in the Age of Philip II." *Economic Journal* 121(557): 1205–27.

Drelichman, Mauricio ve Hans-Joachim Voth. 2016. *Lending to the Borrower from Hell: Debt, Taxes, and Default in the Age of Philip II*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Dyer, Christopher. 2005. *An Age of Transition? Economy and Society in England in the Later Middle Ages*. Oxford: Clarendon Press.

Easterly, William ve Ross Levine. 1997. "Africa's Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions." *Quarterly Journal of Economics* 112(4): 1203–50.

Edelstein, Dan, Maria Comsa, Melanie Conroy, Biliana Kassabova, Claude Willan, Chloe Edmundson ve Bugei Nyaosi. 2010. "Voltaire and the Enlightenment." Mapping the Republic of Letters, Stanford University. http://republicofletters.stanford.edu/casestudi es/voltaire.html.

Eichengreen, Barry. 2007. *The European Economy since 1945: Coordinated Capitalism and Beyond*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Ekelund, Robert B., Robert Hébert, Robert Tollison, Gary Anderson ve Audrey Davidson. 1996. *Sacred Trust: The Medieval Church as an Economic Firm*. Oxford: Oxford University Press.

Ekelund, Robert B. ve Robert D. Tollison. 1997. *Politicized Economies.* College Station, TX: Texas A & M University Press.

Eltis, David ve Stanley L. Engerman. 2000. "The Importance of Slavery and the Slave Trade to Industrializing Britain." *Journal of Economic History* 60(1): 123–44.

Emson, H.E. 1992. "For the Want of an Heir: The Obstetrical History of Queen Anne." *BMJ: British Medical Journal* 304(6838): 1365–6.

Engerman, Stanley L. ve Kenneth L. Sokoloff. 2012. *Economic Development in the Americas since 1500.* Cambridge: Cambridge University Press.

Enke, Benjamin. 2019. "Kinship, Cooperation, and the Evolution of Moral Systems." *Quarterly Journal of Economics* 134(2): 953–1019.

Epstein, S.R. 1991. "Cities, Regions and the Late Medieval Crisis: Sicily and Tuscany Compared." *Past & Present* 130: 3–50.

Epstein, S.R. 1998. "Craft Guilds, Apprenticeship, and Technological Change in Preindustrial Europe." *Journal of Economic History* 58(3): 684–713.

Epstein, S.R. 2000. *Freedom and Growth: The Rise of States and Markets in Europe, 1300–1700.* London: Routledge.

Federico, Giovanni, Max-Stephan Schulze ve Oliver Volckart. 2021. "European Goods Market Integration in the Very Long Run: From the Black Death to the First World War." *Journal of Economic History* 81(1): 276–308.

Feinstein, Charles H. 1998. "Pessimism Perpetuated: Real Wages and the Standard of Living in Britain during and after the Industrial Revolution." *Journal of Economic History* 58(3): 625–58.

Fernández, Raquel ve lessandra Fogli. 2009. "Culture: An Empirical Investigation of Beliefs, Work, and Fertility." *American Economic Journal: Macroeconomics* 1(1): 146–77.

Fernández-Armesto, Felipe. 2006. *Pathfinders: A Global History of Exploration.* New York: Norton.

Fernández-Villaverde, Jesús. 2022. *Global Economic History: Change and Continuity*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Fernández-Villaverde, Jesús, Mark Koyama, Youhong Lin ve Tuan-Hwee Sng. 2020. "Fractured-land and Political Fragmentation." Working Paper.

Feyrer, James ve Bruce Sacerdote. 2009. "Colonialism and Modern Income: Islands as Natural Experiments." *Review of Economics and Statistics* 91(2): 245–62.

Finley, Moses I. 1973. *The Ancient Economy*. Berkeley: University of California Press.

Floud, Roderick, Robert W. Fogel, Bernard Harris ve Sok Chul Hong. 2011. *The Changing Body: Health, Nutrition, and Human Development in the Western World since 1700*. Cambridge: Cambridge University Press.

Flückiger, Matthias, Erik Hornung, Mario Larch, Markus Ludwig ve Allard Mees. Forthcoming. "Roman Transport Network Connectivity and Economic Integration." *Review of Economic Studies*. https://doi.org/10.1093/restud/rdab036.

Fogel, Robert W. 1964. *Railroads and American Economic Growth*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Fogel, Robert W. 2004. *The Escape from Hunger and Premature Death, 1700–2000*. Cambridge: Cambridge University Press.

Foreman-Peck, James. 2011. "The Western European Marriage Pattern and Economic Development." *Explorations in Economic History* 48(2): 292–309.

Fouquet, Roger ve Stephen Broadberry. 2015. "Seven Centuries of European Economic Growth and Decline." *Journal of Economic Perspectives* 29(4): 227–44.

Frankema, Ewout H.P. 2012. "The Origins of Formal Education in sub-Saharan Africa: Was British Rule More Benign?" *European Review of Economic History* 16(4): 335–55.

Frankema, Ewout H.P. ve Marlous van Waijenburg. 2012. "Structural Impediments to African Growth? New Evidence from Real Wages in British Africa, 1880–1965." *Journal of Economic History* 72(4): 895–926.

Friedman, Benjamin M. 2005. *The Moral Consequences of Economic Growth*. New York: Vintage Books.

Fukuyama, Francis. 2011. *The Origins of Political Order*. London: Profile Books Ltd. Fukuyama, Francis. 2014. *Political Order and Political Decay*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Fuller, Lon L. 1969. *The Morality of Law*. New Haven, CT: Yale University Press.

Galor, Oded. 2005. "From Stagnation to Growth: Unified Growth Theory." In *Handbook of Economic Growth*, Vol. 1, ed. Philippe Aghion and Steven Durlauf. Amsterdam: Elsevier, s. 171–293.

Galor, Oded. 2011. *Unified Growth Theory*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Galor, Oded ve Omer Moav. 2006. "Das Human-Kapital: A Theory of the Demise of the Class Structure." *Review of Economic Studies* 73(1): 85–117.

Galor, Oded, Omer Moav ve Dietrich Vollrath. 2009. "Inequality in Landownership, the Emergence of Human-Capital Promoting Institutions, and the Great Divergence." *Review of Economic Studies* 76(1): 143–79.

Galor, Oded ve Andrew Mountford. 2008. "Trading Population for Productivity: Theory and Evidence." *Review of Economic Studies* 75(4): 1143–79.

Galor, Oded ve David N. Weil. 2000. "Population, Technology, and Growth: From Malthusian Stagnation to the Demographic Transition and Beyond." *American Economic Review* 90(4): 806–28.

Gennaioli, Nicola ve Hans-Joachim Voth. 2015. "State Capacity and Military Conflict." *Review of Economic Studies* 82(4): 1409–48.

Gerschenkron, Alexander. 1962. *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge, MA: The Belknap Press.

Glahn, Richard von. 2016. *The Economic History of China*. Cambridge: Cambridge University Press.

Goldin, Claudia. 2001. "The Human-Capital Century and American Leadership: Virtues of the Past." *Journal of Economic History* 61(2): 263–92.

Goldin, Claudia ve Lawrence F. Katz. 1998. "The Origins of Technology–Skill Complementarity." *Quarterly Journal of Economics* 113(3): 693–732.

Goldin, Claudia ve Laurence F. Katz. 2008. *The Race between Education and Technology*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Goldstone, Jack A. 2002. "Efflorescences and Economic Growth in World History: Rethinking the 'Rise of the West' and the Industrial Revolution." *Journal of World History* 13(2): 323–89.

Gorodnichenko, Yuriy ve Gerard Roland. 2011. "Individualism, Innovation, and Long-run Growth." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 108(Supplement 4): 21316–19.

Gorodnichenko, Yuriy ve Gerard Roland. 2017. "Culture, Institutions, and the Wealth of Nations." *Review of Economics and Statistics* 99(3): 402–16.

Gottfried, Robert S. 1983. *The Black Death: Natural and Human Disaster in Medieval Europe*. New York: The Free Press.

Grafe, Regina. 2012. *Distant Tyranny: Markets, Power, and Backwardness in Spain, 1650–1800.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Gregory, Paul R. 1994. *Before Command: The Russian Economy from Emancipation to Stalin.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Gregory, Paul R. 2004*a*. *The Political Economy of Stalinism.* Cambridge: Cambridge University Press.

Gregory, Paul R. 2004*b*. *Russian National Income, 1885–1913.* Cambridge: Cambridge University Press.

Gregory, Paul R. ve Mark Harrison. 2005. "Allocation under Dictatorship: Research in Stalin's Archives." *Journal of Economic Literature* 43(3): 721–61.

Greif, Avner. 1989. "Reputation and Coalitions in Medieval Trade: Evidence on the Maghribi Traders." *Journal of Economic History* 49(4): 857–82.

Greif, Avner. 1993. "Contract Enforceability and Economic Institutions in Early Trade: The Maghribi Traders' Coalition." *American Economic Review* 83(3): 525–48.

Greif, Avner. 1994. "Cultural Beliefs and the Organization of Society: A Historical and Theoretical Reflection on Collectivist and Individualist Societies." *Journal of Political Economy* 102(5): 912–50.

Greif, Avner. 2000. "The Fundamental Problem of Exchange: A Research Agenda in Historical Institutional Analysis." *European Review of Economic History* 4(3): 251–84.

Greif, Avner. 2002. "Institutions and Impersonal Exchange: From Communal to Individual Responsibility." *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 127(1): 168–204.

Greif, Avner. 2006. *Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval Trade.* New York: Cambridge University Press.

Greif, Avner, Paul Milgrom ve Barry R. Weingast. 1994. "Coordination, Commitment, and Enforcement: The Case of the Merchant Guild." *Journal of Political Economy* 102(4): 745–76.

Greif, Avner ve Jared Rubin. 2021. "Political Legitimacy and the Institutional Foundations of Constitutional Government: The Case of England." Working Paper.

Greif, Avner ve Guido Tabellini. 2017. "The Clan and the Corporation: Sustaining Cooperation in China and Europe." *Journal of Comparative Economics* 45(1): 1–35.

Grier, Robin M. 1999. "Colonial Legacies and Economic Growth." *Public Choice* 98(3–4): 317–35.

Guinnane, Timothy W. 2011. "The Historical Fertility Transition: A Guide for Economists." *Journal of Economic Literature* 49(3): 589–614.

Guiso, Luigi, Paola Sapienza ve Luigi Zingales. 2006. "Does Culture Affect Economic Outcomes?" *Journal of Economic Perspectives* 20(2): 23–48.

Guiso, Luigi, Paola Sapienza ve Luigi Zingales. 2016. "Long-term Persistence." *Journal of the European Economic Association* 14(6): 1401–36.

Gupta, Bishnupriya. 2019. "Falling Behind and Catching Up: India's Transition from a Colonial Economy." *Economic History Review* 72(3): 803–27.

Gwartney, James D., Robert A. Lawson, Joshua Hall ve Ryan Murphy. 2019. *Economic Freedom of the World: 2019 Annual Report*. Vancouver: Fraser Institute.

Gwartney, James D., Robert A. Lawson ve Randall G. Holcombe. 1999. "Economic Freedom and the Environment for Economic Growth." *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 155(4): 643–63.

Haggard, Stephan. 2004. "Institutions and Growth in East Asia." *Studies in Comparative International Development* 38(4): 53–81.

Hajnal, John. 1965. "European Marriage Patterns in Perspective." In *Population in History: Essays in Historical Demography*, ed. D.V. Glass and D.E.C. Eversley. London: Aldine, s. 101–43.

Hajnal, John. 1982. "Two Kinds of Preindustrial Household Formation System." *Population and Development Review* 8(3): 449–94.

Hanley, Susan B. ve Kozo Yamamura. 1977. *Economic and Demographic Change in Preindustrial Japan, 1600–1868*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Harley, C. Knick. 1992*a*. "The Antebellum American Tariff: Food Exports and Manufacturing." *Explorations in Economic History* 29(4): 375–400.

Harley, C. Knick. 1992*b*. "International Competitiveness of the Antebellum American Cotton Textile Industry." *Journal of Economic History* 52(3): 559–84.

Harley, C. Knick. 2004. "Trade: Discovery, Mercantilism and Technology." In *The Cambridge Economic History of Modern Britain*, Vol. 2, ed. Roderick Floud and Paul Johnson. Cambridge: Cambridge University Press, s. 175–203.

Harper, Kyle. 2017. *The Fate of Rome*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Hart, Marjolen'T. 1991. "'The Devil of the Dutch': Holland's Impact on the Financial Revolution in England, 1643–1694." *Parliaments, Estates, and Representation* 11(1): 39–51. Hausfather, Zeke. 2019. "Analysis: Why the UK's CO2 Emissions have Fallen 38% since 1990." CarbonBrief. https://www.carbonbrief.org/analysis-why-the-uks-co2-emissions-have-fallen-38-since-1990.

Hausmann, Ricardo, Lant Pritchett ve Dani Rodrik. 2005. "Growth Accelerations." *Journal of Economic Growth* 10(4): 303–29.

Hay, Douglas, Peter Linebaugh, John G. Rule, E.P. Thompson, and Cal Winslow, eds. 1975. *Albion's Fatal Tree*. London: Allen Lane.

Hay, Simon I., Carlos A. Guerra, Peter W. Gething, Anand P. Patil, Andrew J. Tatem, Abdisalan M. Noor, vd. 2009. "A World Malaria Map: Plasmodium falciparum Endemicity in 2007." *PLoS Medicine* 6(3): e1000048.

Hayek, F.A. 1960. *The Constitution of Liberty*. London: Routledge.

Hayek, F.A. 1982. *Law, Legislation and Liberty: The Political Order of a Free People*, Vol. III. Chicago: University of Chicago Press.

Heldring, Leander, James A. Robinson ve Sebastian Vollmer. 2021. "The Economic Effects of the English Parliamentary Enclosures." Working Paper.

Henrich, Joseph. 2004. "Demography and Cultural Evolution: How Adaptive Cultural Processes Can Produce Maladaptive Losses: The Tasmanian Case." *American Antiquity* 69(2): 197–214.

Henrich, Joseph. 2015. *The Secret of Our Success: How Culture Is Driving Human Evolution, Domesticating our Species, and Making Us Smarter*. Princeton, NJ: Princeton University Press. Henrich, Joseph. 2020. *The WEIRDest People in the World: How the West Became Psychologically Peculiar and Particularly Prosperous*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Henriques, Antonio ve Nuno Palma. 2020. "Comparative European Institutions and the Little Divergence, 1385–1800." CEPR Discussion Paper 14124.

Herbst, Jeffrey. 2000. *States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Hobsbawm, Eric J. 1968. *Industry and Empire*. London: Weidenfeld & Nicolson.

Hoffman, Philip T. 2015. *Why Did Europe Conquer the World?* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Hornbeck, Richard ve Martin Rotemberg. 2021. "Railroads, Market Access, and Aggregate Productivity Growth." Working Paper.

Howes, Anton. 2017. "The Relevance of Skills to Innovation during the British Industrial Revolution, 1547–1851." Working Paper.

Huff, Toby. 1993. *The Rise of Early Modern Science.* Cambridge: Cambridge University Press.

Huillery, Elise. 2009. "History Matters: The Long-term Impact of Colonial Public Investments in French West Africa." *American Economic Journal: Applied Economics* 1(2): 176–215.

Hume, David. 1762. *The History of England.* Dublin: United Company of Booksellers. Humphries, Jane. 2010. *Childhood and Child Labour in the British Industrial Revolution.* Cambridge: Cambridge University Press.

Humphries, Jane ve Benjamin Schneider. 2019. "Spinning the Industrial Revolution." *Economic History Review* 72(1): 126–55.

Humphries, Jane ve Jacob Weisdorf. 2019. "Unreal Wages? Real Income and Economic Growth in England, 1260–1850." *Economic Journal* 129(623): 2867–87.

Hunter, Janet. 2003. *Women and the Labour Market in Japan's Industrializing Economy: The Textile Industry before the Pacific War.* London: Routledge.

Inglehart, R., C. Haerpfer, A. Moreno, C. Welzel, K. Kizilova, J. Diez-Medrano, vd. 2018. *World Values Survey: All Rounds – Country-Pooled Datafile Version.* Madrid: JD Systems Institute. Data available at: http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWVL.jsp.

Inikori, Joseph E. 2002. *Africans and the Industrial Revolution in England.* Cambridge: Cambridge University Press.

Irwin, Douglas A. 2000. "Did Late-nineteenth-century US Tariffs Promote Infant Industries? Evidence from the Tinplate Industry." *Journal of Economic History* 60(2): 335–60.

Irwin, Douglas A. 2002. "Interpreting the Tariff–Growth Correlation of the Late 19th Century." *American Economic Review* 92(2): 165–9.

Iyer, Lakshmi. 2010. "Direct versus Indirect Colonial Rule in India: Long-term Consequences." *Review of Economics and Statistics* 92(4): 693–713.

Iyigun, Murat, Nathan Nunn ve Nancy Qian. 2017. "Winter Is Coming: The Long-run Effects of Climate Change on Conflict, 1400–1900." NBER Working Paper 23033.

Iyigun, Murat, Jared Rubin ve Avner Seror. 2021. "A Theory of Cultural Revivals." *European Economic Review* 135: art. 103734.

Jacks, David S., Christopher M. Meissner ve Dennis Novy. 2011. "Trade Booms, Trade Busts, and Trade Costs." *Journal of International Economics* 83(2): 185–201.

Jedwab, Rémi, Noel D. Johnson ve Mark Koyama. 2019. "Pandemics, Places, and Populations: Evidence from the Black Death." CEPR Discussion Paper.

Jedwab, Rémi ve Alexander Moradi. 2016. "The Permanent Effects of Transportation Revolutions in Poor Countries: Evidence from Africa." *Review of Economics and Statistics* 98(2): 268–84.

Jha, Saumitra. 2015. "Financial Asset Holdings and Political Attitudes: Evidence from Revolutionary England." *Quarterly Journal of Economics* 130(3): 1485–545.

Johnson, Noel D. ve Mark Koyama. 2017. "States and Economic Growth: Capacity and Constraints." *Explorations in Economic History* 64(1): 1–20.

Johnson, Noel D. ve Mark Koyama. 2019. *Persecution and Toleration: The Long Road to Religious Freedom*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jones, Eric. 2003. *The European Miracle* (3rd edn). Cambridge: Cambridge University Press.

Kamen, Henry. 1971. *The Iron Century: Social Change in Europe 1550–1660*. London: Weidenfeld & Nicolson.

Kandori, Michihiro. 1992. "Social Norms and Community Enforcement." *Review of Economic Studies* 59(1): 63–80.

Kanzaka, Junichi. 2019. "The Development of Civil Engineering Projects and Village Communities in Seventeenth- to Nineteenth-Century Japan." In *Public Goods Provision in the Early Modern Economy: Comparative Perspectives from Japan, China, and Europe*, ed. Masayuki Tanimoto and R. Bin Wong. Berkeley: University of California Press, pp. 150–71.

Karaman, Kivanc ve Şevket Pamuk. 2013. "Different Paths to the Modern State in Europe: The Interaction between Warfare, Economic Structure and Political Regime." *American Political Science Review* 107(3): 603–26.

Kaufmann, Daniel, Aart Kraay ve Massimo Mastruzzi. 2011. "The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues." *Hague Journal on the Rule of Law* 3(2): 220–46.

Kelly, Morgan, Joel Mokyr ve Cormac Ó Gráda. 2014. "Precocious Albion: A New Interpretation of the British Industrial Revolution." *Annual Review of Economics* 6(1): 363–89.

Kelly, Morgan, Joel Mokyr ve Cormac Ó Gráda. 2020. "The Mechanics of the Industrial Revolution." Working Paper.

Kelly, Morgan ve Cormac Ó Gráda. 2014. "Ready for Revolution? The English Economy before 1800." Working Paper.

Kelly, Morgan ve Cormac Ó Gráda. 2016. "Adam Smith, Watch Prices, and the Industrial Revolution." *Quarterly Journal of Economics* 131(4): 1727–52.

Kennedy, Paul. 1987. *The Rise and Fall of the Great Powers, 1500–1980*. New York: Vintatge Books. Kitamura, Shuhei and Nils-Petter Lagerlöf. 2020. "Geography and State Fragmentation." *Journal of the European Economic Association* 18(4): 1726–69.

Ko, Chiu Yu, Mark Koyama ve Tuan-Hwee Sng. 2018. "Unified China; Divided Europe." *International Economic Review* 59(1): 285–327.

Ko, Chiu Yu ve Tuan-Hwee Sng. 2013. "Regional Dependence and Political Centralization in Imperial China." *Eurasian Geography and Economics* 54(5–6): 470–83.

Kohli, Atul. 2004. *State-directed Development: Political Power and Industrialization in the Global Periphery*. Cambridge: Cambridge University Press.

Koyama, Mark. 2010*a*. "Evading the 'Taint of Usury': The Usury Prohibition as a Barrier to Entry." *Explorations in Economic History* 47(4): 420–42.

Koyama, Mark. 2010*b*. "The Political Economy of Expulsion: The Regulation of Jewish Moneylending in Medieval England." *Constitutional Political Economy* 21(4): 374–406.

Koyama, Mark. 2012. "The Transformation of Labor Supply in the Pre-industrial World." *Journal of Economic Behavior & Organization* 81(2): 505–23.

Koyama, Mark. 2016. "The Long Transition from a Natural State to a Liberal Economic Order." *International Review of Law and Economics* 47(1): 29–39.

Koyama, Mark, Chiaki Moriguchi ve Tuan-Hwee Sng. 2018. "Geopolitics and Asia's Little Divergence: State Building in China and

Japan after 1850." *Journal of Economic Behavior & Organization* 155: 178–204.

Koyama, Noboru. 2004. *Japanese Students at Cambridge University in the Meiji Era, 1868–1912: Pioneers for the Modernization of Japan.* Translated by Ian Ruxton. Morrisville, NC: Lula Press.

Kremer, Michael. 1993. "Population Growth and Technological Change: One Million BC to 1990." *Quarterly Journal of Economics* 108(3): 681–716.

Kuran, Timur. 2011. *The Long Divergence: How Islamic Law Held Back the Middle East.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Kuran, Timur ve Jared Rubin. 2018. "The Financial Power of the Powerless: Socio- economic Status and Interest Rates under Partial Rule of Law." *Economic Journal* 128(609): 758–96.

Kuru, Ahmet T. 2019. *Islam, Authoritarianism, and Underdevelopment: A Global and Historical Comparison.* New York: Cambridge University Press.

La Porta, Rafael, Florencio Lopez de Silanes, Andrei Shleifer, ve Robert W. Vishny. 1998. "Law and Finance." *Journal of Political Economy* 106(6): 1113–55.

Lal, Deepak. 2005. *The Hindu Equilibrium, India c.·1500 BC–2000 A.D.* Oxford: Oxford University Press.

Lamb, H.H. 1982. *Climate, History, and the Modern World.* London: Methuen.

Lamoreaux, Naomi R. 2011. "The Mystery of Property Rights: A US Perspective." *Journal of Economic History* 71(2): 275–306.

Lampe, Markus ve Paul Sharp. 2018. *A Land of Milk and Butter*. Chicago: University of Chicago Press.

Landes, David S. 1998. *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor*. New York: Norton.

Landes, David S. 2006. "Why Europe and the West? Why Not China?" *Journal of Economic Perspectives* 20(2): 3–22.

Lange, Matthew K. 2004. "British Colonial Legacies and Political Development." *World Development* 32(6): 905–22.

Lankina, Tomila and Lullit Getachew. 2012. "Mission or Empire, Word or Sword? The Human Capital Legacy in Postcolonial Democratic Development." *American Journal of Political Science* 56(2): 465–83.

Le Bris, David. 2019. "Testing Legal Origins Theory within France: Customary Laws versus Roman Code." *Journal of Comparative Economics* 47(1): 1–30.

Lee, James, Cameron Campbell ve Wang Feng. 2002. "Positive Check or Chinese Checks?" *Journal of Asian Studies* 61(2): 591–607.

Lemire, Beverly. 1991. *Fashion's Favourite: The Cotton Trade and the Consumer in Britain, 1660–1800*. Oxford: Oxford University Press.

Lewis, Bernard. 2002. *What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Response*. Oxford: Oxford University Press.

Lin, Justin Yifu. 1995. "The Needham Puzzle: Why the Industrial Revolution Did Not Originate in China." *Economic Development and Cultural Change* 43(2): 269–92.

Lindert, Peter H. ve Jeffrey G. Williamson. 2016. "American Colonial Incomes, 1650–1774." *Economic History Review* 69(1): 54–77.

Lowes, Sara ve Eduardo Montero. Forthcoming. "Concessions, Violence, and Indirect Rule: Evidence from the Congo Free State." *Quarterly Journal of Economics*. https://doi.org/ 10.1093/qje/qjab021.

Lowes, Sara, Nathan Nunn, James A. Robinson ve Jonathan L. Weigel. 2017. "The Evolution of Culture and Institutions: Evidence from the Kuba Kingdom." *Econometrica* 85(4): 1065–91.

Ma, Debin. 2004. "Why Japan, Not China, Was the First to Develop in East Asia: Lessons from Sericulture, 1850–1937." *Economic Development and Cultural Change* 52(2): 369–94.

Ma, Debin ve Jared Rubin. 2019. "The Paradox of Power: Principal–Agent Problems and Administrative Capacity in Imperial China (and Other Absolutist Regimes)." *Journal of Comparative Economics* 47(2): 277–94.

Macaulay, Thomas Babbington. 1830. "Sir Thomas More; or, Colloquies on the Progress and Prospects of Society by Robert Southey." *Edinburgh Review* 50: 528–65.

Maddison, Angus. 1983. "A Comparison of Levels of GDP per Capita in Developed and Developing Countries: 1700–1914." *Journal of Economic History* 43(1): 27–41.

Maddison, Angus. 1991. *Dynamic Forces in Capitalist Development: A Long-run Comparative View*. New York: Oxford University Press.

Maddison, Angus. 2001. *The World Economy: A Millennial Perspective*. OECD.

Maddison, Angus. 2007. *Contours of the World Economy, 1–2030 AD: Essays in Macro-economic History*. Oxford: Oxford University Press.

Majewski, John. 2009. *Modernizing a Slave Economy: The Economic Vision of the Confederate Nation*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Malanima, Paolo. 2003. "Measuring the Italian Economy 1300–1861." *Rivista di Storia Economica* 21(1): 265–95.

Malanima, Paolo. 2005. "Urbanisation and the Italian Economy during the Last Millennium." *European Review of Economic History* 9(1): 97–122.

Malanima, Paolo. 2007. "Wages, Productivity and Working Time in Italy (1270–1913)." *Journal of European Economic History* 36(1): 127–71.

Malthus, T.R. 1798/2007. *An Essay on the Principle of Population*. New York: Dover.

Mann, Charles C. 2005. *1491: New Revelations of the Americas before Columbus*. New York: Alfred A. Knopf.

Manning, Patrick. 1990. *Slavery and African Life: Occidental, Oriental, and African Slave Trades*. Cambridge: Cambridge University Press.

Manning, Sturt. 2013. "The Roman World and Climate: Context, Relevance of Climate Change, and Some Issues." In *The Ancient Mediterranean Environment between Science and History*, ed. W.V. Harris. Leiden: Brill, s. 103–72.

Markevich, Andrei, Natalya Naumenko ve Nancy Qian. 2021. "The Soviet Great Famine, 1932–1933." Working Paper.

Markevich, Andrei ve Ekaterina Zhuravskaya. 2018. "The Economic Effects of the Abolition of Serfdom: Evidence from the Russian Empire." *American Economic Review* 108(4–5): 1074–117.

Marshall, Monty G. ve Gabrielle Elzinga-Marshall. 2017. *Global Report 2017: Conflict, Governance and State Fragility*. Vienna, VA: Center for Systemic Peace.

Marx, Karl. 1868/1990. *Capital*, Vol. 1. Translated by Ben Fowkes. London: Penguin Classics.

McCleary, Rachel M. ve Robert J. Barro. 2006. "Religion and Economy." *Journal of Economic Perspectives* 20(2): 49–72.

McCleary, Rachel M. ve Robert J. Barro. 2019. *The Wealth of Religions*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

McCloskey, Deirdre N. 2006. *The Bourgeois Virtues: Ethics for an Age of Commerce*. Chicago: University of Chicago Press.

McCloskey, Deirdre N. 2010. *Bourgeois Dignity: Why Economics Can't Explain the Modern World*. Chicago: University of Chicago Press.

McCloskey, Deirdre N. 2016. *Bourgeois Equality: How Ideas, Not Capital or Institutions, Enriched the World*. Chicago: University of Chicago Press.

McCloskey, Donald N. 1976. "English Open Fields as Behavior towards Risk." In *Research in Economic History: An Annual Compilation of Research*, Vol. 1, ed. Paul Uselding. Greenwich, CT: JAI Press, pp. 124–70.

McKendrick, Neil, John Brewer ve J.H. Plumb. 1982. *The Birth of Consumer Society: The Commercialization of Eighteenth-century England*. London: Europa.

McLean, Ian W. 2013. *Why Australia Prospered: The Shifting Sources of Economic Growth*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Mehlum, Halvor, Karl Moene, and Ragnar Torvik. 2006. "Institutions and the Resource Curse." *Economic Journal* 116(508): 1–20.

Meng, Xin, Nancy Qian ve Pierre Yared. 2015. "The Institutional Causes of China's Great Famine, 1959–1961." *Review of Economic Studies* 82(4): 1568–611.

Michaels, Guy ve Ferdinand Rauch. 2018. "Resetting the Urban Network: 117–2012." *Economic Journal* 128(608): 378–412.

Michalopoulos, Stelios ve Elias Papaioannou. 2016. "The Long-run Effects of the Scramble for Africa." *American Economic Review* 106(7): 1802–48.

Minns, Chris ve Patrick Wallis. 2012. "Rules and Reality: Quantifying the Practice of Apprenticeship in Early Modern England." *Economic History Review* 65(2): 556–79.

Mitch, David. 1999. "The Role of Skill and Human Capital in the 'British' Industrial Revolution." In *The British Industrial Revolution: An Economic Perspective*, ed. Joel Mokyr. Boulder, CO: Westview Press, s. 241–79.

Mokyr, Joel. 1990. *The Lever of Riches*. Oxford: Oxford University Press.

Mokyr, Joel. 1998. "The Second Industrial Revolution, 1870–1914." In *Storia dell'economia Mondiale*, ed. Valerio Castronono. Rome: Laterza, s. 219–45.

Mokyr, Joel. 2002. *The Gift of Athena: Historical Origins of the Knowledge Economy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Mokyr, Joel. 2009. *The Enlightened Economy: An Economic History of Britain, 1700–1850*. New Haven, CT: Yale University Press.

Mokyr, Joel. 2016. *A Culture of Growth: The Origins of the Modern Economy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Mokyr, Joel ve John V.C. Nye. 2007. "Distribution Coalitions, the Industrial Revolution, and the Origins of Economic Growth in Britain." *Southern Economic Journal* 74(1): 50–70.

Mokyr, Joel, Assaf Sarid ve Karine van der Beek. 2020. "The Wheels of Change: Technology Adoption, Millwrights, and Persistence in Britain's Industrialization." Working Paper.

Montesquieu, Charles de. 1748/1989. *The Spirit of the Laws*. Translated by Anne M. Cohler, Basia C. Miller ve Harold S. Stone. Cambridge: Cambridge University Press. More, Thomas. 1516/1997. *Utopia*. New York: Dover.

Morris, Ian. 2005. "Archaeology, Standards of Living, and Greek Economic History." In *The Ancient Economy*, ed. Ian Morris and J.G. Manning. Stanford, CA: Stanford University Press, s. 91–126.

Mui, Hoh-Cheung and Lorna H. Mui. 1989. *Shops and Shopkeeping in Eighteenth-century England*. Kingston: McGill-Queen's University Press.

Murtazashvili, Jennifer Brick. 2016. *Informal Order and the State in Afghanistan*. New York: Cambridge University Press.

Nath, Pratyay. 2018. "Through the Lens of War: Akbar's Sieges (1567–69) and Mughal Empire-building in Early Modern North India." *South Asia: Journal of South Asian Studies* 41(2): 245–58.

Naumenko, Natalya. 2021. "The Political Economy of Famine: The Ukrainian Famine of 1933." *Journal of Economic History* 81(1): 156–97.

Needham, Joseph. 1995. *Science and Civilisation in China*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nef, John U. 1932. *The Rise of the English Coal Industry*. Vols. 1–2. London: Routledge.

Nelson, Richard R. ve Edmund S. Phelps. 1966. "Investment in Humans, Technological Diffusion, and Economic Growth." *American Economic Review* 56(1/2): 69–75.

North, Douglass C. 1966. *The Economic Growth of the United States 1790–1860*. New York: W.W. Norton & Company.

North, Douglass C. 1981. *Structure and Change in Economic History*. New York: Norton. North, Douglass C. 1990. *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.

North, Douglass C. ve Robert Paul Thomas. 1973. *The Rise of the Western World*. Cambridge: Cambridge University Press.

North, Douglass C., John Joseph Wallis ve Barry R. Weingast. 2009. *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*. New York: Cambridge University Press.

North, Douglass C. ve Barry Weingast. 1989. "Constitutions and Commitment: The Evolution of Institutions Governing Public Choice in Seventeenth-Century England." *Journal of Economic History* 49(4): 803–32.

Nunn, Nathan. 2008. "The Long-term Effects of Africa's Slave Trades." *Quarterly Journal of Economics* 123(1): 139–76.

Nunn, Nathan. 2012. "Culture and the Historical Process." *Economic History of Developing Regions* 27(Supplement 1): S108–26.

Nunn, Nathan ve Diego Puga. 2012. "Ruggedness: The Blessing of Bad Geography in Africa." *Review of Economics and Statistics* 94(1): 20–36.

Nunn, Nathan ve Nancy Qian. 2010. "The Columbian Exchange: A History of Disease, Food, and Ideas." *Journal of Economic Perspectives* 24(2): 163–88.

Nunn, Nathan ve Leonard Wantchekon. 2011. "The Slave Trade and the Origins of Mistrust in Africa." *American Economic Review* 101(7): 3221–52.

Ó Gráda, Cormac. 2015. *Eating People Is Wrong and Other Essays*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Ober, Josiah. 2018. *Demopolis: Democracy before Liberalism*. Cambridge: Cambridge University Press.

O'Brien, Patrick. 2000. "Mercantilism and Imperialism in the Rise and Decline of the Dutch and British Economies 1585–1815." *De Economist* 148(4): 469–501.

Ogilvie, Sheilagh. 2003. *A Bitter Living: Women, Markets, and Social Capital in Early Modern Germany*. Oxford: Oxford University Press.

Ogilvie, Sheilagh. 2011. *Institutions and European Trade: Merchant Guilds, 1000–1800*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ogilvie, Sheilagh. 2019. *The European Guilds: An Economic Analysis*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

O'Rourke, Kevin H. 2007*a*. "Culture, Conflict and Cooperation: Irish Dairying before the Great War." *Economic Journal* 117(523): 1357–79.

O'Rourke, Kevin H. 2007*b*. "Property Rights, Politics and Innovation: Creamery Diffusion in Pre-1914 Ireland." *European Review of Economic History* 11(3): 395–417.

O'Rourke, Kevin H. ve Jeffrey G. Williamson. 1999. *Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth-Century Economy*. Cambridge, MA: MIT Press.

Ostrom, Elinor. 1990. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.

Oto-Peralías, Daniel ve Diego Romero-Ávila. 2014. "The Distribution of Legal Traditions around the World: A Contribution to the Legal-origins Theory." *Journal of Law and Economics* 57(3): 561–628.

Palma, Nuno. Forthcoming. "The Real Effects of Monetary Expansions: Evidence from a Large-scale Historical Experiment." *Review of Economic Studies*.

Palma, Nuno ve Jaime Reis. 2019. "From Convergence to Divergence: Portuguese Economic Growth, 1527–1850." *Journal of Economic History* 79(2): 477–506.

Pamuk, Şevket. 2007. "The Black Death and the Origins of the 'Great Divergence' across Europe, 1300–1600." *European Review of Economic History* 11(3): 289–317.

Parente, Stephen L. ve Edward C. Prescott. 2002. *Barriers to Riches*. Cambridge, MA: MIT Press.

Parker, Geoffrey. 2014. *Imprudent King: A New Life of Philip II*. New Haven, CT: Yale University Press.

Pascali, Luigi. 2017. "The Wind of Change: Maritime Technology, Trade, and Economic Development." *American Economic Review* 107(9): 2821–54.

Patel, Dev, Justin Sandefur ve Arvind Subramanian. 2021. "The New Era of Unconditional Convergence." *Journal of Development Economics* 152: art. 102687.

Pavlik, Jamie Bologna ve Andrew T. Young. 2019. "Did Technology Transfer More Rapidly East–West than North–South?" *European Economic Review* 119: 216–35.

Penn, Thomas. 2011. *The Winter King: Henry VII and the Dawn of Tudor England*. New York: Simon & Schuster.

Perkins, Dwight ve John P. Tang. 2017. "East Asian Industrial Pioneers: Japan, Korea, and Taiwan." In *The Spread of Modern Industry to the Periphery since 1871*, ed. Kevin O'Rourke and Jeffrey Williamson. Oxford: Oxford University Press, s. 169–96.

Pincus, Steven C.A. ve James A. Robinson. 2014. "What Really Happened during the Glorious Revolution?" In *Institutions, Property Rights,*

and Economic Growth: The Legacy of Douglass North. New York: Cambridge University Press, pp. 192–222.

Pipes, Richard. 1974. *Russia under the Old Regime.* London: Penguin.

Platt, Brian. 2004. *Burning and Building: Schooling and State Formation in Japan, 1750–1890.* Cambridge MA: Harvard University Press.

Platt, Stephen R. 2018. *Imperial Twilight: The Opium War and the End of China's Last Golden Age.* New York: Knopf.

Platteau, Jean-Philippe. 2017. *Islam Instrumentalized.* Cambridge: Cambridge University Press.

Pollack, A.F. ve F.W. Maitland. 1895. *The History of England Law, Before the Time of Edward I,* Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press.

Pomeranz, Kenneth. 2000. *The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Pomeranz, Kenneth. 2005. "Women's Work and the Economics of Respectability." In *Gender in Motion: Divisions of Labor and Cultural Change in Late Imperial and Modern China*, ed. Bryna Goodman and Wendy Larson. Lanham, MD: Rowman and Littlefield, s. 239–63.

Postan, M.M. 1973. *Medieval Trade and Finance.* Cambridge: Cambridge University Press. Pritchett, Lant. 1997. "Divergence, Big Time." *Journal of Economic Perspectives* 11(3): 3–17. Pritchett, Lant and Lawrence H. Summers. 1996. "Wealthier Is Healthier." *Journal of Human Resources* 31(4): 841–68.

Puga, Diego ve Daniel Trefler. 2014. "International Trade and Institutional Change: Medieval Venice's Response to Globalization." *Quarterly Journal of Economics* 129(2): 753–821.

Putnam, Robert D., Robert Leonardi ve Raffaella Y. Nanetti. 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Rajan, Raghuram G. ve Luigi Zingales. 2003. "The Great Reversals: The Politics of Financial Development in the Twentieth Century." *Journal of Financial Economics* 69(1): 5–50.

Ransom, Roger ve Richard Sutch. 1988. "Capitalists without Capital: The Burden of Slavery and the Impact of Emancipation." *Agricultural History* 62(3): 133–60.

Redding, Stephen ve Anthony J. Venables. 2004. "Economic Geography and International Inequality." *Journal of International Economics* 62(1): 53–82.

Reid, Anthony. 2015. *A History of Southeast Asia: Critical Crossroads*. Oxford: Wiley Blackwell. Richardson, Gary. 2008. "Brand Names before the Industrial Revolution." NBER Working Paper 13930.

Richerson, Peter J. ve Robert Boyd. 2010. "The Evolution of Free Enterprise Values." In *Moral Markets: The Critical Role of Values in the Economy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Richter, Daniel K. 2011. *Before the Revolution: America's Ancient Pasts*. Cambridge, MA: Belknap Press.

Robinson, James A., Ragnar Torvik ve Thierry Verdier. 2006. "Political Foundations of the Resource Curse." *Journal of Development Economics* 79(2): 447–68.

Rodrik, Dani, Arvind Subramanian ve Francesco Trebbi. 2004. "Institutions Rule: The Primacy of Institutions over Geography and Integration in Economic Development." *Journal of Economic Growth* 9(2): 131–65.

Root, Hilton L. 1991. "The Redistributive Role of Government: Economic Regulation in Old Régime France and England." *Comparative Studies in Society and History* 33(2): 338–69. Root, Hilton L. 2020. *Network Origins of the Global Economy: East vs. West in a Complex Systems Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rosenbloom, Joshua. 2004. "Path Dependence and the Origins of the American Cotton Textile Industry." In *The Fibre that Changed the World: Cotton Industry in International Perspective*, ed. David Jeremy and Douglas A. Farnie. Oxford: Oxford University Press, s. 365–91.

Rosenthal, Jean-Laurent. 1992. *The Fruits of Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rosenthal, Jean-Laurent ve Roy Bin Wong. 2011. *Before and beyond Divergence*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Roser, Max. 2021*a*. "Children Born per Woman." *Our World in Data*. Veriler bu adreste bulunabilir: https://web.archive.org/web/20180916202120if_/https://ourworldindata.org/grapher/chi ldren-born-per-woman.

Roser, Max. 2021*b*. "The Rise of Basic Schooling since the 19th Century." *Our World in Data*. Veriler bu adreste bulunabilir: https://web.archive.org/web/20180921060942mp_/https://ourworldin data.org/primary-and-secondary-education.

Roser, Max. 2021*c*. "The Short History of Global Living Conditions and Why It Matters That We Know It." *Our World in Data*. Data available at: https://ourworldindata.org/a-history-of-global-living-conditions-in-5-charts.

Ross, Michael L. 2015. "What Have We Learned about the Resource Curse?" *Annual Review of Political Science* 18: 239–59.

Rostow, Walt W. 1960. *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rubin, Jared. 2011. "Institutions, the Rise of Commerce and the Persistence of Laws: Interest Restrictions in Islam and Christianity." *Economic Journal* 121(557): 1310–39.

Rubin, Jared. 2017. *Rulers, Religion, and Riches: Why the West Got Rich and the Middle East Did Not*. New York: Cambridge University Press.

Sachs, Jeffrey D. ve Pia Malaney. 2002. "The Economic and Social Burden of Malaria." *Nature* 415(6872): 680–5.

Sachs, Jeffrey D. ve Andrew M. Warner. 2001. "The Curse of Natural Resources." *European Economic Review* 45(4–6): 827–38.

Saito, Osamu. 2005. "Pre-modern Economic Growth Revisited: Japan and the West." LSE Working Paper No. 16/05.

Saito, Osamu. 2009. "Land, Labour and Market Forces in Tokugawa Japan." *Continuity and Change* 24(Special Issue 01): 169–96.

Salter, Alexander William ve Andrew T. Young. 2019. "Polycentric Sovereignty: The Medieval Constitution, Governance Quality, and the Wealth of Nations." *Social Science Quarterly* 100(4): 1241–53.

Scheidel, Walter. 2017. *The Great Leveler: Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-first Century*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Scheidel, Walter. 2019. *Escape from Rome*. Princeton, NJ: Princeton University Press. Schulz, Jonathan F. 2020. "Kin Networks and Institutional Development." Working Paper.

Schulz, Jonathan F., Duman Bahrami-Rad, Jonathan P. Beauchamp ve Joseph Henrich. 2019. "The Church, Intensive Kinship, and Global Psychological Variation." *Science* 366(6466).

Sequeira, Sandra, Nathan Nunn ve Nancy Qian. 2020. "Immigrants and the Making of America." *Review of Economic Studies* 87(1): 382–419.

Shiue, Carol H. 2005. "From Political Fragmentation towards a Customs Union: Border Effects of the German Zollverein, 1815 to 1855." *European Review of Economic History* 9(2): 129–62.

Shiue, Carol H. ve Wolfgang Keller. 2007. "Markets in China and Europe on the Eve of the Industrial Revolution." *American Economic Review* 97(4): 1189–216.

Shleifer, Andrei, Florencio Lopez de Silanes ve Rafael La Porta. 2008. "The Economic Consequences of Legal Origins." *Journal of Economic Literature* 46(2): 285–332.

Siedentop, Larry. 2014. *Inventing the Individual: The Origins of Western Liberalism*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Smith, Adam. 1776/1976. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, ed. R.H. Campbell and A.S. Skinner. Liberty Fund (reproducing Oxford University Press edition). https://www.libertyfund.org/books/an-inquiry-into-the-nature-and-causes-of-the-wealth-of-nations-vol-1/.

Smith, Richard M. 1991. "Demographic Development in Rural England, 1300–48: A Survey." In *Before the Black Death: Studies in the "Crisis" of the Early Fourteenth Century*, ed. Bruce M.S. Campbell. Manchester: Manchester University Press, s. 25–78.

Sng, Tuan-Hwee. 2014. "Size and Dynastic Decline: The Principal–Agent Problem in Late Imperial China, 1700–1850." *Explorations in Economic History* 54: 107–27.

Sng, Tuan-Hwee ve Chiaki Moriguchi. 2014. "Asia's Little Divergence: State Capacity in China and Japan before 1850." *Journal of Economic Growth* 19(4): 439–70.

Sokoloff, Kenneth L. ve Stanley L. Engerman. 2000. "Institutions, Factor Endowments, and Paths of Development in the New World." *Journal of Economic Perspectives* 14(3): 217–32.

Solow, Barbara L. 1987. "Capitalism and Slavery in the Exceedingly Long Run." *Journal of Interdisciplinary History* 17(4): 711–37.

Solow, Robert M. 1956. "A Contribution to the Theory of Economic Growth." *Quarterly Journal of Economics* 70(1): 65–94.

Southern, Richard. 1970. *Western Society and the Church in the Middle Ages*. New York: Penguin. Spolaore, Enrico and Romain Wacziarg. 2021. "Fertility and Modernity." *Economic Journal*. https://doi.org/10.1093/ej/ueab066.

Squicciarini, Mara P. ve Nico Voigtländer. 2015. "Human Capital and Industrialization: Evidence from the Age of Enlightenment." *Quarterly Journal of Economics* 130(4): 1825–83. Stasavage, David. 2002. "Credible Commitment in Early Modern Europe: North and Weingast Revisited." *Journal of Law, Economics, and Organization* 18(1): 155–86.

Stasavage, David. 2003. *Public Debt and the Birth of the Democratic State*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stasavage, David. 2011. *States of Credit*. Princeton, NJ: Princeton University Press. Stasavage, David. 2014. "Was Weber Right? The Role of Urban Autonomy in Europe's Rise." *American Political Science Review* 108(2): 337–54.

Stasavage, David. 2016. "What We Can Learn from the Early History of Sovereign Debt." *Explorations in Economic History* 59: 1–16.

Stasavage, David. 2020. *The Decline and Rise of Democracy: A Global History from Antiquity to Today*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Steckel, Richard H. 2009. "Heights and Human Welfare: Recent Developments and New Directions." *Explorations in Economic History* 46(1): 1–23.

Stewart, Dugald. 1793/1980. "Account of the Life and Writings of Adam Smith LL.D." In Adam Smith, *Essays on Philosophical Subjects*, ed. W.P.D. Wightman and J.C. Bryce. Oxford: Oxford University Press, s. 269–352.

Styles, John. 2021. "The Rise and Fall of the Spinning Jenny: Domestic Mechanisation in Eighteenth-century Cotton Spinning." *Textile History* 51(2): 195–236.

Sugihara, Kaoru. 2004. "The State and the Industrious Revolution in Tokugawa Japan." LSE Working Paper.

Tabellini, Guido. 2010. "Culture and Institutions: Economic Development in the Regions of Europe." *Journal of the European Economic Association* 8(4): 677–716.

Tawney, R.H. 1936. *Religion and the Rise of Capitalism. A Historical Study*. London: John Murray.

Taylor, Leigh Shaw ve E.A. Wrigley. 2014. Occupational Structure and Population Change. In *The Cambridge Economic History of Modern Britain* (new edn.), Vol. 1: *Industrialisation, 1700– 1870*, ed. Roderick Floud, Jane Humphries, ve Paul Johnson. Cambridge: Cambridge University Press s. 53–88.

Temin, Peter. 2006. "The Economy of the Early Roman Empire." *Journal of Economic Perspectives* 20(1): 133–51.

Thompson, E.P. 1965. *The Making of the English Working Class*. Harmondsworth: Penguin.

Tilly, Charles. 1975. "Reflections on the History of European State-making." In *The Formation of Nation States in Western Europe*, ed. Charles Tilly. Princeton, NJ: Princeton University Press, s. 3–84.

Tilly, Charles. 1990. *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1990.* Oxford: Blackwell. Tocqueville, Alexis de. 1958. *Journeys to England and Ireland*. New Haven: Yale University Press.

Troesken, Werner. 2015. *The Pox of Liberty: How the Constitution Left Americans Rich, Free, and Prone to Infection.* Chicago: University of Chicago Press.

Tullock, Gordon. 1967. "The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies, and Theft." *Western Economics Journal* 5(3): 224–32.

Turner, Frederick Jackson. 1893. "The Significance of the Frontier in American History." *Proceedings of the State Historical Society of Wisconsin.*

Valencia Caicedo, Felipe. 2018. "The Mission: Human Capital Transmission, Economic Persistence, and Culture in South America." *Quarterly Journal of Economics* 134(1): 507–56.

van Bavel, Bas. 2016. *The Invisible Hand? How Market Economies Have Emerged and Declined since AD 500.* Oxford: Oxford University Press.

van Bavel, Bas, Eltjo Buringh ve Jessica Dijkman. 2018. "Mills, Cranes, and the Great Divergence: The Use of Immovable Capital Goods in Western Europe and the Middle East, Ninth to Sixteenth Centuries." *Economic History Review* 71(1): 31–54.

van Zanden, Jan Luiten. 2009. *The Long Road to the Industrial Revolution: The European Economy in a Global Perspective, 1000–1800.* Leiden: Brill.

van Zanden, Jan Luiten, Eltjo Buringh, and Maarten Bosker. 2012. "The Rise and Decline of European Parliaments, 1188–1789." *Economic History Review* 65(3): 835–61.

van Zanden, Jan Luiten ve Maarten Prak. 2006. "Towards an Economic Interpretation of Citizenship: The Dutch Republic between Medieval Communes and Modern Nation- states." *European Review of Economic History* 10(2): 111–45.

van Zanden, Jan Luiten ve Bas van Leeuwen. 2012. "Persistent but Not Consistent: The Growth of National Income in Holland, 1347–1807." *Explorations in Economic History* 49(2): 119–30.

Voigtländer, Nico ve Hans-Joachim Voth. 2006. "Why England? Demographic Factors, Structural Change and Physical Capital Accumulation during the Industrial Revolution." *Journal of Economic Growth* 11(4): 319–61.

Voigtländer, Nico ve Hans-Joachim Voth. 2013*a*. "How the West 'Invented' Fertility Restriction." *American Economic Review* 103(6): 2227–64.

Voigtländer, Nico ve Hans-Joachim Voth. 2013*b*. "The Three Horsemen of Riches: Plague, War, and Urbanization in Early Modern Europe." *Review of Economic Studies* 80(2): 774–811.

Voth, Hans-Joachim. 2001. "The Longest Years: New Estimates of Labor Input in England, 1760–1830." *Journal of Economic History* 61(4): 1065–82.

Vries, Peer. 2015. *State, Economy and the Great Divergence: Great Britain and China, 1680s–1850s.* London: Bloomsbury Publishing.

Vries, Peer. 2020. *Averting a Great Divergence.* London: Bloomsbury.

Waldinger, Maria. 2017. "The Long-run Effects of Missionary Orders in Mexico." *Journal of Development Economics* 127: 355–78.

Waldinger, Maria. 2019. "The Economic Effects of Long-term Climate Change: Evidence from the Little Ice Age." Working Paper.

Wallis, Patrick. 2008. "Apprenticeship and Training in Premodern England." *Journal of Economic History* 68(3): 832–61.

Ward-Perkins, Bryan. 2005. *The Fall of Rome, and the End of Civilization.* Oxford: Oxford University Press.

Watson, Andrew M. 1983. *Agricultural Innovation in the Early Islamic World: The Diffusion of Crops and Farming Techniques, 700–1100.* Cambridge: Cambridge University Press.

Weatherill, Lorna. 1988. *Consumer Behaviour and Material Culture in Britain, 1660–1700.* London: Routledge.

Weber, Isabella M. 2021. *How China Escaped Shock Therapy: The Market Reform Debate.* London: Routledge.

Weber, Max. 1905/1930. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism.* Translated by Talcott Parsons. London: Allen and Unwin.

Weber, Max. 1978. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, Vol. 1. Berkeley, CA: University of California Press.

Weingast, Barry R. 1997. "The Political Foundations of Democracy and the Rule of Law." *American Political Science Review* 91(2): 245–63.

Whatley, Warren C. 2018. "The Gun-Slave Hypothesis and the 18th Century British Slave Trade." *Explorations in Economic History* 67: 80–104.

Whatley, Warren C. ve Rob Gillezeau. 2011. "The Impact of the Transatlantic Slave Trade on Ethnic Stratification in Africa." *American Economic Review* 101(3): 571–6.

White, Lawrence H. 2012. *The Clash of Economic Ideas.* Cambridge: Cambridge University Press.

WHO. 2018. "WHO Global Ambient Air Quality Database." Data available at: https://www. who.int/airpollution/data/cities/en/.

Williams, Eric. 1944. *Capitalism and Slavery.* Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.

Williamson, Jeffrey G. 2006. *Globalization and the Poor Periphery before 1850.* Cambridge, MA: MIT Press.

Williamson, Oliver. 1985. *The Economic Institutions of Capitalism.* New York: The Free Press. Wilson, Andrew. 2011. "City Sizes and Urbanization in the Roman Empire." In *Settlement, Urbanization, and Population*, ed. Alan Bowman ve Andrew Wilson. Oxford: Oxford University Press, s. 161–95.

Wong, R. Bin. 1997. *China Transformed: Historical Change and the Limits of European Experience.* Ithaca, NY: Cornell University Press.

Wong, R. Bin. 2012. "Taxation and Good Governance in China 1500–1914." In *The Rise of Fiscal States: A Global History, 1500–1914*, ed. Bartolome Yuan-Casaliia, Patrick K. O'Brien, and Francisco Comín Comín. Cambridge: Cambridge University Press, s. 353–78.

Woodard, Colin. 2011. *American Nations: A History of the Eleven Rival Regional Cultures of North America.* New York: Penguin.

Woodberry, Robert D. 2012. "The Missionary Roots of Liberal Democracy." *American Political Science Review* 106(2): 244–74.

Wooton, David. 2015. *The Invention of Science.* London: Allen Lane.

World Bank. 2019. "World Development Indicators: GDP per Capita (Current US$)." Veriler şu adreste bulunabilir: https://data.worldbank.org/indicator/ny.gdp.pcap.cd.

World Bank. 2020*a*. "Total Population Living in Extreme Poverty, by World Region." Veriler şu adreste bulunabilir: https://ourworldindata.org/grapher/total-population-living-in-extreme-poverty-by-world-region.

World Bank. 2020*b*. "World Development Indicators." Veriler şu adreste bulunabilir: https://datacatalog.worldbank.org/dataset/world-development-indicators.

World Justice Project. 2020. "Rule of Law Index." https://worldjusticeproject.org/our-work/research-and-data/wjp-rule-law-index-2019/current-historical-data.

Wright, Gavin. 2020. "Slavery and Anglo-American Capitalism Revisited." *Economic History Review* 73(2): 353–83.

Wright, Mary C. 1957. *The Last Stand of Chinese Conservatism: The Tung-Chih Restoration, 1862–1874.* Stanford, CA: Stanford University Press.

Wrigley, E.A. 1989. *Continuality, Chance and Change: The Character of the Industrial Revolution in England.* Cambridge: Cambridge University Press.

Wrigley, E.A. 2010. *Energy and the English Industrial Revolution.* Cambridge: Cambridge University Press.

Wrigley, E.A, R.S. Davies, J.E. Oeppen, and R.S. Schofield. 1997. *English Population History from Family Reconstitution, 1580–1837.* Cambridge: Cambridge University Press.

Wrigley, E.A. ve R.S. Schofield. 1981. *The Population History of England, 1541–1871: A Reconstruction.* Cambridge: Cambridge University Press.

Xue, Melanie Meng. 2020. "High-value Work and the Rise of Women: The Cotton Revolution and Gender Equality in China." Working Paper.

Xue, Melanie Meng. 2021. "Autocratic Rule and Social Capital: Evidence from Imperial China." Mimeo.

yü Têng, Ssu. 1943. "Chinese Influence on the Western Examination System: I. Introduction." *Harvard Journal of Asiatic Studies* 7(4): 267–312.

Ziegler, Philip. 1969. *The Black Death.* London: Collins.

Dizin

I. Charles 220, 227, 228
I. Dünya Savaşı 295, 297, 307, 324
I. Edward 100, 226, 227
I. James 228-229
II. James 228
II. Philip 62, 103, 220, 223
III. Henry 100
V. Charles 62, 222, 245
V. Henry 17
VII. Henry 226, 228
VIII. Henry 228

A

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 13, 15, 16, 23, 24, 25, 59, 82, 88, 113, 115, 121, 143, 189, 204, 271, 278, 289, 290, 291, 294, 296, 298-311, 322, 329, 335, 345, 347
Acemoğlu, Daron 27, 31, 61, 73, 87, 88, 90, 158, 185, 220
Afrika 19, 30, 31, 33, 43-50, 84, 88, 92, 110, 137, 170-173, 178, 180, 183, 185, 190, 192, 193, 196, 198, 208, 217, 246, 250, 298, 312, 313, 317, 324-331, 346, 348
akraba temelli kültürler 137, 338,
Almanya 96, 97, 121, 123, 128, 156, 157, 160, 165, 166, 190, 212, 218, 270, 278, 285, 287, 290-293, 300
Allen, Robert C. 26, 237, 238, 243, 261, 264-269, 274, 275, 280, 281, 301, 302, 320, 323
alt kültür 113
Amerikan yerlileri 47, 189, 190
Arap Baharı 111, 114
Arkwright, Richard 262-264
Asya 22, 26, 36, 89, 153, 171, 173, 183, 192, 193, 198, 211, 217, 218, 221, 260, 311, 324, 328, 331, 347, 348
aşırı yoksulluk 17-19, 317, 333, 339, 350
Atina demokrasisi 87-88
Atlantik ticareti 61, 207, 220, 245, 247, 249, 254
Avrasya stepleri 209
Avrupa Evlilik Modeli (EMP) 160, 169, 217
Avrupa merkezci 35, 114
Avustralya 178, 185, 197, 203, 204, 296, 297, 313, 346
az gelişmiş ülkeler 44, 91, 206, 316

B

Banfield, Edward 134-135
Batı Avrasya 129
bebek ölümleri 44, 164
Belçika Kongosu 184, 188
Benelüks Ülkeleri 49, 97, 106, 160, 212, 219, 222, 223, 241, 246

bireyci/bireycilik 115, 137, 138, 305, 338
birleşik büyüme teorisi 167, 169, 290
Bolivya 71
buhar makinesi 49, 55, 63, 265-269
buharlı gemi 266, 296, 302
Büyük Britanya, Britanya 15, 32, 37, 42, 56, 65, 116, 121, 153, 160, 173-177, 190, 205, 207, 225, 229, 234, 235-276, 277, 279, 280, 282, 286, 290, 291, 294, 301, 302, 309, 314, 315, 319, 336, 349, 351
büyük farklılaşma 327
Büyük İleri Atılım 340-341
Büyük Kanal 56, 334
Büyük Zenginleşme 203, 233

C-Ç

cinsiyet normları 142, 145
Cizvit misyonları 198-199
Clark, Gregory 122, 150, 151, 160
coğrafi faktör 44, 49, 207, 209
çıkrık 143, 260, 262
çıraklık 94, 95, 258, 259, 273, 351
Çin 28, 29, 32, 36, 37, 56, 61, 64, 86, 108, 109, 118, 119, 120, 138, 143, 152, 166, 170-175, 199, 204, 206, 209, 212, 218, 256, 260, 273, 278, 291, 293, 295, 297, 309, 317-319, 321, 331, 332-347, 350-352

D

dağlar 46, 48, 49, 209
Danimarka 96, 204, 296, 297
demiryolu 48, 53, 57, 59, 60, 194-196, 285, 303, 315
demografik dönüşüm 289-292
demokrasi 83-90, 98, 111, 114, 197, 198, 224, 231, 232
Demokratik Kongo Cumhuriyeti 11, 141
Denizci Prens Henry (Portekiz) 170
Diamond, Jared 42, 45, 46, 48, 61
doğal kaynaklar 41, 45, 63, 64, 106, 171, 172, 174, 185, 188, 208, 298, 302, 308, 309, 324, 327, 347
Doğu Asya 21, 26, 166, 175, 203, 205, 209, 291, 314, 316, 325, 326, 328-332, 343, 345, 347, 348
Doğu Asya Kaplanları 324, 326, 329, 330, 332, 341, 342
Doğu Hindistan Şirketi (İngiliz) 176, 315
Doğu Hindistan Şirketi (Hollanda) 224, 233
doğum oranları 149-151, 161, 164, 169, 288-290, 292, 339
doğurganlık kısıtlamaları 166
Dünya Bankası 312, 317, 325, 326, 332, 333
Dünya Bankası Yönetişim Göstergeleri (WBGI) 73

E

Ebu'l Kâsım Sa'îd 41, 50
ekonomik kurumlar 72, 86
ekonomik planlama 316
Endonezya (Cava) 171, 195, 196
engebelilik 30, 33, 49
Engels, Friedrich 281
entelektüel elit 351
etnik hizipleşme 181

F

fikri mülkiyet hakları 244, 245, 259
Floransa 88, 107, 155, 214, 215, 217, 233
Franklin, Benjamin 121, 304
Fransa 57, 60, 62, 65, 75, 76, 82, 98-100, 102, 205, 123, 255-157, 160, 165, 175, 190, 229, 231, 241, 246, 255, 257, 272, 285, 286, 289

G

Galor, Oded 152, 160, 167
Gorbaçov, Mihail 308
Gül Savaşları 219, 226
Güney Amerika 62, 171, 184, 187, 198, 331
Güney Kore 71-73, 312, 324-330

H

Habsburglar 105, 140, 141, 219-223
Hammurabi Kanunları 77-78
Hayek, Friedrich August von 112
Hindistan 19, 28, 36, 60, 84, 86, 109, 170-173, 176, 188, 189, 195, 198, 218, 224, 233, 262, 271, 273, 297, 314-317, 328, 329, 339, 346
Hobsbawm, Eric 252, 281
Hollanda İsyanı 223-224
Hollanda Tarım Sistemi 195
Hollanda/Hollanda Cumhuriyeti 45, 62, 76, 96, 101, 105, 118, 121, 123, 128, 156, 170, 173, 175, 195, 196, 205, 207, 217, 220-226, 229, 232, 233, 237, 240, 241, 244, 256-260, 270, 272, 278, 296, 318
Hong Kong 178, 312, 324-326, 328-331, 336, 347

İ

iç savaş 219, 227, 228, 238, 307, 324
İkinci Dünya Savaşı 42, 278, 324, 331, 350
İkinci Sanayi Devrimi 283-292, 321
iklim değişikliği 20, 38, 51, 352, 353
ilkel birikim 173
İmparator Qianlong 119-120
İngiliz İç Savaşları 227-228
İngiliz Kolonileri 82, 189, 196, 250
insan sermayesi 27, 126, 148, 168, 286, 305, 320, 337
İslam'ın Altın Çağı 129-130
İslam'ın yayılması 22, 129, 204
İspanya 57, 62, 98, 102, 103, 105, 128, 129, 156, 170, 173, 175, 190, 216, 219-224, 246, 270
iş gücü 25, 59, 94, 95, 106, 142, 144, 148, 156, 158, 159, 162, 163, 165, 166, 171, 176, 177, 218, 226, 232, 237, 238, 240-242, 249, 253, 258-260, 264, 268, 269, 274, 278, 279, 287, 302, 303, 305, 313, 315, 322, 324, 342
İtalya 19, 25, 50, 76, 97, 107, 123, 129, 134-137, 153, 156, 178, 190, 205, 209, 212, 215-217, 225, 233, 241, 270, 272, 278

J

Japonya 30, 42, 49, 50, 89, 115, 123, 166, 175, 203, 218, 225, 278, 291, 293, 307, 316, 318-328, 339, 342, 345, 347, 352

K

kadınlar 20, 130, 142-145, 160-166, 169, 218, 239, 260, 289, 294, 339
kapitalist tarım 241-242
kapitalizm 121, 123, 157, 250, 252, 253
Kara Ölüm 23, 152-163, 169, 213, 214, 218, 240, 242
Karayip/Karayipler 176, 187, 246, 249, 251, 252, 325, 326
Katolik 119-123, 132, 135, 136, 199, 206, 211, 212, 219, 227, 232
kentleşme 24, 25, 31, 34, 91, 110, 159, 174, 193, 195, 203, 224, 288, 300, 306, 319
kıtaların dikey ve yataylığı 46
kıtlık 153, 243, 307, 340, 341
klan temelli 138, 338, 339

kolonizasyon/kolonileşme 48, 66, 83, 171, 174, 175, 184, 193, 196, 197, 199, 249
Komünizm 307, 309, 332
Konfüçyüsçü 138, 331, 337
köle ticareti 30, 176-183, 192, 237, 249-251, 313
kölelik 64, 157, 176, 249-253, 294, 300, 301
kömür/kömür madenciliği 30, 32, 42, 57, 63-65, 247, 251, 265, 268, 324
Kral John 98
Kral Leopold (Belçika) 188
Kraliçe Anne 146-147
Kuba Krallığı 141
Kuzey-Güney İtalya ayrımı 134
Küçük Buzul Çağı 51-52
Küreselleşme 32, 295-297

L

Lenin, Vladimir 307
loncalar 94-97, 155, 165, 166, 220, 226, 259, 260, 322, 335, 338
Luther, Martin 123-124

M

Macartney, George 119
Macaulay, Thomas 282, 283
madencilik 74, 184, 187, 268
Magna Carta 98, 100, 226
Malthus, Thomas 147-150, 159, 282, 288, 289, 290
Malthusçu 148, 150-152, 155, 158, 159, 161, 163, 167, 168, 218, 235, 277, 280, 290, 315, 336, 339, 346
Mao Zedong 340, 344
Marx, Karl 173, 174, 243, 281
Mektuplar Cumhuriyeti 269-272
merkezî planlama 316, 347, 351
Mill, John Stuart 282
miras hukuku 74
modern ekonomi 25, 37, 101, 107, 145, 167, 168, 174, 193, 204, 205, 207, 217, 222, 228, 233, 234, 298, 309, 311
Mokyr, Joel 65, 95, 232, 237, 253, 269, 271-275, 279, 284-286, 301, 338
Monarşi 75, 107, 222, 228, 229, 232, 294, 313
Montesquieu 41, 49, 50, 211,
mülkiyet hakları 73-76, 81, 101, 107, 111, 127, 165, 214, 221, 224, 230, 244, 245, 256, 259, 260, 294, 320, 343

N

Napolyon Savaşları 281, 295
Newcomen, Thomas 265, 266
Nijerya 313, 314, 324, 325
nüfus artışı 22, 57, 59, 149, 159, 162, 164, 167, 168, 169, 174, 233, 244, 278, 280, 297-299, 315, 331, 346

O-Ö

Ogilvie, Sheilagh 94, 96, 97, 164, 165, 226
Orange'lı William 229
Orta Avrupa 106, 128, 164
Orta Çağ 31, 51, 52, 60, 62, 79-81, 91, 92, 94, 97, 98, 100, 103, 105, 117, 118, 123, 127, 132, 135-137, 153, 159, 204-206, 211, 213-218, 222, 226, 239, 240, 242, 256, 273, 339
Orta Çağ Avrupası 49, 160, 169, 206, 213, 217
Orta Doğu 19, 21-23, 28, 30, 37, 45, 47, 61, 76, 83, 84, 89, 111, 114, 128-133, 153, 155, 171, 172, 176, 178, 204-206, 211, 217, 273, 297
Osmanlı İmparatorluğu 67, 105, 131, 140, 173, 223, 245, 293, 295

Otokrasi 84, 85, 87, 309, 339, 344
ölüm oranları 15, 149-156, 159, 164, 185, 186, 203, 283, 288, 292, 339

P

pamuklu tekstil 143, 231, 253, 260, 262, 264, 269
parçalanmış arazi hipotezi 208
Parlamento 75, 97-104, 127, 132, 206, 211, 220, 222, 226-231, 242, 243, 255
patent sistemi 244, 266
pazara erişim 59, 60, 214
Pomeranz, Kenneth 32, 64, 65, 143, 174
Portekiz 102, 170, 171, 173, 175-177, 190, 193, 216, 219, 250, 260, 270
Protestan çalışma ahlakı 121, 124
Protestan/Protestanlık 120, 121, 124-130, 198, 199, 207, 223

R

Roma hukuku 81, 205, 206
Roma İmparatorluğu 26, 53, 55, 117, 210, 231, 255, 351
Roma Sıcak Dönemi 50
Roma sonrası Avrupa 210

S-Ş

Sanayi Devrimi 20, 28, 35, 42, 61, 63, 65, 66, 94, 97, 157, 159, 167-169, 172, 174, 177, 204, 207, 218, 225, 232, 234, 235-275, 277-292, 332, 338, 350-352
Scheidel, Walter 56, 109, 211, 212
sermaye yatırımı 55, 106, 164, 240
sıtma 43, 44, 185
Singapur 178, 312, 324-330, 347
siyasi meşruiyet 126, 337
siyasi parçalanma 206, 272, 273
Smith, Adam 54, 153, 221, 255, 282, 334, 335, 350
Solow modeli 291-292
Sovyetler Birliği/Sovyet Rusya 68, 238, 306-309, 316, 350
sömürge kurumları 185, 188, 297
sömürgecilik 28, 29, 83, 172, 193, 200, 253, 312
Stalin, Josef 68, 307, 308, 350
su çerçevesi 262-264
su taşımacılığı 48
sürdürülebilir ekonomik büyüme 23, 24, 27-29, 35, 90, 138, 164, 167, 204, 207, 213, 218, 232, 235, 244, 276, 291, 320, 349-351
Şanlı Devrim (1688) 105, 229, 231
şehir devletleri 98, 106-108, 123, 135, 137, 205, 206, 213-217, 278
şeker 171, 176, 195, 196, 249-252

T

talihin tersine dönmesi 31, 34, 185, 187
tarım arazileri 59, 65, 187, 242, 347
tarımsal verim 157, 188, 189, 243, 307, 341, 342
Tayvan 324-329, 347
tekel 62, 83, 89, 95, 97, 99, 131, 174, 211, 214, 215, 220, 221, 231, 246, 275, 294, 302, 322
Ticari Devrim 51, 91, 213
tüccarlar 83, 86, 91, 92-97, 106, 118, 127, 131, 137, 212, 215, 224, 245, 255, 260, 305, 318, 335
Tüketici Devrimi 238-239

U -V- W

ulaşım altyapısı 53, 55, 56, 196, 211
Valencia Caicedo, Felipe 12, 198, 199
Vasco da Gama 170-171
vasıflı mekanik işçiler 258, 273-275
veba 17, 150, 151, 153, 154, 156, 157, 159
Venedik 25, 49, 107, 214, 215, 217, 233

vergiler 100, 103, 157, 210, 214, 233, 254, 318, 321, 322, 334
Voltaire 270, 271, 335,
Watt, James 244, 266, 267, 281,
Weber, Max 121-123, 125, 128, 129, 207, 304

X-Y

Xi Jinping 344
Yahudiler 52, 79, 126, 289
yaşam standartları 22, 26, 149, 151, 152, 159, 217, 233, 281-283, 287, 288, 315
Yeni Dünya 32, 45, 47, 64, 128, 174, 178, 180,
yenilikçilik 114, 138, 167
yoksulluk 11, 15, 17, 18, 19, 36, 178, 180, 197, 235, 276, 306, 311, 317, 318, 332, 333, 339, 342, 348, 350

DÜNYA NASIL ZENGİNLEŞTİ?

Ekonomik Büyümenin Tarihsel Kökenleri

Mark Koyama - Jared Rubin

Bugün, atalarımızdan çok daha zenginiz ve bu servetimizin neredeyse tamamını son iki yüzyılda kazandık. Peki, bu zenginliği nasıl elde ettik? Zenginlik bir kader mi yoksa bir dizi etkenin bir araya gelmesinin sonucu mu? Sanayi Devrimi neden 18. yüzyıl Britanyası'nda başladı? Bazı ülkeler neden yenilikleri takip etme ve ekonomik büyüme konusunda geride kaldı? Tüm bu sorulara onlarca yıldır cevaplar aranmış ve birçok önemli düşünür tarafından teoriler geliştirilmiştir. Ekonomi tarihi uzmanlarından Jared Rubin ve Mark Koyama, *Dünya Nasıl Zenginleşti?* kitabında bu soruları, bugüne kadar yapılmış araştırmaları ve ortaya konulan tüm teorileri inceleyerek cevaplamaya çalışıyor. İlk olarak mevcut teorilere değinen yazarlar; coğrafyanın, iklimlerin, siyasi kurumların, kültürlerin, demografik yapının ve sömürgecilik faaliyetlerinin ekonomik büyümedeki rollerini tarihten örnekleriyle ele alıyor. Dahası *Dünya Nasıl Zenginleşti?* geçmişin, toplumların yoksulluktan nasıl kurtulabileceklerine dair bir rehber olduğunu gözler önüne seriyor. Bu kitap, dünyadaki ekonomik büyüme ve yoksulluğun geleceğini merak edenler için eşsiz bir kaynak.

Antre
www.antrekitap.com
/ antrekitap
ISBN: 978-625-94121-1-5